

CAPUL I

MATEI BASARAB ȘI VASILE LUPU

I

ISTORIA POLITICĂ

A ȚĂRILOR ROMÂNE

SUB MATEI BASARAB ȘI VASILE LUPU

1633 — 1654

1. SPORIREA MAI DEPARTE A INRAURIREI GRECEȘTI¹⁾

Plecarea lui Matei Basarab înapoi către Greci. — Atât Matei Basarab cât și Vasile Lupu se suie în scaunele țărilor române în urma unei mișcări naționale făcută de boieri și de popor în contra Grecilor, dându-se ambii drept capii acelei rezmerițe îndreptată în potrivea elementului străin. Am văzut pe Matei Basarab luptând în contra partidei grecești ce se refugiase în lagărul lui Radu Iliasi, și când Matei ajunge la Constantinopole, am văzut cum Grecii înscenează în contra lui acea jăluire teatrală, prin care caută a'l compromite în ochii Turcilor. Boierii din Muntenia, partizanii lui Matei, crezând că într'adevăr s'a sfârșit cu predominarea Grecilor în țară, se bucură foarte mult de izbutirea lui la Constantinopole, și declară că „dacă Poarta ar vroi să mai rânduiască în Valahia de acolo înainte pe vre un Grec din acei ce trăesc în Turcia, (pe Radul ce au fost numit odată domn sau altul din aceași stârpe)²⁾ nu numai ei boierii dar chiar și întreaga poporație ar părăsi cu grămada țara și s'ar așeză aiure, atât le este de nesuferit jugul cel tiranic al Grecilor”³⁾. Turcii se temeau ca exemplul dat de Munteni cu

¹⁾ Vezi mai sus, vol. VI. p. 24.

²⁾ Radu eră privit ca grec din cauza tatălui său Alexandru Coconul, fiul, născut în părțile grecești, al lui Radu Mihnea.

³⁾ Rudolf Schmidt amb. germ. c. împăratul 1 Fevr. 1633 in Eudoxius von Hurnuzaki. *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, II p. 94.

răscoala lor contra Grecilor, să nu fie imitat și de Moldoveni ; teamă ce se îndeplinește puțin timp după aceasta prin răscoala

Matei Basarab

condusă de Vasile Lupu contra lui Alexandru Coconul și a Grecilor săi. Urmând înainte politica ei de favoare pe cât se putea

a elementului grecesc, Poarta nu vroește să numească pe Lupu în tronul Moldovei, după cum refuzase la început să rânduiască pe Matei Basarab în Muntenia, și trimete ca domn în Moldova pe Moisi Movilă. În expediția făcută însă de Abaza Pașa contra Polonilor, Moldovenii înșală pe Turci, iar Muntenii stau slab la luptă, pentru care Moisi Movilă este scos, iar Matei Basarab scapă de pericol punându-și trebile la cale prin bani la pașa conducător al războiului. În locul lui Moisi Movilă se pune în Moldova domn Vasile Lupu, tot prin mijlocirea lui Abaza Pașa. Pe când Matei Basarab ajunge în scaun la București în 10 Mart 1633, Vasile Lupu ocupă tronul Moldovei după Maiu 1634, când îl părăsește Movilă⁴. Și Moldovenii după răscoala contra lui Alexandru Coconul și măcelărirea Grecilor, „făgăduesc Porței ascultarea lor și plata exactă a tributului, dacă numai nu se va mai numi la domnia țării lor pe nici un Grec”⁵.

Este deci inviderat că răscoala Românilor din ambele țări luase de astă dată un caracter mai ascuțit, și că izbutise a alungă pe domniile greci și pe încunjurimea lor din țările române, și a încredința ocârmuirea lor unor domni dela care erau în drept să se aștepte că vor urma purtarea aceea prin care își câștigaseră simpatiile poporului.

Matei Basarab însă și mai cu samă Vasile Lupu se slușeră de mișcarea națională, în fruntea căreia păreau că merg, numai spre a’și deschide porțile domniei. Căci dacă aceasta putea fi dobândită pentru un moment prin combaterea Grecilor, păstrată nu putea fi ea în nici un chip fără sprijinul lor cel atotputernic în Constantinopole. De aceea vedem în curând pe ambii domni români, părăsind politica dușmană Grecilor, patronată de ei pentru a ajunge în scaune, și îndrumând pe acea urmată și de predecesorii lor, de a se pune bine cu elementul ce predomniă cu atât mai puternic pe Turci, cu cât ei se coborau pe povârnișul decăderii. O întoarcere a lui Matei către acest element se vede întâi pe calea religioasă, când în timpul celor trei ani de pace, ce trecură dela suirea lui în scaun până la începutul dușmăniilor cu Vasile Lupu (1634 — 1637), el miluește cu mai multe daruri mănăstirile grecești din Ierusalim și din Sfântul Munte. Curând însă el se pleacă încă mai mult către Greci. „Și au venit, spune cronică, cu dânsul pribegii, Români și Grecii, care au fost boieri mari, și tuturor bine a făcut și încă pe unii i-a și boierit”⁶. Documentul lui Matei din 1639, prin care reieă din mâinile Grecilor mai multe mănăstiri, a fost până acuma interpretat într’un sens prea patriotic așa

⁴ Anon. rom. în *Mag. ist.*, IV, p. 318 Pietro Foscarini către dogele, în *Hurm. Dac.*, IV, 2, p. 477.

⁵ Schmidt c. imp. 18 Mai 1633 în *Hurmuzaki Fragmente*, III, p. 95.

⁶ Anon. rom. în *Mag. istoric*, IV, p. 321. Căpitanul, *Ibidem*, I, p. 292.

că făcea din Matei Basarab, și după urcarea lui în scaun, un reprezentant al românismului și un prigonitor al Grecilor. Iată care este cuprinsul și înțelesul acestui document, redus la adevăratele lui proporții. Domnul începe prin a aminti mișcarea națională care l' adusese la domnie spunând apoi că „vröind a restatornici în scaun acelaș neam basarabesc, spre gonirea de în țară a străinilor și spre adunarea moșnenilor, adusu-și-au aminte de noi, și ne au adus din țări străine, unde eram goniți și pribegi de răul străinilor și ne aleseră la domnie”. După o asemenea introducere, nu prea favorabilă străinilor celor mi-luiți de el cu boierii cu cât-va timp mai înainte, domnul arată cum „călugării străini au supus mai multe mănăstiri ca metoace dajnice altor mănăstiri din țara grecească și dela Sfânta Gora, făcându-le hrisoave de închinăciune fără de știrea sfatului și fără de voia soborului. Drept aceea, încheie documentul, noi Matei Voevod am tocmit cum acele sfinte lavre domnești, care le-au închinat acei domni și vlădici străini pentru mită și fără voia nimului și anume (urmează numele a 23 de mănăstiri din cele mai frumoase ale Țării Românești) să fie în pace de călugării străini, și să aibă a fi pe sama țarei, cum au fost din veac; însă alegând afară acele mănăstiri măcar domnești, măcar boierești, pe care singuri ctitorii lor le-au închinat și le-au supus metoace, acele să fie supuse și stătătoare călugărilor străini”⁷. Acest hrisov nu trebuie luat ca o măsură de prigonire a călugărilor greci, căci videm că domnul le recunoaște drepturile asupra mănăstirilor regulat închinat. El țintește numai cât a lovi abuzul, a scoate pe călugării străini din mănăstirile *ale căror stăpânire o uzurpaseră fără nici un drept* și de care nu puteau să se tânguiască că ar fi deposedați. Că Matei Basarab nu apucase o atare hotărîre de cât silit, se vede de pe aceea că odată cu măsura luată în contra abuzurilor călugărilor greci, el însuși caută să-i împace făcând mai multe danii mănăstirilor din Răsărit. El eră însă ținut prin poziția lui față cu partida națională, să loviască măcar cu dreptatea în mână pe elementul grecesc care se întorsese așa de curând după întronarea lui, la putere și înriurire în Țara Românească.

Matei Basarab caută la început să păstreze o cumpănă între partida națională și cea grecească. De una aveă nevoie în țară spre a domni în liniște și a nu provoca pări către Turci; cealaltă putea să l' sprijinească sau să l' sape în Constantinopole, după cum eră să i fie purtarea față cu dânsa în Muntenia. Cât de curând avu el nevoie de sprijinul Grecilor în capitata împărăției, se vede de pe aceea, că în 1637, el face să se taie nasul unui pretendent *Leon Stridie*, care oferea un mai mare haraciu

⁷ *Uricarul V*, p. 317—336. Numele mănăstirilor au fost reproduse în Vol. VI, p. 29.

pentru domnia Munteniei. Acest Leon Stridie nu este de cât Leon Tomșa, de oare-ce ce se spune că el mai fusese odată domn în Valahia, și alt domnitor cu numele de Leon nu întâlnim în această țară. Turcii au nerușinarea de a înscena următoarea comedie cu prilejul ciuntirei bietului pretendent: „i se taie nasul și urechele și cu o beșică în cap în loc de turban este plimbat pe un asin prin străzile Constantinopolei, precedat de un strigător care rostia că astfel să întâmplă acelora care pentru a dobândi principatul cearcă să corumpă pe cei mari din ocărnuire. Și cu toate aceste pentru a da această lecție de morală cei mari fusese cumpărați de Matei Basarab cu 3000 de reali, sumă mică, potrivită cu valoarea păcătosului pretendent. Mai nostim este încă că ei fac bani și cu nasul sârmanului Leon, pe care'l vând agenților domnului muntean, care se grăbesc a trimite Domnului lor semnul disgrăției rivalului său⁸.

De și Matei avea nevoie de sprijinul Grecilor în Constantinopole, pentru a se apăra contra pretendenților la începutul domniei sale, este nevoit a nu se prea da cu totul în apele lor, întru cât trebuia să se ferească de a jigni partida națională, care la urcarea lui în scaun, „mulțămise lui Dumnezeu de domn bun și milostiv, că au izbăvit țara de răii și vrăjmașii Greci”⁹. De aceia un document contimporan ne spune că „Matei avea la Constantinopole între Greci puțini aderenți; mai toți țin cu Lupu; are însă câți-va Turci care slujesc și lui Lupu, Dumnezeu știe căruia mai bine”¹⁰.

Cu cât însă sporiiau nevoile lui Matei Basarab și mai ales acele bănești față cu nesățioasa lăcomie a Turcilor, cu atâta domnul se apleca tot mai mult chiar în țară, către elementul răpitor și jăfuitor al Grecilor. În 1652 vistiernicul de atunci Stroia, este arătat ca prins cu furt din banii vistieriei, săvârșit de el în unire cu Radu din Fărcași al doilea vistier și cu camărașul Tudor. Un document al timpului arată că s'ar fi găsit într'o zi o ladă din visterie, de cele pecetluite cu pecetea domnească, spartă și lipsind din ea 85 de pungi de bani a 500 de lei. Se apucă de îndată la răspundere pe cei trei boieri sus arătați ca să-și dea samă despre purtarea vistieriei. Este curios că documentul ne spune că boierii invocară ca mijloc de apărare, nu faptul că furtul s'ar fi săvârșit de alții, ci numai cât că ei nu-și pot da sămile pe mai mult de trei ani în urmă. Divanul însărcinează pe mai mulți boieri și mazili ca să le iee sama despre dările adunate și despre cheltuelile făcute, de banii dați pentru haraciu și de cei trimiși la Țarigrad. Ei, neputând da

⁸ Aloisi Contarini către dogele, 29 August 1637. *Hurm., Doc., IV, 2.* p. 493 Comp. Schmidt c. împ. 16 și 25 Oct. 1632 în *Fragmente*, II¹, p. 92.

⁹ Anon. rom. în *Mag. ist.*, IV, p. 320.

¹⁰ Schmidt c. împ. 20 August 1643. *Hurm., Doc., IV, p. 671—672.*

această samă, au fost adevărați de furi și ar fi trebuit să-și piardă capetele și să plătească din averea lor șese bani drept unul după legea de atunci, dacă domnul nu s'ar fi milostivit și i-ar fi iertat, osândindu-i numai cât la pierderea slujbelor, cu legătură de mare blăstăm a nu li se mai încuviința asemenea slujbe de nimine în viitor, „domn fie, mitropolit fie, episcop, ori-ce boier mare va fi, ori străin, ori d'ai țarei”¹¹.

Acest document este cam greu de înțeles. Într'adevăr boierii învinuiți erau mânuitorii banilor publici; deci ce nevoie ar fi avut ei, ca niște furi de rând a sparge lada, spre a lua banii, când puteau să și-i însușască într'un chip mai puțin compromițător. Dară dacă s'ar spune că fusese nevoie să spargă lada spre a fura, fiind că ea fusese pecetluită cu pecetea domnească, ce nevoie mai era a le lua socoteală despre purtarea vistieriei, despre încasări și cheltueli, când lipsa eră vădită ca făcută printr'un furt?

Noi bănuim că documentul ascunde cu totul altă ceva. Matei Basarab avea nevoie de bani mulți, spre a-și întreține numeroasă lui armată și spre a întâmpina cheltuețele domniei, și se vede că dregătorii români ce-i avea însărcinați cu vistieria nu prea duceau trebile după placul domnului. Se găsea pe atunci pe lângă curtea lui, un grec, *Ghinea Țucalas* adică Olarul, de origine din Rumelia, unde fusese de meserie lăcătar. Strămutându-se însă în Muntenia se așezase în sat la Brătășani pe Olt în județul Romanai, căsătorindu-se aici. Acesta încetșor pre ascuns ca un diavol cercă pre Matei Vodă zicându-i : de ți-e voia să faci bani mulți, fă-mă vistier mare și vei cunoaște mult folos. Matei Basarab nu îndrăzniă a lua fără nici o pricină dregătoria cea însemnată a vistieriei dela un Român și a o da unui Grec, spre a nu lovi în partida națională, și de aceea înscenă el acea comedie cu furtul banilor, care am văzut'o ca se prezintă într'un chip așa de ciudat în documentul lui Matei Basarab. Aceasta ne explică cum se face de cei trei boeri chip prinși cu furțișagul banilor, sunt iertați de Matei, dăruindu-li nu numai viața, dar încă și iertându'i de restituirea banilor, o generozitate care ar fi cu totul neînțeleasă în cazul când ei ar fi fost într'adevăr vinovați. Matei Basarab însă prefăcându-se că s'au prins boierii români cu furtul banilor, putea cu mai mare obraz se dee vistieria unui Grec. Iată care ne pare adevăratul înțeles a acelui enigmatic document. Vom vedea cum a răspuns Țucalaș așteptărilor domnului și chiar le-a întrecut. Aici trebuie să atingem numai progresul înrăuririi grecești chiar sub domnia, în aparență atât de dispusă în favoarea partidei naționale, a lui Matei Basarab.

¹¹ Hrisov din 1652 în *Mag. isi.*, I. p. 126—130. Adaoge Anon. rom. în *Mag. ist.*, IV, p. 365.

Se constată apoi în afară de Țucalas care apare târziu în domnia lui Matei Basarab câțiva alți Greci trăitori în Muntenia pe timpul lui. Așa în 1638 găsim în o scrisoare către judele Brașovului prin care Matei Basarab cere o scutire de vamă, subsemnat unul Γούνηνος Καμερασις, Ioan Cămărașul fie ca Grec, fie ca Român subsemnând grecește și altă scrisoare în 1652 subsemnată de Μιρώνης Καμερασις¹². În 1642 găsim un zăpis din Florești județul Dolj în care se văd iscăliți ca marturi Grecii Μίχος λογοθέτης și Καλαγιάς. În 1648 găsim iarăși iscăliți în un zăpis de vânzare, pe lângă mai mulți boieri români și câțiva Greci: Κυριάξης Βαμίσσης, Γύνης Ρόσιε și Σίμος Ιών. În o scrisoare din 1643 M. Basarab se jăluște lui Racotți că s'ar fi oprit omul lui grecul neguțător Iane.

Mai târziu ceva în 1665 găsim deasemenea între șase boieri care hotărâu niște vii și pe doi Greci: Ραηός Παπαδημί și Σ. Γζότης. Ντω.

Plecarea lui Vasile Lupu către Greci. — Cât despre Vasile Lupu, el însuși trăgându-și originea din părțile grecești, se aruncase îndată după urcarea lui în scaun în brațele compatrioților săi cu mult mai puțină rezervă decât domnul Munteniei, lepădând cu totul masca patriotică cu care se acoperise spre a ajunge la domnie. Vasile Lupu trecea drept Albanez în ochii contemporanilor. Patriarhul Dosofteiu al Ierusalimului ne spune însă în precuvântarea la cartea în contra Calvinilor scrisă de Meletie Serigos și tipărită în București cu cheltuiala lui Brancovanu în 1680, că Vasile Lupu se trăgea din arnăuțescul sat în Misia, așăzat pe Târnova, țiindu-și începutul neamului său din Macedonia¹³. Sub numele de arnăuțescul sat din Misia pe Târnova nu poate fi înțeles decât Arbănașul, sat locuit de Macedo-Români veniți aici din orașul Elbasan (Arbănaș) din Albania¹⁴. De aceea adauge mitropolitul Dosofteiu că Lupu își ținea începutul său din Macedonia. Lupu deci ar putea fi de obârșie Macedo-Român, însă bine înțeles grevizat. Tatăl său numit *Neculai vel Ağa* era născut în acel sat și veni împreună cu fiul său Vasile în țările române, oprindu-se pe la anii 1600 — 1610 întâi în Muntenia, unde murind, fu îngropat în o biserică din Târgoviștea. Vasile ajungând după aceia în Moldova la domnie, în timpul împăcării sale cu Matei Basarab, cătră anii 1644 — 1645 împodobeste mult acea biserică, pentru poleirea

¹² 1638. N. Iorga, *Studii și Doc.*, X, p. 56; (1652. *Ibidem*, p. 97); 1642, *Ibidem*, V, p. 298; 1648, *Ibidem*, p. 183; 1665, *Ibidem*, p. 302; 1643 Hurm., *Doc.*, XV, 2, p. 1110

¹³ Reprodusă de *Uricariul VII*, p. 39. Ath. Comnen Ipsilanti (Extracțe din el în Al. Papadopol-Calimah, *Analele Acad. Rom.* II. Tom. II, p. 497 spune că Vasile Vodă era din patria din Epir și că tatăl său fusese născut în Moscopolie.

¹⁴ Vezi asupra acestui sat . . .

ILLUSTRISSIMUS ATQ; CELSISSIMUS PRINCEPS
AC DOMINUS, DOMINUS BASILIUS D. G
TERRARUM MOLDAVIE PRINCEPS ETC

Abraham van Westerveldt pinxit

Wilhel' Hondius sculp Cum privilegio S R M' Gedani: M DC LI

Vasile Lupu

Tudosca Doamna lui Vasile Lupu

crucilor căreia numai, cheltuiește 700 de galbeni. În inscripția pusă deasupra ușei, Vasile Lupu spune că în „acest sfânt hram al Învierii Domnului și Mântuitorului nostru Isus Hristos, mai înainte zidit de Statea neguțitorul, a fost astrucat corpul răposatului părintelui meu Neculae vel Aga”¹⁵. De și nu se cunoaște cum a ajuns Vasile Lupu în rândul boierilor moldoveni, se știe că el eră vistier încă pe timpul lui Gaspar Gratiani, și că atunci când se puse în fruntea răscoalei pornite contra lui Alexandru Coconul, eră vornic.¹⁶

Deși însă boierit și stătător de un timp îndelungat în Moldova, Vasile Lupu păstrase caracterul său străin și mai ales limba lui cea de baștină, grecească, o vorbiă foarte bine. Astfel ne spune Paul de Aleppo, secretarul patriarhului Macarie din Alexandria, că stăpânul său vizitând pe Vasile Vodă, rămaseră ei *singuri* în o cameră aproape de o oară, în care timp beii arată patriarhului simțimintele sale de iubire și venerație. Patriarhul ne-știind românește, este invederat că a trebuit să se urmeze convorbirea în limba greacă. Aceste întâlniri în patru ochi ale lui Vasile Lupu cu patriarhul, se repetară în mai multe rânduri, și Paul de Aleppo mai adaugă că Vasile Vodă aveă o adâncă cunoștință a autorilor vechi¹⁷, ceea ce în gura unui om din părțile grecești nu se poate referi de cât la autorii eleni. Vasile Lupu eră deci nu numai cunoscător al limbei grecești obișnuite pe timpul lui, dar aveă și cunoștinți literare în autorii clasici ai antichității. De aceea îl și găsim corespondând cu persoane din Constantinople în limba grecească¹⁸, prin scrisori, credem, scrise de el însuși în această limbă, întru cât de altfel limba diplomației orientale eră pe atunci cea italiană, și întrebuintarea celei grecești ar fi ceva neobișnuit. Nu numai atâta; dar se constată că în casa lui Lupu se vorbiă și se scria grecește deoarece fata lui cea vestită prin frumuseța ei subsamnă în grecește *Δόμνα Ποεάνδρα* un zapis de împrumut 100 de galbeni dela egumenul din Galata. Insuș Lupu iscălia adeseori în boierie cu litere grecești: *λομπουλ μαρελε Βόρνικ*. El rostia greșit limba română până la bătrânețe¹⁹. Dacă Vasile Lupu putea trece drept boier de țară în ochii nobilimei, poporul de jos îl privea tot ca străin; și în timpul răscoalei pornite de el contra lui Alexandru Vodă, ne spune Miron Costin, că „pe Vasile vornicul *anume că este și el unul din Greci*, au svărlit unul

¹⁵ Reprodusă de A. Papadopol-Calimah în scrierea sa asupra lui Ștefan Gheorghe Voevod, *domnul Moldovei*, București 1886, p. 34.

¹⁶ Vol. VI, X, p. 75 și 84. Cariera lui Lupu înainte de domnie a fost schițată de N. Iorga în *An. Acad. Rom.* II. Tom XXXVI, 1913, p. 209 (3) și urm.

¹⁷ Călătoria arhidiaconului Paul de Aleppo, și *Arch. ist.*, 1, 2, p. 64 și 68.

¹⁸ Vezi o scrisoare a Lupului adresată în 1645 lui Grillo în Constantinople, în grecește. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 539

¹⁹ Reprodus de V. A. Ureche în *Convorbiri Literare*, XXIII, 1888 p. 964, și de Iorga, *Studii și Doc.*, XI, p. 114 și IV p. 30—31.

un os și l'au lovit în cap, de care lovitură au suferit multă vreme Vasile vornicul”²⁰.

Mai mult încă decât Matei Basarab, Vasile Lupu se folosi numai de curentul anti-grecesc spre a pune mâna pe domnie, întorcându-și, îndată după ce o dobândi, iarăși fața către elementul pentru care afară de interes, împărțășia chiar firești simpatii. În tot timpul domniei sale și în toate împrejurările îl găsim înconjurat și slujit de Greci. Am văzut cele ce spune rezidentul Schmidt, despre mulțimea sprijinitorilor săi Greci din Constantinople, despre care ambasadorul adaoge aiurea că „el însuși nu ar fi în bune relații cu ei, fiind foarte mândri și făloși”²¹. Dintre aceștia Lupul avea pe unul, foarte bogat, numit Dumitrache, în dregătoria de capucehaia²².

Divanul lui Lupu, care la început eră alcătuit din boieri români, este prefăcut pe rând, așa că în 1652 găsim în el 8 Greci și numai 3 români. Grecii erau : Gh. Ghica, Vornicul Țării de Jos, Toma Cantacuzino al Țării de sus, Stamate postelnicul, Alexandru paharnicul, Iordache Cantacuzino vistiernicul, Gheorghe hatmanul și Enache Comisul, iar cei trei Români erau : Gheorghe Ștefan Logofătul, Constantin Ciogolea spătarul și fratele acestuia Petrașcu Ciogolea stolnicul²³. Boierii români erau depărtați prin județe iar centrul țării, Iașul eră păstrat străinilor. Tot pe atunci întâlnim și alți boieri greci la curtea lui Lupu. Așa în un zăpis din 1639 a unui egumen grec, Dionisie, este scris în întregul lui în grecește și însoțit de alte două subsemnături grecești și una turcească. Un alt zăpis din 1640 întărit de două subsemnături grecești. În un altul din 1648 găsim iscăliți între maturi două nume grecești : Θώμα πρῆν σολζάρ (fost sulger) și Κηρυακῆς μάρτορος (martur)²⁴.

Sprijinirea domniei lui Vasile Vodă, mai ales pe Grecii din Constantinople, trebuia să aducă după dânsa numai de cât favoarea lor în toate modurile, primirea lor în țară și innaintarea lor în dregătoriile ei; apoi dăruirea fără încetare a mănăstirilor grecești. De aceia Vasile Lupu, se întrece în închinarea mănăstirilor moldovenești către acele ale Grecilor din Răsărit. Patriarhul grec din Constantinople, Atanasie Patelarie, fiind

²⁰ *Letopiseșele*, I. p. 295.

²¹ Schmidt către Ferdinand. Noemvrie 1643. Hurm., *Doc.*, IV, p. 691.

²² Schmidt c. d'Asquier, 9 Fevr. 1637 și Dr. Scorgadi c. Schmidt 11 Decemv. 1644. Hurmuzacki, *Fragmente*, III, p. 102 și 141.

²³ Ioan Tanoviceanu, *Răsturnarea lui Vasile Lupu* în *Analele Acad. Rom.* II, Tom. XXVI, 1901 p. 121. Toma Cantacuzino vorbea stricat românește. Vezi un autograf al lui în *Arhiva Sj. Spiridon din Iași*, Bodești I, 5. citat de Tanoviceanu p. 8.

²⁴ 1639 Schibănescu, *Ispisoace și zăpise*, II, 1. p. 185; 1640, *Ibidem*, p. 244; 1648, *Ibidem* II, 2. p. 63.

mazilit de Turci, caută scăpare lângă domnul Moldovei, ca altă dată Nifon lângă Radu al IV-le al Munteniei. Domnul îi dă-

Maria, fiica lui V. Lupu căsătorită cu Ianusz Radziwil magnat lituan

ruște mănăstirea Sf. Neulai din Galați, și mai târziu reîncăpând Patelarie în scaun, Vasile Lupu închină acea mănăstire

călugărilor din muntele Sinai. Cu acest prilej Patelarie laudă în o scrisoare a lui către Vasile Lupu pe acest Domn că ar avea vistieria deschisă către cei cari îl roagă și că precum apa Nilului adapă țara Egiptului, așa și Lupu a plătit toate datoriile nenumărate ale Sfântului Mormânt și acuma luptă să facă și mai mare milă²⁵. Tot Vasile Vodă închină mănăstirea Sf. Gheorghe călugărilor din muntele Sinai, Barnovski și Sf. Sava, patriarhului de Ierusalim, Sfânta Paraschiva de lângă Sf. Sava (deosebită de Sf. Vinere) muntelui Sinai; în sfârșit marea și frumoasa mănăstire Trei-Erarhi cea zidită de el, călugărilor din muntele Atos, de oare-ce aflăm chiar pe urmașul său Gheorghe Ștefan spunând în anul 1656, doi ani după suirea lui în scaun, în locul rămas liber prin fuga lui Vasile Lupu, că dascălii slavoni aduși de Lupu în mănăstirea Trei-Erarhii au fost izgoniți din ea și înlocuiți cu alții din Grecia, care călugări greci de nici un folos nu ar fi pentru învățatură. Comunitatea Atosului ridică din temelie turnul clopotniței în 1804 — 1806 pe ruinele aceluia ridicat de Vasile Lupu²⁶. Acest domn ajută și pe patriarhia de Constantinopole, a-și plăti o parte din datorie și anume 28.000 de ruble, pentru care patriarhul îi învoește aducerea moaștelor Sfintei Paraschiva din Constantinopole la Iași, unde domnul le așază în un sicriu de argint, în mănăstirea Trei-Erarhilor, trimițându-i patriarhul „această bună comoară prin trei preă fericiți mitropoliți, chir Ioanichie al Iraeliei, chir Partenie al Adrianopolei și chiar Teofan Paleonpatron”²⁷. Cu drept cuvânt se întitulează Vasile Lupu în inscripția de pe sicriu „râvnitor și apărător al sântei evsevii răsăritene”, căci îl vedem amestecat în toate daraverile bisericilor grecești. Așa când moare Teofan patriarhul Ierusalimului, înainte de moarte însărcinează pe Partenie patriarhul Constantinopolei și pe Vasile Lupu de a-i

²⁵ Paul de Aleppo în *Arh. ist.*, I, 2, p. 59. Comp. studiul lui A. Papadopol Calimah asupra lui *Atanasie Patelarie*, în *Convorbiri literare*, XXIII, p. 1015 și XXIV, p. 30, unde A. P. C. și îndreaptă spusele neexacte ale lui Paul de Aleppo. (Vezi mai ales p. 39).

²⁶ Melchisedek. *Notiți istorice și arheologice adunate de pe la 48 de mănăstiri și biserici antici din Moldova*, București 1885, p. 171. Documentul din 1656 în *Uricarul* III. p. 179. O dovadă directă a închinării Trei-Erarhilor de Vasile Lupu către muntele sfânt, se află în un document nou al patriarhului de Constantinopole, din 1842, *Uricarul*, IX, p. 49 în care patriarhul vorbește despre „sfânta domnească și stavropigească mănăstire din Iași. Trei-Erarhii închinată celor 20 de mănăstiri din sfântul munte de fericitul întru pomenire ctitorul ei Vasile Voievod.” Vezi și Dapontes în C. Erbiceanu, *Cronicari Greci ce au scris despre români în epoca Fanarioșilor*, București 1890, p. 96: „mănăstirea Trei-Erarhi afierosită comunității Sf. Munte”.

²⁷ Inscripția amintitoare a aducerii moaștelor în Melchisedek l. c. p. 171 și scrisoarea sinodală a arhimandriților și egumenilor din Constantinopole către țarul Moscovei din 10 Dec. 1644 și care amintește binefacerile lui Vasile Vodă, *Ibidem*, p. 207. Vezi și Melchisedek, *Viața și minunile Sf. Paraschivei*, București, 1889, p. 51.

alege drept urmaș un vrednic pastor. De și erau mai mulți concurenți în Răsărit, Vasile Vodă izbutește, bine înțeles nu fără cheltueală, a face să se aleagă egumenul mănăstirei Galata, închinată sf. mormânt, Grecul Paisie de patriarh al Ierusalimului, fiind față la sântirea lui în biserica din Trei-Erarchi, afară de clerul din țară, și exarhul mitropolitului Larisei, chir Grigorie, și Laurențiu al Casandrei, precum și un delegat al patriarhiei din Constantinopole²⁸. Când se depune patriarhul Partenie, imputându-i-se de Turci iubire de argint și se alege în locu-i altul tot cu numele de Partenie, noul ales se îndatorește, pentru a cumpără demnitatea lui dela Turci care speculau nu mai puțin cu mitra patriarhală decât cu domniile române, cu sumi însemnate în Constantinopole. Vasile Lupu ajută patriarhului în această afacere, plătind 42.000 de efinci, iar restul până la 120.000 îl împrumută patriarhul dela Turci și dela Evrei²⁹.

În biserica moldovenească, Vasile Lupu favorește lățirea grecismului. Afară de închinarea mănăstirilor pământene către acele din Răsărit, care sporia neconținut numărul și înrîurirea călugărilor greci, mai aflăm că Vasile Vodă introducea călugări străini adevăți greci și pe la cele-lalte mănăstiri ale țării, pentru ca să învețe pe fiii boierilor limba și știința grecească; el mai dispune ca la biserica catedrală, de unde apoi se comunică exemplul și la cele-lalte, să se cânte la o strană în grecește, iar slujba sfintei liturghii să se facă pe jumătate în această limbă, lucru ce videm petrecându-se și în Muntenia³⁰. Cu prilejul sinodului ținut la Iași în 1642, se tipărește o filadă, care cuprindea hotărîrea sfinților părinți. Această filadă este tipărită în grecește conținând și scrisoarea sinodului către Vasile Lupu în care-i și mulțumește pentru cea tipărire³¹.

Această favorizare atât de rostită a clerului grec aduce și o manifestare poetică din partea lui Atanasie fost patriarh ecumenic, (Patelarie de sigur), niște stihuri eroicoelegiace scrise în 1643 în cinstea lui Vasile Lupu în care autorul ridică, în stilul umflat al decăzutei muze grecești până la ceruri binefacerile de cari se bucuraseră bisericile și clericii greci. Intre altele cetim în ele că Vasile Vodă este „minunea firei care a întrecut ușor prin faptele sale toate faptele muritorilor, ridicând cu dragă

²⁸ Document din Muravieff, ap. Melchisedek, *Notifi*, p. 200.

²⁹ Alt document din Muravieff ap. Melchisedek, *Notifi*, p. 200. Tot atunci dăruiește Lupu patriarhiei de Ierusalim moșia Hlincea de lângă Iași. Vezi un document de la patr. Ier. Hrizant, din 1724 în *Uricariul* XI, p. 360 și 363.

³⁰ Cantemir. *Descr. Mold.*, p. 170 confirmat prin Paul de Aleppo *Arh. ist.* I. 2. p. 70 și 98. Cantemir adaugă că și școala înființată de Vasile Lupu ar fi fost grecească, ceea ce însă vom vedea că este neexact. Mai jos cap. *Introducerea limbii române în biserică, note*.

³¹ Filada se află în Emile Legrand. *Bibliothèque hellénique*, III, 1895. Comp. Erbiceanu în *Revista Teologică*, I, 1883, p. 4, II, 1884.

Ion Vodă, fiul lui Vasile Lupu

inimă povara Sfântului Munte și prea vestitului arhiereu al Ierusalimului, Teofan, se roagă la Cel de sus, împreună cu părintii ce se află la mormântul luminat de facla Dumnezeului celui întrupat, pentru că Voevodul s'a arătat stâlp al patriarhiei care și-a găsit libertatea, căci dacă acea minune nu s'ar fi arătat nu s'ar fi văzut din patriarhie nici piatră peste piatră”³².

Dar nu numai biserica grecească eră favorizată de Vasile Lupu, ci în deobște toate elementele acestei rase cotropitoare, ceea ce aduse la sfârșit desbinarea țării de el și trecerea ei în partea lui Gheorghe Ștefan. Acesta eră fiul lui Dumitrașcu Ștefan Ceaurul fost starostă de Putna și logofăt mare la trei domni. Gheorghe Ștefan urcă și el treptele boierilor până ce ajunge logofăt mare sub Vasile Lupu. Gheorghe Ștefan eră după arătarea lui Miron Costin „un om deplin, cap întreg, fire adâncă cât pot zice că nasc și în Moldova oameni. La învățăturile solilor, a cărților la răspunsuri, am auzit pre mulți mărturisind să hi covârșind pre Vasile Vodă”³³. Paul de Aleppo dă ca pricină a răscoalei Moldovenilor în favoarea competitorului lui Vasile Vodă, „împrejurarea că Vasile eră Grec de naștere și de origine, și făcuse toți curtenii și ofițerii săi din Greci, îndepărtând pe Moldoveni pe care'i lua în răs și'i desprețuia, astfel că'i redusese la cea mai mare mizerie și degradare. Gheorghe Ștefan din contra atrăsese în partea lui pe toți oamenii cei mai însămnați, care urau foarte mult pe Vasile și pe nobilii săi dimpreună cu toți Grecii lor”. Grecii răsplăteau lui Vasile Lupu această preferință a elementului lor, vărsându-și chiar sângele pentru el; de aceea „armata lui Lupu eră compusă mai ales din neșuitorii greci”³⁴. Și din alte părți avem întărirea acestor împrejurări. Astfel Constantin Căpitanul ne spune că Vasile Lupu, se slujia în uneltirile sale contra lui Matei Basarab, de trei boieri greci dela curtea acestuia, frații *Costea Pavalache* și *Apostolache Caragea*³⁵, și între boierii aflători la curtea lui Vasile Lupu, Miron Costin enumeră pe Grecii *Sculi* și *Iacomi* vataji de aprozi și pe *Hristodul* căminarul³⁶.

Grecii fiind atâta de favorați în Moldova și chiar în Muntenia, înțelegem cum de numărul lor trebuia să crească necontenit, în cât Paul de Aleppo nu exagerează întru nimic când spune că în Muntenia eră pe când el a vizitat'o la moartea lui Matei Basarab „o urdie nenumărată de preoți și diaconi străini (adică Greci), care se îngământăiau pe la înmormântări”. Ba el

³² Poemul lui Atanasie reproduc de Murnu în *Hurm., Doc., XIV*, p. 339 și urm.

³³ *Letopisețele*, I, p. 356.

³⁴ Paul de Aleppo în *Arh. ist.*, I, 2, p. 74—75 și 81.

³⁵ *Mag. ist.* I, p. 297. Am văzut mai sus *Καράδ'υς* înscălit în un zapis din 1642. Vezi nota 12.

³⁶ *Letopisețele*, I, p. 299 și 313.

chiar petrecând neconținut în mijlocul Grecilor, pe care îi întâlnea în toate părțile, mai ales în clerul cu care el venia mai des în atingere, putea să susțină în bună credință că „majoritatea poporului în Moldova și țara Românească și toți negușitorii sunt Greci, așa că *arhidiaconul găsi în aceste țări mijlocul de a se perfecționa mult în conversația grecească*”³⁷. Nici că se poate mai puternică zugrăvire a însemnătății elementului grecesc în Țările-române, pe timpul domnilor care venise chip spre a-l răsturna, decât asemenea naivă mărturisire a scriitorului arab!

Nu trebuie deci să ne mire arătările unui altui misionar catolic, Remondi, care spune în raportul său din 1636 că Iașul ar fi reședința obișnuită a *unui principe grec*³⁸, cum îl considera el pe cel ce stătea pe atunci în scaun, anume Vasile Lupu. Tot așa aflăm pe ambasadorul olandez din Constantinopol arătând în 1640, de astă dată pe ambii domni, Matei Basarab și Vasile Lupu, ca „Greci de rând puși în o stăpânire atât de desăvârșită asupra bieților lor *supuși Greci*”, așa că ambasadorul olandez. . . . . nu numai pe principii dar și pe poporul asupra cărora dominau ca de neam grecesc³⁹.

Reacția națională încercată de boieri în contra domniilor lui Leon Tomșa și Alexandru Coconul, care adusesese în fruntea Țărilor române pe Matei Basarab și Vasile Lupu, nu izbutise de loc în tendința principală care o provocase. În zadar se scuturase poporul român, pentru a arunca paraiziții ce se năpustise pe corpul său. Ei înfipsese în el ascuțitele lor fălci și se țineau de dânsul ca lipitoarea ce a mușcat de curând. Apoi după fie-ce acces, urma în chip fatal o perioadă de apatie, în care jivinile se întocmiau și mai îndămânată în cuibul lor de clocire. Poporul român se redeştea iarăși; urmau noue accese, noue sbuciumări. Lupta însă era zadarnică. Grecii încălecase atât de bine țările române, încât cu toate opintelile sălbaticului fugar, el trebui mai la urmă se se dămoliașcă și să primiască în tăcere frâul în capul său. Vom expune încă și aceste de pe urmă lupte ale unei ființe ce nu vra să moară contra fatalității ce vroia să o zdrobiască. Apoi după aceste ultime șfortări, poporul român pare a se lepăda de viață; o tăcere adâncă începe a se face în jurul lui, și din cadavrul său descompus samănă ca se va forma o nouă existență, o odraslă grecească. De odată sună trimbița redeşptării și mortul reînvie, începe a se sbate, se scoală în

³⁷ Paul de Aleppo l. c. p. 96 și 102. Conform cu aceste arătări găsim în 1639 un zăpis al popii Grigore psaltul-Grec nu se știe din ce mănăstire — prin care se anunța la proprietatea moșii Docoiina întrucât își primia bani îndărăpt, zăpis scris grecește, Ghibănescu, *Ispisoace și zăpise*, II, 1, p. 185.

³⁸ N. Iorga, *Acte și Frag.* I, p. 79: „Chemato Iassi dove ordinarmente suole residere il principe di detta provincia di natione Greco”.

³⁹ Idem, *Studii și Doc.*, IV, p. 224.

picioare, pentru a reîntregi lupta cu puteri mai odihnite în timpul morții aparente, de cât în un repaus liniștit și firesc.

Precumpenirea Grecilor în timpul lui Matei Basarab și Vasile Lupu ne arată însă cum înriurirea grecească a urcat treptele succesive care au dus-o la puterea ei cea a tot covârșitoare. Cu niște asemenea rădăcini, epoca fanariotă nu mai apare ca o împrejurare anormală în viața poporului român, ci ca desvoltarea firească a unui fenomen social și politic. Iată pentru ce am pus începutul perioadei moderne a istoriei noastre dela domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu înaintea; căci dela ei datează întemeierea mai cu putere a înriuririi grecești. Partea superioară a gândirii poporane lua de acum înainte forma grecească în locul lepădatei forme slavone. Tot în o cugetare și într'un graiu străin rămase îmbrăcată gândirea românească; și aceasta din timpurile cele mai vechi ale istoriei noastre până la pragul veacului în care trăim, când și gândirea poporului își luă forma ei firească de exprimare. Din punctul acesta de vedere, exprimarea cugetării, care ne pare a fi cel mai însemnat fenomen intelectual în viața poporului român, am determinat împărțirile istoriei sale în perioade. Acea medie sau predominarea slavismului, acea modernă sau predominarea grecismului, și acea contimporană cu triumful românismului.

2. LUPTELE INTRE MATEI BASARAB ȘI VASILE LUPU

(Întăiul rând 1637—1640)

Înfăile rivalității. — La începutul carierei sale Vasile Lupu se pusese rău cu Grecii, ca și Matei Basarab; căci și el contribuise la cumplitul măcel, în care între alții perise Batiște Vevelli și tovarășii săi. Prin urmare eră firesc lucru ca și Vasile Lupu să fi fost dușmănit de Grecii din Constantinopole, care'l iubiră apoi atât de mult, când cunoscură adevărata lui fire. Eră la Constantinopole un Grec mai ales puternic și influent care jurase peirea dușmanilor neamului său, anume *Celebi Curt*, acela pe care l'am văzut pornind pe Grecele și Turcoacele din Constantinopole în contra lui Matei Basarab, când acesta mersese acolo spre a-și lua investitura⁴⁰. Lupu dăduse vizirului 40,000 de taleri, și Curt își luase ziua bună dela cele pământești, lăsând astfel pe domnii români în pace despre răsbunarea lui. Matei Basarab însă fiind în rele relații cu Lupu, refuză de a înapoia Lupului jumătatea din suma întrebuițată în interes comun⁴¹. Aceste rele relații începuseră încă de pe când Bar-

⁴⁰ Vol. VI p. 49.

⁴¹ Raportul lui Rudolf Schmidt către Ferdinand, 20 August 1643, Hurm., Doc, IV, p. 673.

novski fusese chemat din Polonia la Poartă, în urma rocoșirei boierilor moldoveni. Vasile Lupu însă care răsculase țara, în contra lui Alexandru, în propriul său interes și nu în acel al fostului domn, se vede că eră bănuিত a vroi să pârească pe Barnovski la Turci, pentru prea marea lui plecare către Leși. Când Barnovski trecu pe la Matei Basarab, împreună cu boierii ce-l întovărășiau la Constantinople, Vasile Lupu se feri de a merge la curtea domnului muntean, temându-se a nu fi pârît de acesta către pretendentul la coroana Moldovei, și ceru lui Barnovski voie a se întoarece în Moldova, pretextând că'l vor gălcevi Grecii pentru răscularea norodului asupra lor; Lupu calculase foarte înțelept. Intâlnindu-se Barnovski cu Matei Basarab, domnul Munteniei îi destăinuște toate gândurile lui Lupu și atunci Barnovski trimite după el să'l prindă, însă Lupu scapă prin fugă⁴². Dușmănia mai veche; împospătată prin refuzul împărțășirei lui Matei la cheltuiala făcută pentru uciderea lui Celebi Curt, unită și cu ambiția și dorința de mărire și de înălțare a trufașului Arbănaș, explică în destul pornirea lui cea neoprită asupra domnului Munteniei.

Imprejurările exterioare trebuiau în curând să dee curs acestui simțimânt. Anume după moartea lui Bethlen Gabor întâmplată în 1630, se alege de principe al Transilvaniei Gheorghe Racoți, care însă la început nu este recunoscut nici de sultanul nici de împăratul, ne având nici unul nici altul încredere în el. Mai târziu Racoți se împacă cu Germania prin un tratat, care'l pune bine înțeles și mai rău cu Turcii, Svedezii care purtau atunci cu Germanii rășboiul pentru apărarea protestantismului, spre a slăbi pe dușmanii lor, intrigau la Constantinople spre înlocuirea lui Gheorghe Racoți prin Moise Sekeli. Turcii cedând acestor stăruinți trimit chiar o armată contra principelui transilvan, care însă este bătută de el la Salonta, așa că Turcii sunt obligați a recunoaște pe Racoți de domn, cu condiția plăței unui tribut de 40.000 de taleri pe an. Împăratul Ferdinand, de și aliatul lui Racoți, nu îndrăznise să-i dee sprijinul său fățiș contra Turcilor, temându-se de a se încurca în o luptă și cu aceștia când aveă pe brațele sale greul rășboiu ce a primit numele de rășboiul de 30 de ani⁴³.

Matei Basarab voinde să'și sprijine domnia și pe alt tărâm decât pe alunecoasa favoare a Osmaniilor, gândi să'și întărească propria lui poziție încheind un tratat de alianță cu Racoți, în care Matei Basarab arată „că a avut cu Măria sa Racoți Giorgiu tocmală și legătură despre ținerea vecinătăței, că voește acuma a reinnoi și a întări acea legătură îndatorindu-se a da lui Racoți 6000 de taleri pe an zeciuiala oilor Transilvaniei ce pasc în Mun-

⁴² Miron Costin în *Letopisețe*, I. p. 267.

⁴³ Zinkeisen *Geschichte des Osm. Reiches IV*, p. 466.

tenia și pe lângă acești bani și un cal turcesc cu scările de argint și abăioară de sirmă și alt cal fugar bun”⁴⁴. Ni s’a mai păstrat despre aceste legături între domnul Munteniei și acel al Ardealului și jurământul de credință făcut de armata lui Matei Basarab atât domnului ei cât și aliatului său principele Racoți în ziua de 24 Iulie 1635 : „Noi toți slujitorii Țării Rumânești, căpitaniai, iuzbașii, ceaușii, vătăjăii și toți cetășii, călărime și pedestrime, jurămu-ne pre numele lui Dumnezeu și pre Sfânta Evanghelie și pre Sfânta prea curata Maria și pre toți Sfinții lui Dumnezeu, cum noi vom fi cu toată credința măriei sale domnului nostru, lui Ioan Matei Basarab Voevod, care este cu mila lui Dumnezeu domn Țării noastre Rumânești : pe lângă aceasta împreună cu domnul nostru și Măriei sale lui Racoți Gheorghe cu mila lui Dumnezeu biruitor mare al Ardealului și a o parte din țara Ungurească și Secuilor Șpan, cum noi nici într’un chip și nici într’un mod (sic) nici măriei sale nici coconilor vrăjmași nu vom fi”⁴⁵.

• Prin această legătură cu Domnul Ardealului Matei îndrumă însă plecarea sa către politica germană. El trimite curând după aceea o solie la împăratul, dela care primește mulțămiri și făgăduința a’i trimite și el o solie spre a pune la cale legături mai temeinice⁴⁶. În același timp Matei stăruiește pe lângă rezidentul Schmidt ca să „pună cuvânt la căimăcamul spre a-l scuti de îndatorirea de a merge în ajutorul Turcilor contra lui Racoți, pe care Poarta îl dușmănia, fiindu-i țara cu totul lipsită și săracă, din pricina marelui tribut și a multelor cheltueli făcute”⁴⁷. În anul următor, 1636 luna lui Maiu, găsim o altă solie a lui Matei către împăratul Ferdinand, în care domnul român roagă pe împăratul să-i încuviințeze sprijinul său, căci în Turci nu ar avea încredere; că el e gata de a se răscula în caz de amenințare, dar că se roagă a i se încuviința un ajutor de cel puțin 3,000 de oameni care să-i vină pe ascuns și la timp. În cazul când ar pierde domnia, cere dela împăratul să-i asigure un adăpost în Germania, și ca împăratul să stăruiască la Racoți ca să-i fie cu adevărat prietin”⁴⁸. Ferdinand în urma acestei propuneri mai fățișe a domnului muntean, deși nu îndrăznește a primi toate punctele, de teamă ca nu cumva Turcii, aflând, să se strice cu el, totuși ne vroind să piardă cu totul alianța lui Matei, care putea deveni foarte prețioasă la vreme de nevoie, scrie îndată două scrisori, una lui Racoți și alta re-

⁴⁴ Iorga, *Studii și Doc.* IV, p. 26. Această legătură este adevărată de un act posterior al fiului lui G. Racoți, din anul 1650. *Ibidem*, p. 28.

⁴⁶ *Columna lui Traian*, 1884 p. 216.

⁴⁷ Ferdinand către Matei Basarab 23 Sept. 1635. *Hurm. Doc.*, IV, p. 168.

⁴⁸ Matei Basarab către Schmidt, 8 Sept. 1635, *ibidem*. p. 604, (din eroare este trecut acest document la anul 1625, când nu domnea Matei Basarab).

⁴⁸ *Ibidem* p. 623.

gelui Poloniei, în care îi roagă să întrețină bune relații cu domnul Munteniei⁴⁹. În sfârșit în 1637 găsim o scrisoare a împăratului către Matei, în care îi reînnoește făgăduințele de prietenie⁵⁰.

Toate aceste tratări și oferiri de alianță ale lui Matei Basarab către Nemți nu puteau fi cu totul ascunse de Poartă, și mai ales ambasadele mutuale erau prea bătătoare la ochi spre a rămânea tainuite. Apoi cererea lui Matei Basarab de a fi scutit de participare la expediția contra lui Racoți aruncă grele băneli contra domnului muntean; cu atât mai mult că Vasile Lupu gărise prilej de a și răsbuna împotriva rivalului sau, denunțând Porții purtarea lui⁵¹.

Sprijinirea lui V. Lupu de Poartă. — Bănuelile se schimbă în siguranță despre hainirea lui Matei Basarab, când vizirul Mohamed venind la Dunăre contra Tatarilor, cu care Turcii aveau război și invitând pe voievozii Munteniei și Moldovei a'î întovărăși în expediție, Matei Basarab „vine până la marginea țării sale și de acolo pornește pe un sardar al său, iar el se preface bolnav, de frică ca să nu încapă cumva în mâinile Turcilor”⁵². Vizirul Mohamed dădu atunci ascultare lui Vasile Lupu, care oferea pe sub mână mari daruri, pentru a face pe un fiu al său domn în Valahia și a aduce astfel ambele țări sub puterea casei sale, și i învoi atacul Munteniei. Protegitorul însă al lui Matei Basarab, Rusnamaghi, arătă sultanului o scrisoare din partea poporului Țării Românești, care făgăduia credința domnului lor, se rugau pentru menținerea lui în scaun, lăuda buna lui ocărnuire și luă răspunderea ori cărei greșeli a lui, ceea ce văzând sultanul ordonă vizirului să nu întrebuinteze puterea contra Munteniei⁵³. Vasile Lupu, care se grăbise de îndată a da ființă gândului său de răzbunare, apucase a intra în Muntenia cu 30.000 de luptători, înainte de a veni ordinul de oprire a sultanului și se dăduse la multe jafuri și prădăciuni, pe care Matei vroia să le răstoarcă cu ajutorul lui Racoți⁵⁴. Iertarea lui Matei de Turci se făcuse și din pricină că ei erau pe atunci în război cu Perșii, chiar în acel timp suferiseră în Asia niște înfrângeri care făceau de nevoie să aibă liniște în Europa⁵⁵.

⁴⁹ Scrisorile împăratului din 15 Mai, *ibidem*, p. 624.

⁵⁰ Scrisoarea împăratului din 31 Mart. 1637, *ibidem*, p. 628.

⁵¹ Schmidt c. împ. 1 Ian. 1637 în Huemuzacki. *Fragmente*, III, p. 101.

⁵² Miron Costin în *Letopisele*, I. p. 276. Bailui către Dogele, 12 Dec. 1637. Hurm., *Doc.*, VIII, p. 466.

⁵³ *Ibidem*, „fece comparire una lettera dei populi della medesima Provincia che promettevano per la fede del loro Principe”. Comp. asupra dușmăniilor Turcilor contra lui Matei Basarab St. Erdely c. Bistrișeni. Hurm., *Doc.*, XV. 2. p. 1040 „Împăratul (turcesc) nu vrea să-l supere pe Vodă Matei, ci vrea să dea domnia fiului domnului Moldovei”.

⁵⁴ Alois Contarini către dogele 12 Decembrie 1637. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 494—495.

⁵⁵ Pacea cu Perșii se încheie tocmai în 1639.

Apoi și de teama lui Matei care adunase o tabără de 12.000 de oameni la Târgoviște, nu departe de hotarele Ardealului. Mai ales se temeau Turcii să nu piardă tributul a cărui plată se apropiase și de aceea „a îmbrăcat pielea de vulpe și a lăsat pe Domn în pace, întărindu-l în domnia lui și iertându-i greșelile, ca unele ce ar fi fost crezute din pricina clevetirei dușmanilor și i și nu chiar făcute din ascultare”⁵⁶. Deși Vasile Lupu este silit să asculte de ordinul sultanului și să se întoarcă îndărăt numai după o pustiere a Munteniei, el suferă totuși o înfrângere în retragerea lui, fiind lovit de Munteni ajutați de Transilvăneni sub Kemeny Ianoș⁵⁷. Poarta încurcată pe de o parte în Asia pe de alta văzând legătura între Matei Basarab și Racoți, pe care învățase a-l cunoaște la Salonta, trimite o nouă confirmare în domnie lui Matei, ceea ce aduse și pe acea a lui Vasile Lupu, căutând măcar cu acest mijloc să-i mai despoaie de o sumă de bani. Confirmarea lui Matei este dobândită mai ales prin stăruințele protegitorului său dela Constantinopole, Rusnamaghi⁵⁸. Aceasta fu însă ultima îndatorire pe care marele Turc o făcu domnului muntean. Curând după acea el moare, lăsând pe Matei în nu puțină îngrijire, întru cât se știea necontent săpat la Poartă de Vasile Lupu și de oamenii acestuia. Domnul muntean trebuia numai decât să-și caute un nou sprijin. Cătră sfârșitul anului 1638 Matei trimite un agent al său la Constantinopole spre a-i găsi un nou protegitor, printre acei ce pe atunci se bucurau de favoarea sultanului. Caimacamul însă nu dă voie agentului domnului muntean a se îndrepta la altcineva, oferindu-se el însuși spre această treabă, „împins de dorința de a câștiga multele prezenturi pe care Matei le dădea partizanilor săi”⁵⁹.

Cu prilejul acestei afaceri domnul intră tot odată în înțelegere și cu Venețienii, spre a-și întări și mai mult poziția în contra Turcilor. Republica Adriaticei eră tocmai în momentul de a rupe cu Turcii din pricina pedepsei dată de ei la Valona

⁵⁶ 1637. Iorga, *Studii și Doc.*, IV, p. 204.

⁵⁷ Vezi povestirea acestei lupte de însuși generalul ungar în Șincai III, p. 31. Comp. două scrisori ale principelui Racoți către consiliul imperial și pașa de Buda. (4 Decembrie 1638) Hurm., *Doc.*, IV, p. 635 și 638. Comp. și Miron Costin în *Letopiseșe* I p. 278. Într'un document încă nepublicat din *col. Academiei*, Pachet No. XX, doc. No. 39 din anul 1635 (7143) Decembrie 16, găsim pe Matei Basarab scutind pe vierii mănăstirei Snagovului de toate dăjdiile și mănăcătuirile ce vor fi peste an în țară, precum și de *birul moldovenesc*. Aceasta ar indica că Vasile Lupu mai atacase odată pe Matei Basarab înainte de acea dată și că domnul Munteniei răscumpăraseră pacea impunând locuitorilor birul moldovenesc pentru răspunderea răscumpărării.

⁵⁸ Aloisi Contarini cătră dogele, 3 Iulie 1638. Hurm., *Doc.*, IV, 2 p. 497, și alta din 22 Oct. 1638, *Ibidem*, p. 499.

⁵⁹ Altă scrisoare a lui Contarini din 18 Decembrie 1638 *Ibidem*, p. 500 Cf. alt raport din 10 Dec. 1638. *Ibidem*, VIII, p. 474.

în 1638 piraților Barbarești de sub autoritatea Porței, fapt ce atrăsese arestarea și bailului. Matei Basarab făgăduise lui Contarini a face o puternică diversiune în cazul unei lupte, atacând din Muntenia pe Turci cu 40.000 de oameni, mai adăugând domnul român că ar fi în bune legături cu regele Poloniei cătră care se obliga a transmite corespondența Veneției, că eră de asemenea în raporturi prietinoase cu împăratul german, dela care ar fi primit nu de mult prin un trimis, Luca Trapovan, un colan cu o cruce de diamante prea frumoasă. Ambasadorul venețian recomandă cu multă căldură dogelui propunerile lui Matei, care ar putea aduce cel mai mare folos republicei în cazul unui războiu cu Turcii⁶⁰. Tot pe atunci, probabil după cererea lui Matei, Gh. Racoți încheie un tratat cu V. Lupu prin care se îndatorește a-l protegiu contra dușmanilor și a-l pune sub protecția împăratului Germaniei, cu condiția însă ca Lupu să nu mai atace pe Matei fără învoirea lui Racoți⁶¹.

În 1639 Turcii sfârșind lupta cu Perșii prin încheierea unei păci, pot să-și întoarcă iarăși luarea aminte asupra politicii europene, și să reinnoiască silințele lor pentru a scăpa de Matei Basarab, ale cărui întăriri și legături cu popoarele vecine deveneau pe fie ce zi mai primejdioase. Vasile Lupu care eră vecinic la pândă spre a dăuna lui Matei, se oferă îndată ca instrument al politicii turcești. El se pune întâi bine cu Turcii în chestia căsătorii lui de a doua oară care urmând să se facă cu o circaziană trebuia să obțină învoirea Porții, pentru obținerea căreia V. Lupu cheltuește 50.000 de taleri⁶². Bailul scrie în 10 Octomvrie 1630 că „din Valahia au sosit scrisori în care principele acelei țări se arată foarte îngrijit despre adunarea de trupe ce aude că s'ar face în Moldova, al cărei voevod s'au oferit în mai multe rânduri a alunga pe acel din Valachia din scaunul său, pentru a pune acolo pe unul din fii săi; că dacă până astăzi Turcii nu i-au preă dat ascultare, aceasta a fost numai din pricina că erau ocupați în alte părți. Acuma se crede că Turcii prin o înțelegere tainică, vor da drumul Moldovanului spre a apăsa pe Valac, ca unul ce acesta a dat mai multe semne de necredință, stând în cea mai strânsă unire cu Transilvăneanul și cu împăratul⁶³.

Sultanul trimite chiar, spre a motiva execuția din partea lui Lupu în contra lui Mateiu, un ordin cătră acesta de a părăsi principatul de bună voie, arătându-i că „dacă ar face-o își va câștiga grația sultanului; că eră obiceiul ca domni să fie schim-

⁶⁰ Serisoarea lui Contarini din 12 Februarie 1639 *Ibidem* IV. 2, p. 501.

⁶¹ 1638. N. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 209. Cf. salvconducțul dat de Lupu solilor lui Racoți, 18 Oct. 1628. *Ibidem*, IX; p. 18.

⁶² Bailul către dogele, 28 Sept. 1639. Hurm., *Doc.*, VIII p. 481.

⁶³ Contarini către dogele *Ibidem*, IV. 2, p. 505.

bați la fie-care trei ani și că el stătuse șapte”. În acelaș timp se trimite un ceauș în Moldova, care să confirme aice în domnie pe fiul lui Lupu, de oarece tatăl său eră să fie strămutat în Valahia, pentru a uni aceste două principate sub familia sa. Lupu promisese sultanului 500.000 de reali, și sporirea tributului ambelor țări la 300.000 de reali din 200.000 la care se urcă atunci. Lăcomia pentru o sumă așa de mare de bani, împinsese mai ales pe Turci la hotărîrea luată de ei, pe lângă vechiul lor prepus, ce eră nu e vorbă în destul de îndreptățit, că Matei Basarab stă în legături ascunse cu Polonii, Transilvănenii și cu împăratul. „In caz când Valahul care este foarte iubit de țara lui, ar refuza cederea principatului, el va fi constrâns cu puterea”⁶⁴.

Matei refuză de a eși din domnie și se pregătește cu mijloace însemnate a sprijini răscoala lui; pentru a câștiga însă timp, el trimise din partea întregii nobilimi și a poporului țării, un arz (tânguire către Poartă), în care cerea cu stăruință ca să se lese domnia lui Matei, oferindu-se a plăti cele făgăduite de Lupu. Se spunea chiar în Constantinopole că Matei pusese să taie capul ceaușului ce adusese scrisoarea de destituire, dar miniștrii turci nici nu pomeneau de atare împrejurare⁶⁵.

Am văzut că sprijinul împăratului, pe care mai ales trebuia să se întemeieze Matei în cazul unei ruperi a sale cu Turcii, eră cu totul nesigur, din pricina încercăturilor în care Germania se afla de prin războiul de 30 de ani, care tocmai pe atunci se desfășura în toată violența lui. Matei Basarab eră cu atâta mai amenințat, cu cât caimacaul, pe care l'am văzut mai sus oferindu-se ca protegitorul lui, fusese cumpărat de Vasile Lupu cu un dar de 100.000 de reali, spre a înșăla și răsturnă pe Matei.

Văzându-se serios amenințat, domnul Munteniei declară Turcilor, că se va supune vroinței lor, cu o singură condiție, aceea ca Valahia să nu fie dată lui Lupu, cerere care este subscrisă de aproape toți boierii Țării Muntenesti⁶⁶. Lupu însă izbutind a câștiga în favoarea lui și pe Mohamed, pașa de Silistra, dând și lui 100.000 de reali, acesta adauge pările sale la acele existente în contra lui Matei, și cererea acestuia este respinsă. Pașa din Silistra precum și ceilalți din orașele dunărene, hanul tătăresc și principele Transilvaniei capătă ordine de a porni în contra principelui muntean, și Vasile Lupu crezând că

⁶⁴ Alta din 13 Noemvrie 1639, *Ibidem*, p. 506.

⁶⁵ Alta din 20 Noemvrie 1639, *Ibidem*, p. 508. Această tăiere a Turcului este adeverită de un raport olandez, 26 Noemvrie 1639. Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 211. Aceste trei doc. au fost reproduse a doua oară în vol. VIII Hurm., 444 și 481 ca multe altele, dovadă de pușina îngrijire cu care s'a tipărit colecția *documentelor privitoare la Istoria Românilor*.

⁶⁶ Nota din 20 Decemvrie 1639, Hurm., *Doc.*, IV. 2. p. 508.

de astă dată s'a sfârșit veacul protivnicului său, pleacă din nou cu armata în contra lui ⁶⁷.

Domnul Moldovei eră atât de sigur pe izbândă, în cât întronează în toată forma pe fiul său în scaunul Moldovei, își ia rămas bun dela țară și pornește cu toată curtea și averile lui spre a ocupa tronul Munteniei. El este însă cumplit bătut de domnul muntean la *Ojogeni* pe Prahova ⁶⁸. Matei trimite bogata pradă făcută dela cavaleria turcească, ce ajutase pe Vasile Lupu, Turcilor înșiși, prefăcându-se „a se arăta cel mai supus om al sultanului, spunând că și acum e dispus a părăsi scaunul, și a'l da omului celui mai de rând; dar Moldovanului s'a opus și se va opune până la ultima lui suflare, ca la dușmanul său vădit. Turcii simțind că au a face cu un domn ce înțelege a-și apăra poziția lui la vreme de nevoie cu sabia în mână, întorc iarăși asprimea pe blândeță, și trimit doi ciauși în Muntenia și Moldova care să ducă reîntărirea ambilor principii rivali ⁶⁹. Astfel în lupte și sfășieri mutuale, trecuse 6 ani din domnia lui Matei Basarab și Vasile Lupu, slăbindu-se țările lor în folosul asuprairei comune. Dela 1640 înainte urmează o nouă fază în relațiile ambilor domni, în care dușmănia, de și clocea mai departe perzătoarele ei uneltiri, nu putu străbate în afară într'un chip așa de viu din mai multe pricini pe care vroim a le expune.

Matei Basarab înnoește în 14 Mai 1639 tratatul său de alianță cu George Racoți, trimițând la el o ambasadă alcătuită din Teofil Mitropolitul Ungro-Vlahie, vornicul Hrizea, vistiernicul Radu, clucerul Buzinca, stolnicul Socol, paharnicul Vucina și logofeții Mareș și Sava. Tratatul este întărit și de congregația obștească a celor trei nații ⁷⁰.

3. PERIOADA DE LINIȘTE 1640 — 1652

Tratările lui Lupu pentru Azov. — Pentru a înțelege relațiile Țărilor Române dela 1640 înainte trebuie raportate împrejurările celor vecine; căci despre ambele aceste țări este adevărat cele ce spune foarte bine Miron Costin despre Moldova

⁶⁷ Schmidt c. imp. 26 Noembrie 1 și 22 Decemvrie 1639. 1 Ianuarie 1640 în Hurmuzaki *Fragmente*, III, p. 112.

⁶⁸ Miron Costin în *Letopiseje* I. p. 279. Lupta s'a întâmplat în Decemvrie. Cronică din Mediași, în *Archiv für sieb. Landeskunde* III, 1858, p. 89: „Hoc anno voyvoda transalpinus voyvodam Moldaviensem in terram transalpinam venientem forte manu profligavit, magna cum Moldaviae et Tartarorum adjunctorum clade mense Decembre. Cronică însă dă greșit anul 1638, întrucât toate celelalte isoavore pun 1639.

⁶⁹ Aloisi Contarini către dogele scrisoarea din 20 Decemvrie 1639 Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 510.

⁷⁰ Iorga, *Studii și Doc.*, IV. p. 217 și 220.

că „fiind o țară mică, nici un lucru singură de sine fără adunare și amestecare cu alte țări n'a făcut”⁷¹.

Relațiile între Turci și Germani erau tot pacinice, din pricina că Germanii erau ocupați cu războiul de 30 de ani, iar Turcii dela 1639 înainte, deși sfârșiseră războiul cu Persia, începuse un altul cu Venetia. În 1642 Turcii și Nemții reînnoesc la Szon tratatul din 1606 dela Sitvatorok, prelungind pacea pe 20 de ani.

Gheorghe Racoți principele Transilvaniei trăise până atunci în bune înțelegeri cu împăratul, impunând ambii Turcilor respectarea păcii, și ajutând lui Matei Basarab a se menține în vază cea mare dobândită la Turci prin a lui vitejie. Pe atunci însă se amestecare Franția în războiul sfâșiiitor dintre Protestanții și Catolicii germani. Richelieu dăduse acestui amestec un caracter cu totul politic, și vroia să se folosească de desbinările Germaniei, spre a mări puterea Franței. Marele ministru văzu îndată însămnatul folos ce se putea trage din principele protestant, așezat în cealaltă coastă a Germaniei, de îndată ce el ar putea fi câștigat pentru liga anti-catolică. Încă din 1638 Franția încheiese un tratat cu Racoți, prin care ea se obliga a sprijini pe domn la Poartă, și a-i da un ajutor bănesc de 120,000 de scuzi pe an. În 1639 dela Hays este trimis în ambasadă anumită la sultanul, ca să stăruiască a dobândi pentru Racoți învoirea de a se război cu împăratul, fără a fi privit ca dușman de Poartă⁷². Câți-va ani după aceasta, în 1643, găsim alt tratat încheiet de Racoți, cu Tortenson, generalul svedez inspirat de politica franceză, în care Racoți se obligă el de a dobândi învoirea Porței iar Suedia și Franța se leagă a sprijini atari stăruinți. Racoți și începe războiul cu împăratul în 1643, și cât timp merge bine este lăsat în pace, ba chiar încurajat pe ascuns de Turci, care erau în totdeauna gata de a face rău Nemților. De îndată însă ce norocul armelor părăsi pe principele transilvan, Turcii nevroidnd să se compromită pentru un domn ce în loc de a le fi de folos putea să le aducă daune, schimbă purtarea lor față cu dânsul. Ei refuză întâi de a-i încuviința stăpânirea pe cele 6 comitate din pašalâcul de Buda, care aparținuseră Transilvaniei de pe timpul lui Zapolia; opresc apoi pe principii români, de a mai sprijini pe Racoți cu ajutorul lor armat și în sfârșit împiedecă chiar pe Racoți, de a se mai oști contra împăratului. Racoți însă împins de Svedeji, și de Francezi trece peste ordinele Porței, și reînnoește în 1645 tratatul încheiat cu acele puteri, în care totuși se prevedea, ca în cazul când Racoți ar fi amenințat de Poartă pentru lupta lui cu împăratul, el să se poată împacă cu ele. În 1646 Racoți reîncepe războiul; Turcii însă amenințindu'l,

⁷¹ *Letopisețele*, I, p. 292.

⁷² Vezi citatele în Ionescu Giôn, *Brâncoveanu și Ludovic al XIV-lea* p. 59.

Racoți este nevoit să încheie la Linz, pace cu împăratul, în 16 Septembrie același an. Turcii mulțumiți de această supunere a lui Racoți la ordinele lor, îi iartă 1000 de galbeni din tribut. Murind în 13 Octombrie 1648 Gheorghe Racoți, îi urmează fiul său Gheorghe al II-le Racoți care reînnoește tratatele sale de pace atât cu Turcii cât și cu Nemții ⁷³.

Până la epoca când Racoți devine dușmanul Nemților, politica lui Matei Basarab urmase o linie sigură de purtare. Se silise a se menține pe tron nu numai prin banii împărțiți pe la dregătorii turci, unde eră lăsat în urmă de dărnicia lui Vasile Lupu, ci mai ales prin razimul ce'l dobândise la puterile creștine, Transilvania, Veneția, Polonia și Austria, toate dușmane actuale sau eventuale ale Turciei. Apoi el arătase acesteia că brațul său putea mult la vreme de nevoie și că dispunea de o însemnată oștire de mercenari. Cu alte cuvinte el se impuse Turcilor care se temeau să nu răsară din el un al doilea Mihai Viteazul. Racoți însă, sprijinul cel mai apropiat al lui Matei, punându-se în dușmănie cu Nemții, pe care politica turcească cerea pe atunci să-i aibă de prietini din pricina războiului cu Veneția; desbinarea deci introducându-se între cei doi aliați ai săi, din care cel mai slab eră mai apropiat de el și cel mai îndepărtat mai tare, înțelegem ce perturbare au trebuit să aducă asemenea împrejurări în politica urmată până acum de domnul muntean.

La început însă poziția lui fu ușurată prin încetarea de o cam dată a dușmăniilor lui Vasile Lupu, care astâmpăr a aprinsului Albanez își găsește explicarea, nu atâta în moartea fiului său, pentru care el dorise dobândirea tronului Țării Românești ⁷⁴ cât mai ales în aceea că puterile sale, zdrobite de două ori, cereau răgaz spre a lor întremare; apoi împrejurările politice în care fu complicat Vasile Lupu îl împedează pentru câțva timp de a urmări, pe față și pe calea faptelor, gândul său dușmănesc contra domnului muntean.

Anume curând după moartea fiului său, în Noembrie 1640, Lupul este însărcinat de Poartă, cu o misiune care dacă îi reușea, eră să'l pună, după cum credea el, așa de bine cu ea, încât să nu-i mai poată refuza nimic, și deci visul său de aur, rășbunarea în contra dușmanului său de moarte, era să fie îndeplinit.

⁷³ Zinkeisen, IV, p. 558.

⁷⁴ Ioan fiul lui Lupu moare în 1640. Schmid c. împ., 11, Oct. 1649. Hurm. *Frg.*, III, p. 118: „Der Sohn des Moldauerfürsten Lupul verscheidet in der türkischen Residenz und sein Leichnam wird in die Moldau übertragen". Ivan se duse la Constantinopol ca ostatic, dar și pentru a se căută de ruptura unui braț, ruptura ce-i pricinui moartea (Raport venețian din Aug. 1640 în Hurm., *Doc.*, VIII, p. 495). comp. amb. olandez către state 10 Noemv. 1640. Iorga, *Studii și Doc.*, IV, p. 226, și o fiică a lui V. Lupu fusese dată ostatecă la Poartă. *Ibidem*, p. 235.

Anume pe la 1640 izbucnește un războiu între Turci și Cazaci, în care acest popor compus în mare parte din pirați, prăda coastele împărăției otomane și amenință adese ori cu corăbiile sale chiar capitala ei. Eră de neapărat pentru Turci să le sfărme cuibul din care plecau toate expedițiile lor, cetatea și portul Azovului, pe marea cu acelaș nume. Poarta știind pe Lupu în bune legături cu țarul Moscoviților, mai ales din cauza intereselor religioase comune între ambele țări, îl însărcinează a stăruii pe lângă țarul rusesc ca să nu dea ajutor Cazacilor în contra Turcilor. Lupu trimite ducelui Moscovei o solie care îi făgăduiește o sumă de lucruri, stă la Moscova o iarnă întregă, dobândind la urmă, după multe stăruinți, o scrisoare prin care ducele cerea un armistițiu între Turci și Cazaci, pentru a putea pune la cale o cesiune voluntară a acelu port către Turci, din partea Cazacilor. Turcii însă nu primesc armistițiu, temându-se ca propunerea Rușilor să nu ascundă numai o prelungire, în care timp Cazacii să se poată mai bine pregăti, și să întăriască mai puternic cetatea amenințată. Boierul moldovan, venit cu scrisoarea, se întorce îndărăpt la Moscova, pe când Turcii înaintau cu armata în contra Azovului, iar Vasile Lupu izbutește în sfârșit a face pe Ruși să refuze ajutorul lor Cazacilor, ceea ce silește pe acești din urmă a cedă Azovul Turcilor.

Solul lui Vasile Lupu întrebuițase, pentru a determina pe țar la acest pas însemnat, mai ales argumentul că Turcii ar fi gata să dea un decret prin care să ordoane măcelărirea din împărăția turcească a tuturor închinătorilor ritului ortodox, al căror cap și protegitor firesc ar fi principile Moscovei, din care pricină ar fi de datoria acestuia de a părăsi apărarea unor tâlhari, pentru a înlătură o așa de mare primejdie coreligionarilor săi.

Vestea triumfului diplomatic al lui Vasile Lupu „aduse o mare bucurie în Constantinopole, dându-se un mare merit credinței și prudenței Lupului, pentru că condusesese cu atâta ghibăcie o afacere de o așa importanță. Moscovitul pricepu, însă prea târziu, marea greșală ce făcuse”⁷⁵.

Izbânda domnului moldovan îi dădu însă cele mai mari speranțe. El cere dela Turci confirmarea pe viață în domnia Moldovei, și se pune în corespondență pe de altă parte ce pașa ce se întorcea dela luarea în stăpânire a Azovului, pentru a-l determina a-i sta în ajutor la alungarea lui Matei Basarab. Spre a dobândi învoirea trebuincioasă întru acest scop și dela Poartă, trimite vizirului un dar de 10,000 reali în bani și 4.000 în blănuri frumoase. Vizirului însă nu-i preă convinea a lăsa lui Lupu meritul de a fi procurat Azovul Turcilor, merit ce întunecă pe

⁷⁵ *Del Mercurio overo historia de tempi corenti di Vittorio Siri, Genova, 1649, II. p. 866—867.*

al său propriu. Cu tot darul primit dela Lupu el micșurează partea acestuia în izbânda dobândită, arătând sultanului că ceea ce ar fi adus Azovul în mâinile lor, nu fuseseră stăruințele lui Lupu, ci înaintarea armatei turcești. Sultanul, întors încurând dela entuziasmul seu pentru slujbele făcute de domnul Moldovei, îi refuză toate cererile făcute (1643) ⁷⁶.

Își poate cineva închipui furia aprinsului Albanez, când se văzu astfel înșelat de Turci, cărora le făcuse o slujbă atât de însemnată! În primul moment Lupu vroia să se lepede de Turci, să se împace cu Matei și să se arunce în brațele împăratului. Rezidentul german Schmidt aflând despre supărarea lui Lupu pe Turci, caută îndată să pună mâna pe el, spre a-l trage în partea împăratului, și scrie medicului domnului, un Danez Scogardi care învățase medecina în Italia, ca să stăruie pe lângă stăpânul său să primiască arbitrajul împăratului în chestia împăcării sale cu domnul muntean, cu atâtă mai mult că certele sale cu el dădeau numai prilej Turcilor de a-i jăfui pe amândoi ⁷⁷. Lupu mai află încă și vestea întristătoare că Poarta ar fi confirmat din nou în scaun pe rivalul său, Matei Basarab. Confirmarea îl costase pe domnul Munteniei peste 100,000 de reali, din care 60,000 sultanului bani împrumutați dela însuși vizirul Mustafa-pașa, care îi luase ca *dobândă* suma enormă de 40,000 de reali ⁷⁸. Cu toate aceste Lupu, după o mai coaptă chibzuință, găsește că tot eră mai bine a rămânea cu Turcii, decât a se da în partea împăratului, care fiind în vechi legături cu Matei Basarab, fără îndoială că eră să părtiniască mai mult acestuia decât unui prietin nou și încă neîncercat. De aceea, după câteva șovăiri, se întoarce la Turci.

Vasile Lupu avea cu atât mai bune motive de a nu se împăca cu Matei Basarab, că aliatul acestuia, Gheorghe Racoți, înfrând cum am văzut în legătură cu Svedezii și Francezii, dușmanii împăratului, și deci ai Turcilor care pe atunci trăiau în pace cu acest din urmă, Turcii erau să se supere atât pe Racoți

---

⁷⁶ Schmidt către Ferdinand III. 20 August 1643. Hurm., *Doc.*, IV, p. 674 Comp. trei scrisori, una a lui Girolamo Trevisano din 12 Mart. 1642 și două ale lui Angelo Alesandri din 29 April și 19 Mai aceiași an. *Ibidem*, IV, 2, p. 515-517. Mai vezi și Hurmuzaki *Fragmente*, III, p. 128-130. Tadeu Vico c. dogele 4 Oct. 1642. Hurm., *Doc.*, VIII, p 507. „Lupulo che pretendeva la Valachia in premio dela recuperatione di Assaco (Azov) perderne tormai la speranza per che voleva il vizir tal acquisto fasse attributo al timor dell'armii turcheschî, non agli ufficii ne al denaro del Moldova.

⁷⁷ Schmidt c. d'Asquier 8 Sept. 1662 și c. împ. 28 Fevr. 1643. Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 130 și 133, Scogardi intrase în slujba lui V. Lupu în 1641 cu leafa de 1500 de reali pe an și un dar la început de 300 de reali, afară de întreținerea și cheltuiala domnului. Scogardi c. Contarini 12 Oct. 1641, Hurm., *Doc.*, VIII, p. 502.

⁷⁸ Dr. Scogardi c. Schmidt, 5 Fevr. 1643, *Ibidem*, p. 133.

cât și pe Matei, încât Vasile Lupu găsea nouă mijloace de uneltire contra rivalului său, pe care nu le lasă neexploatate.

El scrie Porței în 14 Ianuarie 1643 că : „ea a putut să se convingă de sinceritatea sa încă de pe timpul lui Grațiani, când acesta făcuse alianță cu Polonii, iar el, Lupu nevroind să se unească cu ceilalți boeri, fusese ars pe piept cu un fer roș. Fugind apoi de Moisi Movilă în Polonia, a fost arestat și numai cu greu a putut scăpa ; și pe Barnovski jurat dușman al împărăției otomane chemându’l din Polonia, l’a predat pe mâinile împărăției. Fiind numit domn, a împăcat pe sultanul Amurat cu Polonii, și acuma de curând a izbutit cu multă trudă și multe cheltueli a face ca Azovul să fie redat Turcilor fără de războiu. Lupu făgăduia tot odată că va stârni pe Cazaci ca să ajute muscalilor contra Polonilor cu care Poarta se afla în luptă. Despre Transilvania adauge domnul Moldovei că ar fi ușoară treabă, de oare-ce ea ar putea fi atacată de odată din mai multe părți : de pașa din Temișoara. Tătari, Moldova și Muntenia, aceasta din urmă bine înțeles în cazul când s’ar da lui Vasile Lupu și țara lui Matei, cu atât mai mult că mai bine de a treia parte a populației transilvane fiind Români, făgăduindu-le libertatea ar putea fi răsculați fără întârziere contra Ungurilor, astfel că având ei un războiu și afară și a casă nu vor fi ai ști încotro să se întoarcă. Matei din potrivă ar fi cu totul în slujba Ungurilor și a Polonilor, având încredere în ei și adăpostindu-și la dânșii toate comorile sale”⁷⁹.

În timpul tocmai când Lupu credea că a găsit mijlocul cel mai bun pentru a surpă pe Matei în 1643, am văzut că Poarta începuse a se pleca către politica lui Racoți, care câștigând în contra Nemților câte-va izbânzi, apucăturile lui plăceau Turcilor. Otomanii, de și ei singuri nu vroiau să apară ca dușmani ai Nemților, erau mulțămiiți ca ei să fie bătuiți de un principe vasal lor. Prin urmare purtarea lui Racoți fiind pe placul Turcilor, Lupu nu putu izbuti la nimic cu pările pornite în contra lui Matei că ar fi în contra împăratului, ceea ce nu eră nici chiar adevărat, precum vom vedea mai la vale. Lupu își închipuise prietenia ce unea pe Turci cu împăratul Germaniei într’un chip mult mai presus de ceea ce eră într’adevăr, adecă teama momentană a Turcilor de a-l avea de dușman. Scopurile ascunse ale Turcilor contra Nemților merg însă atât de departe încât în 1644 vizirul, câștigat de Svedezi și de Francezi, dă chiar ordin fățiș voevo-

⁷⁹ Vasile Lupu c. marele vizir 14 Ianuarie 1643 Hurm., *Doc.*, IV, p. 669. „Accedit quod in Transilvania plus quam tertia est pars valachorum, quibus promissa libertate, eos contra Hungaros, sine mora incitabo, ac sic domi forisque bellum habebunt, nec quo se vertere deleant scient”. Accastă scrisoare e surprinsă de Poloni cari o transmit episcopului de Agria spre a o arăta lui Lupu și a vedea ce efect va face asupra lui descoperirea planurilor sale asupra Transilvaniei. Vezi Ferdinand c. episc. de Agria, 16 Ianuarie 1643, *idem.* p. 670.

zilor români să ajute principelui Transilvaniei contra Germanilor.

Acest ordin nu putea conveni pentru momentul acela nici unuia din domnii români. Lui Matei Basarab nu, căci el căutase în totdeauna, fără a supăra pe Racoți, să-și păstreze prietenia legată cu Nemții. El scrie bună oară în 21 Maiu 1642 o scrisoare foarte devotată către Ferdinand III⁸⁰. În 1643 pe când Matei Basarab era rău amenințat de a fi depus, el stăruiește la împăratul pentru ajutor, destăinuindu-i o sumă de împrejurări privitoare la relațiile Turcilor și ale lui Racoți cu Svedezii și Francezii; dar împăratul îi răspunde numai cu vorbe bune, nefiind contra părerii consiliului aulic, de a trimite pe cineva la domnul muntean, numai să fie în secret și să trateze cu el într'un chip cu totul general⁸¹. Matei Basarab păstrând deci, cu toată dușmănia lui Racoți, bunele sale relații cu guvernul german, înțelegem cum de ordinul Porței, de a ajuta pe domnul Transilvaniei contra Germanilor, nu se putea de loc împăca cu vederile și tendințele lui.

Politica polonă a lui Lupu. — Vasile Lupu pe de altă parte se pusese bine cu Polonia, cu care el fusese îndușmănit la urcarea lui în scaun, din pricină că răsturnase pe partizantul devotat al Polonilor, Moisi Movilă. Totuși Vasile Lupu având interes a se împăca cu Polonia pentru a putea da deplin curs gustului său de răzbunare contra domnului muntean, se silește mai întâi a face să se încheie pace între Turci și Poloni, lucru în care el izbutește chiar în anul suirei sale în scaun 1634. Curând după aceea el restrânge încă apropierea sa de Poloni, încheind cu dânsii și legături de încuscure, măritându-și una din fete după generalul Koniecpolski pe alta iarăși după Radzivil ducele Litvaniei. Pentru învoirea acestor căsătorii, care nu prea conveneau Turcilor din punct de vedere politic, Vasile Lupu izbutește să le închidă ochii prin frumoase și bogate daruri⁸². Polonia, cu care Vasile Lupu întreținea legături atât de prietinoase, erau însă în buni termini cu Nemții, încât nici lui Vasile Lupu nu-i convinea ordinul de a merge în ajutorul lui Racoți în contra prietenilor prietenilor săi. De aceea îl vedem că după câțva timp el recheamă cei 1000 de călăreți trimiși în ajutorul lui Racoți, pentru care faptă rezidentul îi mulțamește.

⁸⁰ *Ibidem* IV. p. 661.

⁸¹ Raporturile palatinului Ungariei și a consiliului aulic din 1643, asupra scrisorilor lui Matei, *Ibidem* p. 677-680.

⁸² Dr. Scogardi c. Schmidt, 27 Sept. 1644. Hurmuzacki, *Fragmente*, III, p. 139. Comp. Miron Costin în *Letopisește*, I, p. 284. O serie întreagă de scrisori privitoare la căsătoria Mariei fiicei lui Lupu cu Radzwill, Hurm., *Doc.*, supl. II, 3, p. 4 și urm.

Astfel stând trebile din cauza politicei celei de tot şugubețe a Turcilor, care se prefăceau în aparență a trăi bine cu Nemții, și pe sub mână îi combăteau, împingând însă această combatere numai până acolo până unde vedeau că norocul surideă instrumentului întrebuițat, și retrăgându-se cu înțelepciune de îndată ce vedeau că roata se întorcea; pe de altă parte puterile creștine punându-se ele înseși în desbinare, încât nu se mai putea ști cu cine să țină, înțelegem poziția cea greă în care erau puși domniii români. Ne mai având un razim sigur nici în Turci nici în Creștini, din punctul de vedere politic, ei trebuiau să caute a-și asigura tronurile pe calea cealaltă, a corupției, totdeauna deschisă în împărăția turcească.

Lupu, și fără aceasta, se menținuse până acuma mai ales prin grasele bacșișuri cu care hrănise nesațul de avere al Turcilor. El avea câștigați în Constantinopole o sumă de Turci mari, Cassumaga, Maimar-pașa, Regepp-aga, precum și o mulțime de Greci influenți, care toți trebuiau plătiți bine și des, spre a nu uită dela o plată la alta pe proteguitul lor. Unii din ei aveau chiar câte o leafă fixă și un tain de lumânări, carne și alte lucruri de mâncare din Moldova. Lupu mai plătea apoi o pensie ex-voevodului Alexandru Coconul, spre a nu mai umbla după domnie, ceea ce nu'l împedeca însă de când în când a-și călca cuvântul dat. Mulți bani primi mai cu samă ambasadorul olandez, Cornelius Haga, unul din oamenii principali de afaceri ai Lupului. După plecarea aceluia, Lupu vrea să și alipiască pe un italian ce avea oarecare trecere, Grillo nu numai prin bani, ci încă și prin o căsătorie, fără a căta măcar la cât se înjosea el în ochii contemporanilor prin o atare încusrire⁸³. La Paști și de anul nou se trimitea tuturor acestor stăruitori, câte un dar extra ordinar de 6000 de taleri, pe lângă că Lupu ținea în Moldova pe toate rudeniile lor în slujbe însemnate civile și militare⁸⁴.

Matei văzând daraverile politice atât de încurcate, se hotărăște și el a deslega baerile pungei sale, de care eră cam econom în asemănare cu Vasile Lupu, și dă sultanului 40,000 de reali, iar vizirului 20,000 și alte sumi mai mici dregătorilor mai mărunți, pentru care este iarăși confirmat în domnie. Vasile Lupu pentru a nu rămânea mai jos, lucru de care foarte a se feri îl sfătuiău proteguitoarii săi, trimite și el câte 22,000 de reali sultanului și vizirului, și primește și el confirmarea încuviințată lui Matei⁸⁵. Vizirul însă găsește în curând mijlocul de a mai stoarce încă alți bani dela Matei Basarab, anume prefă-

⁸³ Schmidt c. d'Asquier 13 Sept 1642 în Hurm., *Frg.* III. p. 130.

⁸⁴ Schmidt, c. împ. 20 August 1643. Doc. Hurm. IV, p. 672.

⁸⁵ Giovanni Soranzo, către dogele 26 Ianuarie 1643. Hurm., *Doc.*, IV, 2 p. 523.

cându-se a da ascultare pretențiilor unuia Bogdan, aspirant la tronul Munteniei, ceea ce face pe Matei Basarab să-i mai trimată încă 40,000 de reali pentru înlăturarea lui.

În anul 1644 un ceauș venind în Muntenia, pentru a ridica tributul, raportează la întoarcerea lui, că ar fi văzut lângă Matei Basarab un număr foarte însemnat de oștire. Sultanul îl trimite îndată îndărăpt, spre a cere socoteala lui Matei pentru adunarea atâtor trupe. Alte sumi însă vărsate în pungă trimisului, îl fac să schimbe raportul de a totului tot ⁸⁶.

Matei Basarab văzând năpustirea tot mai deasă a Turcilor asupra vistieriei sale, crede să pună un capăt acestor despoieri, dând o sumă mai mare de bani pentru a dobândi confirmarea pe viață, lucru ce ne pune în mirare, când Mateiu trebuia să știe prea bine cât prețuiau făgăduințele Turcilor. El dă sultanului 50,000 de reali și 20,000 lui Căzlar-aga, pe atunci foarte influent, crezând că poate lăsa la o parte pe vizir, care îi luase până atunci atâtea sume. Acesta însă se supără pe Matei îl combate, și cu toate făgăduințele sultanului, confirmarea i se încuviințază numai pe termenul de un an ⁸⁷, și la împlinirea acestuia Turcii cer noue prezenturi pentru o nouă întărire.

Domnii români văzându-se atât de rău jăfuiți, par pentru un moment a uita rivalitățile lor, și se împacă chiar în anul 1644—45, în care aflăm pe Lupu numind pe domnul Munteniei, „fratele nostru Matei” în o scrisoare către agentul său din Constantinopole ⁸⁸. Tot atunci trimite Vasile Lupu în solie la Matei Basarab pe mitropolitul Varlam, când acesta descopere la cumnatul domnului, boierul Udriște Năsturel, catehismul calvinesc. În acelaș an reîntocmește Vasile Lupu, mănăstirea cea din Târgoveștea unde fusese îngropat tatăl său.

Pe atunci se plănuia o ligă mare în contra Turcilor, provocată de Veneția, care eră să lupte cu ei dela posesiunea insulei Candia. La ea trebuiau să iee parte toate popoarele creștine, și mai ales Transilvania, Moldova și Valahia, „din cauza jafurilor cărora sunt supuse aceste țări, spre a mulțami lăcomia Turcilor”, cum observă ambasadorul Veneției ⁸⁹. Cât de serioasă însă eră această ligă se vede de pe aceea că nici una din puterile cele mari, ce trebuiau să iee parte la ea, nu vroiră să i primească conducerea, care fu oferită în sfârșit lui Matei Basarab. Solul papal *Pejacevich* ce umbla în această treabă, spune că „reîntineri de bucurie venerabilul bătrân”, la auzul propunerii ce i se făcea. El se grăbi însă preă curând a primi aceasta

⁸⁶ Alta din 2 Ianuarie 1644, *Ibidem* p. 529.

⁸⁷ Alta din 19 Ianuarie 1645, *Ibidem* p. 534 și alta din 15 Ian. 1646, p. 543.

⁸⁸ Scrisoarea lui Lupu din 24 Noemv. 1645, *Ibidem*, p. 540. cf. Dr. Scogardi c. Schmidt în Decembrie 1644. Hurmuzaki, *Fragmente*. p. 141.

⁸⁹ Scrisoarea lui Soranzo din 25 Mart 1646. Hurm., *Doc*, IV, 2, p. 546

onoare, de oare-ce liga rămânând pe hârtie, îl expuse la pericolele unei false poziții; liga într'adevăr nu se pune în lucrare, Germania și Polonia refuzând a lua la ea parte fățișă ⁹⁰.

În curând Matei Basarab simți urmările purtării sale necotite. Turcii anume, spre a-și răsbuna în protiva lui pentru scopul ce'l avuse, de și ei însiși știeau că nu putea conduce la nimic, se prefac a da ascultare altor pretendenți, și anume acelui Alexandru pensionat de Vasile Lupu. Un fost rob al acestui fost domn, ajungând al doile vizir prin una din acele favoruri năprasnice, atât de obișnuite în viața Orientului, și devenind foarte bogat, propune fostului său stăpân a'l împrumută cu sumele trebuincioase spre dobândirea domniei, bine înțeleș cu procente ce întreceau capitalul împrumutat. Pentru a trage și pe marele vizir în partea lor, ei îi destăinuiesc a fi descoperit că averea actualului voevod s'ar urca la 1.500.000 de reali. Prietenii lui Matei Basarab îl înștiințază însă de îndată despre primejdia ce'l amenința și'l sfătuiesc să'si reinnoiască investitura ⁹¹. Sume însemnate vărsate la Constantinopole scapă și de astă dată poziția lui Matei. Nu trecuse însă de cât câte-va luni, și un nou pericol și mai mare vine asupra ambilor principii, anume ei sunt chemați la Constantinopole. Asemene vizită în capitala imperiului otoman, fiind tot deauna însoțită de primejduirea vieței, trebuia înlăturată pe cât eră cu putință. Matei Basarab se scuzază că fiind bătrân, nu ar putea întreprinde o atare călătorie; și dacă sultanul vrea să'l înlocuească, s'o facă, însă nu cu un principe domnitor — se gândeà la Lupu — când atunci s'ar opune ⁹². Mai la urmă chemarea eră tot numai o manoperă pentru a stoarce bani. Domnii scapă de ea, dând fiecare câte 50.000 de reali ⁹³. Agentul munțean este însă bătut de vizirul pentru că nu aprovizionase seraiul cu carne de oae, și este aruncat în închisoare. Pentru eliberarea lui, vizirul gășind mijlocul de a câștiga de iznoavă, cere dela Matei Basarab 47.000 de reali, pe care domnul de astă dată neavând de unde a-i răspunde, fiind stors de bani prin neîncetatele jafuri repetate într'atătea rânduri, bietul capuchehaia rămâne încă mult timp la închisoare, până ce Matei adunând bani putu să'si scape boierul ⁹⁴.

Dacă însă până acuma complicatele relațiuni politice, ale împărățiilor vecine împedecaseră reînceperea dușmăniilor între

⁹⁰ Gion Brancovanu și Ludovic al XIV-lea. p. 94—100.

⁹¹ Scrisoarea lui Soranzo din 14 Fevruarie 1646 Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 573.

⁹² Reniger c. împ., 3 April 1650 în Hurmuzaki, *Fragmente*, IV, p. 153.

⁹³ Realul eră $\frac{1}{10}$ de leu. Un raport venețian din 6 Februarie 1659 Hurm., *Doc.*, V, 2. p. 59), spune că 100 de pungi ar face 500.000 de reali; așa dar câte 5.000 de reali punga, care conținea în lei 500.

⁹⁴ Schmidt c. împ., 29 Aug. 1689 Reniger c. împ., 25 Hoemvrie 1694. Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 148—150.

domnii români, de aice înainte alte piedeci se mai opun încă vr'o câți-va ani reîmprospătării lor, fără ca acest răstimp de pace și liniște între ambele domnii să le aducă la conștiința intereselor lor comune; fără ca domnii să se convingă că sfâșierea lor nu folosia de cât străinilor. Atâta de departe eră pe atunci idea unirei de mintea Românilor, în cât deși domnii lor apărau în același moment pe tărâmul religios interese comune, ei se luptau între ei cu cea mai mare învreșunare, destrugînd corpurile ale căror suflete le ocrotiau.

Am văzut că pe la 1645 Racoți reînnoise legăturile sale cu puterile protestante contra împăratului german ⁹⁵. Tot în acel an Turcii reîncep cu mai mare învreșunare luptele lor cu Venețienii, pentru stăpânirea însemnatei insule a Cretei în cât aveau și ei mai mare nevoie de prietinia Nemților. Pe de altă parte Racoți, fiind bătut în câte-va întâlniri dinnaintea aceluia an, Poarta găsia periculos de a'l susține, căci ar fi trebuit în curând să'l sprijine și cu armatele sale, ceea ce ar fi compromis pacea cu împărăția germană. Din aceste pricini prietenia Porței pentru Germani devenise pe atunci foarte pronunțată.

Vasile Lupu știind deci că a dușmăni pe Racoți, în aceste împrejurări eră a sluji intereselor Porței, pune în cunoștiințare pe vizir despre reînnoirea tractatului dintre Francezi și Svedezi cu Racoți. Vizirul îi răspunde în Februarie 1645, că a pregătit 50,000 de Tatars pentru primăvară, și invită pe domnii Munteniei și Moldovei, să fie gata și aprovizionați, spre a duce împreună cu Tătarii pe noul principe al Ardealului, Moise Sekely, în acea țară ⁹⁶. Vasile Lupu se pune în înțelegere și cu dușmanii lui Racoți din Transilvania, între alții cu episcopul de Agria, pentru a răsturna cu atâta mai ușor pe principele neplăcut Turcilor ⁹⁷. Rezidentul imperial din Constantinople mulțamește călduros lui Lupu pentru slujbele sale, și să roagă de împăratul ca să trimită o mulțămire domnului moldovan. Acesta cere însă împreună cu Matei Basarab (care urma înainte politica lui prietinoasă Nemților și deci dușmană lui Racoți), dela împăratul ca să fie asigurați de cheltueele ce vor face întru combaterea lui Racoți ⁹⁸. Se înțelege dela sine cum o atare politică exterioară identică, trebuia să împedecă reînnoirea dușmăniilor între domnii români, de oarece ei nu mai puteau găsi

⁹⁵ Mai sus, p. 32.

⁹⁶ Serisoarea lui Lupu și răspunsul marelui vizir din luna Ianuarie 1645, Hurm., *Doc.*, IV, p. 697. Comp. Greifenclau c. împ., 27 Martie 1645. *Fragmente*, III, p. 143.

⁹⁷ Episcopul de Agria către palatinul Ungariei, 14 April 1645. Hurm. *Doc.*, IV, p. 698.

⁹⁸ Raportul cancelariei aulice ungare către împăratul, 22 Oct. 1645, *Ibidem*, p. 699 și rezoluția împăratului, *Ibidem*, p. 701 Comp. Greifenclau c. împ. 1 Iunie 1645. *Fragmente*, III, p. 144—145.

un sprijin exterior al uneltirilor lor. Lupu este însă, ca mai nou câştigat la lupta contra lui Racoți, cu deosebire curtenit de împăratul, care îi trimite niște daruri pentru care domnul Moldovei mulțamește în 26 Ianuarie 1646 rezidentului din Constantinopol, Greifenklau de Volrath ⁹⁹.

Prădăciunile Tătarilor în Moldova. — Dușmănia lui Lupu cu Racoți și plecarea lui sub politica turcească trebuia să aducă asupra Moldovei, cea mai mare calamitate. Anume am văzut că sultanul dăduse ordin ca 50.000 de Tătari să meargă asupra Transilvaniei. Ei trebuind să treacă prin Moldova, năvălirea sălbatecelor hoarde, care nu știeau să facă deosebire între dușman și aliat, eră să expună Moldova unei pustieri, a căreia grozăvii erau cunoscute locuitorilor din loviturile de mai înainte. Țara cum aude de venirea Tătarilor se bejănește la munți și la păduri; boierii își trimit familiile la adăposturi, cu atât mai mult că solii pe care domnii români îi trimeseseră la hanul Tătarilor, spre a se îmbuna cu el și a feri întru cât se putea țările lor de jafuri și pustieri, fuseseră arestați; în cât după cum se vedeă Tătarii veniau în contra Moldovei chiar ca dușmani, spre a îndreptați astfel și mai bine neomenoasa lor purtare. Vasile Vodă considera însă expediția Tătarilor, ca îndreptată mai ales în contra Moldovei, pentru care el se jăluiește cu mare amărăciune cătră capuchehaiul său și cătră venețianul Grillo ¹⁰⁰. După cât sună vestea, sultanul vroia, prin Tătari, să scoată din scaun nu numai pe Racoți ci și pe domnii români, care se prea întemeieie în domniile lor, și de aceea fuseseră tratați cu asprime solii trimiși de ei la hanul Tătarilor ¹⁰¹. Aceștia însă în loc de a ataca Țările Române și Transilvania, după cum erau ordonați de Turci, se revarsă asupra Moscovei, ceea ce aduce aproape izbucnirea unui războiu între Turci și Muscali. Vasile Lupu spre a se pune bine cu sultanul, intervine încă odată și izbutește a potoli încordarea, ceea ce aduce ca mulțumită din partea Porței reîntărirea lui în domnie și îmbrăcarea lui cu caftan ¹⁰². Deși Tătarii se întorseseră asupra Moscoviei, o greșală a lui Vasile Lupu îi atrage și asupra țării sale. Anume ei se învârtejau încărcăți de pradă pe la hotarele Moldovei, și o parte din ei vrând să-și mai sporească avutul, se abătură și peste Nistru jăfuind

⁹⁹ Hurm., *Doc.*, IV, p. 702.

¹⁰⁰ Vezi aceste scrisori trimise în traducere de Giovanni Soranzo către dogele în 17 Decembrie 1645. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 540—541. Aceste scrisori sunt scrise în grecește și în ele numește Vasile Lupu pe Matei Basarab, (în traducere italiană) „Mattei nostro fratello”.

¹⁰¹ Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 143.

¹⁰² Mai multe raporturi a le lui Giovanni Soranzo către dogele din 1646. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 543—545. Scrisoarea unui anonim din 12 Sept. 1646 Hurm., *Fragmente*, III, p. 148.

în hotarele moldovene. „Intr'una din zile prilejindu-se Vasile Vodă la masă vesel, și viind iarăși jalobă pentru Tătari, îndată au chemat pe căpitani, dându-le poroncă să purceadă îndată cu slujitorii și din târg cine va vrea să meargă în dobândă să, lovească pe Tătari. Au făcut îndată porunca căpitanii, și neamul Moldovenilor, din firea lor la dobândă lacomi, au mers de au lovit pe Tătari fără veste; și le au luat ai noștrii și robii și pleanul (prada), care numai cu fuga au scăpat dintr'acel fereceau spre Bugeac¹⁰³. Tătarii furioși pe Moldoveni pentru această lovire neașteptată, părăsc pe Vasile Lupu la Poartă că s'ar fi hainit și dobândesc învoirea de a prăda Moldova. Tătarii, pentru a acoperi lovitură lor, se prefac a plecă iarăși în contra Moscoviei, și trimit pe ascuns oardele lor către Nistru, unde sosind se împart în două părți: una pe la Soroca spre Suceava, cealaltă spre Orhei și Lăpușna, să loviască centrul țării. Drâmba de oști ce eră orînduită spre Suceava, cuprinse ținuturile Sorociei, apoi acel al Hotinului, Cernăuțului, Dorohoiului, Hărlăului și Iașilor, ajungând până sub zidurile Sucevei și aripele ei până în munte. Țăranii apucați pe neașteptatele erau pe acasă, cu dobitoace, cu herghelii de care eră pe atunci plină țara. Cealaltă drâmbă au luat Orheiul, Lăpușna și Fălciu, ajungând până în inima Moldovei. Numai Chighecenii de la Fălciu au putut scăpa de Tătari în codrul lor „anume Chigheciul, pădure nu așa în-naltă în copaci, cum este deasă și răpoasă, și spini mai mulți de cât alt lemn”¹⁰⁴.

Vasile Vodă văzând prăpădenia țării, se căi mult însă prea târziu de hotărârea luată atunci în fumurile vinului. „El porni pe doamna și casele boierilor prin frânturile codrilor dela Căpotești spre cetatea Neamțului, mutându-și însuși scaunul din Iași în niște poeni din acel mare codru, și lăsând în capitală puținței darabanii spre apărarea curței care dacă au văzut mul-

¹⁰³ Miron Costin în *Letopisele* I, p. 292–293, spusele cronicarului întărite întocmai de Ioan arhiep. de Adrianopol c. cardinalul Matei 6 Fevr. 1646 N. Iorga *Studii și Doc.*, IV, p. 236: „Il principe de Wallachia (în loc de Moldavia) havendo saputo che alcune migliaia di Tartari passavano alli suoi confini con ricche prede di Polonia, li havesse da' suoi fatto dare ado.so et uccisimo da 5m li havessero levato il botino Si Tartari, havendo fatto poi visentimento”, încă o dovadă despre exactitatea celor mai multe arătări ale cronicarilor moldoveni. Cronicarii sunt întăriți și de documente interne. Unul din 1702 *Doc. românești*, ed. Bianu p. 8 vorbește de „sămînții lui Bejan căzut în robie când au invadat Tătarii țara în zilele lui Vasile Vodă”.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 294. Pricina acestei prădăciumi a Tătarilor este raportată în chip identic cu cronicarul moldovan, de un document unguresc, fără dată, dar care se referă la această împrejurare. Vezi *Monumenta Hungariae historica, Diplomataria*, XXIII, p. 667: „Tartari sumentes sibi animum Moscoviam irrumpendi, ne praeparatio ipsorum et conatus omnino irritus diffluat, verterunt rabiem contra Moldaviae principem qui ipsis annorum superiorum decurus ex Polonia cum locupeta praeda revertentibus. vim in itinere per diliones susa invito ipso facto inferendo infensus fuerat”.

țimea de Tătari din ceas în ceas adăogându-se și cu Cazaci amestecați, au lăsat cu noapte curtea pustie și au eșit și ei. Și au ars atunci tot orașul; unde și unde au rămas câte o dughe-niță; curte domnească, casele boierești, tot orașul într'o mică de ceas cenușă s'a făcut. Iar mănăstirile au hălăduit, că erau și oameni cu miile închiși prin mănăstiri. Numai la mănăstirea Treisfetitele oamenii ce au fost acolo închiși, le-au venit primejdie, că arzând târgul, din para focului s'au aprins și mănăstirea. Deci au căutat o samă de oameni de arșiță și de para focului a ieșire pe o portiță ce este prin zid pe despre Bahlui, și acolo au luat pe mulți oameni în robie Tătarii și mulți și în heleşteul Bahluiului s'au înecat de groaza robiei"¹⁰⁵.

Această cumplită prădăciune a Moldovei aruncă și mai mult pe Vasile Lupu în partea Polonilor, și anume prin aceea că Vasile Lupu pentru a îndepărta pe aliații Tătarilor, Cazacii supușii Polonilor, din prădalnica întovărășire, dă lui Timuș, fiul hatmanului Chmielnicki, pe fiica lui Ruxanda în căsătorie. O adevărată floare dată unui barbar prost și necioplit care nu eră în stare să scoată două vorbe din gură. Cu prilejul intrării în tovărășirii lui Timuș în Iași, Cazacii cei sălbatici sperie popo- rația și mai ales pe Evrei care se ascunseseră unde puteau mai bine¹⁰⁶.

Coroșpondența lui Lupu cu Polonia fiind însă surprinsă de Racoți, este dată hanului Tătarilor, care pradă a două oară Moldova, luând robi peste 20.000 de oameni (1650). Vasile Lupu scapă numai cât obligându-se a răspunde Tătarilor 100.000 de lei în bani și alte daruri nenumărate, dând câteva persoane ca ostateci până se va plăti acei bani. Toate aceste dușmăni făcute de Tătari, supușii Porței, contra lui Vasile Lupu, cu învoirea tăcută a ei, nu puteau fi luate altfel decât ca semnele unei disgrații a domnului moldovan. Pentru a căuta un sprijin în contra unei mazăliri care se aștepta pe fie ce zi, Lupu se apropie tot mai mult de Poloni, și iarăși fie-care pas făcut de Lupu în spre Polonia umplea pe Turci de o mai mare neîncredere față cu el¹⁰⁷. O asemenea prea strânsă legătură a lui Lupu cu Polonia și Cazacii nu putea însă conveni nici lui Gh. Racoți cel tânăr, care încheiese pace cu împăratul și trăia și cu Turcii în

¹⁰⁵ Miron Costin în *Letopisele* I, p. 295. Reniger c. împ., 27 Sept. 1650 în Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 154.

¹⁰⁶ Traducerea germană a descrierii sărbătorilor nunții din August și Septembrie 1652 în N. Iorga, *Acte și Frag.* I, p. 208-214. Actul polon în Hurm., *Doc.*, supl., II, 3. p. 34.

¹⁰⁷ Miron Costin *Ibidem*, p. 296. De asemenea adevărit de relațiunea de mai sus (nota 105): „cum Galga Zultano generali Tartarorum icentum millia lalclorum imperialium pactatione facta, ab extrema internecone se et ditionem suam persolutione ipsius sumae redemit, praeter multiplicia honoraria ac alias expensas quas etiam Zultani et Tartarorum praefectis dare coactus fuit". Cf. Grisebrecht c. state 30 Dec. 1650. Iorga, *Studii și Doc.* IV p. 238.

bună înțelegere, cu care tocmai pe atunci Polonii se stricaseră. Împăcarea lui Racoți cu Germanii stânsese ori-ce învrăjbiere ar fi putut exista între domnul Ardealului și acel al Munteniei. Pe de altă parte Racoți și cu Matei se pusese prin aceste împăcări chiar în legături mai bune cu Poarta. Indușmănirea acesteia cu Polonii, în partea cărora se pleca tot mai tare domnul Moldovei, îl arăta de la sine ca protivnicul reînnoit al lui Matei și Racoți. Se temea mai ales Matei Basarab ca ceea ce Lupu nu izbutise a face ca ajutorul Turcilor, să nu reînceapă iarăși cu acel al Polonilor. Astfel Matei Vodă știind de unirea lui Vasile Vodă cu Cazacii amestecă împreună cu Racoți domnia lui Vasile Vodă la Turci¹⁰⁸. Un Grec Pavalache care păruse a fi foarte legat cu Domnul Moldovei, îl trădă, sfătuiind pe vizirul să-l cheme la Constantinopole pentru a-i storce o mare sumă de bani. Lupu dă într'adevăr mai multe sute de pungi dar cere ca Pavalache să fie ucis, ceea ce se și face chiar pe stradă ziua mare¹⁰⁹. Vasile Lupu crezându-se întărit prin aceste nouă daruri și bănuind că trădarea Grecului provenia dela Matei sumețit pe noiele lui legături, reîncepe loviturile sale contra domnului Munteniei.

4. ULITIMELE LUPTE INTRE VASILE LUPU ȘI MATEI BASARAB

Popricani și Finta. — În 1652 îmbolnăvindu-se Matei Basarab, Lupu cere dela Poartă ca să-i dea lui domnia în caz de moarte a rivalului său¹¹⁰. Așteptarea lui Lupu însă neîndeplinindu-se și Matei Basarab redobândindu-și sănătatea, domnul Moldovei caută să capete iarăși învoirea de a-și răsbuna pe Matei întemeindu-se pe ajutorul pe care i'l făgăduise noul său ginere, fiul hatmanului Cazacilor. Matei simțind pericolul încă de mai înainte, reînoi în 1651, cu Gheorghe Racoți cel tânăr legăturile de prietenie ce le avusese cu tatăl său, trimițând în Transilvania pentru a încheia tratatul o solie compusă din Dragomir vornic mare, Barbu stolnic și Ienache postelnic, care încheie un tratat cu principele Ardealului tocmai în aceleași condiții în care fusese legat și acel cu tatăl lui, și anume în potriva tuturor dușmanilor, fără a excepta nici pe Tătari, ba nici chiar pe Turci¹¹¹. În baza acestei învoeli, Matei Basarab propune

¹⁰⁸ Schmidt c. împ., 8 Ianie 1651, Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 164.

¹⁰⁹ Miron Costin în *Lelopisește* I. p. 296.

¹¹⁰ Reniger c. împ., 6 Dec. 1652, Hurmuzaki, *Fragmente*, III. p. 167.

¹¹¹ Textul tratatului în *Monumenta Hungariae historica diplomataria*, XXIII p. 61, anno 1651 Mai 10: „idem faedus eandem compositionem quae nobis cum dilectissimo patre suo intercesserant approbantes et renovantes, juramus per deum vivum malevolos et hostes sub nullis modis et praetensionibus ad nullas occasiones meliusque mandata fore”.

lui Racoți detronarea lui Vasile Lupu și înlocuirea lui cu logofătul Gheorghe Ștefan. Pe când însă Matei voind de astă dată să atace el pe primejdiosul său dușman, Matei începu prin a ucide pe toți supușii moldoveni pe care îi prinde în Valahia. Lupu însă mai ghibaciu, caută să și câștige inimele Muntenilor tratând prea bine pe acei ce se aflau în Moldova cu trebi¹¹². Agentul Valahiei jăluindu-se sultanului pentru uneltirile dușmanului Moldovei, primește ca răspuns că „deși principele Matei domnește acum de aproape 20 de ani, nici odată n’au dat un dar extraordinar, că de și s’au hotărât măsuri aspre contra lui, el vizirul ca vechiul său prieten nu vra să le pună în aplicare. Agentul se grăbește a scrie lui Matei să trimită cât mai în grabă daruri la Poartă¹¹².

Matei Basarab se săturase însă de vecinica neliniște în care-l puneau uneltirile Moldovanului. Cum am spus el hotărîse acum la bătrânețe să lucreze mai cu energie de cum făcuse la tinerețe, și să iee el ofensiva contra Moldovei. Se înțelege deci cu Racoți a pune în Moldova domn pe logofătul lui Lupu, Gheorghe Ștefan, care urzește îndată o conspirație contra domnului său. În mișcare erau amestecați și boerii Ciogolești. Ei însă, pentru a nu se compromite la caz de neizbândă, trimit domnului o scrisoare anonimă prin duhovnicul curței, egumenui Iosif de la Aron Vodă, arătându-i că „Gheorghe Ștefan logofătul cel mare îi este adevărat viclean și s’au ajuns cu Racoți și cu domnul Munteniei ca să vie cu oști asupra lui”¹¹³.

Logofătul Ștefan care primise de la Vasile Lupu 40.000 de lei, tocmai pentru a pregăti cele trebuitoare spre împotrivirea contra dușmanului său, Matei Basarab, întrebuițază acei bani întru a pune la cale sosirea ajutorului de peste munți și răscoala lui în contra domnului său¹¹⁴. Gheorghe Ștefan pretestă spre a’și îndreptăți trădarea față cu Lupu, că domnul îi ademenise femeea, ceea ce se cam potrivea nu e vorbă cu firea cea desfrănată a Albanezului, despre care cronicarii arată că făcea silă caselor boierești, luându-le fetele peste voia părințască la țitorie”¹¹⁵, iar un document german adaugă că „Vasile Vodă ar fi un om puternic, însă cam stricat de femei cu care ar face mari excese”. Dar logofătul nu prea aveă cuvânt a se supăra pe domn pentru necinstirea casei lui, deoarece după cât se vede Ștefan se folosise de acea necinstire pentru a înainta repede în boierii,

¹¹² Reniger c. imp., 6 Dec. 1652, Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 175.

¹¹³ Miron Costin în *Letopisețe* I, p. 298 întărit de Paul de Aleppo *Arh. ist.*, I, 2, p. 73.

¹¹⁴ Ștefan fiul lui Lupu confiscă în 1662 pentru a scoate acei bani mâncați de Gheorghe Ștefan satul acestuia pe care îl înlocuise în domnie, Rădenii, în care document se raportează cele spuse în text. *Uricariul*, XI, p. 210

¹¹⁵ Miron Costin în *Letopisețele*, I, p. 284 și 299. Adaogă Tanoviceanu I. c. p. 136.

ajungând în curând din sulger logofăt mare¹¹⁶. Logofătul trece peste munți de unde se întoarce sprijinit de oștire transilvană sub generalul Kemeny. Vasile Lupu pus într'o mare încurcătură prin o astfel de neașteptată învârtire a lucrurilor, „se miră unde va năzui; la Turci se temea de pâra țarei și de lunecoasa fire a Turcilor; iar a stare în potriiva oștilor nu eră cum, neavând nici puști gata și țara toată cu ură și gata la lucruri noue”. Cât de urâtă eră domnia lui Vasile Vodă reiesă mai ales din cuvintele lui Paul de Alepo care spune că „toți Moldovenii fiindui necredincioși s'au arătat vrăjmași Cazacilor ucizându-i, sub cuvânt că vin să ajute dușmanului neamului, Vasile, pe care îl părăsiră chiar acum cu cei ce-i mai țineau credință și din aceea că tot poporul iubea pe Gheorghe Ștefan”¹¹⁷. Iată unde ajunsesese domnia lui Lupu, cu favorizarea extraordinară a elementului grecesc în dauna celui pământean, pe care'l înșelase la dobândirea tronului. Acuma, la amar, toată țara îl părăsia, lăsându'l în apărarea Grecilor, pe care atâta îi încălzise la sufletul lui.

Pofoarele pot fi adese-ori înșălate de acei care le guvernă. Nepăsarea însă la vremea pericolului este cea mai cumplită a lor răsbunare.

Vasile Lupu trebuie să se hotărească a fugi înaintea primejdiei și a trece la Cazaci, la ginerele său Timuș. Cum aud Grecii din Constantinopole despre fuga domnului, se întrec care de care în oferte cătră Turci pentru a dobândi locul lui. Turcii se temeau mult ca Lupu să nu se arunce cu Cazacii și cu Polonii asupra principilor dușmani lui, Basarab și Racoți, și după învingerea lor, cu puteri sporite asupra Porței¹¹⁸.

Vasile Lupu se întoarce încurând cu ajutor dela Cazaci sub ginerele său Timuș. Gheorghe Ștefan lipsit de oștirea ce l' așezaseră în scaun și neîntemeiet încă în domnie, este bătut la *Popricani* pe Jijia și fuge; „iar până a sosit Vasile Vodă, au prădat Cazacii prin codrii Iașilor dela drumul Căpotestilor până aproape de Huși, și scosese fără număr vite, care apoi dacă a venit Vasile Vodă, pre cât le a aflat nemâncate, tot câte un zlot (galben tătărăsc) de vită a dat Cazacilor, și a dat știre oamenilor de au venit și și-au luat vita cine a cunoscut'o”¹¹⁹.

După ce Vasile Lupu redobândește scaunul, mai mulți boieri îl sfătuiesc să s'întărească în Moldova și să se pună bine cu Turcii, stând de altfel liniștit. El însă pleacă mai curând urechea cătră povețele ginerelei său Timuș care-l îmbia la răs-

¹¹⁶ Schmidt c. împăratul, 20 August-1643. Hurm, *Doc.*, IV, p. 672

¹¹⁷ Miron Costin *Letopiseșe* I, p. 301. Paul de Aleppo în *Arh. ist.* I, 2, p. 80—82.

¹¹⁸ Reniger. c. împ., 8 Mai 1653 în Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 178-179.

¹¹⁹ Miron Costin în *Letopiseșe*, I, p. 306.

bunare contra dușmanului său, și el pornește iar în contra lui. Ajuns la *Finta* pe malul râului Ialomița, Timuș care'l împinse la această expediție, rămâne îndărăt cu Cazacii lui, răspunzând la mai multe chemări ale socrului său, că dânsul să înceapă lupta și el va veni. Lupta se încinge cu o mare vioiciune între ambele oștiri. De și o aripă a armatei lui Matei este rășbită la început, energica ținută a bătrânului domn restabilește în curând cumpăna. „Curajos ca un leu el face minuni de vitejie. Un glonte îl rănește în coapsă și calul îi este ucis sub el, pe când lângă dânsul stegarul lovit scapă stindardul la pământ. Inima lui rămâne însă întregă; el nu se mișcă din loc în momentul hotărâtor. Sumeț și fără a căta la rana lui, se urcă pe alt cal; cu sabia în mână și brațul ridicat se aruncă din nou în vâlmășagul luptei, îmbiind prin cuvânt și exemplu oștirile sale la împotrivire, întărându-le puterea prin precizarea izbânzei și a prăzei speranță. Asemene cu el luptă toți oștenii lui cu bărbăție. Mii de dușmani acopăr acum câmpul de războiu; 5.000 de Cazaci cad în mâinile învingătorilor, întreaga artilerie (16 bucăți) și pleanul tot este de asemenea pierdut iar Lupu pe cât și tânărul Cazac își scapă viața prin fugă. Mai mult de 25.000 de morți peste tot costă această sângeroasă zi”¹²⁰.

Pribeșirea lui Lupu. Aice se sfârșise cariera de domn a lui Vasile Lupu, și începù acea a fugarului și pribeagului, plină de amărăciunile deștăratei. „Precum munții cei înalți și malurile cele înalte când se năruiesc din vr'o parte, pre cât sunt mai înalți pre atâta și durât mai mare când se pornesc, și copacii cei mari mai mare sunet fac când se oboară, așa și casele cele înalte

¹²⁰ Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 181, după raportul oficial al rezidentului Regnier către împăratul, din 9 Mai 1653 Miron Costin, în *Letopiseșe* I, p. 313. Un document contimporan expune ast-fel lupta aceasta a lui Vasile Lupu: „Ile itaque Kaminieciun profugus illinc generum suum per occultos tractatus cum spre Kozacorum in Moldaviam exciens, regione illa iam maiori ex parte sub vavoda Patritio pacata, necullo militi praeter aliquot cohortes nostras sub certis officialibus ad obsequia Voyvodae relicto. Tandem ipsomet etiam Kamenicio dimissus et copiis subito coactis Kozacis se adjungens, certior etiam de adventu nostro factus festinandum esse consultius duxit ut hoc pacto conjunctionem nostram cum principe Mathaeo praeveniret, quod etiam obtinuit. Tali consilio confestim fluvium Seret trajiciens, in Valachiam irrumpit et ad fines illic aliquot cohortes nostras et Mathaei principis excubias agentes totis viribus aggressus commisso atroci praelio, celeriori quo potuit cursu castra sua Targovistam sedem voyvodalem versus adeo festinanter promovit, ut principi Mathaeo vix ad duo millia obviavit eundi mora data sit Nihilominus animo intrepido, Deo et causae bonae confisus, certamen congregi nihil metuit et post gravem conflictum adeo illum fregit et enervavit ut tormentis omnibus relictis turpi fuga salutis suae consulere coactus”. Scrisoarea lui Gh. Racotzi către Potoczki în *Monumenta Hungariae historica, Diplomataria*, XXIII, p. 687. Tot acolo mai multe scrisori ale principelui Ardealului către Ianuș Radziwill, către regele Poloniei și hatmanul Cazacilor, în care caută să justifice lovitura dată prietenului și rudei lor, domnului Moldovei, Lupu. Lupta se dăduse lângă Târgoviștea în ziua de 27 Mai 1653. Vezi două doc. în Hurm., *Doc.*, XV, 2, p. 1217, 1220.

și întemeiate cu îndelungate vremi cu mare risipă purced la cădere”¹²¹. Vasile Lupu fuge îndată la Iași, urmărit de aproape de Gheorghe Ștefan, care vine să iee din nou scaunul în stăpânire. Vasile Lupu trimite cele ce mai putu aduna din fărâmaturile oștirea sale în potriua năvălitorului; și aceste însă sunt bătute la *Valea-Seacă*, lângă Bacău. Prin o ultimă sfortare Vasile Vodă, „văzându-se la grea cumpănă și țara îndoită în urăciune spre dânsul”, încearcă încă odată soarta armelor; este însă iarăși bătut la *Sârca* lângă Iași. El scapă prin fugă, iar soția și copiii lui se închid în Suceava, unde îi asediază în curând Gheorghe Ștefan. Timuș și cu Cazacii venind s’o despresoare, șeful lor este ucis, plătind astfel prin moarte toate nebuniile la care el împinsese pe aprinsul său socru ce ar fi trebuit reținut și nu ațâțat¹²².

Aceste lupte, purtate în mare parte de oștiri străine pe pământul Moldovei, aduseră o deplină pustiere a țării, așa că cea mai mare parte a poporului căutase scăpare în adăposturile sale obicinuite, în munți și păduri¹²³.

În timpul ce domnia lui Vasile Lupu în Moldova, eră răsturnată de fapt prin răsvrătirea lui Gheorghe Ștefan sprijinită de armatele ungurești și muntene, rădăcinele ei erau tăete la Constantinopole prin silințele lui Racoți, care arată atacul Munteniei de către domnul Moldovei, ar fi fost încercare a lui de a se face neatârnat de sultanul cu ajutorul Polonilor și al Cazacilor. Vizirul totuș căuta să mai sprijine încă pe Lupu, câștigat prin făgăduinți bănești. Așa el îi trimite o confirmare în domnie chiar după bătălia dela Finta¹²⁴, cu atât mai mult că Turcii nu preă trebuia să fie supărați de aceste lupte între domnii români, care le dărăpănau puterile¹²⁵. În curând însă și aceste de pe urmă legături ale domniei lui Lupu se desprind, și ea este perdată de el într’un mod irevocabil; anume boieii Moldoveni trimitt de jalbă la Poartă contra domnului alungat, cerând pe Ștefan de domn, pentru care ofer sutanului 40.000 de lei 30.000 vizirului, 15.000 chihaei, alte sumi validelei, în totul peste 100.000 de lei. Vizirul el însuși văzind atunci bani numerați din partea lui Gheorghe Ștefan, pe când fugarul Vasile Lupu nu putea da decât făgăduinți, părăește și el pe fostul său protegit, primește bacșișul dat de noul domn și se ofere chiar a-i

¹²¹ Miron Costin, în *Letopisele* I. p. 296.

¹²² Miron Costin în *Letopisele*, I, p. 315, asupra înfrângerii lui Timuș vezi mai multe acte în Hurm., *Doc.*, Supl., II, 3. p. 44—51.

¹²³ Reniger c. împ. 12 Iulie 1653 în Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 194 Comp. Paul de Aleppo în *Arh. ist.*, I, 2, p. 87.

¹²⁴ Paul de Aleppo în *Arh. ist.*, I, 2, p. 81, 5. Comp. Reniger c. împ., 2 Iunie 1653 în Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 185.

¹²⁵ Alte rapoarte din 8, 16 și 19 Iunie 1653 rezumate de Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 190.

împrumuta înapoi banii dați, dacă ar avea nevoie de ei ¹²⁶. Ștefan primește confirmarea în 27 Septembrie 1653. Lupu stăruie în zadar la Cazaci și Tătari după ajutor. Căzând și Suceava în mânele lui Ștefan, femeea și copiii lui Lupu sunt luați prinși de el. Și mai rău însă decât atâta, toate averile lui încapând pe mâinile rivalului său, se taie lui Lupu ori ce puțință de a mai lupta la Constantinopole.

În acest timp Gheorghe Ștefan pusese stăpânire pe țară. Descrierea pe care o face *Paul de Aleppo*, ca martur ocular al celor petrecute cu acea împrejurare, ne arată într'un chip luminos cât de însemnat eră elementul grecesc, pe care se întemeiesc domnia Lupului și dă răscoalei lui Ștefan caracterul unei reacțiuni naționale în contra copleșirii străine. „În capul Iașilor și prin alte orașe Ștefan trimise noi magistrați din oamenii săi, care veneau acuma căutând să-și răsbune pe dușmanii lor, Grecii. Aceștia fură reduși la cea mai deplorabilă stare; căci tot avutul lor le fu luat și în fie-care zi se vedeau expuși la tot felul de insulte. Erau pumniți pe strade și pe drumuri; unora le tăiau urechele, alții erau biciuiți în public prin poliție. O groază cumplită îi cuprinsă pe toți, și mai mulți scăpară din mâinile călăului numai prin mijlocirea patriarhului (Macarie care se afla în Iași împreună cu secretarul său Paul de Aleppo). Căci, ne spune Paul, boierii greci care formau curtea lui Vasile, întrebunțaseră toate mijloacele pentru a îndepărta din slujbe și pentru a arunca pe Moldoveni la cea mai de jos traptă a mizeriei, așa că am văzut dintre cei mai mari și mai nobili bărbați îmbrăcați cu straele cele mai ordinare de flanelă. În genere erau apăsați sub robie zi și noapte, pentru a putea împlânzi în toată furia Grecilor, care se păreau a fi jurat o ligă cu Turcii contra Moldovenilor” ¹²⁷.

Iată unde ajunsese Moldova sub domnia lui Vasile Lupu. De aceea răsturnarea lui fu ajutată și de o răscoală internă a partidei naționale care-l adusese pe dânsul când va în fruntea țării; dar văzându-se înșelată în așteptările sale, se folosise de dușmănia în care se afla cu Racoți și Mateiu Basarab pentru a-l arunca jos din tronul în care tot ea îl înălțase.

Șiând Vasile Vodă din Moldova, el se duce întâi la Cazaci, apoi la cumnatul seu, hanul tătăresc, care ținea în căsătorie pe o soră a femeii lui ¹²⁸. Hanul cere îndată lui Gheorghe Ștefan pe soția și copiii lui Lupu, care însă sunt reclamați în acelaș timp și de Turci pentru a putea prin asemenea zălog să despoaic pe domnul căzut de însemnatele lui averi. Gheorghe Ștefan pus

¹²⁶ Reniger c. împ., 12 și 28 Sept. 1653, *Ibidem*, III, p. 201.

¹²⁷ *Arh. ist.*, I, 2, p. 83.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 86. Împrejurările confirmate în N. Iorga, *Acte și Frag.* I, p. 62.

în greutate prin atare îndoită cerere, a căreia neîndeplinire cătră ori care din doi putea să-i aducă pericula, apoi spre a înlătura o năvălire a lui Lupu tocmai în scopul de a-și mântui familia, răspunde ambilor soli, că ea ar fi perit, de și aceasta nu eră adevărat căci vom vedea mai târziu pe soția și copii lui Vasile Lupu mergând la el în Constantinopole. Totuși așa de mare eră teama de Turci, încât Gheorghe Ștefan pune să insceneze o înecare a soției lui Lupu și a fiului seu spre a convinge despre acest lucru pe ciaușul trimis la el¹²⁹. Turcii însă ieu măsuri pentru a pune mâna pe avereă lui Vasile Vodă. De o cam dată ei vând casa lui din Constantinopole lui Ștefan pentru 15.000 de lei, și un Grec descoperindu-le că domnul ar aveă depuși în muntele Atos 100.000 de lei, Turcii sechestrează și acești bani, din care o parte este însă ascunsă de depozitar, iar denunțatorul primește 2.000 de lei ca mulțămită. Toată politica ulterioară a Porției, față cu rivalitatea domnului detronat cu acel din scaun, nu tinde la altă ceva decât la stoarceri de bani, întru cât ea eră convinsă că Gheorghe Ștefan pusese mâna pe sumi însemnate de bani când cu luarea Sucevei și prindere familiei lui Lupu. Se răspândise vorba în Constantinopoli că Lupu avuse în Suceava 2.000.000 în aur și juvaeruri; își poate deci cineva închipui aprinderea cu care Turcii căutau se pună mâna pe o așa de însemnată sumă¹³⁰.

Vasile Lupu în Constantinopole. — Matei Basarab însă și cu Racoți, care aveau interes ca domnul alungat cu ajutorul lor să nu se întoarcă în scaun, îl cer dela Tătari, oferind pentru capul lui mari sumi de bani. Tătarii însă căroră cunoștința perfectă a limbilor grecești și turcești din partea lui Lupu le aducea mari foloase în conducerea daraverilor lor și care doriau apoi să aibă totdeauna în mâinile lor, prin adăpostirea oferită domnului căzut, pe acei din Muntenia și Ardeal, refuză a'l predă încât Lupu lucrează înaintea sub proteguirea Tătarilor spre redobândirea tronului său. După moartea lui Matei Basarab (6 April 1654) Gheorghe Ștefan temându-se de o năvălire cazaco-tătară își trimete familia în Transilvania. Poarta pe de o parte asigură pe Ștefan că să nu aibă nici o teamă din partea lui Lupu, pe de alta primește cu bună voință solia Cazacilor, care cerea reîntegrarea domnului. Poarta vroia anume să afle dela Lupu câți bani i-a luat Ștefan, spre a cere dela acesta restituirea sumei, mai lăsând însă a înțelege puțința unei resta-

¹²⁹ Reniger c. împ., 3, 10, 25 și 30 Decemvrie 1653 rezumate de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 206. Comp. G. Batista Ballerino c. dogele, 28 August 1654. Hurm., *Doc.*, V, 2, p. 10: ha trovato il Chauj spedito a questo effetto tutti due a'fagati nel fiume Firtto (? Siretul?) il cadavere della donna, ma quello del figliolo non potutosi ricuperare dell'acque".

¹³⁰ Dell'Haye către dogele, 15 Dec. 1653. Hurm., *Doc.*, V, 2, p. 6.

biliri a domnului detronat, spre a stoarce cât mai mulți bani dela dușmanii săi. Pentru a-l putea însă întrebuința cu tot efectul, trebuia să'l aibă la Constantinopole. Tătarii consimt a-l trimite acolo, unde ajunge pe o corabie în ziua de 5 Iunie 1654, și este primit îndată de marele vizir; apoi cercetat de eunucii seraiului câtă avere perduse el în Suceava. Vizirul însă, spre a se pune bine cu domnii din scaune, închide de o cam dată pe Lupu în cele șapte turnuri, cercând tot odată pe agenții lui Racoți și Constantin Șarban, care urmasse în Muntenia lui Matei Basarab, dacă domnii lor n'ar fi dispuși să primească reînțegrarea lui Lupu. Acesta scrie tot pe atunci către Gheorghe fost hatman ce erà prins la Racoți că „vizirul foarte m'a primit bine și m'a împreunat cu cinstitul împărat care ne-a zis să stăm aici la Șapte Turnuri; și a grăit cu mai mulți meghistani și că avem nădejde pre mila lui Dumnezeu că nu ne-o lasa de tot”¹³¹. Aceștia refuză cu mare energie, amenințând cu răscoala în asemenea împrejurare. Nebizuindu-se însă numai pe amenințări, ei trimit și însămnate daruri la Constantinopole. La rândul său Lupu făgăduște dregătorilor sume fabuloase, cu deosebire marelui vizir care'l proteguia. Rivalii săi fac silinți desperate pentru a împedeca izbânda lui, și Lupu erà cât pe ce să fie jertfit, dacă vrajba nu s'ar fi pus între principii stăruitori și dregătorii Porței, acestia cerând banii înainte, iar domnii Ardealului și Munteniei oferind să plătească numai după faptă. Pe când dușmanii lui Lupu se silesc să'l piardă prin mijlocul banilor, singurul cu puțința în decăzutul și coruptul imperiu al Turcilor, Vasile Lupu trata la rândul său în acelaș chip cu marele vizir. Acesta cerea domnului sume însămnate pentru a'l elibera din închisoare, sume pe care și Lupu vroia să le dea numai după ce va fi fost eliberat. Cei trei principii interesați în cauză combat cererea lui de eliberare și trimit la Poartă 40 de Moldoveni care să denunțe Porței jafurile făcute de el în Moldova¹³². În 1658 Vasile Lupu erà tot în închisoare¹³³. Racoți și Gheorghe Ștefan făgăduiră într'un rând vizirului 3.000 de pungi de bani (1.500.000 de lei), pentru capul lui; dar într'un mare divan ținut la Constantinopole, în această afacere, un Turc îl apără și el scapă de moartea ce părea acuma sigură. Nu numai atâta: el își rescumpără libertatea pentru 50.000 de lei; și izbutește a face domn în Moldova pe fiul său Ștefăniță, devenind la Poartă Capuchihaiu acestuia¹³⁴.

¹³¹ Alt raport din 6 Iunie 1654: „hier giunse qui Lupolo l'antico principe di Moldavia” Hurm., *Doc.*, V, 2, p. 9. Comp. scrisoarea lui Lupu din 20 Iunie 1654 N. Iorga, *Studii și Doc.*, IV, p. 31.

¹³² Rapoartele lui Reniger în Hurmuzaki, *Fragmente*, IV, p. 216—218.

¹³³ Reniger c. împ., 13 Fevr. 1658, *Ibidem*, p. 238.

¹³⁴ Raport venețian din 8 Ianuarie 1659, în Hurm., *Doc.*, V, 2, p. 58. „e stato dal Gran Signor creato per novo principe di Moldavia il figlio di Lupolo

El reintră în mare favoare la Turci. Un raport contemporan ni-l arată că primind dela Turci onoruri neobiceinute, făcând prin oraș cavalcade pompoase, ca acele ale principalilor miniștri ai sultanului. Casa sa eră frecventată de tot soiul de oameni, care pe întrecutele îi făceau tămăeri, precum mai înainte îl blăstămau. Impărția aurul în toate părțile cu mare generozitate; oferia 100.000 de reali din proprii lui bani spre a obține învoire de a reedifica bisericile grece distruse de un pojar¹³⁵. Aceste favoruri le plătise însă Lupu foarte scump; se îndatorise anume de a susține cu banii lui fabrica de galere și spesele viitoareii campanii contra Cazacilor¹³⁶. El însă nu și mai revăzută țara și trecu pragul vieții pe malurile Bosforului după Mart 1661, când găsim un raport spunând că ar fi bolnav de moarte¹³⁷.

Matei Basarab, de și se stânge în scaunul său, lucru cam rar în acele timpuri de frământare și de neastâmpăr, totuși și el nu închide ochii încunjurat de liniștea ce ar trebui să preceadă pe acea a mormântului, și ultimele sale momente sunt turburate de o periculoasă răsccoală făcută de mercenarii sei, către care se uni și oștirea de țară, dorobanții ce erau încuscriți și în legături cu ei. Cronicile Țării Românești ne spun că „Matei Vodă fiind la un picior rănit din războiu, zăcea și și cerca tămăduința, dar nu putea să și caute boala lui și slăbăciunea bătrâneților, de nebuniile dorobanților, a seimenilor și a altor slujitori ce făceau, că se îmbogățise în zilele lui și bogățiile de multe ori aduc la oameni nebunii precum și la aceștia. Că strigau prin curtea domnească ca se le dee lefi, că ei au bătut războiul cu Vasile Vodă, că nu le mai trebuie să le fie domn, ci să se ducă se se călugărescă, bătrân fiind și bolnav, și atât se îndârjiră în nebunii, cât au luat tunurile și ierbăriile și le au scos afară din târg, și au intrat în casă la Matei Vodă unde zăcea și cereau să le dee lefii, sau vor sparge cămărilor să și iee singuri. Și atunci bănuind dorobanții pe Ghinea vistierul și pe Radul armașul „că ei nu lasă pe Matei Vodă să le dee lefii, îi cerea să-i prinză să-i omoare, iar ei de frică s'au fost ascuns în casă la Matei Vodă; dorobanții și cu seimenii i-au căutat prin toate casele până i-au găsit și i-au scos bătându-i până au ieșit din târg, unde erau toți strânși, și acolo i-au sfărâmat cu săbiile. Atuncea s'au dus și

---

et il sua padre estado liberato da sette Torri e fatto per Cappi chiccaia ossia residente alla Porta per detto suo figliolo'. Vezi totuși documentul de la p. 60, din 30 Mai 1659.

¹³⁵ Ballarino către dogele 3 Ian. 1660, Hurm., *Doc.*, V, 2, p. 69.

¹³⁶ Alt raport din 1 Dec. 1660. Hurm. *Doc.*, V, p. 77.

¹³⁷ Ballarino către dogele 28 Mart 1661, *Ibidem*, p. 81:

„Sta moribundo il Luppolo padre”. Comp. Miron Costin în *Letopisele*, I, p. 352, și Neculcea *Ibidem* II p. 205. Un șir întreg de scrisori apud Iorga, *Acte și Frag.*, I, p. 218—240 confirmă cele arătate.

la Socol Cornăţanul şi găsindu' l în casa lui bolnav l'au omorât şi casele lor le au prădat foarte rău şi se îngrijiseră toţi boerii de frica lor de sta înmărmuriţi''¹³⁸.

Această revoltă fu provocată tot de Greci, introduşi de Matei Basarab în ocărnuirea Munteniei. Se vede că Ghinea Țucalas (Olarul) acărui lăcomie, mai ales în timpul boalei domnului, nu mai cunoscă nici o stavilă, mâncase lefile oștirilor, cauza pentru care le și vedem răsbunându-și mai cu samă contra vistiernicului grec.

Însănătoșindu-se domnul el făcu într'o zi o preumblare până la Argeș. Când s'întoarse îndărăt, militarii care odată porniți spre resvrătire comiteau neconținut neorândueli, îi închisesse porțile, încât Matei Basarab fu nevoit să stee afară trei zile, până ce făgăduindu-le bani îl lăsară să intre. Pentru a pune un capăt acestor neorândueli, Matei Basarab avea de gând să aducă Unguri și Tătari, spre a nimici nedisciplinatele lui oștiri; dar îndată ce au eșit din iarna ce văzuse aceste turburări el muri în 8 April 1654.

Dacă este să tragem o asemănare între acești doi domni ai Țării Române, apoi găsim întâi că ambii, atât Vasile cât și Matei Basarab, erau oameni de valoare, ghibaci, inteligenți și meșteri în învârtirea trebilor politice, ceea ce explică stăruirea lor atât de îndelungată în scaunele lor; căci bani se oferea oricine să dea, și tocmai atare oferiți repetate provocau prăpăstioasele schimbări. Când se întâmplau însă domni care se știe, pe lângă punși să mânuiască și daraverile politice, atunci domnia se prelungea potrivit cu destoinicia domnului din scaun. Matei Basarab, odrăslă al vechiului neam care întemeiește domnia în Muntenia, posedă însușirea ce deosebise în tot deauna pe antecesorii săi: vitejia războinică; dar eră aproape ajuns în aceeașă privire de inimosul Arbănaș ce stătea pe tronul Moldovei. Mai reținut însă de cât acesta, el își arăta virtutea nu atâta la atac cât la împotrivire, și dacă la urmă lovi el cel întâiu, o făcu aceasta ca leul rănit ce atacă spre a se apăra. Pe cât însă de cumpătată se arată firea lui Matei, pe atât de aprigă și pornită eră acea a lui Lupu. Odrăslit în părțile unde soarele e ferbinte, aprinsul său sânge izbucnea ușor în flacări, și atunci loviturile sale erau mai strașnice de cât cumiți. De aceea și norocul îi fu totdeauna împotrivitor, pe când el se oprea pururea sub steagurile înțeleptului său rival. Din chiar acest caracter al am-

¹³⁸ Căpitanul în *Maq. Ist.*, I, p. 303. Anon. rom., *Ibidem*, IV, p. 327. N. Iorga în studiul său. *Răscoala seimenilor în protiva lui Matei Basarab* în *An. Acad. Rem.* II. tom. XXXIII, 1910, p. 207 (21) găsește acestei răscoale și un motiv politic, anume-năzuința lui Constantin Șerban de a smulge spătăria lui Diicu pentru a-și asigura Domnia.

bilor domni, odată ce vrajba se pusese între ei, ea nu putea încetă de cât cu peirea unuia din doi, și acesta fu Vasile Lupu. Dușmănia lor are însă o mare însemnătate în istoria poporului român; însemnează lovitura de moarte dată puterii de altă dată a Țărilor Române. Ceea ce li mai rămăsese neatins din vechea lor virtute, se dărăpână acum în lupta fratricidă. Apoi acești doi domni aruncară și mai mult ambele lor țări, în ghiarele Grecilor, care deveniră dela ei aproape atot puternici. Epoca fanariotă nu mai este departată de cât de jumătate de veac; ei o chemaseră ei o apropiesă. De aceea s'ar putea spune că aceste două domnii însemnă punctul cel mai fatal din istoria neamului românesc, dacă pe timpul lor nu s'ar fi pus și temelia viitoarelor regenerări, introducerea limbei române în viața oficială, civilă și bisericească, a căreia decurs voim să-l povestim.

II

ISTORIA CULTURALĂ

A

ȚĂRILOR ROMÂNE SUB MATEI BASARAB ȘI VASILE LUPU

1. INTRODUCEREA LIMBEI ROMANE IN BISERICA

Inrăurirea calvină. — Pe timpul lui Matei Basarab și Vasile Lupu se petrece un eveniment din cele mai însemnate pentru istoria culturală a poporului român. Se introduce în slujba obștească și oficială a bisericii limba română în locul acelei slavone întrebuințată până atunci. Limba română slujise în toate timpurile ca organ de închinare alături de cea slavonă, însă numai în chip privat și nu oficial și sărbătoresc. Sub acești domni limba română face un pas însemnat în predominarea cugetării poporului român, fiind introdusă și în slujba obștească a dumnezeirii ca organ de rostire, și trecând apoi curând dela asemenea întrebuințare și în cancelariile domnești. Să căutăm a ne da samă despre pricinile care determinară asemenea însemnată noire. Acest fapt al introducerii limbei române în slujba religioasă a poporului român se făcu mai întâi peste munți, în țara Ardealului, și după aceea în Țările Române dela poalele Carpaților. Nu numai timpul introducerii idiomului național în închinarea sărbătorească către Dumnezeu este deosebit, ci și pricinile care provocară asemenea schimbare în ambele regiuni.

Peste munți introducerea limbei române în slujba oficială bisericească fu datorită propagandei luterane și calvine, și am cercetat aiurea faptele ce se referă la această împrejurare ¹.

Invățăturile calvine încercară însă curând a se lăți mai departe de cât Apusul, unde luaseră naștere, și a cuprinde și Răsăritul. Reformații izbutiră a prinde în mrejele lor pe patriarhul

---

¹ Vol. VI, p. 194 și urm.

Titlul la Carte românească de învățătură [Cazania lui Varlaam], Iași, 1643

Constantinopolei *Ciril Lucari*, care începe încă din 1632 a prigonii pe Ortodoxi și a-i sili indirect la îmbrățișarea doctrinelor calvine². *Ciril* era susținut în cercările sale, de rezidenții puterilor protestante a Olandei și Svediei, și combătut de cel german, care vedea în asemenea lățire a Reformei și în Răsărit, un mare pericol pentru Impărăția Germană.

Clerul grecesc era bine înțales nemulțămît în culme cu întoarcerea capului său către teoriile apusene, și Turcii se folosesc de atare desbinare bisericească pentru a-și umplea pungile cu bani. Ei împing anume pe mitropolitul Tesaliei, numit tot *Ciril*, la răsturnarea patriarhului, prin bani vărsați în mâinile lor. După ce l'alungă din scaun, tot ei îi inspiră gândul de a-l redobândi prin dare de bani din partea lui, ceea ce *Lucari* îndeplinind cu prisosință, este restituit iarăși în patriarhie, iar rivalul său surgunit într'o mănăstire. De abia însă reintrodus în scaun, și Turcii îi stărnesc un nou competitor, în persoana unuia *Neofit*, care și câștigă prin bani pe năsăturații Turci. *Ciril* este răsturnat de a doua oară, luându-i-se sume enorme pentru o nouă reinstalare. Grecii simțind dela o vreme perfidul joc al asupritorilor lor, nu le mai oferă bani pentru deposedarea, ci pentru moartea lui *Ciril*, care se și aduce de Turci la îndeplinire în 1638³.

În acelaș an urmașul lui *Ciril Lucari* în patriarhie, *Ciril Vereanu*, adună un sinod care afurisește învățăturile cuprinse în scrierea atribuită lui *Lucari*. Tot pe atunci frământări papistașe, folosându-se de abaterea către Reformă a capului bisericeii ortodoxe, nelinișteau conștiința Creștinilor din părțile rusești. Mitropolitul Kievului, Românul *Petru Movilă*, pentru a le pune un capăt, alcătui o mărturisire a credinței ortodoxe, în forma unui catehismu, cu întrebări și răspunsuri, și dorind să facă a fi primită și de biserica grecească, stăruie pe lângă *Vasile Lupu* domnul cel cu așa de mare trecere atât la Turci cât și la prstavii bisericești ai Răsăritului, ca să adune în Iași un sinod, în anul 1642 la care să iee parte și delegați de ai patriarhiei, spre a cunoaște lucrarea lui *Movilă*. Patriarhul *Partenie* trimise pe vestitul teolog *Meletie Serigos*, și pe alți delegați care cercetară învățătura împreună cu părinții veniți din Rusia și cu mitropolitul și episcopii moldoveni, și curățând'o de oarecare abateri, o primiră drept conformă cu credința ortodoxă: Totuși din motive personale politice ale patriarhilor ce se urmăreau pe scaunul din Constantinopole, și care cereau adese-ori intervenirea papei în sprijinul subredei lor poziții, și deci nu vroiau să afirme așa de rostit deosebirea bisericeii lor de aceea

² Schmidt c. împ., Ianuarie 1632 în *Fragmentele* lui Hurmuzaki, III p. 91.

³ Vezi un șir de acte diplomatice dintre anii 1633—1638 *Ibidem*, p. 96—106.

apusană, mărturisirea lui Petru Movilă, nu fu recunoscută oficial și promulgată ca învățătură fundamentală a bisericii ortodoxe, de cât douăzeci de ani după alcătuirea ei, anume în 1652, când patriarhul Nectarie o comunică cu o scrisoare arhipăstorească, tuturor bisericilor din Răsărit. Tot din această pricină, debaterile sinodului dela Iași asupra mărturisirii lui Movilă fură conduse în secret, după cererea lui Meletie Serigos trimisul patriarhiei. Se înțelege că sinodul dela Iași, chemat a cerceta mărturisirea ortodoxă a lui Movilă, se ocupă mai mult de afirmarea dogmelor sale, de cât de combaterea părerilor protivnice, și de aceea refuză să asculte cetirea unei răspingeri a articulelor atribuite lui Ciril Lucari, scrisă de Serigos. Ceea ce explică însă cum se face de o împrejurare, care interesa întreaga lume ortodoxă, a putut să facă obiectul debaterilor unui sinod provincial, este faptul că el fu adunat aice după stăruința autorului mărturisirii, care vroia să cunoască părerile Constantinopolitanilor și a nu se expune unei răspingeri a lucrării sale de clerul grecesc, dacă fără o prealabilă încercare ar fi înfățoșat-o lui. Apoi cum am spus chiar patriarhul Partenie, care se sprijinea pe catolici în contra întrigilor puterilor protestante, nu vroia tocmai atunci să accentueze prea pe față deosebirile dogmatice ale Ortodoxiei față cu Papismul și prefera ca dezbaterea unei asemenea întrebări să se facă mai departe, și nu în centrul lumii politice a timpului său⁴.

La atâta însă se mărgini îmboldirea dată de teama lățirii calvinismului între Ortodoxi, în biserica țarilor române, și introducerea limbei române în slujba religioasă a Românilor de dincoace de munți nu fu datorită precum greșit s'au admis mult timp în istoria Românilor, unei reacții contra propagandei calvine, care întrebuintând limba română, spre a pătrunde în cugetul închinătorilor, ar fi provocat și pe Români a se sluji de acelaș organ, spre a răspinge eretica doctrină. Se susținea ca o dogmă că Matei Basarab și Vasile Lupu, văzând pericolul ce ar izvorii pentru dreapta credință, din doctrinile conținute în cărțile de peste munți *tipărite românește*, s'ar fi hotărât a oferi doritorilor de cetire, cărți de religie scrise românește, însă curate de ori-ce erezie, și astfel ar fi luat două măsuri de odată punerea cărților de religie pe românește și mai grabnica lor

⁴ Părerea din text se întemeiază pe expunerea părintelui Melchisedek, *Biserica noastră în luptă cu protestantismul*, București. 1890. p. 25 și urm., complectată prin scrisoarea doctorului Scogardi, medicul lui Vasile Lupu, către rezidentul Schmidt datată din Iași 6 Noemvrie 1642. (Hurm., *Doc.*, IV, p. 668). Vezi o expunere mai amănunțită a întrebării în critica făcută de mine asupra lucrării părintelui Melchisedek în *Arh. societății literare și științifice din Iași*, An. II, No. 3.

Titlul la Carte românească de învățătură [Cazania lui Varlaam], Iași, 1643

răspândire prin mijlocul tiparului⁵. Intreaga mișcare culturală, provocată prin introducerea limbei române în biserica Munteniei și Moldovei, ar fi deci datorită indirect unei imboldiri apusene; nu ar fi fost un product al propriei noastre dezvoltări; iar că reacția contra acestei mișcări ar fi fost datorită la doi Domnitori iubitori de neam.

Această întreagă înlănțuire de idei este greșită chiar din rădăcina ei, și vom vedea că însămnata mișcare culturală, care cuprinse mințile Românilor de dincoace de munți pe la jumătatea veacului al XVII-le își are o cu totul altă explicare. Și mai întâi să ne dăm samă despre rolul ce l'a jucat propaganda calvină în biserica țărilor române de dincoace de Carpați.

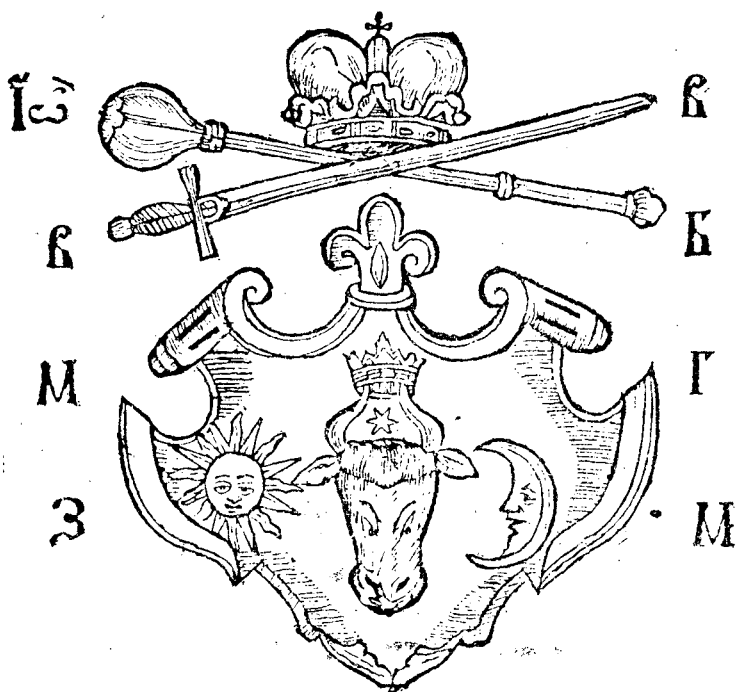
Încă pe când protestanții curați, adecă Luteranii aveau peste Carpați stăpânirea conștiințelor, ei luaseră precum am văzut măsuri spre a întoarce pe românește cărțile cele mai de căpitanie a le religiei creștine. Dar aceasta se făcuse pentru acele cărți care conțineau învățăturile obștești ale credinței lui Hristos, precum erau Evanghelia sau Psaltirea, și am văzut cum asemenea traduceri fuseseră făcute din îndemnul judeților Brașovului, în unire cu arhipăstoriei Munteniei, chiar de servitorii bisericii ortodoxe, precum Coressi Diaconul și preoții dela biserică română din acel oraș. Până aici deci nu poate fi vorba de periclitarea credinței ortodoxe de cătră propaganda reformată din Transilvania. Asemene pericol nu putea să se ivească de cât din momentul ce începură a se tipări *scrieri dogmatice*, și anume cărți de învățătură a nouelor doctrine sau catehisme.

De aceste scrieri întâlnim tipărite în Transilvania, cu mult mai înainte de epoca lui Matei Basarab și Vasile Lupu. Așa am văzut că cel mai vechi catehism românesc, conținând învățătura luterană, este din 1544, și în 1559 ese un altul asemenea tipărit în Brașov, care probabil este o a doua ediție a celui dintâi⁶. Dacă însă asemenea scrieri dogmatice, ar fi fost un pericol adevărat pentru bisericile Munteniei și a Moldovei, reacția ar fi trebuit să se ivească încă mult înaintea lui Matei Basarab și Vasile Lupu, și împrejurarea că până la acești domni nu întâlnim nici o urmă de opoziție, în biserica de dincoace de munți, contra unei propagande luterane, ne dovedește că o asemenea nici nu a existat.

⁵ Lucru straniu găsește această greșită părere susținută încă în 1898, 7 ani după apariția vol. IV al *Istoriei Românilor* de mine (1891) în ed. I, în V. Gâdei, *Studii asupra cronicarilor noștri* p. 41: „Calvinismul din Ardeal întefi dincoace de munți mișcarea spre literatura proprie românească”. N. Iorga. *Isl. Bisericii române*, 1904, I, p. 187 spune foarte drept că „în Țara Românească și în Moldova, mișcarea luterană și cea calvină nu pătrunse nici în cea mai mică măsură”.

⁶ Vol. VI. p. 197.

СТНХУРН ПСТЪМА ДОМНІЕН
Молдовин.

Дешнѣ бѣш кѣндѣ вѣмнѣ грѣшникѣ,
 свѣдѣмнѣ кѣдѣ свѣатѣ пѣсѣрикѣ
 Кѣпѣтѣрикѣдѣлѣ пѣтѣрѣлѣ рѣкнѣдѣцѣ,
 шнѣлѣвнѣлѣ подѣлѣлѣ шнѣлѣмѣцѣ
 Кѣпѣ дѣлѣлѣ шнѣ лѣдомнѣнѣ Молдовѣнѣцнѣ,
 кѣпѣтѣрѣлѣ лѣуѣннѣ хѣрнѣ свѣсокопѣшнѣ,
 Дѣкѣдѣ мѣрѣ дѣоннѣ спрѣлѣдѣжѣ шлѣфѣкѣлѣ,
 дѣкѣлѣ шнѣ рѣснѣлѣ бѣ лѣчѣпѣлѣкѣдѣрнѣлѣ сѣлѣ.
 Чѣрѣлѣцѣтѣрнѣ чѣрѣцѣрѣлѣ сѣлѣ темѣлнѣлѣцѣ,
 чѣмѣдѣнѣторнѣ кѣмѣ прѣлѣдѣлѣ шнѣлѣ дѣлѣцѣ.

După ce calvinismul iea pasul în Transilvania asupra luteranismului, propaganda pentru întoarcerea Românilor din acea țară la noua credință iea și ea un mers mult mai energic; dar ea se măntine tot în cercul Românilor de peste munți și nu-i trece dincoace. Așa găsim bunăoară pe „episcopul” ungar din 1643 Ștefan Gelei întreprinzând traducerea cărților sfinte în românește, însă nu cum se făcuse de Luterani din limba slavonă ci din cauza . . . . . din cea grecească și „găsind pe un om care, deși Român, știe grecește ba pricepe chiar și latinește”⁷. O singură împrejurare trezește într’adevăr o mișcare de împotrivire în biserica moldovenească; dar aceasta este tocmai posterioară începutului traducerei și tipăririi de cărți românești în ambele țări, și prin urmare nu s’a putut ca ea să determine asemenea mișcare.

Anume în 1642 se tipărește în Alba-Iulia, un catehism calvinesc care în 1643 se impune de către principele Ardealului Gheorghe Racoți, mitropolitului ortodox al Transilvaniei Ștefan Simionovici⁸. Acest catehism trece și în Țara Muntenescă, însă numai întâmplător și în un singur exemplar, peste care dă mitropolitul Moldovei Varlam, în casa boierului cărturar Udrisțe Năsturel, cumnatul lui Matei Basarab în anul 1644, când fusese trimis de Vasile Lupu la domnul Munteniei, spre a pune la cale împăcarea între ei. Se vede deci că acest catehism eră în Moldova cu totul necunoscut, de oarece Varlam nu dăduse peste el cât stătuse aice, și trebui să treacă în Muntenia pentru a întâlni un exemplar în biblioteca boierului dela curtea domnului acelei țări. Cercetând mitropolitul acel catehism, îl găsește „plin de otravă și de moarte sufletească”, și întors în Iași, adună „un sobor din amândouă părțile, din Țara Românească și din Moldova”, și după consfătuirea avută și însărcinarea sinodului, scrie și tipărește în 1645 vestitele lui *Răspunsuri la catehismul calvinesc tipărit în Belgard în 1642 — 1648*⁹.

⁷ Hurm., *Doc.*, XV, 2. p. 1109. Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii religioase la Români* p. 142. Cf. p. 171.

⁸ Rescriptul lui Racoți către Simionovici din 10 Octomvrie 1643, spune: cum că catehismul carele acum s’a dat lor îl va primi și va face ca și alții să-l primească, și cu de adinsul și el însuș va învăța pe prunci acel catehismu și prin alții va face să se învețe”. Vezi Șincai, III, p. 39. Începutul înrăuririi calvine, reprezentată prin Unguri, asupra Românilor se vede în traducerea Paliei în românește, din limba maghiară și nu din slavonește. Acest fapt l’a dovedit d. Iosif Popovici în comunicarea sa *Palia dela Orăștie 1582*, *An. Acad. Rom.* II, Tom. XXXIII, 1911.

⁹ Vezi precuvântarea lui Varlam la *Răspunsuri* reprodusă de Cipariu *Acte și fragmente*, p. 202, și de Șincai, III, p. 45. Dovadă că nici acest sinod nu a dispus introducerea limbei române în biserică în locul acelei slavone, se vede din aceea că tipăriturile românești din Muntenia și Moldova cad înaintea ținerei lui, care n’a putut fi cel mai timpuriu de cât în 1644. Asupra acestui al doilea sinod din Moldova, vezi și Melchisedek, *Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul*, București, 1890, p. 58. Tot pe atunci se întâlnește și o protestare în

Catehismul calvinesc de care e vorba conține învățături cu totul potrivnice credinței ortodoxe, admitea numai pe două din cele șapte taine, anume botezul și comunicătura, lepăda închinarea icoanelor și a moaștelor, posturile, slujba bisericască și călugăria.

E ușor de a dovedi că nu întâlnirea întâmplătoare a catehismului calvinesc între cărțile cele nouă, arătate de Udriște Năsturele mitropolitului Varlam, a determinat marele eveniment al introducerii limbei române în biserică. Anume nu avem de cât a cerceta *data tipăriturilor de cărți românești*, în ambele

Frontispiciu din Carte românească, Iași 1643

țări române, spre a ne convinge că atât în Muntenia cât și în Moldova, cărțile bisericești începuse a fi răspândite *prin lipar* înaintea anului 1645, data Răspunsurilor lui Varlam la catehismul calvinesc, lucrarea cea de reacțiune contra propagandei bisericeii reformate, și înainte chiar a anului 1644, data gășirii catehismului calvinesc de mitropolitul Moldovei și probabil și

formă poporană contra catolicismului, tradusă din slavonește: *Intrebări din cuvintele lui Panaghios Filosoful*, când veniră dela papa Râmului și se întrebară la Tavigrad pentru credința cea dreaptă creștinească și a biruit Panaghios din credință pă Frânci. Reprodus textul de N. Iorga în *An. Acad. Rom.* II Tom. XXIX, 1906. p. 109 (5) și urm.

acea a sinodului ținut la Iași pentru combaterea doctrinei ce conțineă

Vechimea tipografiei în Țările Române. — Existența tipografiei, în Muntenia cel puțin, poate fi dovedită pentru un timp cu mult anterior jumătății veacului al XVII-le. După cum am văzut mai sus în registrele de socoteli ale Brașovului, sub data 11 Iunie 1573, notat că a „venit un popă dela Alexandru Vodă pentru tipografie, și a fost ținut patru zile pe cheltuiala cetății”. În 12 Decembrie acelaș an se găsește altă notiță „că ar fi venit diaconul Vlădicăi, care el însuș este tipograf, pentru un teasc”¹⁰. De pe la acel an și poate chiar mai înainte 1550 și până la 1635 toate tipăriturile slavone și românești se fac numai în Brașov, iar în Muntenia se stânge cu totul meșteșugul tipografiei aproape 100 de ani. Cu toate că tradiția tiparului nu eră cu totul stânsă în Muntenia, ea trebui reînviată de Matei Basarab și anume prin meșteri aduși din Kiev, cum făcuse și Vasile Lupu¹¹. După cât se vede el o întări îndată după ce apucă în mâni orcâmuirea țării. Încă din anul următor celui al venirei lui în domnie, 1634, îl videm dăruind un sat mânăstirei Govora de peste Olt, unde eră egumen părintele *Meletie Macedoneanul tipograf*¹² și că acest tiful nu eră numai un nume de familie, ne-o dovedește aflarea unei tipografii curând după aceasta în mânăstirea amintită.

Pe lângă această tipografie din Govora mai întâlnim în Muntenia o adoua înființată de Matei Basarab în Câmpulung cu lucrători tiparnici aduși dela Kiev. O notiță aflată pe Molitfenicul slavonesc tipărit din porunca lui Matei Basarab în această tipografie în 1635 de tipografal rus Ivan Glebovici, spune că „Măria Ta străbătând prin scrisorile Tale multe țări îndepărtate, ai ajuns până la locuitorul și capul întregii biserici rusești, Petru Moghilă, arhiepiscop și mitropolit de Kiev, ieșind dela el cu sârguință oameni învățați pe de-o parte în Sfintele Scripturi și isteți în meșteșugul tipografiei, ceea ce se părea nepotrivit și cu neputință în țara aceasta, acum priă bine cuvântarea mâinei celei tari și preă puternice se vede și aici lămurit”¹³.

În 1637 găsim o Psaltire slavonă tipărită la Govora de Meletie Macedoneanul tipograf și egumenul acelei mânăstiri, iar în 1638 o Psaltire tipărită tot acolo de Ștefan ieromonahul din Ohrida. Deaceea găsim în prefața Cazaniei (Evanghelia cu tălc) tipărită în Belgrad (Alba Iulia) în 1641, ce fusese pusă în

¹⁰ *Sächlicher Hausfreund*. 1847. Kronstadt.

¹¹ Hrisov, reproduc după originalul românesc în V. Pop, *Disertație despre tipografiile românești* Săbău, 1838 p. 52.

¹² Comp. *Bibliografia română* I p. 31.

¹³ Notița reproducă de I. Bianu în *Prinosul Sturdza* (din cărțile vechi) p. 182.

lucrare încă din 1638 de mitropolitul Ghenadie, că fusese tipărită în Ardeal de Dascălul Popa Dobrea venit din Țara Românească și a făcut tipar aici în Ardeal¹⁴. Notița adeverește nu numai existența dar și desăvârșirea acestei tipografii muntene deoarece înființa tipografii în Ardealul mult mai luminat.

În Govora se tipărește în 1640 Pravila cea Mică a lui Matei Basarab de Meletie Macedoneanul, tradusă din slavonește de călugărul Mihail Moxalie¹⁵. În 1648 Gheorghe Racoți pune să tipărescă în limba română noul testament, tradus din izvod grecesc și slavonesc, în tipografia din Alba Iulia. În închinarea acestei cărți făcută de mitropolitul Ștefan Simionovici, către principele Ardealului, se spune între altele, că tipografia românească din Belgradul Ardealului fusese înființată din temelie de principele Racoți, „aducând meșteri din țări străine”, sub care nu se pot înțelege altele de cât acele române, singurele ce puteau procura tipografi cunoscători de limba românească. În sfârșit pe un penticostar manuscript sârbesc din anul 1613, scris de Vasile fiul preotului Mihail din Bolgarsegul Brașovului, se află o însemnare slavonă, prin care unul Ștefan tipograful face știre că a zăbovit o noapte și o zi și jumătate în casa protopresviterului Radul, în satul Șinca (în ținutul Făgărașului), când mersese din țara Românească în Belgrad, la arhiepiscopul Ardealului Ștefan, în zilele lui Gheorghe Racoți, principele Ardealului”¹⁶. Din toate aceste știri reiese cu evidentă, că o tipografie pentru cărți românești, exista în Muntenia cel puțin din anul suirii în tron a lui Matei Basarab, sau din anul următor, 1635.

Dacă însă existau tipografi precum Meletie Macedoneanul, popa Dobrea și Ștefan tipograful în mănăstirea Govora, este înviderat că ei se vor fi îndeletnicit cu meșteșugul lor, adică cu tipărirea de cărți românești, în cât videm că în Muntenia se constată tipărirea unor asemenea cărți cu câțiva ani încă înaintea aparițiunii catehismului calvinesc din 1642.

Tot în Govora se mai tipăresc și anume în acelaș an cu catehismul pomenit, 1642, deci neprovocate de el, și *Invățăturile preste toate zilele*, după limba grecească, propuse de Melchisedek, egumenul dela lavra Dlagompli¹⁷. Apoi tipografia este strămutată lângă mitropolia din Târgoviștea, unde se tipărește

¹⁴ *Bibliografia românească* I, p. 115. Această înființare a tipografiei în Ardeal trebuie înțeleasă în Alba-Iulia căci în Brașov eși de mult timp (tipăriturile lui Coresie dintre 1560—1577).

¹⁵ Mai multe asupra acestei cărți, mai jos la capul *Legislația lui M. Basarab și V. Lupu*.

¹⁶ Notița reprodușă de V. Pop l. c. p. 23. Comp. *Bibliografia românească* I, p. 168.

¹⁷ Pop l. c. p. 58.

între altele pe timpul lui Matei Basarab și Pravila cea Mare sau Indreptarea Legii în 1652.

Șapte taine, 1644

Și în Moldova, deși nu putem urmări existența unei ti-pografii românești așa de departe ca în Muntenia, se constată

într'un chip învederat tipărirea unei cărți românești, înainte ca mitropolitul Varlam să fi dat peste catehismul calvinesc la Udrishte Năsturel în 1644, și deci înainte de mișcarea de împotrivire trezită în biserica română din principate, prin învățăturile conținute în el. Anume încă din 1641 găsim pe Vasile Lupu mulțămînd burghezilor din Lemberg ce au dat voie să toarne litere tipografice în atelierele lor¹⁸. Apoi se adeverește că în tipografia întemeiată după cât se vede de Vasile Lupu, odată cu școala lui din mănăstirea Trei-Erarhii, se tipărește Cazania în 1643, și în această carte la Cazania a 4-a dela Duminița lăsatului de brînză, se dojănesc calvinii pentru nepăzirea posturilor¹⁹. Răspunsurile lui Varlam la catehismul calvinesc urmează abia în 1645, după care mai esă de sub teascurile ei tot în 1645, o altă carte de polemica religioasă în contra calvinilor : *Cele șapte taine ale bisericii răsăritului*, în care se apără asemenea dogmele ortodoxe contra teoriilor calvine, care primeau numai două taine, și în sfârșit în 1646 *Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești*, tălmăcită din limba elinească pre limba moldovenească.

Din cercetarea de până aici reesă cu o deplină învedereare că nu reacțiunea contra doctrinelor calvine a provocat introducerea tipării cărților românești de cuprins religios în Țările Române de dincoace de munți. Căci să se observe : nu poate fi vorba de introducerea limbei române în biserică în sensul acela că întrebuițarea ei în slujba dumnezească s'ar fi făcut pentru prima oară pe timpul domnilor îngemănați, întru cât am întălnit *manuscripte* românești de cărți bisericesti încă din decursul veacului al XVI-le, poate chiar și ai vechi. Introducerea limbei române în biserică pe timpul lui Matei Bașarab și Vasile Lupu poate avea numai înțelesul primei ei întrebuițări în *slujba obștească* a Țărilor Române, pentru care se și luară măsuri de răspândire a cărților române prin mijlocul tiparului

Intrucât deci se constată întâi existența de *manuscripte* românești, de texte bisericesti mai vechi chiar decât protestantismul, nici nu se poate pune întrebare de determinărei introducerii limbei române, în biserică prin o reacțiune contra calvinismului.

Al doilea ; nici măcar introducerea tiparului pentru răspândirea textelor românești și părăsirea mai deplină a slavonismului nu poate fi atribuită aceleiași reacțiuni, întrucât se constată existența de tipărituri românești înaintea intervenirei pricinii ce ar fi putut împinge pe Români la o mișcare de împotrivire, pătrunderea în țările lor a catehismului calvinesc.

¹⁸ V. Pop I. p. 74, nota.

¹⁹ Hurm., *Doc, supl.*, II, 2. p. 1.

Dacă deci nu se poate afla pricina introducerii limbei române în slujba obștească a bisericei principatelor, în mișcarea de reacțiune contra propagandei calvine, să căutăm a determina cauzele adevărate ale acestui înșămnat eveniment.

Surparea slavonismului de grecism. — Slavonismul eră o formă străină de închinare care trebuia neconținut întărită și improspătată, spre a se putea mântînea și a nu deperi în niște țări de altă limbă, precum erau Muntenia și Moldova. Focarele care întrețineau forma slavonă a cultului fuseseră mănăstirile, adăpostul călugărilor și deci și acel al științei slavone.

Însă dela Radu cel Mare înainte în Muntenia, ceva mai târziu în Moldova, o multime de mănăstiri căzuseră în mâinile călugărilor greci, prin adăpostirea lor de către domnii evlavioși ai timpului; mai mult încă dela introducerea obiceiului de a se închină mănăstirile Țărilor Române către acele grecești din Răsărit. Indată ce o mănăstire încăpea în mâinile călugărilor greci, ei alungau pe acei cunoscători de limba slavonă și căutau să substituie elementului slavon ce alcătua substratul lăcașelor de închinare, pe propriul lor element, grecesc²⁰. Am văzut însă aiurea cât de multe mănăstiri deveniseră în stare de închinare în ambele țări române, și mai ales în Muntenia, încă înaintea domniilor paralele ale lui Matei Basarab și Vasile Lupu²¹.

Urmările schimbării elementului cultural al mănăstirilor este ușor de înțeles. Grecii punând mîna pe ele, schimbare și limba cultului și impuseră ucenicilor învățarea limbei lor în locul celei slavone, care ucenici se formau tocmai prin mănăstiri, și apoi predau știința lor în școlile popești. Devenind ei tot mai rari, se săpără tot mai mult temelile pe care stătea cultul și limba slavonă, și ele trebuiră să se zdruncine tot mai tare, până ce la sfârșit se și prăbușiră.

Cultura slavonă mai fuseseră apoi susținută în Țările Române și prin imigrarea călugărilor bulgari de peste Dunăre, care întemeiaseră chiar în ele primele începuturi ale vieții monahale²². Până pe timpul lui Matei Basarab și Vasile Lupu se petrecuse, chiar în Bulgaria, o schimbare însemnată: anume călugării Greci umpluse și mănăstirile din acea țară, suplantând pretutindene pe călugării bulgari, încât *chiar în țara de baștină a bulgarismului, acesta eră dărâmat și surpat de grecism*. Un trimis al papei într'o vizitație făcută catolicilor din Bulgaria în 1640 arată despre biserica ortodoxă a acelei țări că „episcopii

²⁰ Un document de la Gheorghe Ștefan din 1656, pe care'l vom întrebuința și mai la vale, ne arată cum îndată după închinarea mănăstirii Trei-Erahi a lui Vasile Lupu către comunitatea muntelui Atos, călugării slavoni fură izgoniți din mănăstire și înlocuiți cu călugări greci, Vezi mai jos nota 24.

²¹ Vol. VI p. 28.

²² Vol. III. p. 204.

ei ar fi mai toți Greci”²³. Din această pricină și clerul, mai ales partea călugărească, eră de aceeași naționalitate, și nu se mai găsiu, în Bulgaria chiar, cunosători cărturari ai limbei bulgare.

Matei Basarab scrie în 1637 lui Francisco Marcanici nobil catolic din Chiprovaci în Bulgaria că „voind a tipări din nou (ristampare) cărțile bisericești de rit oriental cu care se slujesc preoții și călugării din principatul său și din alte provincii ca Moldova, Rusia, Bulgaria, Serbia, Croația, Herzegovina, mare parte din Tracia și Macedonia până la Sfântul Munte, care cărți sunt scrise în caractere cirilice în limba veche ilirică (slavă), având mare nevoie de asemenea cărți în părțile acele și căutând Matei Basarab în acele țări pe cineva care să poată îndeplini această însărcinare și aflând că părintele Rafael, un Croat, s’ar pricepe în asemenea treabă, roagă pe Marcanici să i-l trimită”. Trimisul Papei care în 1640 raportează această împrejurare adaogă ca Marcanici îi trimise pe acest părinte croat, căci acei din Bulgaria sunt puțini și săraci în știință²⁴. Marcanici se grăbise a trimite pe acel Croat, spre a nu lăsa pe Mateiu Basarab să și îndeplinească gândul, aducând vreun călugăr ortodox din Kiev²⁵.

Dacă deci chiar în țara lui de baștină slavonismul primise dela elementul grecesc o atât de puternică lovitură, mai poate să ne mire că el să fie slăbit în țările române, unde elementul grecesc devenise pe fie ce zi mai covârșitor?

Slavonismul eră deci surpat de grecism. Această nouă formă de cultură își manifesta puterea ei de o cam dată numai prin o lucrare destrugătoare, fără a avea încă puterile trebuitoare spre a înlocui ceea ce dărămase. De și ajunsese a răsturna slavonismul, grecismul era în neputință a’l suplanta de odată în toată întinderea Țărilor Române, deoarece călugării greci căutau situații strălucite și nu se gândeau a se duce la bisericele sătești unde ar fi fost nevoiți să ese de coarnele plugului alături cu țărani. Se făcu atunci o răsuflare în nouri grosi ce le întunecau mîntea, și în știrbătura găurită în cultura slavonă apăru pentru un timp la lumină forma cea firească de gândire a poporului, pentru a căreia rostire trebuia cea mai puțină pregătire, gândirea ro-

²³ Vízitatio della Valachia anno 1640 in *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, acta Bulgariae ecclesiastica*, Zagrabiae. 1877, p. 71: „Ii loro vescovi sono quasi tutti Greci”.

²⁴ *Idem*, p. 48; „ch’il padre Rafael conduceſse due o tre altre frati intendenti et exemplari che ſapessero la lingua illyrica sendo he quelli di Bulgaria sono pochi e deboli in doctrina”. Comp. Francisc Maranici, monsignor. ugoli. 10. Aug. 1637. Hurm., *Doc.*, VIII. p. 461.

²⁵ Vízitatio della Valachia, citat în nota 21 p. 47: „il pensiero di mandare in Kiovio a chiamar un certo schimatico di che egli la desirade”. Scrisoarea lui Mateiu prin care poſtește pe Rafael din 29 Iulie 1637 și recomandația papei dată călugărului din 18 Fevruare 1638 *idem*. p. 48.

КАРТЪ ЧЕСЪКЪ
 МЪ ГИГРЕАНИА ПРЮЦЛЪ
 МНЪНЬ ѿ ШИ АДІАКОНИ
 ЛЪ : КЪ ВОА ШИ КЪ
 БЛВІНІА ПРЪС : ПЪРЪ
 АРХ : СТИФЛЪ МНРО :
 ЧОРЫМ РЪМЫНЦЕ . ІЗЪАЛІ ДЪЛЪ
 АЪ МЪ Д. И БЪА : ВЪ Д. Ж.
 РЪКІА ТУАА . ІЕІО ДЪ ПЪОУАУА
 МЪХІАЛЪ . ШИ СЪУ ПЪОУАУА
 І ПЪРЪОУАУА .
 ВЪЛЪТЪ ѿ ЗЪРЪА .
 ІАРЪ ДІАА НІЦІУЪ АЪ ХЪ
 А ХЪ . АЪМА АЪМОУБРІА
 А КЪ ВЪЗЪА .

Titlul la Pogribania, 1650

mănească. Iată cum se explică introducerea limbei române în slujba oficială bisericească și mirenească din Muntenia și Moldova. Ne mai găsim și în destui preoți cunosători de limba slavonă, și acei ce cunoșteau limba grecească, nevrând să se coboare în popor, trebuî să se recurgă la limba română, singura cunoscută de toți fără altă pregătire decât cea elementară a scrisului și cetitului ²⁶.

Că lucrurile s'au petrecut astfel ne o indică, pe lângă deducerea rațională din faptele raportate mai sus, și unele mărturisiri ale oamenilor timpului. Așa Paul de Aleppo ne spune, în descrierea călătoriei făcute dela sfârșitul domniilor lui Matei Basarab și Vasile Lupu în Muntenia și Moldova, că Lupu ar fi pus să tipărească cărți românești *pentru poporul ce nu știe slavonește*, ²⁷ și Del Chiaro personaj care a vizitat Muntenia pe timpul lui Constantin Brancovanu, jumătate de veac numai după domnia lui Matei Basarab, arată că întâlnind în unele biserici limba română și mirându-se față cu câți-va nobili despre acest fapt, i se răspunse „că un asemenea *abuz* se introdusese de puțin timp, *din pricină că cei mai mulți preoți când sunt hirotonisiți nu știu altă limbă decât cea valacă*” ²⁸. Tot așa spune și Mitropolitul Ștefan al Ungaro-Vlahiei că a tipărit învățătura sfîntelor taine nu cum a fost până acum slovenește... carele nu le pot și cinstiții și cucernicii preoți *pentru nesăbuința* (neîn-vățătura) *lor, ci tot românește toate pe rând*” ²⁹.

Să nu se creadă că timpurile acele priveră introducerea limbei române în biserică ca ceva bun și potrivit, iar domnii o făcuseră numai constrânși de nevoia neînlăturabilă, de teama de a nu lăsa pe popor fără slujbă bisericească.

De altfel noirea trebuia să fie privită ca o decădere din sfințenia vremurilor vechi, ca o îndepărtare de dumnezeire, deprinsă până atunci a asculta rugăciunilor muritorilor în limba sfîntă a slavonismului și nu în cea profană și slujind la nevoile zilnice, limba română. De aceea și aflăm pe principii Țărilor

²⁶ O scrisoare a lui Duca Vodă din 1671 (?) cere dela membrii Stavropighii din Lemberg, să-i tipărească 400 de psaltiri cu caractere slave însă în limba română „pentru că poporul lui nu știe slavonește ca să le poată înțelege”. Hurm. Doc., supl. II, 3, p. 88.

²⁷ Arh. isl. I, 2. p. 67.

²⁸ Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valahia* con la descrizione del paese, natura costumi, riti, religione degli abitanti, Venezia. 1718 p. 82: „pereche molti preti allorche furono ordinati non sapevano altra lingua se non la valaca”. In prefața autorul spune că a vizitat provincia „alorché verso il fine del 1709 mi congedai de lor per andar nella Valachia di raccogliar le rimarchevole notizie di quella provincia”.

²⁹ .... cartea *Misteriu sau Sacrament..... două din cele șapte, botezul și sfîntul mir* de Ștefan Mitropolitul Ungro-vlahiei, tipărite în 1651 în Târgoviște și descoperite de C. Erbiceanu, vezi *Revista Biserica ortodoxă română* XIX, No. 9 p. 671.

Române, Matei Basarab și Vasile Lupu, dându-și silința de a reînvia slavonismul, ce eră în agonie, și anume prin întemeierea de școli mai înalte în care să se predea învățătura acestei limbi și îngrijind ca și tipografiile înființate de ei să tipărească atât cărți române cât și slavone.

Incerări de reînviere a slavonismului. — Vasile Lupu îndată după sfârșirea zidirei frumoasei mănăstiri a Trei-Erarhilor în 1639, de când datează inscripția comemorativă³⁰ cere dela Petru Movilă, mitropolitul Kievului, ca să-i trimită dascăli iscușiți de slavonie și meșteri tiparnici spre a înființa pe lângă noua lui mănăstire o școală și o tipografie. Movilă se grăbește a răspunde dorinți domnului Moldovei, trimițându-i încă din anul 1640 pe ieromonahul *Sofronie Pociatski*, pe care Lupu îl face egumen al Trei-Erarhilor, și pe mai mulți profesori și meșteri tipografi. Că Pociatski eră în Mldova în anul 1640 se vede din o corespondență preschimbată între acest egumen și învățatul dascăl grec Teofil Coridaleu, datată din acel an³¹. Pociatski eră un călugăr învățat în țări străine cu cheltueala iubitorului de lumini, Moldovanul Petru Movilă arhiepiscopul Kievului, și după ce se întorsese în Rusia în anul 1631 fusese numit rector al școalei din Kiev, din care se strămută, cum am văzut, în Moldova în egumenatul mănăstirei Trei-Erarhilor. Varlam în introducerea lui la *Cazania* sau *Carte românească de învățătura Duminicilor de peste an*, tipărită în 1643, amintește despre partea care'l interesa pe el în împrumuturile civilizatoare făcute în acel timp de Români dela Ruși, anume despre uneltele de tipar trimise de Petru Movilă³². Un document iarăși contimporan ne vorbește și de dascalii trimiși din Kiev

³⁰ Reprodușă de Melchisedek *Notiți istorice și arheologice*, p. 169

³¹ Această epistolă poartă titlu în grecește: „Ἐπιστολὴ δογματικὴ Κοροδαλέως τοῦ ἐν Κωνσταντινοπόλει διδασκάλου, πρὸς τὸν πανοσιώτατον πατέρα Σοφρόνιον Ποκιάσκου τὸν ῥέκτορα μὲν πρῶτην χρηματίσαντα τῆς ἐν Κιαιβίᾳ σχολῆς, τότε ἐν Γρασίῳ τῆς Μολδαβίας ἡγοομένουοντα“. Ea a fost aflată de Constantin Erbiceanu la sfârșitul unui manuscript grecesc din biblioteca Mitropoliei din Iași, intitulat *Rezumatul celor finite în două tomuri ale lui Zernicavius*, 1815 și publicată în *Revista Teologică din Iași* 1884. Vezi și Xenopol și Erbiceanu. *Serbarea școlară din Iași, Acte și Documente*, Iași, 1885, p. 378, No. 18. Pociastki ie a parte la sinodul de la Iași din 1642. Vezi actul Patriarhului Partenie din 11 Mai 1642 care confirmă lucrările sinodului de la Iași reprodus în cartea lui Meletie Serigos. *Contra capitulelor calvine* și redat în trad. rom. în *Revista teologică din Iași*, 1883 No. 27 și 28. Comp. Melchisedek, *Notițe*, p. 194. În deobște m'am întemeiat pe documentele aduse de învățatul episcop.

³² Iată vorbele din acel cuvânt către cetitori: Preosfințitul Părinte Petru Moghilă fecior de domn din Moldova arhiepiscop și mitropolit Kievului, Haliciului și a toată Rusia, carele pre pofta Măriei sale a trimis tiparul și toate meșteșugurile care trebuesc spre care lucru M. S. domnul Vasile Voevod cu darul lui Dumnezeu domnul țarei Moldovei, cheltuială nesocotită (adică darnică, fără a ține socoteală) spre tot lucrul tipăriei au dat și așa cu darul lui Dumnezeu după început am văzut și sfârșitul.

pentru școala lui Vasile Lupu. Anume urmașul Albanezului în domnia Moldovei. Gheorghe Ștefan, prin un hrisov al său din 1656 raportează cuprinsul unui altui hrisov al însuși ctitorului Trei Erarhilor, Vasile Lupu, prin care acesta dăruia școalei întemeiate de el trei moșii: Răchitenii, Tămășenii și Juganii, spunând domnul în el, că „văzând marea lipsă de dascali buni învățători în țara Moldovei, fără de care foarte mult pământul pătimeste și se întunecă fără învățătura cărței, socotind împreună cu tot sfatul țarei și dorind a face pomenire pământului său, au așezat prin a sa chemare dascali buni și râvnitori la învățături dela Kiev, de la preasfințitul și de D-zeu temătorul părintele Pătrașcu Moghilă, arhiepiscopul Kievului, ca să fie spre învățătura și luminarea minței copiilor pământului nostru”³³.

Școala lui Vasile Lupu eră deci în primul loc o școală pentru *învățătura limbei slavone*, de oare ce dascalii ei cei mai de samă fuseseră aduși dela școala din Kiev. Este de primit părerea că rectorul școalei din acest oraș va fi organizat și pe acea întemeietă de Vasile Lupu, pe cât va fi putut, după modelul școalei în capul căreia fusese. În Seminariul din Kiev însă se învăța între anii 1632—1640 următoarele obiecte: trei limbi, adecă slavona, greaca și latina, cântarea bisericască pe note de muzichie, catehismul, aritmetica, poezia, retorica, filosofia și teologia. Limba predării tuturor acestor obiecte eră fără îndoială, și în școala lui Vasile Lupu, cea slavonă, în gura unor dascali veniți din Kiev. De aceea nu putem primi arătarea lui Cantemir, care pe lângă celelalte a le lui spuse, că Vasile Albanul ar fi deschis mănăstirile călugărilor greci pentru a învăța pe fii boierilor limba și știința grecească, că dispusese ca în biserica catedrală să se cânte la o strană în slavonește iar la cealaltă în grecește, că liturghia se făcea jumătate în grecește și jumătate slavonește, că a făcut și o tipografie grecească și română, mai adaoge că școala lui Vasile Lupu *ar fi fost grecească*³⁴. Raportul misionarului Bandinus 1648 spune că Vasile Lupu a vroit să înființeze în Moldova studii latine; că voia să se slujască pentru aceasta de Jezuiți, dar că mitropolitul s'a opus realizării acestui plan³⁵.

Se vede că domnul scriitor transporta, la timpul înființării ei, caracterul pe care școala domnească îl avea netăgăduit pe vremile sale, acela de a fi o școală exclusiv grecească. Cât despre spusele lui Paul de Aleppo care după ce arată că Vasile Lupu ar fi orânduit a se cânta la o strană în grecește, la cealaltă în românește (am văzut că Cantemir spune: în slavonește); că

³³ Hrisov din 2 Aprilie 1656 în *Uricarul III*, p. 279—280.

³⁴ *Descr. Mold.* p. 153.

³⁵ *Arh. ist.* I, 2, p. 67.

Sf. Ioan Evanghelistul, din *Evanghelie*, București, 1682

slujba religioasă se făcea pe jumătate în românește, și că ar fi început a tipări cărți românești pentru poporul ce nu știa slavonește, — adaoge apoi că domnul ar fi zidit lângă mănăstire un mare *colegiu românesc*³⁶, atare rostire a călătorului contimporan poate fi înțeleasă în sensul că se propunea și învățarea limbei române pentru candidații la preoție.

În ori ce caz nu poate rămânea nici o îndoială că slavonesc eră caracterul predominant al școalei lui Vasile Lupu. Tot așa și Matei Basarab pe lângă îngrijirea ce punea de a tipări și cărți slavonești de religie pe lângă cele românești, aducând cum am văzut învățați slavi de peste hotar, întemeiază și el o școală în mănăstirea Târgoviștei în care se învățau limbele latină și *slavonă*³⁷.

Este deci invederat că domnii care au introdus limba română în biserica oficială, se îngrijeau în acelaș timp de reînvierea și întărirea slavonismului. Ei puneau să tipărească cărți românești fiind că nu puteau face altfel, față cu lipsa aproape deplină de cunoscători ai limbei slavone. Nu mai puțin rămăsese ei convinși că slăbirea slavonismului eră un pericol sufletesc pe care se sileau să'l înlăture.

De aceea nici să se creadă că se putu desrădăcina așa de ușor slavonismul din Țările Române, și că încă de pe timpurile domnilor îngemănați să se fi introdus în toate bisericile slujba în românește.

Această împrejurare este arătată întâi de însuși Mitropolitul Ștefan în cartea lui Misteriu unde spune că „nu se cade vouă dreptilor mei fii ai pravoslaviei, se vă scârbiți împotriva pastorului vostru, căci am dus rânduelile și le-am pus pe românește”³⁸.

Deaceea se păstrase obiceiul de a se ținea dascăli de slavonie prin casele boierești se vede pe timpul lui V. Lupu. În 1635 logof. Patrașcu Ciogolea cere din Bistrița pe Toader Diacul ca să propună limba slavonă copiilor lui, că avem coconi să ni-i învete³⁹. Am văzut apoi cum pe timpul lui Brancovanu

³⁶ *Codex Bandinus* ed. V. A. Ureche, *An. Acad. Rom.* II tom XVI, 1895, p. 84, 95.

³⁷ Asupra școalei slavone a lui Mateiu Basarab, despre care nu s'a știut nimic până la ediția I a acestei *Istории* atragem luarea aminte asupra următorului loc din vizitația Valachiei din 1640 în *Monumenta slavorum meridionalium* (mai sus, nota 16), p. 139: „Et potrebbe fare una scolla in quel monastiro tanto della lingua latina quando della cyrilliana come ha fatto il principe nel suo monasterio”. Adaoge trimisul papei (p. 141): „A se la sacra congregatione vorebbe fare un maestro della scuola in Targoviste, questo sarebbe il maggior frutto che si puol fare in quelle parti, pereche li Valachi che vogliono studiare latino vano in Transilvania fra li heretici et poi sono inimici alle chiese romane, et se fusse una schola della lingua latina et della cyrillian in un loco solo non haverebbono l'occasione di andare a studiare fra li heretici di Transilvania”.

³⁸ Vezi mai sus, nota 29.

³⁹ Iorga. *Doc. Bistriței I*, p. 53 cf. v. Pârvan *l. c.* vol. VI, p. 188 nota 17.

se întâlnea limba română numai în unele biserici și cum boierii priveau această introducere ca un *abuz*. Apoi tot în Muntenia se zicea până la mitropolitul Teodosie, în 1688, la hirotonia episcopilor, crezul în slavonește, și numai acest mitropolit luă îndrăzneala de a desrădăcina și acest obicei delat stințirea marilor păstori bisericești, spunând crezul în românește, care în curând însă fu înlocuit cu grecesca⁴⁰. În ori ce biserică, unde nu mai se putea găsi un preot cunoscător de carte slavonă, de îndată era preferat chiar de închinători, cu toate că nu o înțelegeau. La ospete preoții obișnuiau totdeauna a rosti câte o binecuvântare pe cât se putea în limbele slavă sau grecească⁴¹, și un călător care a vizitat Muntenia pela 1699 spune că Evanghelia și liturghia sunt cetite în limba slavonă (pe care nu știu din ce pricină călătorul o numește și armenească), pe care totuși nimene decât proții nu o cunosc⁴². Raicevici ne spune chiar că pe timpul lui Constantin Mavrocordat (jumătatea secolului al XVIII-le), traduceri române ale cărților de slujba bisericască ar fi puțin gustate⁴³.

De asemenea și în Transilvania, lumea nu se putea desvâța de slavonism, cu toate silințele bisericii reformate, și unde se putea, forma de închinare slavonă era menținută, răspingând limba română. Protestanții fură nevoiți încă în 1675, mai bine de 100 de ani după punerea pe românește a celor întâi cărți de religie din partea lor, a sili pe sinodul românesc să orânduiească prin articolul 8 al hotărârilor din acel, an ca „preoții care nu se nevoesc cu România ci tot cu Sârbia, unii ca aceia și lor foc și de cătră Dumnezeu pedeapsă și de cătră poporâni urăciune și soborului scădere, aceia cu un cuvânt să se oprească dela popie”⁴⁴. Cu toate aceste însă în 1698 după cum se vede dintr’o instrucție dată lui Atanasie, mitropolitul Ardealului de cătră Dosoteiu patriarhul Ierusalimului, în unire cu Teodosie mitropolitul Ungro-Vlahiei, Atanasie este deșteptat ca să propoveduiască cuvântul lui D-zeu la Sârhi și la Ruși pe limba

⁴⁰ *Condica sântă a mitropoliei Ungro-Vlahiei* publicată de Ghenadie Craioveanu, Bucureștii 1886, p. 24.

⁴¹ Del Chiaro I, c, p. 32.

⁴² *Curiose Beschreibung der Moldau und Walachey* 1699 (Bibl. acad. col. Sturza, No. 4239) sub cap. V: „Wenn sie die Messe und das Evangelium lesen geschiet solches in der armenischen Sprache so sie die servische nennen, welche doch niemand als die Pfaffen lesen können”.

⁴³ Raicevich, *Osservazioni storiche naturali e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Neapoli, 1788, p. 242. Raicevici a stat 11 ani în Valahia și Moldova în însușire de consul austriac și ca învățător al copiilor lui Ipsilanti, de aceea întâlnim până în veacul al XVIII-a școli de slavonă. Un doc. al lui Ștefan cel Mare din 1493 este tradus de „Evopie dascălul din școala slavonească”. Vezi comentarul la acest document de Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare II*, p. 9.

⁴⁴ *Acte și fragmente* de Cipariu p. 148–149.

românească, pe când cetirea octoihului a mineelor și a altor cărți trebuia să fie făcută pe limba slavă sau pe cea elinească, iar nu pe cea românească. Motivul arătat pentru asemenea oprire eră că limba română fiind puțină și îngustă, s'ar putea întâmpla să fie greșit reprodus cuvântul lui D-zeu, pricină pentru care se și deșteptă mitropolitul Ardealului, că la caz de îndoială asupra înțelesului izvodului românesc, se caute deslegare și tălcuire dela temeiu adecă dela originalul elinesc ⁴⁵.

Iată deci cum trebuie înțeles în chip istoric, adecă adevărat, introducerea limbei române în biserică, ca o împrejurare adusă nu de conștiința luminată a domnilor aceluși timp care ar fi vroiti să apere pe poporul român de a cădea în învățăturile ereticilor, ci de desvoltarea neapărată a lucrurilor, care împinsese atât pe domni cât și pe popor a întrebuița tot mai mult limba lui proprie, mai întâiu în rostirea închinării lui cătră dumnezeire, apoi și în alte a le sale daraveri.

Întrebuițarea limbei române duse apoi neapărat la deșteptarea conștiinței naționale, dar introducerea ei nu fu productul unei asemenea deșteptări, ci rezultatul fatal al desfășurării istorice.

⁴⁵ Instrucția din 1689 act. 5 și 22 în Cipariu, *Acte și fragmente*, p. 241 și 249. Este deci prea generală și cuprinzătoare arătarea lui Heladius, *Status praesens ecclesiae graecae in quo etiam causae exponuntur cur Graeci moderni novi testamenti editiones in graeca barbara lingua factas accipere recusent*, etc., 1714, p. 20, care spune că „60 abhinc annis in Valachia omnia officia sacra et ipse biblia aut graeca au sclavonica lingua legebantur; a quo vero typographia inibi florere incepit, omnia haec in linguam valachicam ad utilitatem populi translatae sunt atque ita leguntur”.

III

AȘEZĂMINTELE JURIDICE

1. OBICEIUL PĂMÂNTULUI. — FONDUL DREPTULUI

Matei Basarab și Vasile Lupu a căror viață și domnie nu fură de cât o lungă și sângeroasă rivalitate, par a fi concurat unul cu altul pe întrecutele în înzestrarea poporului lor cu aceleași așezăminte folositoare. Durata egală a domniei lor, înclăstarea istoriei ambelor țări născute din neîmpăcata lor dușmănie, și mai ales fenomenele culturale identice, la care ambii au preșezut, fac ca istoria lor să nu poată fi expusă despărțit și nevoește o tratare comună. De și desbinată cu trupurile, țările noastre erau împreunate cu mințile lor, și în o regiune superioară se accentua unirea, pentru care conștiința poporului rămânea încă adormită. Aice găsim pentru întâia oară manifestată în cugetare, în covârșitorul domeniu al inteligenței, de și tot fără un act de vroință, unirea aceea pe care de fapt și fără conștiința de marele act pe care-l îndeplinise, o realizase Mihai Viteazul, ba încă pentru întregul corp al poporului român. Dar și acum, de și aceleași acorduri răsunau în o sferă mult mai apropiată de conștiința poporană, ele tot însemnau încă numai o mișcare pregătitoare, instinctivă, care trebuia să găsească rostirea ei clară și luminoasă numai mult mai târziu. Totuș este netăgăduit că din adunarea acestor fapte mute și concentrate numai în sine însuși se desvoltă încetul cu încetul, ca petalele unei flori ce se desfac din îmbobocire, mântuitoarea idee a unirei Românilor. Numai când Românii începură a întrevedea, fire și numai că prin o zare, istoria lor de până atunci, și cunoscură prin câte puncte comune ea se asemănă; când simțiră umplându-se cu toții, și fără deosebire de țara pe care o locuiau, de aceleași gândiri, la faptele trecute ale întregului lor neam; când simțiră chitul cel puternic pe care-l turnă în suflet amintirea unor suferinți purtate împreună, se născu în ei dorința tot mai vie de

a duce și înainte un traiu nedespărțit. Atunci se născu ideea unirei politice, din zemislirea ei pusă pe timpul lui Matei Basarab și Vasile Lupu, unirea intelectuală. De o cam dată ea strânse în un singur corp numai cele două ramuri rășchirate din poalele Carpaților, fără a putea lega existența lor de trunchiul cel puternic rămas dincolo de piscuri. Dacă însă desvoltarea popoarelor este fatală și dacă închegarea unității naționale este tendința obștească a timpurilor viitoare, să trăim cu convingerea adâncă și nestrămutată, că va suna odată ora mult așteptată când marginile statului vor cădea împreună cu acele a le poporului român. Acesta să fie idealul cătră care să tindem, ținta noastră pe pământ !

Intre tendințele asemănătoare care se manifestasă în ambele țări române sub domniile lui Matei Basarab și Vasile Lupu, una din cele mai însemnate este încercarea ambilor domni de a-și înzestra țările cu o legislație. Până la ei nu am întâlnit nici un fel de încercare de asemenea natură, căci cele ce se spun despre introducerea legilor vasilicale sub domnia lui Alexandru cel Bun sunt de tot problematice, și au chiar în contra lor împrejurarea însămnătoare, că nici un document nici posterior nici anterior lui Vasile Lupu nu amintește existența acelor legiuri în țara Moldovei¹.

Cu toată aceste trebuiau să existe și înaintea ămbilor domni ai veacului al XVII-le niște norme juridice, după care să se hotărască dreptatea între oameni, căci împărțirea acesteia este chitul cel d'intăi care unește pe oameni în societate, și deci puterea zemislitoare a vieței de Stat. Normele juridice, nu erau însă scrise și deci precize, ci se transmiteau din neam în neam, sau erau create după ideea dreptului firesc la fie care nouă împrejurare. Aceste principii nehotărute și plutitoare ale dreptului regulau singure daraverile sociale și constituiau ceea ce se numea *obiceiu pământului*².

Poporul român suferind în timpul formărei sale, atâtea înrăuriri deosebite, urmele lor trebuie să se întâlnească și în

¹ Cantemir, *Descr. Mold.* p. 100 : „Alexander prinus Moldaviae despota cum regium diadema a constantiopolitano imperatore acciperat leges quoque Graecorum quae τῶν Βασιλικῶν libris comprehendantur suscepit, atque a variis illis voluminibus, excerptum id quo nunc Moldavi utitur jus proposuit”. Tot el spune însă și despre „Basilius Albanus Moldaviae princeps antecedenti seculo per bonos legumque patriorum peritos viros, cunctos et scriptos et non scriptos canones in unum collegi jussit et ex iis singularem codicem confecit qui hodiernum iudicibus Moldaviae recte pronunciandi norma est”. După Cantemir ar fi existat în Moldova pe timpul lui două extracte de legi, ceea ce nu reiesă de nicăiri. El pare a confunda colecția lui Vasile Lupu, extrasă din Harmenopulo vezi mai jos Nr. 4. cu pretinsa adunare făcută de Alexandru cel Bun.

² Cantemir, *l. c. p.* 101 : „non scriptum alterum, quod consuetudinem gentis recte diceret, si quidem vernaculo etiam sermone sclavonica voce *Obyc zai* quod morem aut consuetudinem designat, inter Moldavos appellatur”.

normele juridice, care regulau daraverile sale zilnice. Obiceiul pământului va înfățișa acest amestec variat, va fi un adevărat mozaic, din cele mai felurite inspirații, ale căror origine însă în cele mai multe cazuri nu se mai pot determina. Adese ori prescrierile sale sunt izvorite din bunul simț și înțelepciunea poporului, și dacă ele se întâlnesc chiar în aceeași cuprindere și la alte popoare, aceasta nu însemnă numai de cât că Românii le-au împrumutat dela ele, ci lor asemănător provine caracterul numai din aceea că sunt izvorâte din un fond comun omenesc³. Numai acolo unde regulele juridice, vor fi prinse în niște forme exterioare anumite, se va putea mai ușor descoperi adevărata lor proveniență, căci dacă fondul poate fi comun, forma va fi tot deauna particulară.

În rândurile ce urmează vom căuta să arătăm lineamentele principale ale obiceiului pământului, fără a intra în amănunțimile, pe care le ar cere o tratare specială a materiei. Ne vom mărgini apoi la normele juridice, care regulau viața individuală, întru cât organizarea statului, a fost expusă mai înainte⁴ cu toate că și această organizare este, în definitiv, tot un produs al obiceiului pământului, și nu acel al unei constituții scrise.

Dreptul penal. — Incepem cu normele dreptului celui mai primitiv și elementar, acele ale *dreptului penal*.

Pedepsirea crimelor nu era privită ca astăzi drept o afacere ce ar interesa ordinea publică, ci ca chestie de interes privat, ca și daraverile civile. Așa cavalerul Guillebert de Lannoy, ambasadorul regelui francez Carol al VI-le și al celui englez Henric al V-le cătră mai mulți principii răsăriteni, trecând din Litvania în Moldova pe timpul lui Alexandru cel Bun, în anul 1421, se întâlnește cu domnul la Cozia⁵, de unde se îndreaptă cătră portul așezat pe Marea Neagră, Moncastrul sau Cetatea Albă. El ne spune că înainte de a ajunge în acel oraș, el și cu țalmaciul său fură apucați de niște hoți care-l răsturnară la pământ, îl despoieră, ba îl și bătură și răniră greu la braț, lăsându-l numai cu cămașa, legându-l de un copac pe malul Nistrului, unde stătu toată noaptea în pericol de moarte. Dimineța totuși îl deslegară, și scăpând din mâinile lor gol, veni astfel în târg. Se furase Francezului 120 de galbeni, toții bani lui de drum, afară de alte lucruri. După stăruințele puse de el pe lângă guvernorul Cetăței Albe care cetate era a lui Alexandru Vodă,

³ Observația ar putea fi generalizată și la lucrări literare care dacă seamănă uneori dela un autor la altul mai ales la popoare deosebite, nu însemnă numai decât..... că adeseori numai o inspirație de același fel.

⁴ Vol. III, p. 147 și urm. și Vol. VI, p. 155 și urm.

⁵ Sat în județul Fălciul. Vezi Frunzescu, *Dicționar geografic al României*, București, 1872, s. v.

nouă din făptuitori fură prinși și aduși înaintea lui, cu ștreangul la gât, lăsându-se în voia lui de a-i omorâ sau a le ierta viața. *Fiindcă însă că hoții îi restituise banii, de Lannoy se rugă pentru a li se dăruii zilele*"⁶.

Pe aceeași idee că crimele sunt de domeniul privat și că răul de căpetenie pe care'l pricinuau eră dăunarea aceluia contra căruia erau îndreptate și nu turburarea ordinii publice, se întemeiază și răscumpărarea pedepsei chiar a celei capitale, prin bani, dați celui vătămat.

Astfel un document dela Alexandru cel Bun învoește lui Iurja să și răscumpere gâtul dela Balota și Oancea, dându-le ca globă o parte din satul său Tămărășinții⁷.

Tot în bani se răscumpără și pedeapsa morții când ocărmuirea o impune pentru oare-care vină. Așa un document dela Bogdan fiul Lăpușneanului (1568—1572) arată pe o femeie Lupa vânzându-și moșia lui Dinga vornicul pentru 240 de zloți tătărăști, cu care bani își răscumpără capul pentru că s'a fost măritat după alt barbat și pentru desfrânarea ei au plătit⁸, ceea ce trebuie înțeles că făptuise o bigamie. Ioan Vodă cel Cumplit întărește unui țigan, Nicola, în 1572 cumpărătura unei treimi din o cincime a satului Băloteștii, pe care țiganul îl cumpărase dela Toma în zilele lui Alexandru Lăpușneanu pentru 120 de zloți tătărăști, de care bani Toma avuse nevoie spre a se răscumpăra de pedeapsa morții. Un alt document din 1665 amintește pierderea a jumătate de sat din Onceni de către Marușca și fiul ei Grigore care făcuse o moarte de om în paguba lui Nicoară Vornicul, pentru a se plăti de dânsa⁹. O aplicare mai departe a pedepsei amenzii pentru moarte de om se făcea atunci când se găsea un om ucis în hotarul unui sat, făcându-se acest sat răspunzător pentru moartea întâmplată. Această răspundere a satului întreg ba chiar a unei regiuni mai întinse pentru crima întâmplată în hotarul ei eră un mijloc primitiv mai puternic de a le preveni. Un raport al boierilor olteni către ocărmuirea germană din anul 1719 spune că: „legea patriei este că dacă cineva eră daunat în averea sau în viața lui de către tâlhari, douespzece sate vecine în hotarul cărora s'a comis omorul sau altă crimă sau să dea pe față pe rău făcător sau să plătească dauna¹⁰. Procedarea aplicată pentru încasarea amendei condu-

⁶ Vezi această parte din *Voyages et ambasades de messire Guillebert de Lannoy*, 1399—1450, în *Arh. ist. I. 1*, p. 129.

⁷ Doc. din 20 Decembrie 1432 în *Uricariul*, XI, p. 12.

⁸ Doc. nedatat în *Uricariul* X, p. 136.

⁹ 1577. *Arh. ist. I. 1*, p. 111; 1665. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, III, 2, p. 14. Intru cât și furtul se pedepsea cu moarte găsim „răscumpărare dela streang pentru furtul unor..... 1635. *Doc. Bistriței* de N. Iorga, II, p. 5 asupra înțelesului cuvântului *descumpere* vezi mai sus vol. III, p. 469 nota 135.

¹⁰ N. Iorga *Studii și Doc.* V, p. 138 *Uricariul* X, p. 139.

cea de obicei la pierderea proprietății din partea sătenilor asupra moșiei unde se întâmplase asemenea nenorocire. Așa un document dela Ieremia Movilă 1599 iea dela un preot Ioan o siliște numită Bădenii, fiindcă nu putuse răspunde gloaba de 50 de boi ce i se impusese pentru o moarte de om¹¹. Chiar până târziu se mântinu despăgubirea bănească pentru crima de omor. Așa un doc. din 1791 ne arată cum unul Ioan Ionaș fusese pus la închisoare pentru un omor în familia lui Dumitru Ghionoiu ; dar că scăpase dând 110 lei cu care ar fi fost iertat. În 1801 întâmplându-se ca bărbatul unei femei să omoare pe fata altuia și acel bărbat să fie ucis la rândul lui de fratele fetei, ambele familii se împacă așa ca nici una să nu ceară despăgubire dela cealaltă¹². Un altul din 1800 amintește că unul „Berbănți în vremile de mult ar fi plătit numai el pentru sine 100 de lei și un cal gloabă pentru o moarte de om ce s'au fost ucis pe hotarul acelei moșii¹³. Altul din vremile lui Bogdan fiul Lăpusneanului spune că venise înaintea lui niște Greci jăluindu-se că li s'ar fi omorât un tovarăș pe când păștea oile în hotarul satului Albotenii. Domnul ie satul ca domnesc spre pedeapsă. Apoi boierul Albotă plătind Grecilor moartea soțului lor, anume 158 boi și vaci, 600 de oi, 8 cai și 13 epe, domnul îi dăruiește lui satu Albotenii¹⁴.

Banii plătiți pentru o moarte de om din hotarul unei moșii constituiau pentru cel dăunat un drept real asupra ei trecând suma plătită ca o datorie asupra cumpărătorului. Un document din 1620 arată ca dați rămași pe feciorii lui Gherman către Agatiea Boceacă, pentru un pământ din Nisporești și dispune apoi că „numai atâta să aibă a întoarce jupâneasa Agatiea și ginerile ei Neculache vel stolnic, 15 galbeni în mâinile lui Ionașcu Gherman și a fratelui său Cazacul pentru o moarte de om ce s'a făcut pe acea parte de ocină ce a fost a lor și au plătit ei”. Cu alte cuvinte pentru moartea de om aflată în cuprinsul unei moșii răspundeă nu proprietarul ci pământul¹⁵. Era un soi de drept ipotecar.

Banii de răscumpărare se puteau plăti și de o față de al treile, precum ne o dovedește un document din 1615 în care popa Matieș plătește un cal pentru a răscumpăra capul unui fur, Ostahi¹⁶.

Se înțelege că dacă puteai scăpa de moarte prin bani cu atât mai mult puteai răscumpăra închisoarea. Așa unul Ispas

¹¹ *Uricariul*, XIV, p. 91.

¹² 1791 N. Iorga, *Studii și Doc.* VII, p. 66 ; 1801 *Ibidem*, VI, p. 508 ; 1800 *Uricarul* X, p. 139.

¹³ *Uricarul*, X, p. 139

¹⁴ Doc. din 1570, *ibidem*, II, p. 252.

¹⁵ Ghibănescu, *Surete și Izvoade*, II, p. 50.

¹⁶ *Arh. ist.* I, 1, p. 71.

iertă pe cumnatul său Miron Cocoranul cari-i rupsesse o mână și fusese osândit la 100 de lei și patru săptămâni de închisoare, de această din urmă pedeapsă, dându-i drumul cu condiția ca pentru sângele vărsat să șază la toate liturghiile cu fața în jos rugându-se lui Dumnezeu pentru iertarea păcatului¹⁷.

Pe cât însă eră de ușoară scăparea de moarte prin darea de bani, pe atâta de altă patre nu se vedea nici o gradare în aplicarea pedepselor, impunându-se pedeapsa capitală pentru niște vini, pe care legislațiile de astăzi le pedepsesc numai cu o scurtă închisoare, precum acea de furt. Pe de o parte deci ușurința răscumpărării, de alta însă o dărnicie nemărginită la impunerea morții, ambele împrejurări ce ne arată cât de puțin eră prețuită viața în un timp unde pierderea ei eră așa de ușoară.

Răscumpărarea pedepsei prin bani este de origine germano-slavonă. La Germani în legile barbarilor eră cunoscută sub numele de *Wehrgeld*, variind în mărimea ei după rangul celui ucis. La Slavoni omorul eră la început afacere de răzbunare privată și numai în cazul când mortul nu aveă familie care să'l răsbune, intervenea autoritatea care lua dela făptuitor o amendă bănească¹⁸. La Români nu se reafă răzbunarea familiei organizată în sistem precum o întâlnim la Slavoni, de și ea se va fi produs de multe ori ca rezultat al simțimentului lovit. Se vede însă că Românii primiră dela acest popor partea cealaltă a pedepsei omorului, răscumpărarea capului prin o sumă de bani.

O altă pedeapsă în avere, care însoțea perderea capului și nu o înlocuia eră confiscarea averei, care se aplica pentru, crime de trădare cătră domn, fie însoțită de pedeapsa capitală, fie singură, când osânditul izbutise să'și mântue viața prin fugă. Această pedeapsă barbară care lovia nu numai în vinovați, ci și prin despoiere în familia lui, nu'și poate găsi explicarea decât în principiul feudal admis de poporul românesc a aceluia timp, că imobilele devin proprietate individuală numai prin concesiunea domnului, anume chiar și acele ce aparțineau privaților neatârnat de vre'o danie domnească¹⁹. Mai adăogim în privirea dreptului penal că lucrul furat putea fi urmărit până în orice mână. O scrisoare a lui Matei Basarab cere dela judele Brașovului să judece pe un Sas care vânduse unui Român o iapă, iar acesta o vânduse altuia și acest din urmă unui al treilea la care însă păgubașul acelei iepe o găsisse și o luase²⁰. Adeseori

¹⁷ Iorga, *Studii și Doc.*, V, p. 47.

¹⁸ Evers, *Das aelteste Recht der Russen*, Dorpat, 1826, p. 213—220. Dispoziția legii lui Iaroslav spune: „dacă nu este nimene care să poată răsbuna pe mort, să se plătească 49 de grivne de cap, (ibidem p. 265). *Grivna* era egală cu ½ fund, de argint, (ibidem p. 271).

¹⁹ Vol. III, p. 156.

²⁰ Din *Socoletele Brașovului* de N. Iorga în *An. Acad. Rom.* II, tom. XXI, 1899 p. 204 (96).

însă în neorânduiala acelor vremuri, păgubașul își făcea dreptul singur. Unul Fuga bănuind că un țigan Ciocârlan iar îi furat niște cai, iea el singur un bou dela țigan, apoi descoperindu-se adevăratul fur abia atunci vine cauza înaintea judecătorilor care dă rămas pe Fuga față cu țiganul²¹.

Dreptul civil, proprietatea. — Dacă trecem acum la dreptul civil și anume la unul din așezămintele sale mai de temelie organizarea proprietății, găsim urmele unei comunități a ei, care începe la legăturile de sânge și se sfârșește la proprietarii cei mai apropiați. Instrăinarea moșiei nu este învoită proprietarului cătră ori cine fără deosebire. El este dator să întrebe întâi pe rudeniile sale cele mai deaproape, dacă nu vor să o cumpere, apoi pe proprietarii încunjurători, și numai când, unii și alții refuză a o dobândi, atunci poate să vândă și la străini²². Niște răspunsuri a le divanului Moldovei cătră ocârmuirea germană din Bucovina, din anul 1782, privitoare la obiceiul pământului caracterizază astfel această străveche deprindere: „Cel ce va cădea la datorie sau pentru altă trebuință va vrea să vândă moșia sa, are datorie să întrebe întâi pe fii săi, însă de vor fi în vrâstă, și pe neamuri și pe răzăși, și când nu vor vroi aceia să o cumpere, atunci poate să o vândă și la străini; iar când nu va înștiința pe fii săi și pe neamuri și pe răzăși, atunci ei vor putea, după ce vor afla de vânzare, să tragă în judecată pe ori cine va cumpăra și să o răscumpere”²³.

La moșneni sau răzăși, adică la proprietatea mică, o asemenea îngădire a dreptului de instrăinare este ușor de înțeles. Moșneanul mort, lăsa proprietatea lui urmașilor săi în chip *indiviz*, împărțită numai în aceea ce privește folosința membrilor familiei sale, însă nu despărțită în bucăți deosebite prin linii trase pe pământ. Așa copiii păstrează parte proporțională cu numărul lor în locul de arătură, în imaș, în fânaș; de asemenea în pădure și la dreptul de adăpătoare²⁴. Când din pricina rotațiunii culturai, pământul de imaș devinea loc de arătură, se schimbau părțile respective în el, și comunitatea la dreptul de pășune pentru un număr de vite se schimba în noul pământ lăsat spre atare întrebuințare. S'înțelege dela sine ca într'un

²¹ 1643. N. Iorga *Studii și Doc.* IV, p. 25.

²² Un document din 1810 vorbește despre „obiceiul, ori cu protimisirea rudeniei sau a megieșiei cu vânzătorul”. *Uricarul*, VII, p. 62.

²³ *Uricarul* XI, p. 257. Documentul vorbește și de termeni în care se putea face răscumpărarea și de publicații, elementele mai noue, necunoscute vremilor mai vechi.

²⁴ Numeroase documente conțin formula obicinuită a vânzării: „din câmp, din apă, din imaș, din fânaș, din pădure și de peste tot locul”. Vezi bună oară unul din 1602, în *Operele lui Miron Costin de V. A. Ureche*, I, p. 89: „din vatra satului din câmp, din fânaș, din poieni, din curătură, din rediu”.

asemene sistem de proprietate, până la un punct comun, dreptul de înstrăinare trebuia numai decât îngădit. Proprietarul deci nu putea dispune după placul său, de dreptul de proprietate asupra porțiunii nedivize, din pământul obștesc, spre a nu jigni, prin introducerea unui străin, buna pace și liniștea comunității. De aceea nici o vânzare nu se va putea face fără întrebarea întâi a rudeniilor, mai pe urmă a megieșilor, care aveau tot deauna dreptul de precădere în cumpărare, și acel de răscumpărare de la străinii introduși fără acea prealabilă întrebare. Astfel un document din 1627, arată pe una Dobra fata Barbului din Voinești (Muntenia), vânzând logofătului Hrizea toată partea ei de ocină din Voinești, vânzare făcută cu știrea tuturor megieșilor din sus și din jos și din prejurul locului. Un altul din 1638 conține iarăși o vânzare făcută cu știrea tuturor fraților vânzătorului și a megieșilor din sus și din jos și din prejurul locului. Un al treilea din 1610, ne arată pe unul Nicoară fiul lui Gavril, care când a vândut acele supra scrise părți, mai întâi au întreat pe frații săi pre câți avea, dacă ei vor să le cumpere, și ei nu au vrut, în cât atunci le au vândut supra scrisului Vasile Șepilici²⁵, și așa în nenumărate altele.

Bine înțeles că neputându-se cu totul opri pe proprietar de a se folosi de dreptul său de înstrăinare, acest drept de promisiș eră singurul mijloc de a garanța interesul obștiei. „N'am păcat căci i-am rugat, zicea acel ce le propuse cumpărarea, dacă cum-va neprimind'o eră silit a vinde partea lui unui străin”²⁶.

Această proprietate mărginită în dreptul ei esențial, acel de înstrăinare, prin interesul colectiv al coproprietarilor nu este cum s'ar părea de origine slavă²⁷, de și proprietatea comună se găsește încă astăzi în forma ei cea mai deplină la popoarele slave, unde poartă numele de *mir*. Toate popoarele au avut-o chiar și Românii în vremurile primitive a le istoriei lor²⁸. De și la aceștia întâlnim în formele reflexive a le dreptului lor de mai târziu dezvoltată proprietatea individuală, totuși noi credem că felul de comunism atât de răstrâns al stăpânirii pământului la Români, este o rămășiță mai curând a vieții romane. Dacă înriurirea slavonă ar fi determinat constituirea proprie-

²⁵ Doc. din 1627 în *Arh. ist.* I, 1, p. 8; acel din 1638, *ibidem*, p. 23, acel din 1610, *ibidem*, III, p. 205 Mai vezi din nenumeratele documente ce s'ar putea aduce asupra acestei împrejurări, încă următoarele: 1627, *Arh. ist.* I, 1, p. 14; 1636, *ibidem*, p. 16. 1602, Operile lui Miron Costin de V. A. Ureche, I, p. 89; 1619, *ibidem*, p. 121.

²⁶ Din obiceiurile juridice ale poporului român. Răspunsuri la chestionarul lui Hasdeu, de învățătorii din Județul Bacău: I. Climescu, I. Curpan și C. Petrov, în *Columna lui Traian*, 1882, p. 578.

²⁷ Cum vra Pič, *Die rumanischen Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantinischen und slavischem Rechte*. Prag. 1886, p. 32.

²⁸ E. de Lavéleye, *De la Propriété et de ses formes primitives*, Paris, 1882, p. 164.

tăței la Români, fără îndoială că ea ar fi luat un caracter comunist mult mai rostit, asemănător cu acela ce l are la Slavoni până în zilele noastre. Apoi mai amintim că termenul întrebuintat pentru înșămănarea moștenirii răzășești, este acel de *bătrân*, care vine dela latinul *veteranus*, și care amintește încă vechea asigurațiune de pământ ce se dădea soldatului roman când la o vârstă înaintată părăsia cadrele militare ²⁹.

Mai neînțeleasă poate să ne pară împrejurarea că chiar și proprietatea mare eră supusă, în privirea înstrăinării, acelorăși răstrângeri, de și aice nu mai eră motivul ce o aducea la proprietatea mică. Mai multe documente adevăresc faptul că nici proprietarii de case sau moșii mari nu puteau vinde proprietățile lor, fără a întreba întâi pe rudeni sau vecini, dacă nu vroiau ei să le cumpere cu prețul oferit de străin. Așa în un document din 1698, găsim că Radul portarul și popa Radu vând prin tainică înțelegere lui Maican și Cârstea Iane moșia lor Stupnicenii din județul Dâmbovița, lucru despre care aflând boierul Cârstea vistiernicul, ce eră *moșnean* și *vecin* cu ei, întoarce prin judecată înaintea lui Constantin Brancovanu banii lui Maican și ie el moșia, „mai mult căzându-i lui a cumpăra această moșie, zice documentul, *ca unul ce eră moșnean și neingăduind el ca să între alți străini pe lângă moșia lui*”. Un alt caz petrecut cu un imobil urban este raportat de un document din 1697. Unul Ștefan Iuz (adecă iuzbașa sau căpitan) de București murind, lasă pe femeia lui Smeada și pe fiul său Istrate ca moștenitori. Smeada vinde casele lui Ștefan aprodul care trece la rândul său lui Dima negușitorul fără știrea lui Istrati. Acesta chimă în judecată pe Ștefan aprodul, și divanul hotărăște că acesta să restituie casele lui Istrate, primind dela el 30 de lei despăgubire pentru prețul plătit. Mai însemnat este încă un alt document din 1693, în care însuși Brancovanu arată că pe când eră spătar mare cumpărase dela jupâneasa Stanca, soția răposatului Dima Chiurcibașa și dela fiul ei Matei postelnicul, satul Hurezii, „necăzându-se altora a cumpăra, căci că având domnia mea sate din sus și din jos” ³⁰.

Asemene întindere a mărginirii înstrăinării dela proprietatea cea mică, unde își aveă temeiul de a fi, la cea mare, unde nici un motiv nu o mai îndreptăția, nu pare a fi altă ceva de

²⁹ Vol. I, p. 199. Numeroase documente vorbesc de împărțirile moșilor răzășești în *bătrâni*. Spre exemplu aducem pe unul din 1662 în care „Toma Arhimandritul vinzînd dreapta lui ocină de moșie și cumpărătură, satul Șendreni, patru bătrâni, ce se fac patru părți din acel sat și din sat din Dănceni iarăși doi *bătrâni*, cari fac două părți, lui Rusea negușitorul, pe care arhimadritul însuși le cumpărase de la răzeșii moșneni drepti din sat din Șendreni”. *Operile complete* ale lui Miron Costin, de V. A. Ureche, I, p. 91. Altul din 1609, *Ibidem* p. 115.

³⁰ Aceste trei documente în *Codica logofetiei lui Brâncoveanu*, p. 278 190, și 103.

cât o formă imitativă. Din acesta se vede însă că și la Români proprietatea nu început cu acea mică și până la un punct comună, precum au început la toate popoarele, dezvoltându-se apoi din ea întinderile cele mai mari de pământ, care fură însă supuse la aceleași norme juridice. După cât se vede însă exercitarea dreptului de protimisis eră mărginit la un an. Brancovanu în o scrisoare din 3 Ianuarie 1709 către judele Brașovului spune : „noi știm că cu dreaptă judecată iaste când cumpără cineva au moșie, au casă și până la un an simte cel ce iaste neamul a-decă sângele, iaste volnic a-și lua moștenirea lui înapoi iar dacă se mai povârniește și se învechește lucrul, nu dă judecată să se strămute”³¹.

Infrățirea. — Altă formă încă mai strânsă a comunității proprietății, care este însă de sigur de origine slavonă, este acea născută din *infrățire*, adecă când doi proprietari se prindeau *frați nedespărțiți*.

În acest caz, cel rămas în viață moștenea numai de cât pe acel mort mai înainte, afară numai de lăsa copii. Astfel un document din Maramureș din 1446 adeverește o învoială intervenită între Giula fiul lui Mich din Sugatug și cu Petru Gherluș din Sărăcia prin care se alcătuia că dacă o parte ar muri fără moșteri, atunci averea să fie luată de partea cealaltă”. Învoiala este numită *frățirea*. Alt document din 1467 arată iarăși o înfrățire făcută între doi nobili români din Transilvania; alt document, dela Vlad Călugărul domnul Munteniei ne arată pe boierul Lațcu, dând nepoților săi de frate jupânii Andreiu și Lupu, mai multe sate, cu condiția ca „ei să fie frați nedespărțiți și ori cărui din ei se va prileji să moară mai înainte de celalalt să nu vînză partea lui, și să treacă la cel rămas”. Un al patrulea document din 1600 dela Neculai Voevod, acela ce fusese trimis de Mihaiu Viteazul în Muntenia îndată după cucerirea Ardealului, ne arată „că s’au înfrățit Drăghici postelnicul și Giurgiu postelnicul din Tomeni, de mai înainte vreme cu nepoata lor de frate, cu călugărița Maria, și peste sate, și peste țigani, și peste toate averile și agonisitele lor, să fie trei frați nedespărțiți în veci, și ori cărui dintr’înșii se va întâmpla să moară, și ori care dintr’înșii va rămânea viu în urma lor, acela să stăpânească toate satele și țigani și toate averile lor. Apoi atunci s’au întâmplat lui Giurgiu și lui Drăghici moarte; mai înainte însă de a muri nu a rămas nici un fiu din trupul lor în urma lor, și a rămas toată averea în mâinile călugăriței Maria; iar după aceea jupăniță Dragna sora lui Drăghici și a lui Giurgiu s’au înfrățit a doua oară cu nepoata ei de frate, călugărița Maria peste toate satele, țigani și averile, și ca să fie doi frați ne-

³¹ Am rătăcit notița și nu pot indica izvorul.

despărțiți în veci, și căruia dintr'însele i se va întâmpla moarte mai înainte, ori călugăriței Mariei ori jupănesei Dragnei, și care dintre dănselle va rămânea în viața în urma celeilalte, să țină aceste averi. Apoi a murit călugărița Maria și au rămas satele și țigani și toate averile în mânele jupănesei Dragnei”³².

Mai sunt și altfel de înfrățiri, într'un doc. din 1648, bunăoară pentru dăruire reciprocă și care nu se referă la proprietate apoi înfrățire pentru negoț sau meserii ca „să fie frați la câștig și la pagubă” adevă mai curând o societate în nume cuprinzător în un doc. din 1720. Se mai găsesc înfrățiri și între mănăstiri precum între Biserici și mănăstirea de sub Ceahlău din anul 1622 care bine înțeles nici acest fel de înfrățiri nu mai avea de țintă moștenirea ci numai buna primire a călugărilor dela una la alta încât numele de înfrățire dat acestor tovărășii de deosebite feluri este numai cât un nume de împrumut³³.

Moștenirea. — După ce am cercetat modul cum proprietatea eră întocmită între cei vii, să videm cum ea se transmitea după moarte; cu alte cuvinte să ne acupăm cu dreptul de moștenire. Aici găsim o abatere radicală dela dreptul german sau slavon, care admitea o deosebire între dreptul de moștenire al bărbaților și acel al femeilor, mai ales în averea imobiliară, adoptând dreptul român principiile acelu roman, care privea pe ambele sexe ca egal îndreptățite asupra imobilelor rămase de moștenire³⁴.

Mai multe documente dovedesc într'un chip neîndoielnic această înșămnată împrejurare. Unul din 1507 prin care Bogdan Vodă întărește lui Iurg și surorii lui Armanca, copiii lui Ștefan, toată moșia moștenită dela tatăl lor anume Foleștii. Alt hrisov din 1520 al lui Ștefăniță Vodă întărește „slugii noastre lui Plotun și fratelui lui Sama și Costea și surorilor lui Anușca, Sora, Neaga și Mica copiii lui Stan Plotun moșia Plotuneștii rămasă de moștenire dela tatăl lor. Alt document din 1549 dat din Hârlău de

³² 1446. Mihai, *Diplome maramureșene*, p. 331 „fraternam adunacionem fecissent”; 1467, Hurm. *Doc.* II, 2, p. 176; 1490 *Arh. ist.* I, 1, p. 6; 1600, *Revista p. istorie* a lui Tocilescu III, p. 209. Alte doc. asupra înfrățirii: 1447, Iorga, *Studii și doc.* I, p. 169; 1483 *Arh. ist.* I, 1, p. 33; 1579 *Foaia Soc. Românișmul* I, 1870, p. 90; 1600, Iorga, *Studii și doc.* I, p. 176; 1608, Radu Rosetti, *Cronica Vascanilor în An. Acad. Rom.* II, tom. XXI, 1906, p. 2; 1620 (Testamentul Mariei mama lui Radu Șarban prin care înfrățeste pe două fete ale ei) Iorga, *Socotelile Săbiului în An. Acad. Rom.* II, tom. XXII, 1899, p. 290.

³³ 1645, Ioan Bogdan, *Cinci doc. istorice din Arh. din Viena*, 1889, p. 33; 1720 Iorga, *Studii și Doc.* V, p. 491; 1622, *Arh. ist.* I, 2, p. 29. Asupra originii slavice a înfrățirii vezi L. Pič, *Die rumänischen Gesetze*, p. 33. Înfrățirea se numea și frăție, 1611 *Doc. românești*, ed. Bianu, p. 16.

³⁴ Asupra dreptului roman, vezi *Novela împ. Iustinian No. 118*: „Nulla introducenda differentia sive masculi sive feminae sint”. Despre dreptul slavon, Evers, *Das altteste Rechl der Russen*.

cătră Iliăși Vodă fiul lui Petru Rareș, conține întărirea din partea domnului a împărțalei făcute între cele cinci stârpi a moștenitorilor boierului Vascu Epure. Intre aceste stârpi sunt și *femei, care ieau totuș părți egale cu bărbații în moșia defunctului*, jumătate de sat din Bosâncești, rămânând bine înțeleș în indiviziune răzășască în stăpânirea frânturilor de pământ ce se vin fiecăreia din cele cinci stârpi, câte $\frac{1}{5}$ din jumătatea satului³⁵. Un al patrulea document din 1513, dela Bogdan fiul lui Ștefan cel Mare, întărește panului Drincovici, parcalabul Hotinului, două sate ce i le dăduse la moartea sa unchiul său Ștefan : Drăgușenii și Iacușanii, care sate au fost căzute în partea lui Ștefan, când se împărțise el cu mătușa sa Maria fiica panului Iacuș vistiernicul și cu fiicele ei Anușca și Vanutca și cu nepoții săi, fiii lui Gheorghe Buzeski³⁶. Un al cincilea document din 1657 dela Ștefan Gheorghe împărțește în părți egale moșiile rămase pe urma lui Grigore Tăutul, între cinci copii ai lui, doi băeți și trei fete, din care Tudosia primește și ea părți de moșie „a patra parte din satul Călineștii și din satul Bărbești, din a patra parte jumătate și a treia parte din Ciortoria, iar cele lalte două, Antimia și Nastasia ieu jumătate din satul Voloca și a triea parte din Ciortoria. Un al șasele din 1668 conține împărțala moștenirii lui Tomă Vornicul între cei 3 copii ai săi, Catrina soția lui Velicico Costin, Nastasia a lui Racoviță paharnicul și Ștefan paharnicul fratele lor. Impărțeala se face așa că Nastasia iea 14 moșii, Caterina 18 și Ștefan 15³⁷. Un al șaptelea document mai apropiat cu data lui, dar care nu face decât a confirma obiceiul străvechiu, este din 1747 și conține împărțala făcută între reposatul Gavril Miclescu biv vel logofăt, de moșiile ce le au avut de pe moșul său Tudosie Dubău, ce au fost logofăt mare, împărțala făcută pe trei capete : Constantin Miclescu paharnicul, Maria și Anița, fiecare din aceste părți luând mai multe moșii³⁸. Cu toate aceste se întâlnesc documente care dau o precădere moștenirii prin bărbați acelei mijlocite prin femei. Așa este unul

³⁵ 1507. Ghibănescu. *Ispisoace și zapise*, I, 1, p. 45; 1549, *Arh. ist.* I, 1, p. 42: „și anume s'a căzut lui *Jurja* feciorul lui Vascu Epure (stirpea I) a cincea parte dintr'acea jumătate; iar *Frăsinei și surorii ei Marinei fetelor Marișei* (fata lui Vascu, a II-a stirpe) a cincea parte; lui *Vascu*, al doile fiu al lui Vascu Epure stirpea a III-a a cincea parte; lui *Fătul și Andreicu feciorilor Magdalinei* (a 2-a fată a lui Vascu Epure; stirpea a IV) a 5-a cincea parte; în stîrșit lui *Păcurar și sororilor lui Odochiei și Marișăi și Stancăi feciorilor Ilenei*, (a 3-a fată a lui Vascu Epure, stirpea a V-a) restul de a cincea parte”.

³⁶ *Arh. ist.* I, 2, p. 120.

³⁷ *Uricariul*, X, p. 99; 1668, Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, III, 2, p. 73.

³⁸ *Uricariul*, XI, p. 227. Mai vezi o moștenire în moșii în un doc. din 1668, Ghibănescu *Ispisoace și Zapise*, III, 2, p. 73. Un număr mare de asemenea moștenire a fetelor, vezi în Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, passim o. c. II, p. 52.

din 1652 în care 12 boieri jurători privesc ca mai volnică adecă mai cu peternic drept în moștenirea unor pământuri răzășești al Dumitrei femeia Micului, „fiind cu cărți din feciori decât al lui Balea, Tanase și Stoica care sunt tot din feate”. Cu toate acestea să se observe că se dădea precădere prin această coborâre din un bărbat tot unei femei, Dumitrei. De asemenea un alt document din 1623 arată cum s’au împărțit moșiile cele 6 la moartea lui Ioan Paharnicul, pe care moșii le câștigase în timpul viețuirii lui cu soția lui Marina (prin un soiu de comunitate). Se dau anume 2 părți, adecă 4 moșii fiului lui Ioan, Lațco, iar soția lui Marina rămâne numai cu o parte, 2 moșii³⁹. Dacă împreună această împrejurare cu excluderea fetelor înzestrate dela moștenirea părinților, vom constata că erau în dreptul de moștenire două tradiții din care una eră cea datorită principiului roman de egală îndreptățire a sexelor, cealaltă celui germano-slavon de precădere al bărbaților.

Așa eră moștenirea ab intestato. Asupra celei testamentare se vede că copiii aveau dreptul, tot conform dreptului roman, de a li se da o parte din moștenire (documentele mai nouă spun a treia parte⁴⁰. De aceea daniile făcute își aveau țăria lor față cu rudele celelalte, *dacă nu erau copii*⁴¹. De asemenea am văzut cum înfrățirile aveau putere iarăși când lipsiau copii. De aceea nu este îndoială că monstruoasa hărăzire făcută de Ilie Ienache vel pitariu în 1704, prin care lasă toate moșiile și casele lui bisericii zidită de el la Răchitoasa în ținutul Tecuciului, iar pe soția lui Tofana și pe propriul său fiu Gravril îi lasă pe ajutorul Măriei sale lui Mihaiu Vodă (Racoviță) să le poarte de grijă, va fi fost resturnată de moștenitorii lui, cu toată

³⁹ 1652, Iorga, *Studii și doc.* V, p. 120, 1623, *Doc. românești*, ed. Bianu p. 82.

⁴⁰ Răspunsurile divanului Moldovei la întrebările ocîrmuirei germane din Bucovina, punctul al V-lea, *Uricariul*, XI, p. 255.

⁴¹ Un hrisov dela Petru Rareș din 1542 întărește lui Petru..... moșia cumpărată de el, Hlipcanii, lui și copiilor lui și nepoților lui, iar dacă i se va îndâmpla să nu aibă copii din el, să fie a fratelui său și a nurilorilor sale sau ori cui va voi după moartea sa”. Ghibănescu *Ispisoace și zapise*, I, 1, p. 69. Maxim Hrăbor postelnicul n’a avut copii și nici alt neam ni-a lăsat domniile mele (Alexandru Lăpușneanu) averea lui 1572. Dim. Dan *Cronica Episcopiei Rădăușilor*, 1912, p. 168. Doc. din 1560 prin care Alexandru Vodă întărește dania făcută de Grigore lui Ioan „fiind că n’au avut feciori din trupul lui”. *Foaia societății Românilor*, I, p. 80. Doc. din 1635 Dumitrașcu și soția lui care coconi n’au avut dispuin cum vrau de avutul lor. Ghibănescu, *cit.* II, 1, p. 92. Doc. din 1646. *Uricariul*, X, p. 97: „cu blăstăm pentru ca nimene din frații sau din surorile lui să n’aiabă a clinti dania aceasta, fiind cu știrea lor, că el s’au dat de bună voia sa și copii n’au avut”. Prin urmare numai cu această restrângere este valabil principiul pus de un doc. din 1646 care spune că „după legea țării poate omul să-și dea ocina, moșiile, bucatele și averile ori cui va vrea”. Ghibănescu, *l. cit.* II, 2, p. 119.

îngrijirea boierului de a declara de „triclet și procler afurisit pe cine se va amesteca să-i strice tocmla”⁴².

Deși fetele erau egal îndreptățite cu băieții în moștenirea fără testament, de îndată ce intervenia voința lășătorului, se introducea o însămnată schimbare în dreptul lor. Anume fetele eșite cu zestre din casa părintească, fie zestrea imobilă, fie chiar mobilă, nu mai aveau dreptul a veni la parte din moștenire, fie testată, fie netestată. Încă prin veacul al XV-lea găsim în Maramureș obiceiul ca fetelor să nu să dea *posesii* de pământ, adecă moșii, ci numai lucruri mișcătoare. Un document din 1414 conține împăcarea nobililor români Tatul din Ialova și Ivașcu bărbatul surorii lui, întru cât după dreptul românesc în districtul Maramurășului nu este obiceiul ca să dea fetelor posesiuni ci numai lucruri mișcătoare⁴³. Se vede deci încă de pe atunci tendința de-a modifica tradiția dreptului roman în sensul mărginirii femeilor dela moștenirea averii imobiliare. Cu timpul această tendință se cristalizează în principiul ca fetele înzestrate de obicei cu avere mobilă, uneori încă și cu imobil însă în parte mult mai mică decât li s'ar fi convenit din moștenire, nu mai erau primite la împărțirea averii rămase pe urma unui reposit.

Așa postelniceasa Ileana Cantacuzino, de și avea șese fete și șese băeți, prin testamentul ei din anul 1682 împarte numeroasele moșii care-i constituau patrimoniul numai între cei șese fii ai ei, și nu pomeneste de fete prin nici un cuvânt, ca și când nici le ar fi avut, fără îndoială numai din pricină că ele fusese cu toatele măritate și înzestrate de mai înainte⁴⁴. Acest obicei este protivnic dreptului roman care dădea fetii înzestrate dreptul de a raporta dota. Până în veacul al XVII s'ar părea că dreptul raportului din partea femeilor înzestrate fusese în putere și la Români, deoarece un document din 1606 arată pe una Bococoaie care fiind răspinsă dela moștenire sub cuvânt că ar fi fost înzestrată spune că „nu a vrut așa, ci a întors prețul zestrilor înapoi și a intrat în ocină”⁴⁵. După acelaș principiu al egalității părților se scădea din moștenire partea luată de mai înainte de un moștenitor. Așa în 1651 este lipsit cu totul de partea sa unul Giurgea „pentru care l-a plătit iuma

⁴² *Uricariul*, XI, p. 227.

⁴³ Mihaly, *Diplome maramureșene*, p. 194: „quia filia... nostr. non possessioni sed rebus”. Alt doc. din 1499, Hurm. *Doc.* II, 2, p. 419.

⁴⁴ Testamentul publicat de mine în *Arhiva societății științifice și literare din Iași*, I, p. 247. Din potrivă Radu Buzescu care la moartea lui lasă doi coconi (copii mici), Radu și Maria, lasă și acesteia $\frac{1}{3}$ din moșiile lui iar $\frac{2}{3}$ lui Radu. Testamentul lui Buzescu din 1609 Septembrie 1, publicat de Gr. Tocilescu în *Foaia societății Românismlui*, p. 516.

⁴⁵ Regest din Arh. Sf. Spiridon din Iași, Iorga, *Studii și Doc.* V, p. 10.

(mama) noastră de multe răutăți ce a făcut, de au fost de multe ori să piară de nu l-ar fi plătit”⁴⁶

Încet încet însă se întemeiază principiul că femeia înzestrată nu mai poate veni la moștenirea părinților ei de aceea vom vedea pe Domnul fanariot Alexandru Ipsilante, în încercarea de a introduce o legiuire scrisă în Muntenia, modifică în acest punct sorginta legilor bizantine, de unde împrumută pe a lui, Hexabiblonul lui Harmenopulo, și conformându-se obiceiului pământului, dispune prin § 2 al capitolului pentru moștenire, că „după ce se va înzestra fata dela părțiși, să nu aibă nici cum voie după moartea părinților ei să între la moștenirea lor, sub cuvântul ca să pună și zestrea ei la mijloc ci să rămână mulțămîtită cu zestrea ce va fi luat”⁴⁷. Acelaș sistem este urmat până la codicele Calimah și Caragea, precum se poate constata din mai multe documente⁴⁸, și însuș acești codici primesc în această privire obiceiul pământului, prevăzând acel al lui Calimah prin § 1013 că „fiicele înzestrate nu pot cere sinisfora, dar nici sunt silite să pună la mijloc zestrurile”, iar codul lui Caragea prin art. 17, ascuțind încă obiceiul pământului, prevede că „numai feciorii moștenesc deopotrivă, și pre fete de vor fi nênzestrate, datori sunt să le înzestreze și să le căsătorească”.

Femeea avea un drept de moștenire în averea bărbatului. În un doc. 1664 găsim o judecată între Maria soția răposatului Ganea cu fratele acestuia, vistiernicul Nichifor dela proprietatea a 4 moșii. Ieremia Movilă hotărește ca să aibă a stăpâni Doamna Ganei (adeacă soția lui), toate moșiile pe care le-a cumpărat împreună cu bărbatul ei prin uric dela Petru Schiopul până vor fi vii fiii lor; iar dacă s'ar întâmpla moartea copiilor să stăpânească jumătate fratele Ganei și jumătate soția lui, Maria. Din acest act s'ar părea că femeea avea un drept de comunitate (comunauté) cu bărbatul ei asupra agonisitelor din timpul căsătorii⁴⁹.

Frații nu aveau dreptul a răsturna daniile sau testamentele făcute în favoarea străinilor. Așa un document dela începutul veacului al XVIII-le conține dania Todosiei fetei lui Onciul cătră unul Onofreiu Vranceanovici, pe care'l ie drept

⁴⁶ *Ibidem*, p. 30.

⁴⁷ Vezi ediția originală a *Condiceii lui Ipsilante din 1780* București, tipografia Mitropoliei. A doua ediție publicată de I. M. Bujoreanu în *Colecțiunea de legiuirile vechi și nouă ale României*. Constantin Harmenopoli *Manuale legum sive Hexabiblos cum appendiciis et legibus agrariis*, ed. Heimbach, Lipsiae, 1851, V, 8 (p. 633); „si pater suam dotans filiam pactus est ut dote pro se data sil contenta, neque in hereditate ipsius partem habeat. hoc pactum non valet, neque prohibetur succedere patri intestato obeunti filia. dum dotem fratribus, qui in potestate remanserant, conferat”.

⁴⁸ 1809, *Uricariul*, XI, p. 328; 1813, *idem* XIV, p. 234.

⁴⁹ Ghibănescu. *Surele și izvoade*, II, p. 67.

fiul ei, dându-i toate moșiile ce le avea „iar frații sau neamul ei să nu se amestice la aceasta”⁵⁰.

Moștenitorii însă de ori ce soiu nu puteau „încăpea la ră-mășițele mortului cum spun documentele, chiar de erau feciorii sau nepoții lui, înaintea datornicilor (adecă a creditorilor), dacă nu vroiau să plătească ei datoriile mortului”⁵¹, întocmai după principiile dreptului roman, care definea chiar moștenirea ca aceea ce rămânea după deducerea averei streine⁵².

Când s'întâmpla ca moștenirea să fie prea împovorată cu datorii, încât ea amenința a ataca și averile moștenitorilor, aceștia aveau facultatea de a se lepăda de moștenire, lăsând-o pe sama creditorilor, mod indirect de a ajunge la protejura încuviințată astăzi prin beneficiul de inventar. Așa un document din 1656 arată cum după moartea Hrizei vistiernicului, rămânând cei doi fii ai săi. Radu clucerul și Gheorghe postelnicul, „și ei socotind cum că ce au rămas dela tatul lor moșii, rumâni, țigani și alt mult puțin, nu vor putea plăti toate datoriile, s'au lepădat înaintea divanului de toate moșiile și datoriile tătâne-său, Hriza vistiernicul, și le au dat toate pe sama datornicilor (creditorilor) ca să-și iee fiește-care ce i s'ar cuveni după a sa datorie”⁵³.

Pentru a reveni la zestrele femeilor, nu aflăm în obiceiul pământului normele ocrotitoare de care ele sunt încunjurate în legislația de astăzi. Așa bunăoară nu se află cea mai însemnată din ele, oprirea înstrăinării dotei imobiliare. Din potrivă se regăsesc documente în care bărbatul vinde moșia de zestre a femeii, deși ele conțin și consimțământul ei la acea vânzare⁵⁴.

Când cineva muria fără moștenitori averea lui se lua domnească. Așa un document din 1507 arată pe Bogdan Voevod dând satul Bălineștii lui Costea Cârjă, sat pe care domnul îl dăduse odată lui Horvat biv comisul, iar după el nerămânând nimene din neamul lui a luat iar satul pe sama domnii⁵⁵.

Dintre alte drepturi tot privitoare la proprietate mai posedăm prin documente oare-care rășchirate amintiri. Așa bunăoară asupra chestiunii însemnate a schimbării matcei unui râu ce slujea de hotar între două proprietăți, un hrisov al lui Vasile Lupu hotărăște ca atare schimbare nu poate să atingă drepturile proprietarilor vecini, și deci în conformitate cu asemenea principii dispune ca hotarul între cele două moșii să fie, cu toată

⁵⁰ Doc. nedatat. *Arh. ist.* III, p. 203.

⁵¹ Doc. din 1776 în *Operile lui Miron Costin* de V. A. Ureche 1, p. 177.

⁵² „Deducto aere alieno” cum spun iuriștii romani.

⁵³ *Cândica logofetei lui Brâncovanu* p. 140.

⁵⁴ 1676. *Uricariul*, VII, 11.

⁵⁵ Hrisov din 1639 în *Arh. ist.* I, 1, p. 94.

schimbarea cursului Cracăului, *tot matca cea bătrână*⁵⁶. Hotărârea este și aici conformă dreptului roman, care intră însă la această întrebare în deosebiri fine, pe care nu putea să le aibă în vedere obiceiul pământului, precum între altele cea între cursurile de apă publice și private⁵⁷.

Vânzări și cumpărări. — Asupra dreptului obligațiilor nu-ți te nu pot fi decât foarte sărace, întru cât daraverile personale între oameni, erau foarte restrânse, și mai toate afacerile se raportau numai la dreptul de proprietate. De aceea și cele ce găsim despre obligațiuni în vechiul drept al Țărilor Române se referă indirect tot la proprietate, precum bună-oară la schimbul contractat asupra imobilelor, la vânzări și la zalogiri de moșii, case sau vie. La vânzare există răspunderea pentru evicțiune. Un doc. din 1648 ne arată pe Petrace Boldescu îndatorindu-se către Toma Vornicul că „de se vor scula niscari răzași să scorniască pâră și să aibă dumnealui vornicul nici o nevoie și să aibă a da sama și a sprijini . . . .”⁵⁸. Asupra schimbului avem un document interesant care hotărăște nulitatea unei asemenea daraveri, pe motivul că lucrul dat în schimb de unul din proprietari nu-i aparținuse, hotărâre conformă în totul cu dreptul roman, dar care poate fi și o concepție a minții sănătoase, de care se potrivește și ratio scripta a dreptului roman⁵⁹. Vânzările cele atât de numeroase par a fi dat numai rar naștere la procese, de oarece se făceau mai totdeauna pe bani numărați înaintea Domnitorului sau a marturilor ce erau față la facerea tocmelii. Cât despre zalogire, sistemul cel mai îndămânat și mai obișnuit este vânzarea pământului zălogit cu drept de rescumpărare. Un document din Maramureș din anul 1449 ne arată pe unul Pop Nan care, având de plătit lui Petru Ghergeș 50 de mărci și neavând de unde, vinde creditorului a treia parte din moșia lui Berbenița, cu condiția ca el sau urmașii lui când îi vor întoarce banii el să fie îndatorit a-i întoarce moșia⁶⁰. Cevă analog se petrecea cu daniile, cum se numeau pe atunci donațiile, care erau revocabile pe atunci și pentru sărăcirea dăruitorului. Un document . . . da pe Safta

⁵⁶ Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, I, 1, p. 49. În Transilvania era acelaș drept al coroanei, Mihaly, *Diplome*, p. 378 (1445).

⁵⁷ Lex 7 § 3—6 *Digest. de acquirendo rerum dominio*, XLI, 1.

⁵⁸ Ghibănescu *Ispisoace și zapise*, I, 1, p. 156.

⁵⁹ Hrisovul lui Mahaiu Racoviță din 20 Iunie 1718 în *Uricariul*, V, p. 365.

⁶⁰ Asupra însășnatei daraveri cuprinsă în acest document din punctul de vedere al influenței grecești, vom reveni la epoca Fanarioșilor, vol. V, I, No. 1. Comp. Lex. 1 § 3 *Digest De rerum permuattione*, XIX, 4; „Ideoque Pedlus ait, alienam vem dantem nullam contrahere permutationem”.

⁶⁰ Mihaly, *Diplome*, p. 338.

soția fostului Domnitor al Moldovei Gheorghe Ștefan (1654 — 1658) care dăruise a cincea parte din satul Șerpeni și a cincea parte din Puhăeni marelui postelnic Stamate, întărind această danié și în 1665 „când au venit dela Svezi” (din Stockholm), acuma la 1670 după moartea bărbatului ei, în 1668 „ajungând la o bogată lipsă și neavând alte nădejdi de aiurile fără numai ce mi-au luat aceste părți de ocini dela d-lui postelnicul”, și i le vinde tot lui cu 500 de lei. Cu alte cuvinte donația se anulasă și se prefăcuse în o vânzare ⁶¹. Despre zălogire mai aflăm din răspunsurile divanului Moldovei la întrebările guvernului bucovinean din 1782, că „moșii sau orice lucru mișcător se va pune zălog cu hotărât soroc, ca neplătind banii să rămâe de istov, de nu va da stăpânul moșiei al doile zapis cu desăvârșită vânzare, sau acel ce ține zălogul de nu va aveâ cartea județului întru care să se arate că s'au dat acel zălog de istov, atunci zapisul cel dă zălogitură nu va aveâ tărie” ⁶². Și că aceste erau normele unui obicei vechiu, se vede din un document al anului 1619, care da unui creditor moșia zălogită numai după judecată ⁶³. Această regulă nu erâ însă totdeauna ținută deoarece întâlnim zapise în care se prevede că „dacă nu să plătește (suma luată cu împrumut) zălogul i va fi stătător” ⁶⁴.

Străinii. — Să atingem însă o altă întrebare, care poate să ne dee mult mai spornice rezultate despre înrăurirea normelor juridice asupra desvoltărei vieții poporului român, a-nume cercetarea actelor privitoare la regularea daraverilor internaționale. Asupra întrebărilor privitoare la această materie găsim întâi un principiu de drept public privitor la determinarea hotarelor țării în o scrisoare din 1640 din Moldova către Bistrițeni în care cetim că „hotarul țarei după obiceiul pământului este că de unde se rup apele către dumneavoastră (Bistrițeni) a domniilor-voastre este, iar de unde se rump (sic) spre noi, al nostru este” ⁶⁵. Aflăm asupra dreptului internațional privat, următoarele :

Am văzut aiurea cum un străin putea intra prin voința domnului în boieriile țarilor române și am aflat nu numai Greci ortodoxi, dar chiar și alți străini de religia catolică sau protestantă, în dregătorii pe lângă domnii Munteniei și ai Moldovei ⁶⁶. Vre o formalitate de împământenire nu există; cel mult se că-

⁶¹ Regest din *Arh. Sf. Spiridon*, ap. Iorga, *Studii și doc.* IV, p. 274.

⁶² *Uricariul*, XI, p. 258.

⁶³ *Uricariul*, X, p. 152.

⁶⁴ Iorga, *Studii și doc.* VII, p. 36. Adaoge un doc. din 1579 care conține iarăși vorbele ca „dacă nu se vor plăti bani zălogul să rămâe pierdut”. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, I, 1, p. 191.

⁶⁵ Iorga, *Studii și doc.* V, p. 389.

⁶⁶ Vol. VI, p. 38, nota 131.

sătorii cu vre o pământeană, căpătând prin asemenea legătură în stăpânire și moșiile pe care boieroaica i le aducea ca zestre. De în dată însă ce străinul eră boierit, el putea cumpăra moșii în virtutea titlului său, și fără chiar nici o legătură de sânge cu pământeni.

Așa pe timpul lui Brancovanu întâlnim pe unul *Proca cămărașul*, a căruia soție se numea *Chirco* și care ămbii sunt arătați ca străini originari din Rumelia, cumpărând o moșie a vistiernicului Hrizea, și după aceea retrăgându-se ămbii din Muntenia în țara lor, trimit pe ginerile lor Gheorghe Saulea să vândă moșia lui Constantin Brancovanu. De asemenea găsim în un document din 1725 pe unul *Dracea armașul*, om străin de această țară, cumpărând o moșie pe apa Bâcului lângă târgul Chișinăului ⁶⁷.

S'ar părea însă că nu numai străinii boierii aveau dreptul de a cumpăra imobile, și anume chiar rurale, ci și acei ce nu se afau în boierii, și nu numai străinii creștini ci lucru ce ne poate părea mai straniu, chiar Turcii. Un curios document din 1560 conține întărirea făcută de Petru Voevod fiul lui Mircea ce dăruiește bisericei din Târgoviștea satul Aninoasa; „iar după aceea, urmează documentul, vlădica Efrem dela acel sfânt lăcaș având judecată dinaintea domniei mele cu *Hamza Turcul* și cu neamul lui pentru acel sat, zicând *Hamza că Aninoasa ar fi proprietatea lui*; iar domnia mea am judecat și am pus pe *Hamza să aducă 24 de boieri să jure că satul Aninoasa este într'adevăr al său*. Apoi împreună cu acei 24 de boieri pus-am domnia mea a căută din nou cauza acelu sat și am cetit hrisoavele tuturor domnilor precedenți și am adeverit cum că încă moșul lui *Hamza* pierduse satul Aninoasa pentru trădare în zilele reposatului *Vlad Voevod Călugărul*, care dete atunci acel sat jupânului *Milco*” ⁶⁸.

Dacă acest *Hamza* poate să fi fost un boier român purtând numai un nume turcesc, alt document din 1764 ne arată învederat pe un Turc *Mehmet-Aga* proprietar în Muntenia, ceea ce se vede de pe faptul că „prea puternica împărăție” se amestecă în limpezirea averii lui *Mehmet*. Acest *Mehmet* avea însă drept strămoș pe *Mihai Spătarul Cantacuzino* și de moș pe *Toma vătaful*, doi boieri români creștini ⁶⁹. Se vede deci că acest *Mehmet-Aga* eră un boier român turcit care bine înțeles își păstra proprietățile, căci cine ar fi îndrăznit să i'le răpească; tot așa va fi fost *Hamza Turcul*.

⁶⁷ Doc. din 1696 în *Condica logofeției lui Brancovanu*, p. 140. Acel din 1725 mai jos nota 56.

⁶⁸ Venelin Vlaho-bolgarskaia gramota, p. 175.

⁶⁹ Iorga, *Studii și Doc*, V, p. 521—522.

În tratatul lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare se prevede despre cei străini pentru prima oară dispoziția, că „din Moscali să nu să amestece la boeriile Moldovei, nici să se însoare în țară, *nici moșii să nu cumpere*”⁷⁰ din care dispoziție tocmai s'ar putea deduce că precum străinii ceilalți așa și Muscalii avuse până atunci dreptul a se însura în țară, și pe acel de a cumpăra moșii. Boierii vroiau însă să aperse țara lor de o înrăurire mai primejdioasă, față cu o mare împărăție.

Dacă însă acest punct poate rămânea până la un grad în-doielnic, anume dacă străinii nevoierii puteau cumpăra moșii este adeverit că ei puteau dobândi vii și case în orașe. Așa un document din 1669 arată cum Chiriță șoltuzul armenesc din Suceava și feciorul său Drăghici scriu și mărturisesc cu zăpădul lor că de nime nesiliți nici asupriți au vândut de bună voia lor dreapta lor ocină și moșie, o falce de vie la târg la Cotnari în dealul Mândru, între via lui Ioan protopopul armenesc din jos și via lui Marcu Armanul din sus”⁷¹. Prin un act din anul 1671 Iorga fiul reposatului Isaia jitnicerul vinde lui *Gaspar Caillé ceasornicarul Franțuzul* casele sale din Iași, ulița mare⁷². În 1775 găsim pe Ambroni fata Mariei Ghirgicăi din Iași că vinde o casă lui *Zaharia Grecul om străin din Tarigrad*⁷³. De aceea găsim în răspunsurile divanului Moldovei către guvernul Bucovinei din 1782, că „Armenii și Jidovii n'au avut după dreptatea a cumpăra moșii la țară de veci, nici au ; iar casă și dugheni la târguri au putut și pot cumpără ; însă Armenii numai pot cumpăra și vii”⁷⁴.

O singură garanție exista în obiceiul pământului contra înstrăinării proprietății și în deobște a averii câștigate în țară de către străini, anume aceea că moștenirea străinului eră învoită numai copiilor lui, iar toate celelalte rudenii ale sale erau excluse prin dreptul domnului de a-și însuși atare moștenire. Eră deci cunoscut și în țările române ceea ce Francezii numesc *le droit d'aubainz*, dreptul de albinagi. Un hrisov dela Mihai

⁷⁰ Neculcea în *Letopisește*, II, p. 337.

⁷¹ Needit în *Arhiva statului*, pachetul mănăstirea Golia.

⁷² C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888, p. 3.

⁷³ *Uricarul*, VII, p. 31.

⁷⁴ *Ibidem*, XI, p. 263. Un singur document și anume unul din 1525 scris românește (!) ne arată pe bătrînii tîrgului Vaslui cu voinicii de oaste venind înaintea lui Ștefăniță Vodă și jăluindu-se, că- „Armenii, Jidovii și Grecii care se află acolo în tîrg oploși, precum multe neajunsuri și nagote cășuna-le-ar la toți a lor tîrgoveți, că se bagă la toate cupețile Moldovenilor la care acei străini n'au dreptatea pe lege bătrână, meserimiți, cărciume și pitării ținea cum acolo în tîrg, *ma cumpără și locuri, ocini de case și de fânețe și de prîseci etc*”. Acest document nu este însă decît o falsificare făcută, pentru a sprijini dreptățile tîrgoveților în un proces cu proprietara orașului Vaslui. Arh. ist. I, 1, p. 57. El a fost publicat în o broșură, a avocatului *Iorgu Petala* Originalul nu s'a văzut de nimene. Limba lui amintește vestitul falsificat al lui Huru.

Racoviță spune că „Dracea armașul, om străin de această țară în viața lui cât a fost trăit, și-a fost cumpărat o moșie pe Bâc și și-au făcut o moară în apa Bâcului lângă târgul Chișinăului și tâmplându-i-se moarte și neavând pe nime aici în țară, și fiind obiceiul pentru cei străini când li se întâmplă moarte și nu au copii, ce ar avea să se iee pe sama gospod, care după moartea lui rămânând acea moșie și cu moară în apa Bâcului, am socotit domnia mea, macară că este obiceiul acesta, n'am vrut nici n'am primit să se iee pe sama gospod, ci m'am milostivit și am dat această moșie și moară la mănăstirea Neamțului”⁷⁵.

Raporturi internaționale. — Rapoartele internaționale externe fură regulate în deosebite rânduri prin mai multe tratate încheiate de Țările Române cu statele vecine lor, parte tocmită în special în vederea regulării unor asemenea daraveri, parte conținute în unele articole din tratatele politice.

Cele mai multe din aceste tratate, une-ori eliberate în formă de hrisoave către neguțitorii străini, conțin stipulații vamale asupra drepturilor de plătit la intrarea și esirea mărfurilor, precum și repetarea neconținută a clauzului liberei treceri a neguțitorilor după plata taxelor convenite. Asupra relațiilor juridice internaționale nu dobândim din asemenea izvoare mai nici o știință, și un singur tratat, acel încheiat între regele Sigismund al Poloniei și Ștefan cel Tânăr al Moldovei în anul 1529, care se ocupă în deosebi cu administrarea justiției internaționale la hotarul ambelor țări, poate să ne dea oare care lămuriri în această privire. Mai toate dispozițiile cuprinse în acest act sunt de natură penală, ceea ce ne dă o tristă idee despre felul relațiilor obicinuite de vecinătate între ambele țări, dar care nu este decât prea firească în niște timpuri de barbarie, jaf și apucături violente. Toate normele care regulează aflarea furilor, pedepsirea lor, despăgubirea celui prădat, sunt luate mai ales din dreptul polon, precum de ex. dispoziția că urmărirea trecerei lucrului furat din mână în mână să se facă până la a patra persoană. Chiar și aceasta să aibă a plăti prețul lucrului; iar dacă nu va avea bani, să se pedepsească cu moarte⁷⁶, dispoziție barbară și neomenoasă ca tot ce eșia din mintea juridică primitivă a omenirii.

Mai straniu trebuie să pară timpurilor noastre următorul obicei, după care se executau sentințele dobândite contra străinilor. Îndată ce un străin eră condamnat către un pământ-

⁷⁵ Asupra acestui document din 1725 needit din *Arhiva statului, Condiatui Gh. Asaki*, II, p. 504, mi-au atras luarea aminte B. P. Hasdeu. Observăm că domnul nu-și da samă de operația juridică ce o făcea, când dăruia moșia lui Dracea mănăstirii Neamțului. Prin faptul că o dăruia o luase domnească.

⁷⁶ *Arh. ist.* I, 2, p. 5. *Documentele Bistriței* publicate de N. Iorga conțin multe din aceste tângulri contra tâlharilor din Transilvania ce prădau în Moldova.

tean prin judecata țării, acesta dobândea dreptul de a-și încasa suma condamnării dela ori care altă persoană din acel stat pe care'l întâlnea în țara lui, rămânând celui ce plătia, dreptul de a recurge a casă la el contra celui pentru care făcuse plata. Un document dela Bogdan încrucișatul dat din Hârlău spune că panul Isac vameșul din Suceava garantase pentru unul Anton din Lemberg cătră o altă persoană, tot de acolo cu suma de 87 galbeni socotiți după cursul vămei a 57 de aspri galbănul. Panul Isac plătise chezășia cătră creditor și reclamase pe acel pentru care plătise, și care nu-i mai răspunsese datoria. Umblă mult panul Isac ca să'și ajungă la dreptul său și veni chiar ca sol la regele Poloniei din partea lui Bogdan spre a'și scoate poruncă în această afacere; dar toate silințele îi fusă zădarnice. Atunci Bogdan „porunci și învoi panului logofăt Isac ca să'și împlinască banii dela cine îi va da mâna, și el gășind deocamdată pe Bartoș fiul panului Martin din Leopold, îl apucă și-i luă acei 87 de zloti ungurești socotiți a 57 de aspri zlotul după cursul vămei. „Deci, urmează scrisoarea lui Bogdan cătră municipalitatea din Lemberg, să bine voiți grațiile voastre de a îndestulă înșivă pe cetățanul vostru, Bartoș fiul panului Martin, ca să nu rămână păgubaș din pricina celui coșcar, despre care știți și grațiile voastre cum ne eră dator, și anume în trei rânduri veni panul Isac la grațiile voastre cu scrisori ale sale proprii și altele din parte-ne, fără ca să i se fi făcut plata”⁷⁷. Acest sistem de încasare a datoriilor dela oamenii de peste hotar îl învățase, dela Poloni, Românii pe propria lor piele. Amintim condiția din tratatul încheiet între Alexandru cel Bun și regele Vladislav al Poloniei cu prilejul despărțirii domnului Moldovei de Ringala, sora regelui polon, în puterea căreia acest din urmă avea dreptul, în cazul de a nu se plăti regulat din partea lui Alexandru foaste sale soții pensia cuvenită, să aresteze pe neguțitorii români din Polonia, pentru a împlini dela ei datoria domnului⁷⁸.

Un așezământ înrudit cu acest chip de împlinire a datoriilor este acel de a opri oameni sau mărfuri din țările străine până ce se făcea dreptate unei cereri a țării. În 1511 gășim pe mai mulți supuși poloni reținuți în Moldova din pricina unui tânăr Moldovan oprit de Poloni⁷⁹. De acelaș fel este o scrisoare a lui Matei Basarab din 1649 care amenință pe judele Brașovului cu reținerea unor mărfuri din orașul lor dacă nu vor da

⁷⁷ Document fără dată în *Arh. ist.* I, 1, p. 7. Aproape aceeași valoare, de 56 de aspri, este dată galbănelui de *Anton Veranciu*, reprezentantul imperiului german, la Constantinopole, în anul 1554: „aurei ducati istic dati nobis 56 aspri commutantur”.

⁷⁸ Vol. III, p. 131.

⁷⁹ Hurm. *Doc.* II, 3, p. 39.

niște cioare (Țigani)⁸⁰. În altă scrisoare din acelaș an cetim : Nu suntem noi bucuroși a oprire bucatele oamenilor d-voastră și nu mai stau de mă mir cum părtiniți dv. niște hoți⁸¹.

Numai prin privilegiu special se puteau ocoli asemenea regule ale dreptului obișnuelnic. Așa Ștefăniță fiul lui Alexandru cel Bun face o excepție în folosul Brașovenilor⁸². O scrisoare a lui Mihail fiul lui Mircea cel Bătrân din anul 1418 spune că : „orice om din țara mea care are datorii la Brașoveni să-i părăscă în Brașov la pârgarii de acolo. Iar dacă datornicul nu va avea de unde să plătească *să-și bată ochii* că nu a dat avutul la om cinstit și nimene să nu îndrăznească să iee un zălog dela oamenii *drepți* (adecă nevinovați) dintre Brașoveni”⁸³.

Din aceeaș concepție decurge și o hotărîre ce trebuie să ne pară de tot stranie în felul nostru : anume judecându-se Nikita și popa Andrei Gheorghe dela o moară în care Nikita avea $\frac{1}{3}$ parte, Radu Vodă hotărăște în 1617 ca Nikita sau să ție moară împreună cu popa și cu Gheorghe și să le întoarcă lor aceea ce este cu dreptate, sau să opriască apa a treia zi — un mod samavolnic de a-și face dreptate⁸⁴.

Fiindcă cercetarea dreptății internaționale ne-a condus la o întrebare de procedură, să vedem mai cu deamănuntul cum se puneau drepturile în lucrare pe vremea când obiceiul pământului slujea drept normă conducătoare.

2. OBICEIUL PĂMÂNTULUI. — PROCEDURA

Citațiile și lucrul judecat. — Procedura urmată în Țările Române pe de o parte pentru întărirea, pe de alta pentru valorificarea drepturilor, trebuia să dea naștere la norme mai caracteristice de cât cele care regulau fondul dreptului, și de aceea vom descoperi puterea creatoare a minții românești pe tărâmul juridic, mai cu osebite în acest domeniu. Nu ne vom miră dacă vom vedeă dezvoltându-se la Români așezăminte originale și interesante, când ne vom aminti că țesătura lor intelectuală, provenia dela acel popor ce dădu naștere în civilizația lumii, ideii roditoare a dreptului.

Procedura vremurilor vechi cunoștea condiția elementară a ori cărei judecăți, chemarea părților împriinate, sau mai

⁸⁰ *Socolețiile Brașovului* de N. Iorga, în *An. Acad. Rom.* II, tom. XVI, 1899 p. 201 (94).

⁸¹ *Ibidem* p. 208 (100 comp. p. 205) (97) 207 (99).

⁸² Privilegiu din 1438 în Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 91 Altele p. 95 și 150

⁸³ I. Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, I, p. 8 întărit prin acte posterioare, p. 12, 17, 27, etc. Vezi un șir de acte asupra acestei opriri numite..... în N. Iorga, *Studii și Doc.* X, p. 144 și urm.

⁸⁴ Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, I p., 98.

bine zis a părții pârâte. Cel ce „nu venià la zi” pierdea pricina, după ideea cea firească, că cine fuge de judecată dreptate nu are. Aceasta se vede chiar din cuvintele unui document, care raportează pricină hotărâtă înaintea lui Mihnea Vodă în 1586, între călugării dela Ezer și cei de la Vieroșul pentru stăpânirea unei moșii, în care document se spune despre cei din urmă că „au venit la zi și la terminul de înfătoșare înaintea domniei mele, iar călugării dela Ezer nu s’au prezentat și au mințit și s’au rușinat, pierzând și de astă dată procesul, ca și în zilele părintelui domniei mele, reposatul Alexandru Vodă”⁸⁵.

Sorocirea părților la termin se făcea prin o țidulă domnească care chemă pe pârât să stee de față. Țidula se trimitea prin vre un boier sau slujbaș domnesc, cu poruncă în cazul când nu găsià pe chemat acasă, sau când nu vroia să i-o primească „să-i lepede hărtia de zi dată”⁸⁶. În cazul când pârâtul nu putea să se înfătoșeze pentru o pricină bine cuvântată, se amâna cercetarea daraverei de atâtea ori de câte ori domnul sau judecătorul delegat de el găsià de cuvînță. Un document de pe timpul Brancovanului ne spune că domnul trimise în *trei patru rânduri* după o jupăneasă ce aveà o pricină, oameni și slujitori, ca să stee de față și să și aducă cărțile ce aveà pe acea moșie, iar ea cunoscând că erà să se descopere lucrurile ce făcuse, de au împresurat acea moșie, nici cum la judecată n’au vrut să meargă și au găsit pricină că este bolnavă”. Câte odată când pârâtul nu venià la zi, reclamantul îl așteptà atât cât Domnitorul credea că poate s’o facă. Un document din 1622 spune că „fiii lui Gornea Udrea au așteptat pe călugarii dela Pandocrator peste zi o săptămână”⁸⁷. Dreptul de opoziție, care este astăzi așa de strict mărginit, pe atunci se întindea, ca toate lucrurile, după bunul plac al organelor ocârmuitoare.

Nu numai însă nețărnuirea dreptului de opoziție prelungià judecățile, ci o altă împrejurare le vecinicia, ne mai putându-se nici odată pune un capăt unei gâlceve judecătorești.

⁸⁵ Arh. ist. I, 1, p. 69.

⁸⁶ V. A. Ureche, a publicat o asemenea țidulă în ziarul politic *Voința Națională*, anul al III-le, No. 665 : „Io Vasile Voevoda B. M. G. Zemli Moldavskoi, dat-am cartea domniei mele lui Dumitru, ce au fost vornic spre ceea ca să hie tare și puternic, cu cartea domniei mele a soroci pre *Loghina*, feata *Bogzei Logofătului*, să vie să stea de față cu *Dumitru bin-Dvornicu*, și cu fata lui *Nubășea Purceloia*, pentru partea de ocină din sat din *Codăești*, ce au vândut fără știrea lor, lui *Alexandru Paharnic* al doilea, și să’l lepede hărtie de zi dată, și să nu cuteze nimeni a ține sau a opri înaintea cărței domniei mele”. Anul 7149 Iulie 29, adecă 1641. 1625 Oct. 20: *Doc. românești* ed. Bianu, p. 109 „hărtie de zi însă să le facă, să li se știe ziua”. Un doc. pune zi „după sfânta naștere a lui Hristos în trei săptămâni”. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, II, p. 71. Un altul din 1609 încuviințază pã..... jup. Nastea „încă o săptămână peste zi”. *Ibidem* p. 82.

⁸⁷ *Condica logăfeștei lui Brancoveanu*, p. 149; 1622 Ghib. *Ispisoace și zapise* I; 2, p. 146.

Principiul cel atât de binefăcător al lucrului judecat, care curmă odată pentru totdeauna cursul pricinilor, eră necunoscut vechei proceduri, și o judecată pertractată, chiar înaintea instanței supreme a țării, înaintea domnului și a divanului, putea fi reîncepută sub un domn următor și hotărită într'un sens cu totul protivnic de cum fusese întâiaș dată. Din numeroasele documente care pot întări această împrejurare ne vom mulțami a aminti câteva. Așa în documentul citat mai sus, din 1586, despre judecata dintre călugării dela Ezer și acei dela Vieroșul, după ce Mihnea Vodă, spune că în „acest chip au pierdut de tot procesul călugării dela Ezer, înaintea părintelui domniei mele adaoge : cu toate aceste și acum în zilele domniei mele s'au mai sculat și a doua oară călugării dele Ezer, aducând pâra înaintea mea ca și altă dată înaintea părintelui domniei mele Alexandru Voevod”⁸⁸. Un alt exemplu ni-l dă procesul vistiernicesei Maria cu egumenul dela Hangu, hotărit odată în potriiva Mariei de Neculai Mavrocordat, și câștigat de ea prin o judecată nouă înaintea lui Mihai Racoviță în 1718⁸⁹. Tot așa se judecă și egumenul mănăstirei Slatina cu locuitorii din satul Rădășanii, în multe rânduri, pentru a-i menținea în starea de vecinătate pe care ei o răspingeau. În 1750 ei pierd judecata înaintea a trei boieri, rânduiți din partea lui Constantin Racoviță, care judecată este întărită de domn. „Dar, oamenii nu s'au odihnit și iarăși de iznoavă s'au sculat și au tras pe egumenul de Slatina la divan, înaintea reposatului Constantin Vodă Racoviță la veleat 1752, și iarăși au rămas ei din toată judecata ca să nu se mai răspundă moșinași pe moșia Rădășanii. În 1762 iarăși de iznoavă s'au sculat și au tras pe egumen la judecată, zicând că moșia este a lor”, pierzând din nou pricina, ceea ce repetează iarăși în mai multe rânduri până în 1768, de când par a se fi liniștit locuitorii acelu mândru și frumos sat, hotărându-se a suportă greutatea poate nedreaptă ce le căzuse după gât⁹⁰.

Aceeași nesiguranță și nestabilitate a judecăților, se întâlnește și în pricinele criminale pe care timpurile noastre le-au încunjurat tocmai cu atâtea garanții. Cronicarul Enache Cogălniceanu, raportând judecata unui boier Ilie, dovedit că comisese un omor asupra unui vatav al său, spune că : „scotindu'l la divan a mărturisit drept că el au ucis ; atunci l'au mustrat domnul și toți boierii și toate rudele lui, și după aceea l'au trimis la închisoare la parcanе ; dar peste câte-va zile, făcând jalobă părinții mortului iară l'au scos la divan, rânduiu-du-l boierii cu pravila ca să iee moarte pentru moarte. Ajungând și rudele

⁸⁸ Doc. citat în nota 85.

⁸⁹ Vezi mai sus p. 97 nota 59.

⁹⁰ Vezi asupra tuturor acestor repetate judecăți un șir de documente în *Uricariul*, X, p. 183—201.

lui la domn, s'au rugat să-l pedepească *cu închisoare* iar viața să-i o dăruiască, și au trimis și pe rudele mortului, de s'au dus pe la casele lor. Întâmplându-se să se facă Grigorie Calimah domn, au poruncit de l'au scos la divan, și hotărând-l boierii pe moarte cu anafora ca pe un ucigaș de oameni, într'o dimineață fără veste au poruncit domnul de l'au scos de la închisoare la poarta cea mare și *i-au tăiet capul*"⁹¹. Așa dar o singură faptă vine de patru ori la judecată: întâi Ilie este condamnat la închisoare; apoi închisoarea se schimbă în pedeapsă cu moarte. După aceea iarăși e executată în închisoare, pentru că la urmă să se sfârșască tot cu moarte.

Potrivit cu asemenea stare de lucruri constatată prin documente, observă și mai mulți scriitori că „sentința unui principe poate fi revocată de succesorul său, făcând ca procesele să se înnoiască și să reînceapă neconținut”⁹².

Înțelege oricine cât rău asemenea nesiguranță și nestabilitate în judecăți, mai ales sub regimuri personale așa de des prefăcute, trebuia să aducă intereselor poporului, pe lângă că aceste judecăți repetate și schimbătoare se mai întemeiau încă numai pe un drept nescris, șovăitor și putându-se întoarce în cotro băteă vântul. Când ne vom gândi la ce bântueli, la ce nedreptăți strigătoare la ceriu erau supuși oamenii aceluși timp, atunci numai vom putea a prețui după adevărata lor valoare binefăcătoarele principii ale celui în care trăim.

Există însă, pentru judecățile civile cel puțin, un mijloc de a îngreui dacă nu a împiedeca reînceperea judecăților. Acesta constă în un așezământ tot atât de straniu prin natura lui, ca și prin numele cu care eră desemnate; în documentele mai noue *hierăia*. Anume câștigătorul unei principii, depunea în vistieria domnească o sumă de bani, determinată de domn, care depunere avea de efect a împiedeca reînceperea judecăței.

Cele câteva documente care ne vorbesc despre acest așezământ, nu ne lămuresc pe deplin natura și însemnarea lui. Anume în documentul cel mai vechiu în care el apare, acel dela Alexandru cel Bun din anul 1418 în care Malcotea cu feciorii lui Cosma și Stan pierzând o pricină pentru satul Solca, față cu Vlad, Domnul statorește câștigătorului Vlad, copiilor, fraților și nepoților și strănepoților săi o *legătură* de 80 de ruble „când dintre dânșii (adică Malcotea, Cosma și Stan sau colaborătorii lor) va face sfadă sau judecată sau orice rautăți pentru

⁹¹ *Letopiseșele*, III, p. 255.

⁹² Raicevich, *Osservazioni intorno la Valachia e Moldavia*. Napoli, 1788, p. 159 Principiul lucrului judecat nu s'a introdus nici de codul Calimah, de oare ce în 1820 întâlnim reînnoindu-se o judecată desevărsită. *Uricariul*, X, p. 266. Tocmai în 1835, acest principiu este recunoscut prin așezământul îngrăditor prigonirilor ce nu pot a mai fi înoite, având hotărări judecătorești și întărituri domnești. *Uricariul* XIV, p. 46.

acel sat, unul ca cela va plăti legătura de 80 de ruble. Al doilea document care numește acest așezământ tot *legătură* este din 1461 dela Ștefan cel Mare document păstrat numai în traducere, Și aici vedem că domnul pune din *partea lui* legătura veșnică 60 de ruble în argint, ca vrând cineva din neamul lui Dima Negru (care pierduse judecata), a se scula asupra neamului lui Ioan Munteanu, *să aibă a răspunde acei bani de legătură*⁹³. Un alt document din 1574 dela Ioan Vodă cel Cumplit, spune că într'o judecată petrecută între preotul Drăghici și Lazăr comișelul, acesta din urmă jurând cu 24 de oameni, se îndreaptă și pune *ferie* (în slavonește *Ферію*) 12 zloți în vistieria domnului, „pentru care de acum înainte să nu aibă a mai trage pe dânsul la judecată, nici să'l mai supere în veci”⁹⁴. Intr'un al patrulea document din 1581 dela Iancu Sasul, găsim că părțile câștigătoare, Grija și Alexa, „s'au îndreptățit și și-au pus *ferie* 12 galbeni în vistieria noastră, și de aceia de acum înainte să nu mai aibă a trage la judecată, pentru această treabă, Gavril pe Grija și Alexa, și să nu mai aibă pretenții nici odată dinaintea acestei scrisori a noastre”⁹⁵. Un al cincilea document de pe vremile lui Petru Șchiopul, 1589, răspinge pretenția pe care medelnicerul Vasile o rădicase contra lui Gherman Ursu și Maxim ca să-i recunoască dreptul de a avea o moară pe Bârlad. Pârâții câștigând pricina, „s'au îndreptat și au pus *ferie* 12 zloți, pentru care de acum înainte să nu mai aibă a se trage nici odată în veci”⁹⁶. Un al șeselea document din 1629 arată iarăși că partea câștigătoare, au „pus și *fhieruia* osăbit în vistieria domniei mele două zeci și patru de zloți, și au rămas Gavril feciorul Maricăi înaintea noastră din toată legea țarei, și de acum înainte pentru această pricină nici odată să nu mai aibă a se judeca”⁹⁷. Al șeptelea document din 1648 dela Vasile Lupu, dând rămași pe feciorii lui Cârstiiian în o judecată a lor cu Ștefan Boul, spune că acest din urmă s'au îndreptat și și-au pus *hărăiea*, în vistieria domniei mele două-zeci de taleri buni, iar de acum înainte de vor mai scoate feciorul lui Cârstiiian și cumnații lui nescare direse când-va, să nu se crează, pentru că s'au aflat că au fost făcute cu vicleșug”⁹⁸. În sfârșit ultimul document pe care vroim să-l aducem pe lângă multe altele ce s'ar putea aduna⁹⁹ asupra

⁹³ 1418, Orest Popescul, *Câteva doc. moldovene*, 1898, p. 4; 1461. Reprodus de Hasdeu în *Arh. ist.* III, p. 148, după *Foaia pentru minte, inimă și literatură*.

⁹⁴ *Uricariul*, XIV, p. 152.

⁹⁵ *Arh. ist.* III, p. 198.

⁹⁶ Melchisedek, *Chron. Hușilor*, p. 126.

⁹⁷ *Uricariul*, X, p. 92.

⁹⁸ Publicat de mine după originalul trimis de D-l T. V. Stephanelli, din Bucovina în *Arhiva societății științifice și literare din Iași*, I, p. 627.

⁹⁹ Doc. cu fieruia mai vezi următoarele care sunt departe de a fi toate cele publicate până acum 1623, 1627, 1629, și 1630. Ghibănescu *Ispisoace și Zapise* I, 2, p. 90, 184, 215 și 229; 1619, 1634, 1635 (trei din acest an), 1636, 1638 (două)

acestei chestiuni este din 1663 și spune numai atâta că au pus „*hierăia* în vistieria domniei mele 12 zloți după obiceiul țării”¹⁰⁰.

Observăm că modul de rostire al documentelor mai nou, că acel ce câștiga pricina depunea *fieruia* în o sumă oarecare în vistierie, pentru a nu se reîncepe pricină, nu prea are înțeles afară decât dacă se va considera această depunere ca o taxă pentru câștigarea pricinii. Dar documentele spun toate de-a rândul că suma eră depusă pentru ca cel rămas de lege și de judecată să nu mai poată redeschide pricina. Ar trebui dar să înțelegem lucrul așa, că atunci când câștigătorul depunea *fieruia*, prin această depunere se apăra de orice redeschidere viitoare. Documentele vechi, acelea dela Alexandru cel Bun și Ștefan cel Mare dau acestui așezământ altă formă și alt înțeles. Prin ele domnii puneau legătura pentru reînceperea procesului o sumă oarecare pe care trebuia să o răspundă acel ce vroia să redeschidă o pricină hotărîtă. Documentele mai nouă conțin o evoluție spre o garantare mai desăvârșită a lucrului judecat întru cât asigura stabilitatea judecăților numai prin depunerea sumei din partea câștigătorului fără a da puțința celui ce pierduse de a reîncepe procesul plătind suma de legătură. Se înțelege că în arbitrarul lunei de atunci mijlocul cel mai nou de asigurare a statorniciei judecăților eră tot atât de puțin sigur ca și cel întâi.

Un alt mijloc de împiedecare a reînceperii proceselor și care aduce mai mult cu vechea *legătură* este gloaba cu care este amenințat acel ce ar îndrăzni și redeschide o judecată. Așa un document din 1664 spune că „dacă s'ar ridica pentru această pâra răzășii de mai sus scriși, să fie Porție Curtii gloaba de 50 de boi mari și grași și să le fie de mare rușine”¹⁰¹. Această gloabă pare a fi fost o nouă formă evolutivă a așezământului de stabilitate a judecăților care însă nici ea nu s'a putut mănține.

Executarea hotărârilor. — Execuția datornicilor se făcea nu numai asupra averii lor, ci și asupra persoanei, lucru ce întâlnim la toate popoarele la originile dezvoltării lor, și care își

Ibidem II, 1, p. 4, 85, 90, 95, 105, 124, 152, 160, 1642 (două), 1643, *Ibidem* II, 2, p. 8, 19 și 74. Fieruia este numită slavonește zavească în un doc. al lui Ștefan cel Mare din 1402, I. Bogdan, *Doc. și Ștefan cel Mare* I, p. 67.

¹⁰⁰ *Operele complete ale lui Miron Costin* de V. A. Ureche, I, p. 95. Cuvântul *ierie*, *șhieruie*, *hierdie* pare a veni de la turcescul *vere*, *verisia* = garanție. El fiind de origine turcească nu se regăsește în uricul lui Ștefan cel Mare. Etimologia mi-a fost comunicată de fostul meu elev *Ion Bogdan*. Vezi *Arhiva societății științifice și literare din Iași*, I, c. In o scrisoare a lui Grigore birăul Bistriței 1564 se spune că niște oameni pusese rămășag (slavonește = skează) 40 de zloți „pentru acel ce se va încumeta să strice această întocmire”. Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, p. 193.

¹⁰¹ Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, III, 2, 3, p. 3. Comp. 1615 *Idem*. *Surele și izvoade* II, p. 29 și I, p. 82.

găsește explicarea în execuția muncii celui condamnat, în lipsă de avere. Este știut că la Romani această execuție personală îmbrăca, cel puțin în prescrierile legii, dacă nu în practică, un caracter de barbarie neuzit. Dacă un datornic avea mai mulți creditori, legea celor XII tabule permitea tăierea lui în bucăți, pentru a se îndestula cu carne, dacă nu cu banii lui. Mai conține aceeași lege noștră prescripțiune, că dacă va tăie un creditor ceva mai mult de cum îi se cuvine să nu fie tras la răspundere¹⁰². De și mai uman decât dreptul străbun, și obiceiul pământului românesc cunoștea execuția personală pentru datorie. Așa un document din 1649 ne arată pe Matei Basarab „punând la opreală pe unul Ioan ca să plătească bucatele. Alt document din 1695, ne spune că : „fiind Petru sulgerul dator unui neguțitor anume Dona, taleri 250, și neavând bani să-i plătească și având și strănsoare, puindu'l la opreală la Alexandru Ciaușul de aprozi, a fost nevoit a-și vinde moșia”¹⁰³. De asemenea cronicarul Neculai Costin, spune despre Iliăș Vodă că era așa de milostiv în cât când venea un pârâș și se ruga de el ca să se puie un om la închisoare, sau să-i plătească îndată datoria, domnul scotea bani din buzunar și plăția creditorului¹⁰⁴.

Dovezile : a) **Marturii.** — Mijloacele de dovadă erau simple și primitive ca în toate societățile începătoare. Arare ori se putea hotări pricina numai după *drese*, adică documente. Astfel între mânăstirea și orașanii din Câmpulung în Muntenia, se naște o judecată înaintea lui Grigore Ghica Voevod în 1672, dela niște dări pe care mânăstirea le pretindea dela Câmpulungeni. Matei Basarab dăduse anume două hrisoave : unul mânăstirii ca să iee dela locuitori vamă și altul orașanilor prin care îi apăra dela o asemenea îndatorire. Toată ceartă era să se știe care document era mai nou și desființase pe celalalt. Orașenii dovedesc nu numai că scutirea lor de vamă era posterioră zidirei mânăstirii lui Matei Basarab, dar că domnul prevăzuse această eliberare a lor prin însuș pisană pusă în pridvorul bisericei¹⁰⁵. Călugării rămaseră deci de lege și de judecată fără alte cercetări pregătitoare.

¹⁰² Vestitul : „si plus minusve secuerit se (sine) fraude esto”.

¹⁰³ *Condica logofetei lui Brancovanu* p. 69. Comp. *Socotelele Brașovului* de N. Iorga în *An. Acad. Rom.* II, tom, XXI, 1899, p. 201 (93).

¹⁰⁴ *Letopiseșele*, II, p. 7.

¹⁰⁵ Doc. publicat în *Mag. ist.* V. 353. Alte documente de hotăriri date numai după cercetarea hrisoavelor, vezi de la *Petru Vodă* 1577 în *Wickenhauser Moldavitza*, p. 87 ; de la *Iancu Sasu* 1580 în *Hasdeu, Arh. ist.* III, p. 198 ; de la *Petru Vodă* 1589 în *Melchisedek, Chron. Hușilor* p. 25 ; de la *Radu Miunea* în *Mag. ist.* II, p. 227. Numai în acest caz spec al trecea hrisovul mai nou înaintea celui mai vechiu ; de altfel în obiceiul pământului, hrisoavele mai vechi aveau mai mare tărie. Vezi două hrisoave prin care se proclamă acest principiu : unul de la *Antonie Ruset* din 1676, *Uricariul*, VII, p. 13 și celalt, de la *Al Moruzi* din 1804 *Ibidem* VIII, p. 28 : „după obiceiurile pământului, cele mai vechi hrisoave sunt mai tari și mai puternice decât cele făcute mai în urmă”.

Dar cele mai de multe ori lucrurile nu mergeau așa de ușor; din documente numai nu se putea alege adevărul și mai erau de nevoie și alte mijloace de cercetare. Cel mai obicinuit din toate eră marturii, temeiul obștesc al întregii vieți juridice a poporului român de atunci. La facerea de testamente precum și la zapisele cele mai simple vedem figurând marturi; în marile hotărâri ale divanului domnesc, și în micile procese dinaintea părcălabilor, șoltuzilor și a altor dregători, tot marturi vin de mijlocesc cu credința lor de oameni buni deslegările pricinilor, precum tot ei întâresc închegările legăturilor juridice. În vremile acele schimbătoare și de pericole, în care documentele se perdeau în fugile pripite, la venirea dușmanilor, sau în desele pojare ce devastau orașele și satele; în care lipsiau mijloacele acele publice de asigurare ale drepturilor de care dispunem astăzi, precum cadastrale, registrele, actele stărei civile și altele; în vremile acele în care din lipsa științei, măsoarea moșiilor eră totdeauna îndoielnică, iar hotarele lor însemnate adesa după semne peritoare precum arbori, fântâni sau case omenesti; într'un cuvânt în timpuri când mijloacele exterioare de întemeiere și asigurare ale drepturilor lipsiau mai cu desăvârșire unde putea omul să caute a prinde rădăcinile drepturilor sale decât în memoria asemenilor săi? De aice vine acel rol nemăsurat al marturilor, față la tot ce se făcea, aspru pedepsiți când erau prinși cu neadevărul, și întreținând mult timp printr'o practică continuă o mare putere de onestitate în popor. Un mijloc de ascuțire a conștiinței eră cartea de blăstem în care acel ce călca alătura cu adevărul eră blăstemat cu cuvinte foarte grele, ca „trupul lui să nu mai putrezească” sau „să între blestemul în oasele lui și de toate averile și agonisitele lui să se aleagă ca praful în fața vântului”¹⁰⁶.

Este deci firesc lucru că și la aflarea adevărului în procese, marturii să fi avut un rol tot atât de însemnat, și aceasta o vedem în documente din desele cercetări prin marturi pe baza cărora se curmau pricinile. Câteva exemple ne vor face să pătrundem mai deplin în vechiul mod de judecată bazat pe marturi.

În anul 1655 boerii frați Pelin, Grigoraș și Simion vin înaintea domnului Gheorghe Ștefan cu tânguire contra familiei Murgeștilor, care cu nedrept le-ar fi răpit satul Mihalcea. După înfățișarea hrisoavelor, din care domnul și sfatul său nu se pot lămuri, domnul rânduește o cercetare la fața locului prin părcălabilul din ținutul Sucevei, spunându'i în cartea domnească: „și le-am socotit lor legea întru acest chip să aducă Murgeștii 24 de oameni buni megiași, care sunt scriși într'un izvod

¹⁰⁶ *Blăstăm și carte de blăstăm* de G. I. Lahovary în *Conv. literare*, XXIII 1889, p. 495.

iscălit de cinstit boiarinul nostru Ionașcu logofătul cel mare, care să fie întrebați sub jurământ de rândul satului Mihalcea". Părcălabul pune pe toți matrurii de jură în biserica din Siret și ei depun știința lor în favoarea Murgeștilor. Divanul atunci întocmește o carte iscălită de acei marturi pe care o trimite domnului. Acesta luând din nou pricina în cercetare spune că : „văzând mărturia acelor oameni buni, cu tot sfatul nostru, am crezut, și a rămas boiarinul nostru Pelin înaintea noastră și din toată legea țarei, iar slugile noastre Murgeștii s'au îndreptat" ¹⁰⁷.

Este invederat că aici avem în fața noastră o judecată hotărâtă în divan pe baza unei cercetări la fața locului făcută prin marturi.

Documentele noastre sunt pline de asemenea cercetări prin marturi. Numărul marturilor variază după însămnătatea pricinei.

Intr'o carte domnească din 1637 pentru cercetarea proprietății unui vecin al lui Murguleț, lucrul fiind de puțină valoare, se hotărăște în baza arătărilor numai a trei târgoveți" ¹⁰⁸.

În cearta dintre călugării dela Moldovița cu niște boieri pentru satul Răciuleni, Ioan Vodă Sasul, după cercetarea documentelor, rânduește în 1582 pe boierul Gedeon să meargă la fața locului și cu „megieșii satului din sus și din jos, cu șoltuzii, pârgarii și bătrânii din Baia să cerceteze pricina, ceea ce făcându-se și viind cartea de cercetarea făcută la domn, acesta aduce pricina în divan și cu toții găsesc cu sufletele lor că este dreaptă ocină a mănăstirei și au rămas Ionașcu de lege și de judecată" ¹⁰⁹.

Une-ori marturii erau aduși în divan, cum dovedește un hrisov de pe timpul lui Constantin Șarban Voevod în care se spune că au mărturisit înaintea domnului în divan mulți boieri ¹¹⁰.

În pricinele cele mai dese ale timpurilor vechi, acele de hotărnicii, marturii erau mai ales la locul lor, și de aceea nenumărate documente conțin mai cu deosebire relatarea acestui soi de neînțelegeri. Domnul rânduia din partea lui și a divanului unul sau mai mulți dregători, care împreună cu vecinii și bătrânii locului restabileau vechile, dreptele hotare. Cităm ca exemplu următoarele hrisoave. Unul dela Alexandru Radu

¹⁰⁷ Cartea de rânduire în *Arh. ist.* III, p. 230. Actul de mărturie, p. 233. Hotărârea, p. 218. Deși se spune că se rânduesc 24 de boieri, cartea de rânduire nu conține decât numele a 22. În actul de mărturie iscălesc tot numai 22; cei doi lipsesc.

¹⁰⁸ *Arh. ist.* III, p. 227.

¹⁰⁹ Wickenhauser, *Moldovitz*, p. 89.

¹¹⁰ Papiu, *Tesaur de monumente*, I, p. 387 comp. altul identic în *Arh. ist.* III, p. 231.

voevod din 1625,¹¹¹ în care domnul rînduește hotarnic „pe credinciosul boierul domniei mele Ionașcu Cehan, pitariul cel mare, de au hotărât și au adus mărturii dela dânsul și dela Gabăr părcălabul și dela Tudor comisul și Tecmon Uricariul și Ursul vornicul de Huși și Sava aprodul și Lupu diacul și dela mulți oameni buni și bătrâni scriind și mărturisind în acel zapis cum au hotărît și au stălpit hotarul”¹¹¹.

Intr'un alt document din 1650 găsim iarăși rânduită o anchetă domnească pentru facerea unei hotărnicii în care Vasile Lupu însărcinează pe părcălabul de Hotin „să margă la fața locului la Șărbniceni, moșia lui Murguleț, să adune oameni buni și bătrâni și să tragă hotarul cum „vor ști oamenii buni și bătrâni cu sufletele lor” și să raporteze domnului despre cele făcute¹¹². Mai amintim o hotarnică rânduită tot de Vasile Vodă „care neputând alege acea pâră, au trimis pe credincios cinstit Toma, mare vornic de țara de jos, să strângă oameni buni megiași și să socotească pentru acea bucată de hotar”¹¹³.

În sfârșit mai cităm un ultim document dela Constantin Racoviță Voevod din 1757 prin care trimite boieri „ca să hotărască moșia pe scrisorile ce va avea sfânta episcopie și după stăpânire și după mărturia oamenilor bătrâni, și stringând oameni buni anume pe popa Ioan Pșavilă dela biserica din Cozmești și pe Constantin Gotea și pe alții, au ales hotarul acelor locuri”¹¹⁴.

Nevoia de a avea marturi la procese de hotărnicii sileă pe oameni a și-i creea de mai înainte, odată cu stălpirea moșiilor. Pentru a se întipări în mintea generației tinere ce putea să se întâmple a figura ca marturi asupra împrejurărilor petrecute în timpul copilăriei lor, se întrebuintau următoarele mijloace, care pot să ni pară foarte ciudate. Se luau anume să fie față la hotărnicii și copii de vrastă până pe la 12 ani, cărora în fiecare punct unde se așaza câte o peatră hotar, li se facea câte o zdrăvăniță păruială (în terminii de atunci *se depărau* sau *li trăgea de pică*, sau cum se zice astăzi, de chică) arătându-le ca să țină minte¹¹⁵, și metoada eră cu efect, întru cât întâlnim într'un document pe mai mulți oameni care mărturisesc cu sufletele lor pentru hotarul Crăiniceștilor, „precum am apucat din sta-reții și părinții noștri cei bătrâni care ne-au și purtat pe acele

¹¹¹ Melchisedek, *Chronica Hușilor*, p. III.

¹¹² *Arh. ist.* III, p. 228.

¹¹³ Doc. de la Dabija Vodă care reproduce hotarnica Lupului. Melchisedek, *Chron. Hușilor*, p. 126.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 248.

¹¹⁵ Doc. din 1742, în fasc. 26, lit. I, din *Arhiva fondului religiosar din Cernăuți*. Comp. doc. din 1679, hotărnicie în care un martur, Pavel Capotă „zicea că l'au aruncat de păr ca să ție minte”. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapisé*, IV, 1, p. 30.

vremi pe la semne fiind noi copii, de ne au *depărat*, ca să ținem minte semnul hotarelor”¹¹⁶. Alt mijloc de a întipări în mintea copiilor stălpirea moșiilor eră acel, nu mai puțin barbar, de a călugări copii în vrastă de tot tânără ca să’și aducă aminte când vor fi mari de nenorocirea (poate pe atunci se credea fericire) ce i-a lovit când se puseră semnele. În o hotarnică a moșiei Meleşul a mânăstirii Solcăi se spune „că au adus și doi călugărași mici, copii ca de opt ani, că de or trăi să știe înainte, anume Iosub și Iosăp, călugăriți de egumenul Varnava”¹¹⁷. Hotărnicile deci nu se deosebesc prin nimica de cercetări la fața locului, decât doar prin obiectul lor. Și aici marturii depuneau sub jurământ, mai mult sau mai puțin solemn, cunoștința lor despre împrejurări.

Este de nevoie a caracteriza mai deaproape cercetarea prin marturi spre a putea deosebi de ea alt mijloc de dovadă de asemenea întrebuițat de procedura veche, și care are un caracter cu totul special, *jurătorii*. Marturii sunt niște persoane care depun știința lor asupra faptului; ei pot fi luați din orice clasă a societății, fără privire la părțile împlicate, deci nu după principiul parității, și marturia lor putea eși în favoarea unuia sau altuia din împlicate. Numerul lor eră de obicei nehotărât; une-ori prin un amestec cu jurătorii cum vom vedea în curând, determinat la cifrele iubite de 12, 24.

Despre valoarea mărturiei au rămas încă până astăzi la săteni o urmă neștearsă. Oricine are întru câțva practica dreptului, știe cum la cele mai deosebite împrejurări, țărani trimit acte de mărturie, fie pentru a dovedi proprietatea cuiva sau pentru alte împrejurări, acte ce înaintea legilor noastre nu mai au nici o valoare.

În aceste acte moarte se vede încă puterea tradiției, urma dreptului obișnuelnic ce a fost odată practicat, și care se păstează încă în mod iluzoriu în acea sferă a societății, de care atâta ne-am depărtat prin străinismul dezvoltării noastre.

În acest întins rol dat mărturisirei, noi vedem pătrunzând în afară într’un chip neconștiut o manifestare spontană a spiritului roman la Latinii dela Dunăre, caracterizată prin aceea că ei caută dovedirea drepturilor în *chip obiectiv*, din ară-

¹¹⁶ Doc. din 1738, în fasc. 26, lit. i, *Ibidem*. Până în 1806 se practica acest mod primitiv, barbar de a se stâlpi moșiile, Un doc. din acel an ne spune că, „l’a luat pe dânsul când era copil și ducându-l la rădăcina stejarului l’au bătut”. Iorga *Studii și Doc.* VII, p. 45. Catolicii tot pentru același scop căutau să întipărească hotarele în mintea copiilor prin daruri *Codex Bandinus* de V. A. Ureche în *An. Acad. Rom.* II, tom. XVI, 1895, p. 59: „pueris parvulis pecuniam blandiende pro memoria dist... bat”. Comp. p. LXXXV.

¹¹⁷ Doc. din 1709, în fascicula 26 lit. h. *Arhiva fondului religios din Cernăuți*. Aceste trei documente publicate de V. A. Ureche, în ziarul *Voința Națională*, anul III, No. 665.

tarea faptelor și nu în chip subiectiv ca dreptul german, care scoate dovada din afirmarea individului. Așezământul la care voim să trecem, *jurătorii*, care sunt tocmai *un mijloc de dovadă subiectiv*, împrumutat de Români pe o cale indirectă dela poporul german constituie deci un soi de anomalie în sistemul de probe obștește admis de dreptul românesc. Coexistența acestor două moduri de probație care pornesc din principii și rădăcini atât de deosebite au dat naștere însă unor formațiuni juridice prea interesante care arată într'o frumoasă lumină puterea creatoare a poporului român în formele dreptului; de aceea ne vom opri ceva mai mult asupra lor.

Dovezile : *b) Jurătorii.* — *Jurătorii* erau deosebiți de marturi. Prin ei nu se dovedeau niște fapte, ci se întărea afirmarea unei persoane prin jurământul altora; se imputernicea un jurământ individual. Într'un document fără dată, dar care trebuie să fie de pe la sfârșitul veacului al XVII-le, vedem că domnul rânduește pe un vornic de poartă care să lămurească un hotar între călugării de la Secul și răzășii dela Băloșești. Vornicul adună oameni bătrâni care mărturisesc că acea bucată de pământ ce au price, au ținut'o tot călugării de la Secul în hotarul Rusciorilor de șase-zeci și patru de ani. Mai adaugă vornicul că aceeași pricină mai fusese pornită odată de acei răzeși asupra mânăstirei Secului pe timpul lui Dumitrașcu Cantacuzino (I 1673 — 76, II 1684 — 85), care rânduiseră în carcerare pe Bantăș, iar acesta „strânsese oameni buni megiași și tot au aflat într'acest chip cum au ținut tot călugării acel loc". S'ar așteptă cineva, după cele rapoartate mai sus unde am vorbit de hotărnicii, ca pricina să fie hotărâtă în favoarea călugărilor. Înainte însă de a o face, vornicul de poartă îndeplinește „*giudețul domnului, dând Băloșeștilor să giure doisprezece oameni și să rabde călugării de acel loc*", Băloșeștii însă negăsind jurători, sunt abia atunci dați rămași de vornicul de Poartă, care pornește atunci cu oamenii, de stâlpește locul după spusele lor. Așa dar *dacă Băloșeștii ar fi găsit jurători, ei câștigau pricina, cu toate că marturii ascultați de vornicul de Poartă ca și acei ascultați într'un alt rând de Bantăș mărturisise în contra pretențiilor lor.* Se cunoaște deci într'un chip învederat că jurătorii sunt altceva, și anume mai puternici decât marturii, deoarece jurământul lor putea să răstoarne pe acel al marturilor¹¹⁸.

Alte documente vor caracteriza mai deplin acest interesant așezământ.

¹¹⁸ Vezi acest interesant document în *Arh. ist.* I, 1, p. 47. Hotărnicia lui Bantăș, *ibidem.* p. 35. Discuțiunea mai largă a acestor documente în articolul meu asupra *Jurătorilor* în *Convorbiri literare*, VIII, 1874—75, p. 214 și urm.

Intr'un hrisov dela Matei Basarab din 1633 se află expusă judecata între Vasile Spatarul și soția lui Maria pe care el o numise „muiere ră și neînțeleaptă”. Jupăneasa pentru a și restabili onoarea compromisă prin imputarea făcută de soțul ei, ceruse încă din zilele lui Leon vodă „legea țarei ca să se di-repteze”. Dar Vasile spătarul „umblase cu mită și nu numai că o împiedecase să și iee legea”, dar mai scoase și cărți de despăr-tenie. Sub Matei Vodă jupăneasa Maria, care eră o femeie ce nu înțelegea să se lese pe nedreptul batjocorită, merge la so-borul întreg ce se adunase în capitală pentru ziua de Blagovi-ștenie și cere să i se dee lege pentru a se îndrepta, ceea ce se face după cum spune domnul în hrisovul său : „Și nu am putut opri domnia mea să nu și iee giupăneasa Maria legea 12 giupă-nese pe răvașe domnești, ca să giure cu sufletul lor pe sfânta Evanghelie înaintea părintelui nostru mitropolitul Kir Vlă-dica Grigorie, cum nu este giupăneasa Maria nimic vinovată de acele cuvinte cu năpaste și asupriciune”. Jupăneasa Maria este sprijinită de cele 12 jupănese indicate anume de Domn, ca unele care aveau interes de a apăra onoarea sexului lor ata-cată într'un chip atât de brutal de Vasile Spătarul. *Ea jură îm-preună cu cele 12 jupănese că este nevinovată* și Vasile spatarul este dat rămas de lege și de judecată ¹¹⁹.

Mihai Viteazul prigonit de Alexandru al III-le pentru căi-eșise vestea că ar fi de neam domnesc, se curăță de această im-putare „jurând el cu 12 boeri că nu este fecior de domn ¹²⁰. Pe-tru Vodă dă în 1561 unui fiu desmoștenit de tatăl său pentru necuviincioasă purtare, când vine să și ceară moștenirea, lege 12 boeri ca să jure și să se curățe de bănuială ¹²¹. Aceeași in-stituție o găsim și la Românii din Transilvania, constituind unul din elementele principale ale dreptului românesc. Așa o cronică săsască ne spune într'un loc că un popă fiind bănuit a fi avut relații cu o femeie, vlădica român cere ca popa Con-stantin „să jure împreună cu alți șese popi că nu e întru nimic vinovat cu nimica” ¹²².

Aceste câte-va documente culese din toate țările locuite de Români, Moldova, Valahia și Transilvania ne dau mijlocul de a caracteriza acest așezământ.

¹¹⁹ *Mag. ist.* I, p. 206.

¹²⁰ Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 225.

¹²¹ Arhiva statului citat de Tocilescu, în studiul său *Juriul la Români*, publicat în *Foaia societăței Românilor*, 1870, p. 467.

¹²² *Chronica lui Andreas Hegyes* anno 1615, citată de Hasdeu, în *Arh. ist.* III, p. 149 : „hat der Vlădica begehrt der popa Constantin soll selbst 7 Pfaffen schwören dass er nicht Schuld an der Magd. hätte”. Expresia *selbst* 7 se reafllă întocmai în monumetele germane care pomenesc despre cojurători. Așa în *Sachsenspiegel*, III, 3 : „gegen den muss er ihn behalten *selbsibend* seiner Freunde oder sonst wahrhaftiger Leute; c. 5 : „Mag diser aber *selbsibend* seine Freiheit beweisen”.

Jurătorii nu sunt oameni ce vin să-și depună știința asupra unui fapt petrecut, fără privire la persoana împlicinaților; ei sunt din contra sprijinitori ai unuia dintre împlicinați cu jurământul lor, și sunt deci legați de dânsul mai strâns, nu și de celalalt, sau de obiectul în pricină.

Această intimă legătură de persoana împlicinatului este cea d'întâi mare deosebire de marturi. *Aceștia arată adevărul obiectiv; jurătorii susțin arătarea subiectivă*; unii vor arăta d. e. că știu că pe aice și pe dincoace se întindeau vechile hotare aceștia alții că știu că Stan pe nedreptul cere cutare moșie. De aceia și vedem jurători în cazuri unde marturii nici erau cu puțință, când e vorba a se îndretpă de o bănuială, precum acea în care căzuse jupăneasa Maria sau popa Constantin, sau când este de susținut un lucru ce nu se poate bine dovedi altfel, precum ca documentul cel ars al lui Hușin eră adevărat. Incă o dovadă de această strânsă legătură personală a juraților cu împlicinatul pe care 'l sprijin, este că documentele identifică pe jurători cu persoana pentru care ei jură. Astfel despre jurământul cu jurătoare făcut de jupăneasa Maria, documentul spune că *giupăneasa Maria au jurat și s'au curățit de bănuială, „subînțelegându-se că jurătoarele ei au jurat alătura cu ea, și contopindu-se și ele în numele ei”*.

Un al doile punct de deosebire constă în principiul *parității* admis la jurători, adecă ei trebuiau să fie din aceeași clasă cu împlicinatul care jură, un principiu care la marturi este cu neputință. Intr'adevăr când e vorba de a dovedi o faptă, trebuie să iei de marturi *pe acei oameni care din întâmplare sau împrejurări au avut cunoștință de ea*, fără privire la starea lor socială. Cu totul altmintrelea stă lucrul, când e vorba de a sprijini cu conștiință o arătare individuală, spusa unui om, deci ceva interior, care nu cade în lumea simțurilor din afară. Atunci se pot cere persoane anumite care să sprijine această arătare, atunci sprijinirea prin o conștiință pe cât se poate de același feliu este ceva cu totul potrivit. De aceea vedem că jurătorii răzășilor din Băloșești sunt oameni buni și bătrâni, adecă răzăși ca și ei, ai jupănesei Maria jupănese, și ai preotului, preoți, pe când în cercetarea prin marturi între boerii Murgești și boerii Peliu, Gligorașu și Simion¹²³, deși părțile sunt boeri, cei 24 de marturi sunt în cea mai mare parte oameni buni, bătrâni, țărani cum am zice astăzi.

Un al treile punct, mai puțin însemnat este *numărul* care la marturi poate să fie fixat sau nu, la jurători însă totdeauna trebuia să fie determinat. Ba după cât se vede impunerea unui număr anumit de marturi, ceace nu prea are înțeles, s'a făcut din

¹²³ Mai sus nota 117.

confuzia firească în niște minți nedepinse cu deosebirile juridice, între marturi și jurători, instituții asemănătoare.

Din aceste elemente se vede lămurit firea jurătorilor și deosebirea lor de marturi. Pe când aceștia sunt de obicei în număr nehotărât, neatârnați de clasa socială a imprecinatului, și depun știința lor asupra unui adevăr obiectiv, jurătorii sunt totdeauna în număr hotărât, de aceeași clasă socială cu partea pe care o sprijin și susțin cu sufletul lor o arătare subiectivă a ei, fiind în strânsă legătură personală cu dânsa.

Dar să cercetăm și alte amănunțimi privitoare la jurători.

În privirea numărului lor vedem că acel mai mic e de 6; apoi multiplele lui, numerele 12, 24 și 48¹²⁴. Numerele mai mari nu s'au întâlnit încă în documentele cunoscute până acuma.

Când partea nu găsea numărul deplin de jurători impuși prin legea dela domn, sau când cei aduși nu vroiau să jure, procesul era numai decât pierdut. În cercetări cu marturi era mai la urmă indiferent din câte guri ieșea adevărul, numai să fie îndestule pentru a forma convingerea; dar chiar dacă unul sau doi ar fi arătat altfel decât mulțimea celorlalți, aceasta nu ar fi făcut de nimic mărturia, care ar fi stat bună și ar fi ajutat părții în favoarea căreia eșise, la câștigarea pricinei. La jurători lucrurile trebuiau să fie altmintrelea; anume legea dată părții socotea că este neapărat ca cutare număr de conștiinți să sprijine o susținere individuală. Dacă nu se aducea întocmai acest număr, condiția esențială nu era îndeplinită și susținerea era căzută. De aceea numărul este o condiție firească a jurătorilor, și jurământul tuturor o condiție firească a efectului lor.

Dovadă despre aceasta am avut întâi în procesul Băloșștilor, unde aceștia negăsind jurători cad la judecată. Într'un document dela Petru Șchiopul din 1560, un boier, banul Hamza, pierde un proces cu mitropolia, „căci nu putuse face să jure cei 24 de boieri”¹²⁵. Un alt document de pe timpul lui Pătrașcu Vodă, 1558 care conține hotărârea dată într'un proces dintre Stanciul cu Părvul și Stan pentru moșia Vulpeștii, ne arată că „au jurat cei 12 boieri înaintea repositului Vlad Voe-

¹²⁴ Hrisov dela *Radu Vodă*, 1528: „și am dat domnia mea lui jupân Ivașcu paharnicul lege 48 de boieri”. Altul dela *Mihai Viteazul* 1597: „ci au luat lege peste lege 48 de boieri pre răvașe domnești”. Ambele în Arhiva statului citate de Tocilescu l. c. p. 465 și 466. O singură dată se văd numai 3 jurători. 1628, N. Iorga, *Studii și Doc.* VII p. 5 „și am dat domnia mea leage lui Staico postelnicul trei boieri”. Altă dată se văd numai 2 boieri dați ca jurători; 1668 publicat în o culegere privată de D. V. Dumitrescu în art. său *Instituția jurătorilor*, în *Conv. lit.* XXXIII, 1899 p. 763. Adaoge 1618 și 1620, *Doc. românești*, ed. Bianu p. 39—40 și 54. Odată se văd 4 jurători, 1464 I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 82.

¹²⁵ Din Venelin citat de Hasdeu *Arh. ist.*, III, p. 146.

vod, cum că au avut Stanciul bătrână și dreapta moșie moștenească; iar Pârful și Stan nu s'au lăsat așa, ci au luat 24 de boieri dinaintea lui Mircea Vodă, ca să jure, și n'au putut nici de cum să jure și au rămas de lege și de judecată"¹²⁶. În sfârșit un hrisov dela Mircea Vodă din 1559 arată că dând lege lui Roșca și fiilor lui Răsipă 24 de boieri ca să jure ca să jure că au avut moștenire în satul Bahna; n'au putut aduce acei boieri la zi și la soroc, și au rămas Roșca și fii lui Răsipă de lege dinaintea domniei mele". Alt document din 1644 ne arată pe Paraschiv fecior Barbului clucer care iea lege peste lege 12 boieri, dar nu a putut să jure¹²⁷. Nu este de admis că în toate aceste cazuri părțile interesante să nu fi găsit nici un singur jurător; fiind însă că nu găsiseră numărul deplin, de aceea se spune că nu au putut să jure.

Acești jurători sunt în multe cazuri aduși de părți, în urma legerii luate dela domn, după propria lor alegere. Așa a fost în județul dat Băloșeștilor în care se spune ca jurători n'au găsit. Adese ori întâlnim jurători dați pe ravașe domnești, precum în cazul jupănesei Maria, unde cele 12 jupănese care trebuiau să jure alături cu ea sunt luate „pre ravașe domnești”. În acest caz domnul indică anume care persoane trebuiau aduse la jurământ, și eră deci o formă mai greă a jurătorilor. În afară de cazul jupănesei Maria, mai amintim și un document al lui Vlad Vodă din 1571, în care domnul „dă călugărilor 12 jurători, de au jurat cum că sunt drepte moșii ale sfintei mânăstiri, anume popa Sava din Podeș și popa Boda din Strugurți și popa Vlad din Podeș (urmează încă denumirea a 9 popi), care au jurat cu sufletele lor înaintea Radului din Bărești; iar jupânul Radu a scris carte către domnia mea, cum au jurat și au dat sfintei mânăstiri dreptate”¹²⁸.

Jurământul se făcea ca și acel al marturilor, în mod solemn, „pe sfânta Evanghelie și pe sfânta cruce în sfânta biserică” cum spune hrisovul de mărturie a părcălabului de Suceava în pricina boierilor Murgești¹²⁹. Dacă jurătorii jurau pe nedrept, erau pedepsiți întocmai ca marturii minciunoși. Gloaba eră de șese boi, averea obicinuită a țării pe atunci, și care adese ori înlocuia moneda. Astfel vedem într'un hrisov al lui Constantin Șarban din 1654, pe domnul spunând că „am globit domnia mea pe acești 12 jurători, de le-am luat dela unul câte șese boi, precum este legea, pentru că au jurat strâmb”¹³⁰.

¹²⁶ Arhiva statului, citat de Tocilescu, l. c. p. 464.

¹²⁷ 1599 Arhiva statului citat de Tocilescu *ibidem*; 1644 N. Iorga *Studii și Doc.* X, p. 119.

¹²⁸ *Ibidem*, p. 467.

¹²⁹ *Arh. ist.* III, p. 233.

¹³⁰ Arhiva statului, citat de Gr. Tocilescu, l. c. p. 469. Mai vezi un document dela Alexandru Vodă, 1568: „luându-se și amenda în bol dela jurătorii cei

În documentele studiate până acuma reiese că jurătorii noștri au o asemănare deplină cu *conjuratores* din dreptul medieval german. Și aceștia erau luați spre întărirea conștiinței individuale, după ideile germane, care puneau mai presus jurământul unui om liber, întărit de acel al semenilor săi, decât marturii ce ar putea exista asupra faptului. Germanii exagerând principiul onestității, nesocotiau cu totul interesul propriei conservări, care tocmai împinge pe făptaș să ascundă adevărul. Legea salică dispunea chiar anumit că „în contra capului său și a averii sale nu trebuia omul să primească marturi”¹³¹. Din această pricină dreptul german alergase la felurite mijloace de dovadă, unul mai absurd decât altul, probele lui Dumnezeu, duelul judeciar și cel mai puțin absurd din toate, acel al cojurătorilor, pe care îl vom vedea cum a putut să se introducă și la noi, unde am găsit că predomină sistemul rațional roman de dovedire obiectivă, prin marturi. Să arătăm însă analogia deplină între jurătorii noștri așa cum i-am aflat caracterizați până aici și cojurătorii dreptului german. Legile principelui longobard Wallia, dispunea că dacă se ponegria femeea cuiva de un altul despre un lucru îndoielnic, să se poată curăți jurând cu alte șese femei¹³², caz *identic* cu acel al jupănesei Maria. Conjurătorii trebuiau să fie deci totdeauna de condiția celui ce jură. Așa legea Frizonilor dispunea că „dacă un colon ar ucide pe un nobil, să se scuzeze cu 35 de jurători *de condiția sa*”¹³³. De asemenea un preot trebuia să jure cu alți preoți¹³⁴ un nobil cu alți nobili și așa mai departe.

Acești cojurători întăreau, ca și la Români, spusa aceluia pe care îl sprijineau; nu se ocupau de loc de adevărul faptului de dovedit. Ei jurau după jurământul făcut de împricinat că este adevărat. Izvoarele germane spun anumit că „după ce jură împricinatul, apoi jurau marturii (adecă jurătorii) săi, că *jurământul său este curat și nu mincinos*”¹³⁵.

strâmbi” (*Foaia Societății Românismului*, I, 1870, p. 47). Se vede că această era soarta obicinuită a rândului întâi de jurători, când acei luați cu lege peste lege jurau altfel. Tot odată se rupeau actele care dăduseră celor ce câștigau pe temeiul primilor jurători. 1588. Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 246.

¹³¹ „Contra caput suum et contra suam hereditatem non debet homo accipere testes”. *Lex Salica*, II, 15 în Walter, *Corpus iuris Germanici*.

¹³² *Leges principis Walliae*, c. 14 : „si cuius uxor de alio infamatur et hoc tamen sit incertum septima manu mulierum expurget”, citat de Strippelmann. *Die nothwendigen Eide*, p. 189 Pentru a se curăți de adulter trebuia să jure cu 50 de femei (c. 5).

¹³³ *Lex Frisonum* I, 7; „Si litus nobilem occiderit, cum 35 juratoribus suae conditionis, se excuset”.

¹³⁴ *Leges principis Walliae*, citate mai sus : „cum vicinis 5 presbyteris quos se nolle prejerare cognoverit”.

¹³⁵ *Sachsenspiegel*, III, § 2, 3 : „darnach solle schweren seine Gezeugen dass sein eidt rein sey und nit meineidig. „Cf. *Formulae Sirmont* : (în Walter, III, p. 396) : quicquid iste de hac causa juravit, verum et idoneum sacramentum exinde juravit”.

Numerul cojurătorilor din legile germane este adeseori 6 și 12, une ori însă și mai mare, precum 35, 48, 50, 72 și până chiar până la cel colosal de 300.

Analogia între așezământul românesc și acel german merge chiar mai departe. Se găsește în dreptul german până și deosebirea între cojurători liber aleși și de acei numiți pe ravașe domnești. Cei d'întâi se numeau *advocati*, cei de al doile *nominati*. Așa adeseori întâlnim în dispozițiile legilor germane prescrierea, ca să se curățe cineva de o imputare prin cojurători *numiți*; de exemplu legea Alamanilor, care dispune că „să jure cu 12 jurători, și anume 5 numiți și 7 chemați”¹³⁶.

Pe lângă deosebirea principiilor din care pornesc sistemele de a dovedire roman și german, cel d'întâi obiectiv, cel de al doile subiectiv, mai este încă un al doile punct care deosebește tot atât de radical acestea două metode de a descoperi adevărul în trebile juridice. Anume dovada la Romani eră *pozitivă*; la Germani *negativă*. La Romani cel ce afirmă ceva trebuia să o dovedească. La Germani din potrivă cel ce eră învinuit trebuia să se curățe, cu toate că nu se aduceau în contra lui nici un soi de probă. Cum ar fi fost însă cu puțință o dovadă negativă. *că nu ai făcut ceva*, lucru absurd în sine, decât prin mijloace tot atât de absurde ca și principiul din care ea decurgea. De aici necesitatea cojurătorilor, dacă nu vroia să se recurgă la duel sau la probele lui Dumnezeu.

Transformările românești ale jurătorilor. — Este invederat că împlântarea unui asemenea sistem străin de dovadă într'o minte și în niște obiceiuri romane trebuia să aibă de urmare o adâncă a lui modificare. De aceea așezământul jurătorilor încercă la Români niște prefaceri care îi schimbară natura și făcură din el o plăzmuire proprie a poporului român. Pe atunci poporul nostru chiar când primea elemente străine, aveă puterea de a le asimilă, a le preface și desvoltă după propriile sale nevoi, puteri și înprejurări, facultate care astăzi pare a fi dispărut cu totul din el, în care elementele străine intră cu toptanul și rămân astfel neasimilate, în mijlocul vieței sale.

Să vedem ce a făcut poporul român din așezământul german al jurătorilor :

Mai întâi la Germani acest sistem de dovadă eră întrebuințat exclusiv numai în afacerile penale¹³⁷, pe când la Români

¹³⁶ *Lex Alamanorum* c. 53⁷(în Walter) : „Et cum 12 sacramentalibus juret, cum 5 nominatis et 7 advocatis” : c. 28 : „cum 12 nominatis jure et aliis advocatis”.

¹³⁷ Juristul Setzer în cartea sa despre jurământ scrisă în 1608, spune că : „moda de a jura cu conjuratori, nici odată nu a existat în dreptul civil” Citat de Strippelmann, *Die nothwendigen Eide*, p. 211.

Îl găsim aplicat și la acele civile. La început găsim un mijloc naiv de a se înconjura această greutate, anume darea aceluiaș număr de jurători ambilor împricinați. Așa bună oară găsim în 1570 pe Alexandru Vodă dând jupănesei Culea care avea o pâra cu frații ei dela Balta Brancovinilor câte 6 boieri jurători pentru fiecare parte¹³⁸. Frații jupănesei negăsind jurători sunt dați rămași. Ce s'ar fi întâmplat însă când ar fi găsit? Cum s'ar fi hotărît pricina? De aceea să vedem iscodindu-se o nouă.....

Aplicarea cojurătorilor la Români în pricini civile se arată bună oară în un document dela Ștefan cel Mare din 1461 dat în procesul dintre Cramăș și Nicorescu de oparte și Hușin de altă. Hușin invocă între alte dovezi și un hrisov dela Domnii Ștefan și Iliăș fii lui Alexandru cel Bun, care hrisov s'ar afla la popa rusesc din mahalaua târgului Sucevei. Trimițându-se după acel preot el arată că în adevăr avuse acel hrisov dar că arsăse când cu pojarul bisericei în care slujia. Domnul atunci dă lege preotului să jure împreună cu alți șase preoți că acel ispisoc a fost adevărat și aducând preotul rus șese preoți și el al șeptelea au jurat pe preoția lor, și așa Hușin au câștigat toată dreptatea'¹³⁹.

Timpurile de atunci de desvoltare neconștientă nu-și dăduse sama de însămnătatea înnoirei introduse aci de odată în așezământul cojurătorilor. Să făcuse o săritură uriașă prin aplicarea sistemului de dovedire *negativ* al cojurătorilor din materiile penale, la un fapt pozitiv din o afacere civilă, dovedind existența și a adevărului unui document. Pe această cale ce pareă nu prea îndepărtată de firea așezământului se pregătea în el a doua schimbare, anume aplicarea lui la dovedirea intereselor civile unde nu mai eră vorba de a se curăța de o învinuire ci de a dovedi pe partea căruia din doi împricinați se află dreptatea.

În curând prin o plăzmuire particulară a poporului român și care nu se întâlnește în dreptul german aceasta învoia ambelor părți a întrebuița periculoasa armă a cojurătorilor, anume dându-se părții răpuse voia de a lua *lege peste lege*, adică de a *răsturna cu jurământul unui număr de jurători indoit pe acel al părții adverse*. Așa în cazul când omul câștigase o judecată jurând cu 12 jurători, protivnicul său, căpătând legea preste lege, putea jură cu 24 de jurători și nimicea judecata de mai înainte, câștigând el pricina respectivă. Exemple de luarea legii preste lege sunt destul de numeroase în documentele noastre. Așa în un hrisov dela Vlad Vodă (Călugărul) din 1490 se poveștește judecata între un boier Petru și un altul Matei dela o mo-

¹³⁸ N. Iorga, *Studii și Doc.* V, p. 171.

¹³⁹ *Arh. ist.* IV p. 148 păstrat numai în traducere. Asupra autenticității lui vezi observațiile lui Hasdeu *l. c.* Tot în acest document se află și *legătura* (hărăia de mai târziu). Vezi mai sus nota 9.

sie, zicând domnul în el : „că s'a fost sculat Petru de a jurat cu 12 boieri și a luat hotarul de jos ; dar pe urmă iarăși s'a sculat Matei de a jurat cu 24 de boieri și a recâștigat acel hotar de jos”¹⁴⁰. Un alt hristov dela Matei Basarab din 1630 expunând un proces al lui Bunea visternicul cu niște țărani spune : „Bunea visternicul le au dat lege 12 boieri după răvașe domnești, pe care ei i-au și adus la zi și au jurat ; dar văzând atunci Bunea că jurământul a fost strâmb, a luat dinaintea domniei mele dela divan lege preste lege 24 boieri pe ravașe domnești, și au venit la divan înaintea domniei mele la termen preciz după lege cu 24 de boieri”¹⁴¹. Mai cităm hrisovul lui Mircea Vodă din 1559 în care se istorisesc două procese deosebite. În cel dintâiu se vede că mănăstirea Tismana avusese pâră cu Roșca și fiii lui Răsipă pentru satul Bahna înaintea lui Mircea Vodă și zice despre urmarea acelei judecăți : „și au luat călugării lege 12 boieri și au jurat cu dânșii că n'au avut Roșca și fiii lui Răsipă nici un amestec în satul Bahna ; iar după acea a pârît Roșca cu fii lui Răsipă și înaintea doamniei mele. Iar domnia mea am dat lui Roșca și fiilor lui Răsipă legea de 24 de boieri să jure că au avut în satul Bahna moștenire ; iar ei n'au putut să aducă boerii la zi și la soroc și au rămas Roșca și fii lui Răsipă de lege înaintea domniei mele”. Celălalt proces care conține iarăși luare de lege preste lege este între călugării Tismenei cu satul Răguli, care se petrece întâi sub Pătrașcu Vodă apoi sub Mircea. Vorbele hrisovului sunt : „și au luat călugării Tismenei lege 12 boieri și hotarnic și au așăzat semn și hotare ; dar după aceia satul Răguli nu s'au lăsat așa și iarăși a pârît înaintea domniei mele că sunt cotropiți. Domnia mea întru aceasta am dat satului Răguli lege preste legea călugărilor, 24 de boieri să jure că au avut ei moșie moștenească în Ploștina, iar ei n'au putut să aducă boerii la zi și soroc să jure nici de cum, și au rămas satul Răguli de lege dinaintea domniei mele”¹⁴². De asemenea mai amintim și judecata conținută în un hrisov dela Ștefan Cantacuzino din 1681 între răzășii de Strâmba din județul Doljului și mănăstirea Govora în care răzășii „s'au pârât de față cu Vasile egumenul zicând ei cum că nu sunt Rumâni mănăstirei, ci i-au împresurat călugării fără dreptate, și i au ajuns divanul și judecata să jure cu 12 megieși, și au fost și au jurat într'aceia vreme. Iar Vasile egumenul știindu-i pre dânșii Rumâni adevărați, de i-au stăpânit tot mănăstirea, au fost mers la divan iar împreună cu Români de au fost luat lege preste lege 24 de boieri, și au jurat

¹⁴⁰ *Arh. ist.* I, 1, p. 66.

¹⁴¹ Din colecția lui Venelin cita de Hasdeu *Arh. ist.* III, p. 147. Deși documentul spune că *Bunea visternicul a dat lege țărănilor*, acesta este numai un chip de exprimare. Bunea propusese darea legii, care însă se făcuse și aice, ca în toate celelalte cazuri, de domn.

¹⁴² *Arh. statului*, citat de Toșilescu, I. c. p. 469.

rămându-i a fi Rumâni sfintei mânăstiri”¹⁴³. Legea peste lege cerea însă neapărat o nouă modificare în sistemul cojurătorilor, astfel precum îl întâlnim la Germani, anume în ce privește respectarea principiului parității. Este învederat că pentru a se putea lupta înaintea judecăței cu numărul cojurătorilor, aceștia trebuiau să fie de aceeași talie, căci altfel cum s’ar fi putut măsura puterea jurământului? Pentru ca 24 să fie mai tari decât 12, se cere ca atât unii cât și alții să fie de același calibru. De aceea se vede că în procesele de asemenea natură, jurătorii sunt de obicei boieri, clasa cea mai cu vază, cea mai respectată din țară. Atât călugărilor cât și țăranilor în procesele pentru pământuri pe care le au cu boierii sau între ei, nu li se dau jurători din clasa lor, ci totdeauna boieri. Ne poate miră împrejurarea cum se lăsau un număr atât de mare de boieri să fie supărat cu călătorii până la locul judecății, mai ales când eră vorba de interesul unor țărani, dacă nu am afla că ei erau despăgubiți în destul de mănos de părțile ce-i chemau. Documentul cel urieș al Buzeștilor care conține întăritura lor în proprietatea a peste 200 de moșii arată cum niște vecini din Piatra (Mehedinți) care aduseseră 24 de boieri jurători pentru a se curăți de vecinătate, au luat îndatorirea de a plăti toate cheltuelile care se urcau la 25.000 de aspri. În vremuri mai vechi plata jurătorilor se făcea în boi. Așa un document dela Alexandru Voevod din 1572 ne spune că „jupâneasa Stana a jurat cu 24 de boieri și a luat ocina dela Corlat și dela cetașii lui și a luat și boii celor 12 boieri ai lui Corlat”. Se vede că boierii cei dintâi al căror jurământ eră răsturnat de cei de ai doilea pierduseră și mulțumita ce o primiseră pentru osteneala lor, ca unii ce erau priviți ca jurați pe strâmbătate¹⁴⁴.

Un alt punct în care iarăși așezământul jurătorilor români se deosebește de acel al Germanilor, este că acest mijloc de dovadă la Români este totdeauna impus reclamantului. Așa în documentele citate mai în urmă, Bunea vistiernicul reclamă, și lui îi se dă întâi lege să jure; în acel dintre mânăstirea Tismana și cu Roșca și fii lui Răsipă de o parte, de alta cu satul Răguli, călugării reclamanți ieau mai întâi lege, și părății numai după ce pierd judecata și devin oare cum la rândul lor reclamanți, ieu lege preste lege. Cât timp jurătorii serviseră numai cât spre a apăra pe cinevă de o imputare penală, de care jurătorii slujiau spre a’l curăți, se înțelege dela sine că ei trebuiau dați părătului, cea ce se face și în dreptul român; dacă însă dreptul german ar fi făcut aplicarea jurătorilor la pricini civile, ar fi impus tot după principiul său fundamental părăților îndepărtarea recla-

¹⁴³ Cipariu, *Arhiva pentru filologie și istorie*, 1867, p. 78.

¹⁴⁴ Doc. Buzeștilor în *Revista Tinerimii române* 1898, p. 111 și urm.; 1592 *Revista p. litere* a lui Tocilescu X, 1909, p. 288.

mației prin cojurători, Acest așezământ însă introducându-se la un popor cu deprinderi romane. se aplică și la el principiul cel atât de firesc că „cel ce reclamă trebuie să dovedească?”¹⁴⁵, și astfel se desvoltară acele norme particulare dreptului românesc a întrebunițării jurătorilor în pricini de natură civilă. Acest principiu de a nu încuviința jurători de cât reclamantului, conduse la stabilirea mai multor regule care să garanteze aplicarea lui, din care una. foarte însemnată, ne a fost pastrată de un document din 1506 dela Vlad Vodă. Din el se vede că mănăstirea Vieroșul reclamase niște mori stăpânite de Vlaicu clucerul. Mănăstirea luă 12 boieri jurători, care jurând, ea câștigă procesul. Vlaicu însă „n'au vrut să se lese precum au dat acești boieri dinaintea domniei mele, sfintei mănăstiri ci a pârât cum să iee și el lege să jure. Însă călugării *nu i-au dat lui lege pentru că ținea Vlaicul clucerul morile*, și iară călugării au luat lege și într'al doile rând tot boieri mari, 24, care au căutat după dreptate și după lege”¹⁴⁶. Cazul acesta, care poate să ne pară curios de oarece legea preste lege se încuviințează aceleiași părți care au jurat odată, se explică prin acea că Vlaicu ne dând morile din stăpânire, după jurământul celor 12, rămăsese tot pârât, și nu putea deci luă lege preste lege, în această calitate, ci ar fi trebuit să le părăsească, *să devină el însuș reclamant* pentru a putea luă lege preste lege. Cine nu vede în asemenea distincțiuni o jurisprudență înaintată, deși numai obișnuelnică, un talent deosebit de a forma mai departe așazămintele juridice?

Amestecul jurătorilor cu marturii și cu judecătorii. — Amestecarea jurătorilor cu marturii putea să se întâmple ușor. Am spus că în principiu la popoarele germane, jurătorii jurau că cele ce spune partea sprijinită de ei este adevărat. Această ațintire atât de subiectivă a minței, va fi dat de greș uneori chiar la Germani, de exemplu atunci când jurătorii cunoșteau și faptul de întărit prin jurământ. Ei atunci adevereau fără să vree împlicit și faptul însuș; erau și marturi, nu numai jurători. La Români unde ațintirea minței asupra obiectului eră firească, mai în totdeauna jurământul în principiu subiectiv, va fi luat un caracter obiectiv prin referirea lui și la faptul de dovedit. Cu alte cuvinte la Români, jurătorii au fost în toate timpurile mai mult niște marturi, însă marturi în condiții anumite, care îi deosebiau de acei ordinari. Deosebirea dintre marturi și jurători este ca aceea că la aceasta din urmă nu încăpea darea de lege peste lege.

Această amestecare a celor două instituții conduse la o a treia formă, în care jurătorii încep a luă rolul de judecători.

¹⁴⁵ „Actori incumbit probatio”.

¹⁴⁶ *Arh. statului*, citat de Tocilescu, l. c. p. 468.

Fiindcă domnul nu hotăria altfel pricina de cât cum jurau jurătorii, se putea spune că această hotărîre eră dată chiar de ei; că ei judecau pe părți.

Întâmplându-se acest amestec de noțiuni, nu este de mirat, dacă găsim documente în care delegarea de a judeca, în loc de a fi trimisă unui dregător domnesc, care cu ajutorul megieșilor, ca marturi sau jurători, să judece pricina, este trimisă chiar megieșilor, spunându-le domnul *ca ei să judece*. Înainte de a merge mai departe în expunerea acestei noue forme izvorite pe pământul românesc din un așezământ străin, să cercetăm câte-va documente. În unul din 1591 Raz Giurgi vel ban de Craiova, trimite o carte către 12 megieși în cuprinderea următoare: „Scris'am răvașul nostru vouă 12 megieși anume (urmează numele lor), pe care v'au luat pe cartea noastră, Moldovanul și cu Stănilă de acolo, pentru că au avut găleavă, aicea la scaun înaintea noastră pentru moșia Crăciuneasa. Deci noi n'am putut ști cum le este lucrul, ci ei s'au învoit și v'a luat pe cartea noastră, *să-i judecați* și să le luați sama pentru acea moșie Crăciuneasa; de care lucru vă scriem megieșilor să căutați că vă strângeți toți la un loc, să le citiți cărțile și zapisele, și s'au învoit megieșii amândoi să vă strângeți acolo înaintea lui Dumitru părcălabul ot târgul Jiului, să adeveriți, să vedeți avut'au Stănilă treabă în moșia Moldovanului au n'au avut; foarte bine să socotiți și să nu fățăriți cumva, și cu frica lui Dumnezeu să adeveriți și pre ce veți adeveri, să le faceți și zapis stătător”¹⁴⁷. Ce sunt acești 12 megieși cărora domnul le delegă o judecată? Caracterul lor este cam greu de determinat. Judecători curați nu sunt, căci atunci ce nevoie ar avea să se adune înaintea părcălabului? Și cu toate aceste ei sunt mai mult de cât niște simpli jurători, de oarece ei nu mai jură pentru dreptatea uneia din părți, ci au să cerceteze cărțile și zapisele, și au să rostească o judecată, pe care domnul le o recomandă să fie *nepărtinitoare*. Nu se spune în document, dacă megieșii aveau să jure sau nu, nici dacă jurământul trebuia să-l facă înaintea părcălabului.

Un alt document va lămuri încă mai bine caracterul acestor *megieși judecători*, care nu sunt *de cât o transformare românească a jurătorilor*. Acesta este dela Alexandru al III-le predecesorul lui Mihaiu Viteazul, din anul 1593. Hrisovul este dat pentru o pără ce rădicase banul Hamza și satul Brezovenii, în potriua lui Ioan și Stoica pentru o moșie Hălânga, încă de pe vremile lui Mihnea Vodă. Spune documentul: „Intr'aceea Mihnea Vodă a dat lui Hamza și satului Brezovenii trei megieși, și lui Ioan și lui Stoica alți trei megieși, ca să întocmiască Halânga cum vor găsi ei cu sufletele lor. Iar acești șese megieși

¹⁴⁷ *Arh. statului*, reproduc de Tocilescu, l. c. p. 466.

căutară și adevărul că n'are Hamza banul și satul Brezovenii nici o împărțire cu această moșie ce este moștenire a lui Ioan și a lui Stoica, și rămase Hamza banul și satul Brezovenii de lege înaintea Mihnei. Iar când a fost acum, Ioan și Stoica n'au putut să se odihnească de satul Brezovenii, poprind iarăși această moșie ce se numește Hălânga. Dare Ioan și Stoica se dușeră înaintea cinstitului judecător al domniei mele, jupânul Cociban din Craiova și stătură de față. Apoi cinstitul judecător al domniei mele, a judecat și au adus pe acei 6 megieși înaintea, și spuseră precum aflase ei cu sufletele lor. Așa dar acești 6 megieși iarăși deteră această moșie lui Ioan și lui Stoica; iar satul Brezovenii nici un amestec să nu aibă în această moșie, și rămase satul Brezovenii de lege. Deci am dat și domnia mea lui Ivan și lui Stoica, ca să le fie această moșie ohavnică lor și fiilor și nepoților și strănepoților, și de nime să nu fie supărați, după porunca domniei mele; iar satul Brezovenii, dacă bănuiește năpăstuire, să iee 12 megieși”¹⁴⁸.

Și aici vedem niște megieși însărcinați cu judecata, ca și în documentul precedent; dar să vede mult mai clar că acești judecători nu sunt de cât jurători modificați. Astfel după ce se rostesc acești megieși, hrisovul spune „și rămase satul Brezovenii de lege înaintea Mihnei“, ceea ce ne arată învederat că judecata se urmă înaintea lui Mihnea, și că megieșii fuseseră numai delegați cu cercetarea ei. Brezovenii însă nelăsând în pace pe Ivan și pe Stoica și cuprinzându-le din nou moșia, aceștia vin înaintea banului de Craiova, care nu le mai dă legea de jurători ce o avuse odată, ci chiamă numai pe megieși înaintea lui și-i întreabă, și ei mărturisind cum au spus mai înainte, se recunoaște dreptatea lui Ioan și Stoica din nou, întărindu-se judecata banului de cătră domnitor. Dovada cea mai învederată, că acea comisie de judecată nu era de cât niște jurători modificați, este însă împrejurarea că *domnul lasă Brezovenilor dreptul de a cere lege preste lege, 12 megieși, dacă nu sunt mulțumiți*.

Astfel lucrase și prelucrase spiritul poporului român acel așezământ străin al jurătorilor, de nu rămăsese acuma din el decât numele, iar ființa lui era cu totul schimbată. Din niște sprijinitori ai unei susțineri individuale, întrebuițați numai la afaceri penale, spre a se curăți de o învinuire, Românii aplicându'i la daraverile civile, făcuseră din ei un așezământ juridic însemnat, care slujî timp de veacuri la rezolvirea tuturor pricinilor. Se creară forme și dispoziții nouă, care să facă acest așezământ destoinic a îndeplini noul rol atribuit lui de poporul român, și de sigur că dacă documentele noastre cunoscute asupra

¹⁴⁸ Document publicat pentru prima oară în *Foata societății Românilor*, anul II, 1871, p. 33.

lui ar fi mai numeroase, s'ar putea desface din ele o întregă jurisprudență.

Insemnată este mai ales forma de pe urmă studiată de noi, în care jurătorii sunt schimbați în o *comisiune de anchetă, însărcinată chiar ea cu judecata pricinii*. Aici ajunsese Românii la o formă sănătoasă, care putea, dezvoltându-se, să aducă cele mai fericite roade, să dea naștere la o *judecată prin popor*, asemenea așezământului englez al juraților, dezvoltat și dânsul tot din asemenea comisiuni de anchetă¹⁴⁹. Din un așezământ vicios și fără putință de a se susține mult timp, ca acel al jurătorilor, Românii ajunseseră a formă prima treaptă a unei folositoare instituții juridice. Cu o desfășurare mai puțin furtunoasă a istoriei lor, ce ar fi învoit pașnica dezvoltare a așezămintelor lor, această formă a judecăței ar fi dat poate și la ei niște rezultate vrednice de imitat. O sămânță, chiar rea, căzuse pe pământul mănos al unei minți înzestrată cu un puternic simț juridic, un dar firesc moștenit dela străbunii Romani, care dezvoltaseră această parte a conștiinței omenești într'un grad neasămănat. Eră deci firesc lucru ca arborele rășărit din ea să poarte roade bune, datorite sucului cu care el fusese hrănit.

Așezământul jurătorilor, astfel precum s'a dezvoltat la poporul român, este deci un product curat național. Totuși fiind că originea lui este străină, să căutăm a descoperi de unde au fost împrumutate primele lui forme.

Originea jurătorilor. — Analogiile aduse de noi mai sus între așezământul român și acel german al jurătorilor, nu mai pot lăsa nici o îndoială unde trebuie căutată originea lui, și ar rămânea numai de explicat, cum au putut Românii să împrumute așezământul unui neam de oameni, cu care nu au venit aproape nici odată în atingere directă¹⁵⁰.

¹⁴⁹ Vezi asupra acestei origini a juraților în Anglia, Biener, *Das englische Geschworenengericht*. Comp. studiul nostru asupra jurătorilor în *Conv. lit.* VIII, p. 137—147.

¹⁵⁰ Hasdeu, în *Arhiva istorică* III, p. 145—156 și Tocilescu în *Foia societății Românismului*, I, 1870, p. 463 și urm. și 503 și urm. se încearcă de a dovedi două lucruri peste putință: mai întâi că jurătorii români nu ar fi în toate cazurile de cât niște jurați; apoi că atare instituție ar fi fost moștenită de Români de la poporul Romanilor, de la care ei ar fi împrumutat între celelalte popoare europene numai acel al Englezilor. Am arătat cazul excepțional în care se pot asemăna jurătorii noștri cu jurații englezi. Cât despre faptul că juriul sau jurătorii (pentru Hasdeu cât și pentru Tocilescu lucrul e tot una), ar fi așezământ roman, care nici odată nu ar fi fost cunoscut de popoarele germane, asemenea părere este atât de protivnică acelei a unanimității cercetătorilor instituțiilor juridice, în cât credem de prisos a o mai combate cu de amănuntul. Este admis ca un adevăr neîndoelnic de cătră toate autoritățile în materie de drept, că sistemul roman de judecată se deosebia radical de acel german, cel întâi primind ca justiția să fie rostită de organele statului, cel de al doile făcând din ea o atribuție a poporului. Juriul este deci de origine germană; de aceea s'a și dezvoltat el la poporul acela ce au fost

Greutatea însă dispare de îndată ce întâlnim cojurători și la popoarele slavone, care înconjurau pe Români și anume atât la cei de sud, precum la Bulgari, Sârbi și Croați, cât și la cei dela nord, precum la Poloni, Boemi, care ei înșii au împrumutat acest așezământ dela popoarele germane cu care veniseră în atingere.

Astfel în zaconicul lui Ștefan Dușan, regele Sârbilor, din anul 1348, găsim asupra jurătorilor următoarele prescrieri: „De acum înainte să fie jurământ și pentru puțin. Pentru un lucru mare să fie 24 de jurători (*поповъци*); iar pentru o afacere mică 12; iar pentru un lucru mic, 6, dintre care nici unul să nu fie rudă sau neprieten cu vre-unul din împričinați. Și acești jurători să nu aibă dreptul de a împăca, ci numai de a justifica sau condamna. Și fiecare jurământ să se facă în bise-rică și să-i aducă la jurământ preotul îmbrăcat în vestmintele de slujbă. Și la jurământ să fie crezuți aceia pentru care mai mulți vor jura și mai mulți îi vor justifica. Precum fusese lege la bunul împărat, la sântul rege, să fie boierilor mari boieri mari jurători și oamenilor de mijloc cei de o potrivă lor și la ceilalți iatăși cei de o potrivă să le fie jurători”¹⁵¹.

De asemenea găsim și în Croația așezământul jurătorilor, în așa numita lege a Vinodului din anul 1280, care prevede că „fiind înaintea curței proces pentru furt, dacă cei ce vorbesc în cauză și acuzatorul nu au marturi contra acuzatului, atunci acuzatul se admite la jurământ, pentru violență el și încă 24 de jurați, iar pentru furt numai 12 jurați, iar pentru furt din sat și pentru arderea bucatelor și pentru răpirea nocturnă a fânului așezat în stoguri, pentru asemenea fapte acuzatul va jura numai cu 6 jurați. Și încă dacă se va silui o femeie și nu vor fi

mai puțin supus de cât toate celelalte înrîurirei romane, la acei englez. (Hasdeu, l. c. p. 151, crede din contră că Anglia „ar fi singura țară germană pe jumătate latinizată prin limbă și obicei”?). Jurații însă nu au a face cu jurători de cât la noi în țară, unde am văzut cum, din o desvoltare particulară, jurătorii noștrii păreau meniți a da naștere și la Români așezământului Juraților. La popoarele germane, care singure au produs și jurătorii (sistem de dovedire în procese de natură subiectivă și deci direct protivnic acelu roman cu caracter obiectiv) și jurații, aceste două forme nu s'au confundat și nu pot fi amestecate una cu alta, — mai ales după numeroasele studii făcute asupra lor. — de cât de cine nu le cunoaște. Tocilescu merge mai departe. Pentru a dovedi existența juraților la *fratii neolatini* din apusul Europei, aduce texte din capitularele lui Carol cel Mare, din legea Francilor Salici, legea bavareză și aceea a Alamanilor. (*Foata soc. Rom.* 1870, p. 513). „Aceste sunt însă izvoare germane, deși sunt scrise latinește și deci dovedesc tocmai ceea ce Tocilescu vroește să denege, existența jurătorilor la Germani, si nu pot nici într'un caz sluji spre a îndreptăți încheierea articolului lui asupra *juryului* la Români; „din toate câte am zis până aici esă în relief: *Latinitatea neamului nostru*”. Numai pe instituția germană sau germano-slavă - a jurătorilor, nu se poate întemeia această latinitate, de altmintrele sigură și nerăsturnabilă.

¹⁵¹ Studiul lui Hasdeu asupra *Zaconicului lui Ștefan Dușan*, în *Arh. ist.* III, p. 145.

fost marturi pentru acea siluire, va decide un juriu compus din femei”.

În Boemia întâlnim de asemenea curățirea unui om de învinuire adusă asupra lui prin credința adică prin jurământul vecinilor săi¹⁵².

În Polonia cităm cazul reginei Sofia, soția lui Vladislav Iaghello, acuzată de soțul ei pentru adulter, care se curăță de această învinuire jurând ea și cu șapte nobile și cinstite femei¹⁵³.

Este probabil că această instituție a jurătorilor se va fi aflat și la Bulgari, și astfel încunjurând ea pe Români din toate părțile, se înțelege ușor cum a putut pătrunde și în obiceiurile lor.

Astfel eră sistemul dreptului ce exista în vechime la poporul român, alcătuit din izvoare deosebite, tradiții de drept roman, amestecate cu instituții slavone sau germano-slave, toate însă fierte și mestecate de simțul juridic al poporului român și prefăcute cele mai multe în așezăminte originale. Traiul lor însă nefiind încheșat în formele hotărâte ale concepțiilor fixe prin scrisoare, ele păstrau un caracter șovăitor care se schimba de astăzi până mâni, adăogând încă un element de nesigurantă la toată viața acelor timpuri. Față însă cu lipsa cea mare de cultură ce caracterizază vremile mai vechi ale istoriei române, asemenea drept obișnuelnic eră singurul ce se putea mănținea, și de aceea vom vedea că încercările de codificări scrise a le lui Matei Basaraba și Vasile Lupu nu fură mai nici odată aplicate, și că poporul român urmă înaintea ași lua îndreptarea sa juridică tot dela vechiul obicei al pământului.

3. BRESLELE

Una din plăzmuirile cele mai interesante ale obiceiului pământului eră fără îndoială organizarea *breslelor*, în Muntenia *stărostii* care au existat, în Țările Române până la Convenția din 1858. Desființându-se prin ea toate scutirile și *monopolurile* de clasă, s'a pus cuțitul și la rădăcina *breslelor*, dând cea de pe urmă lovitură acestei instituții ce fusese slăbită încă de

¹⁵² Citate de Hasdeu în studiul amintit în nota precedentă p. 150—151.

¹⁵³ *Histoire des roys et princesses de Poloigne contenant l'origine, progres et accroissement de ce royaume, depuis Lech, premier fondateur d'iceluy jusques au Roy Sigismond Auguste dernier decédé avec les illustres et excellents faits des dils Roys et Princes tant el paix qu'en guerre composée en latin et divisée en XX livres par noble et magnifique sieur Jean Herbert de Fulstin, castellan de Sarava, capitaine de Premislie conseiller du dict royaume de Poloigne à présent l'un des ambassadeurs d'iceluy en France, traduite du latin en francais et dediée au roy de Poloigne à Paris 1573 p. 144 : „que la royne se purgea moyennant son serment et de sept nobles et preudes femmes”. Această carte foarte rară mi-a fost comunicată de Mateiu Cantacuzino din Iași.*

mai înainte. Desființarea breslelor a ruinat cu totul pe industria indigeni în favoarea celor străini. Este de netăgăduit că, de și așezământul avea nevoie de modificări spre a fi adaptat la timpurile noastre de dreptete și egalitate, totuși păstrarea lui ar fi slujit la ocrotirea muncii pământenilor.

Breslele erau niște întovărășiri ale meseriașilor pe cât se putea de acelaș fel, în scopul de a și apăra interesele muncii lor. Numai când numărul meseriașilor de acelaș fel nu era îndestulător, mai multe bresle, se întovărășiau sau, cum se spunea pe atunci se înfrățiau. Așa fac breslele din Roman ale blănarilor, cojocarilor, bărbierilor, abagierilor și croitorilor¹⁵⁴. Din potrivă găsim în Iași că breasla ciubotarilor se despărțește de acea a tălpărilor cu care era unită mai înainte¹⁵⁵.

Catastihurile breslelor, ce ni s'au păstrat, deși se referă la unele bresle anumite, conțin totuși dispoziții izvorite din un spirit comun care le însuflețea pe toate. Acele de căpitanie ale căror nevoie dăduse chiar naștere așezământului, se refereau la ocrotirea meseriei. Catastihul ciobotarilor din Iași prevede în această privire ca să nu se poată așeza meșter ciubotar străin în Iași, fără a plăti starostelui breslei 5 lei *bărbânța*¹⁵⁶. Tot așa și când o calfă devenia meșter. În Roman taxa de plătit era mai mică, după cum era orașul și alișveriușul, anume doi poli lei pentru așezarea meșterului străin și unul pentru calfă¹⁵⁷. De asemenea era oprit a se face concurență ciubotarilor de loc, cu marfă adusă de aiure, care se putea vinde numai dacă se plătea cătră breaslă 2 bani de perechea de ciubote; iar în cazul când se vindea asemenea marfă pe ascuns, starosteale era îndreptat a o lua toată pe sama breslei. Și meșterul ce cumpăra asemenea produse străine spre a le desface era supus la globire. Cumpărarea de ciubote produse de breslași era din potrivă învoită ori-cui, chiar și străinilor, Armenilor și Jidovilor în dosebi; însă ei nu aveau voie a vinde marfă cumpărată în oraș, ci trebuia să o ducă spre vânzare în alte târguri, bine înțeles în de acele mai mici în care nu erau organizate bresle, și mai ales în

¹⁵⁴ Catastihul acestor bresle înfrățite, întărit de episcopul Atanasie în 1724. în Melchisedek, *Chron. Romanului*, II, p. 9—20. Comp. Studiul lui V. A. Ureche *Din istoria breslelor în Convorbiri literare*, XXII, p. 793 și urm.

¹⁵⁵ *Catastihul breslei ciobotarilor* din Iași, întărit de Gavril mitropolitul Moldovei în 9 Noembrie publicat în *Uricariul* XVI, p. 1—7. Reintărit de mitropolitul Veniamin în 1814. *Ibidem* p. 8—9 și de Ioan Sandu Sturza în 1821 Noembrie 16, *Ibidem*, p. 10—29.

¹⁵⁶ *Bărbânța* însumă astăzi la țaranii de la munte o puțină de brânză. Cuvântul vine dela ungurescul *Berbence* — cutie, puțină. Vezi Cihac *Dictionnaire d'Etymologie daco-romane*, II, p. 481. La origine deci bărbânța era darea unei putini de brânză, care se schimbă la urmă în bani. Vezi și Melchisedek, l. c. p. 13, nota.

¹⁵⁷ Catastihul breslelor din Roman, *ibidem*, p. 13.

sate¹⁵⁸, căci de altfel s'ar fi lovit și acolo de aceleași piedici. Cumpărătorii străini însă nu aveau voie să se îndrepte către ciubotari, spre a-și face cumpărăturile, ci numai către staroste care făcea o repartitie a cumpărăturei asupra tuturor ciubotarilor, sau pe rând asupra unei părți din ei, pentru ca fiecare breslaș să se folosească din acel alișveriş. Dacă se proceda altfel se expunea atât vânzătorul cât și cumpărătorul la certare și globire. Tot așa erau puse oarecare îngreuieri pe cavafi, adică pe neguțitorii de încălțăminte, fiind îndatorați aceștia a da pe an câte $\frac{1}{2}$ oacă de ceară la praznicul breslei ciubotarilor; iar ciubotarul ce vroia să se facă cavaf trebuia să dea câte o oacă de ciară. Tovărășiile între cavafi și ciubotari erau încă pedepsite, și anume cavaful cu 5 oacă de ceară iar ciubotarul cu globire. În sfârșit pentru a nu încăleca o breslă pe alta, fiecare din ele erau ținute a se îndeletnici numai cu producerea ei specială. Bunăoară ciubotarii erau oprîți de a produce obiecte de cizmărie precum iminii sau opinci, fiind mărginiți numai la lucrarea ciubotelor. Breasla blănarilor din Botoșani se apăra contra concurenței Armenilor bogasieri prin o alcătuire în puterea căreia acești din urmă să îndatoriau a nu ținea gugiulii în dughenile lor ci numai strae blănite gata lucrate de breasla blănarilor¹⁵⁹.

Și neguțitorii erau întocmiți în bresle, care căutau să le apere interesele în două direcții: mai întâi în contra concurenței neguțitorilor străini, ce veniau cu mărfuri de peste hotar. Așa un hrisov la lui Alexandru Mavrocordat din 1783, care întăria numai un vechiu obicei, dispune ca neguțitorii străini care nu vor fi cu locuința aice în țară și vor aduce marfă, să li se pună soroc să aibă a-și vinde marfa cu diridicata, iar să nu aibă voie a vinde marfa lor cu cotul său cu cumpăna, afară de lucrurile de mâncare, pe care să le vândă cum vor putea. Prin asemenea măsură se constrâneau neguțitorii străini, a-și vinde mărfurile la acei pământeni, care apoi desfăceau către public mărfurile cumpărate de ei cu toptanul, în tocmă ca și cum ei s'ar fi aprovizionat cu marfă din țările străine. Apoi chiar din această marfă vândută cu diridicata, neguțitorii străini trebuiau să dea $\frac{1}{2}$ de leu la 100 către breasla neguțitorilor, ceea ce constituia încă o mică protecție și pentru industria națională, peste vama de 3% pe care o plăteau mărfurile străine la intrarea în

¹⁵⁸ Intr'un document din 1448, Petru Vodă dăruiește mănăstirei Pobrata toți cojocarii și alți meșteri din satele Ciulineștii, Ghereștenii și Roșca, ca să fie venit numai mănăstirei. Se vede că acești cojocari și meșteri nu alcătuiau o breslă.

¹⁵⁹ Toate aceste orânduirii în Catastihul ciubotarilor în *Uricariul*, l. c. Adaogea alcătuirea din 1797 în N. Iorga, *Breasla blănarilor din Botoșani* în *Analele Acad. Rom.* II, tom. XXXV, 1911, p. 11.

țară¹⁶⁰. Pe lângă aceste măsuri proteguitoare contra concurenței străinilor, chiar în țară erau mărginite drepturile neguțitorilor, spre a nu „și dăuna unii altora. Așa nimene nu putea deschide dugheană de *marfă subțire* (lipscănie și obiecte străine), „nici pământeni, nici din Armeni, nici din Jidovi, fără știrea starostelui și a fruntașilor breslei”. Altă măsură proteguitoare contra străinilor se vede în catastihul blănarilor din Botoșani, care prevede că „nimeni să nu poată primi ucenici la învățătura meșteșugului, din *limbi străine*, Armeni care n’au voie să se strămute ca meșteri în Botoșani din alt oraș, și Jidovi ca nu după vreme să se întăriască (sic) această breaslă prin mânilor lor și să nu rămână aceste bune așezări ce sunt făcute spre folosul și podoaba bisericeii, spre răsipire”¹⁶¹. Se vede deci că în privirea mărfii celei subțiri, străinii șezători în țară, precum Armenii și Evreii aveau voie să deschidă prăvălii, de și nu erau admiși în breasla neguțitorilor, care nu-i putea primi și din motive religioase, precum vom vedea-o în curând. Neguțitorii de marfă subțire erau și ei apărați în interesele lor, prin faptul că nu eră învoit abagerilor, băcanilor și rachierilor, a vinde în dughenile lor marfă subțire, afară numai de aceea ce le este trebuința”. Mai eră apoi oprit și comerțul ambulant, dispunând acelaș hrisov ca „desăgarii (adecă cei ce duceau mărfurile în desăgi) ce umblă cu marfa de vând prin sate, fiind că aduc împiedecare la alișveriușul neguțitorilor și pricinuesc și păgubire vămei gospod, făcând tot felul de meșteșuguri, de ascund marfa de vamă, să fie oprîți a mai umbla cu marfă prin sate, ci așezându-se prin târguri, să aibă voie a neguțitori; iar dela iarmaroace să nu fie oprîți”¹⁶².

Breslele însă mai urmăreau încă și alt scop, pe lângă acel al apărării intereselor industriale. Ele mai erau societăți de ajutor mutual puse sub scutul religiei. Fiecare breaslă aveă o *cutie* a sa, adecă o casă, în care se adunau bani din contribuții legale sau gloabe. Așa știm că breasla neguțitorilor din Iași aveă ca venituri a le cutiei sale următoarele: „5 lei la sută din bani ce va aveă să dee un neguțitor altui neguțitor după judecata starostelui, din care doi poli lei să fie venitul starostelui iar doi poli lei să se pue la cutie; iar de se vor împlini prin *marafetul* vătafului de aprozi, să dee împlinială acei neguțitori 10 la 100, din care 9 părți să fie a vătafului și 1 a starostelui”. Se mai punea la cutie și jumătate din cei 60 de bani la suta de lei percepuți

¹⁶⁰ Vama de 3% fusese introdusă în Țările Române după aceea percepută de Turci de la mărfurile străine. Pentru Moldova se vede această chiar din tratatul încheiat de Petru Schiopul, cu regina Elisabeta de Anglia în 1588. Vezi vol. II, p. 150, nota 58.

¹⁶¹ N. Iorga, (v. mai sus p....) p. 12.

¹⁶² Hrisovul lui Alexandru Mavrocordat din 1783 Septemvrie, în *Uricariul* II, p. 37—42.

dela vânzările mărfurilor străine, cealaltă jumătate alcătuind venitul stărostiei. De asemenea și jumătate din toate gloabele impuse neguțitorilor din deosebite motive.

Banii adunați la cutie „slujiau pentru a se ajuta pe cei cuprinși de nevoie și de sărăcie dintre neguțitori, dându-li-se pe cât se găsea cu cale de staroste și de fruntași, însă prin știrea breslei”, adecă după o convocare și hotărâre a adunării breslașilor. De asemenea pentru a se plăti cheltuelile înmormântării unui breslaș scăpătat ¹⁶³.

Fiecare breslă era pusă sub patronajul unui anume sfânt pe care'l prăznuiau la ziua lui. Așa breslele înfrățite din Roman prăznuiau pe Sfinții arhangheli Mihail și Gavril; bresla ciubotarilor din Iași serbă ziua înălțării lui Hristos. Spre ținerea praznicului se percepeau atât taxe cât și amenzi, uneori în forma de ceară de albine, pentru lumânările trebuitoare, precum am văzut mai sus. Breslele mai bogate întrețineau chiar câte o biserică, precum bună-oară curălarii din Iași, biserica ce poartă și astăzi numele lor de biserică *Curălarii*, și talpalarii alta numită și acuma biserică *Talpalarilor* ¹⁶⁴.

Acest caracter religios al breslei făcea de ele erau puse sub privigherea nu a puterii lumești ci a celei bisericesti. Toate catastihurile lor sunt întărite de mitropolii și episcopi, mai arare ori de domn ¹⁶⁵. Starostele bunăoară, pentru abaterile lui, nu putea fi pârât, la județul lumesc „ci numai la sfinția sa părintele episcopul, care 'l va certa și'l va globi după cum îi va fi vina; iar de'l vor trage frații pre staroste la județul mirenesc fără de știrea sfinției sale părintele, să certe pe frați pentru vina aceasta ¹⁶⁶.

Organizarea lăuntrică a breslei eră foarte simplă. În fruntea ei stătea starostele asistat de un sfat al frunțașilor, care hotăria toate afacerile breslei. Așa el declara pe un calfă de meșter; el privighea ca măsurile cu care vindeau neguțitorii să fie drepte, ca să nu să introducă prin ascuns marfă în oraș, să nu se asocieze unii meșteri cu neguțitorii în dauna celorlalți. El judeca toate daravarile între neguțitori și regulă rapoartele atât pacinice cât și de judecată între meșteri calfe și ucenici. Starostele avea un venit destul de bun, deoarece am văzut că toate încăsările făcute de breslă se împărțeau în două, din care o parte se cuvea starostelui, cealaltă cutiei breslei.

¹⁶³ Toate aceste științi culesc din acelaș hrisov din 1783. Adoage *Catastihul breslei blănarilor din Botoșani*, N. Iorga, l. c. p. 12.

¹⁶⁴ Vezi *Catastihul breslelor din Roman* în Melchisedek l. c. p. 11 și acel al ciubotarilor din Iași *Uricariul*, XIV, p. 8 și 10.

¹⁶⁵ Așa acel din 1821 întărit de Ioniță Sturza. *Uricariul* XIV, p. 10. Toate celelalte se află întărite de fețe bisericesti.

¹⁶⁶ *Catastihul din Roman*, Melchisedek, l. c. p. 12.

Starostele se alegea de breslă, sub privegherea mitropolitului sau a episcopului. Așa la 1775 aflăm că Ioan Petrea a fost pus staroste cu voia breslei și a tuturor ciubotarilor, iar la anul 1784 venind înaintea mitropolitului meșterii breslei din bresla ciubotarilor, au arătat că cu voia și primirea tuturor au ales pe Constantin sin Ene Vișan ca să le fie staroste¹⁶⁷. În această neatarnare a breslei de puterea lumească și punerea ei sub scutul bisericeii, stătea tăria organizării breslelor. Se înțelege dela sine că bresla nu putea învoi întrarea oamenilor de altă religie în sinul ei, din motivul că biserica nu putea tolera ca să se pângărească sărbările ei prin oameni de altă credință¹⁶⁸. De îndată ce se atinse această autonomie și mai ales alegerea starostelui de cătră acei interesați a apăra trebile lor se aduse breslelor o lovitură din care ele nu se mai rădicară.

Neguțitorii apoi, și după cât se vede și meșterii, erau apărați de o mulțime din greutățile ce apăseau asupra poporului¹⁶⁹. Astfel din condicile vistieriei rămase de pe timpul lui Brancovanu pe cât și din epoca Fanarioților, se vede că neguțitorii nu plăteau dare decât de două ori pe an, la sfântul Gheorghe și la sfântul Dimitrie, și din documentul lui Alexandru Mavrocordat din 1783 se vede că ei erau scutiți de cai de menzil (poșta turcească); de asemenea erau liberați de a da găzduire, așternuturi sau arămuri pentru musafiri¹⁷⁰.

Cu toate că documentele din care am extras științele asupra organizării breslelor sunt toate din veacul al XVII-le, nu poate fi nici o îndoială că așăzământul este mult mai vechiu. Catastihurile ce ne au rămas d'între anii 1724—1821 sunt reînnoirea altora mai vechi, după cum ne spune episcopul Romanului Atanasie în întăritura catastihului breslelor din orașul său (1724): „căci că și noi am aflat catastihul breslei aceștia fiind învechit, s'au înnoit, aflând acel răsipit, întru carele a câți-va arhieriei iscălituri s'au găsit, și anume a lui Ioan 1654, Dosoteiu, 1659 Anastasie 1651 și Benedict 1641”. Se vede deci că breslele arătate prin catastihul din Roman existau în acel oraș încă de pe la începutul veacului al XVII-le. De asemenea se află un alt catastih al breslei blănarilor și cojocarilor din Suceava,

¹⁶⁷ *Uricariul* XIV, p. 19.

¹⁶⁸ De aceea însă străinii de aceeași religie cu pământeni precum Bulgarilor și Grecii, erau ușor primiți în bresle. Vezi d. e. primirea unui Grec străin între neguțitorii din Iași, făcută cu primirea tuturor celorlași neguțitori, prin un zapis din 1777. *Uricariul*, X, p. 78. Unele alegeri de starosti se făceau numai cu știrea boierilor dregători și fără amestecul bisericii, cum s'a petrecut numai cu alegerea lui Manole sin Ioniță starostele blănarilor din Botoșani. Vezi Iorga *Bresla blănarilor din Botoșani*, l. c. p. 10.

¹⁶⁹ Zicem și meseriași, fiind că răspunsurile divanului Moldovei la întrebările guvernului bucovinean din 1782, *Uricariul* XI, p. 263, spune că „tărgovățul țaran birnic nu are deosebire de ceilalți țarani afară de bresle”.

¹⁷⁰ *Uricariul* II, p. 42. Condicele vor fi studiate la locul cuvenit.

„înnoit de robul lui Dumnezeu Ioan vornic de Suceava pentru sufletul repositului rob al lui Dumnezeu Enache Barbă-lată (starostele?) și pentru sufletele urmașilor lui, în zilele cuviosului și iubitorului de Hristos Ioan Stefan Petrea (Petriceicu) Voevod și ale arhiepiscopului Dosofteiu mitropolitului Sucevei la anul 7181 (1673), Ianuarie în 17¹⁷¹. Și acest catastih din Suceava din 1673 este arătat ca reînnoit și deci urcă existența breslelor blandarilor și cojocarilor mult mai sus decât data lui. Documentele ce le posedăm ne învoesc urmărirea existenței breslelor cel puțin până pe vremile lui Petru Rareș (1527-1546). Anume existau pe lângă breslele de meseriași și neguțitori și alte asociațiuni purtând tot numele de bresle, de și nu aveau de apărut nici un interes industrial. Intre alte bresle curioaze eră și acea a mișăilor sau calicilor din Iași. Mai multe documente relative la această breslă vorbesc cu toatele de un loc hărăzit ei de cătră Petru Rareș și Ileana doamna, dovadă despre existența breslei mișeilor pe timpul fiului lui Ștefan cel Mare ¹⁷². De și din materialul cunoscut până acum nu se pot urmări breslele mai sus de veacul al XVI-le, nu poate fi supus îndoielei că ele trebuie să fie tot așa de vechi în țările române ca și întemeierea orașelor și deci a industriilor, prin urmare anterioare pentru unele chiar înființării Statelor române.

Originea lor trebuie căutată ca și acea a multor altor așezăminte în obiceiurile popoarelor slavone cu care poporul român venise în atingere, ceea ce se vede din numele ce i se dă : *breslă* care nu este decât schimbarea românească a cuvântului slavon greu de pronunțat pentru Români de *bratstvo* = frăție, dela *brat* = frate ¹⁷³. Așezământul se întâlnește la toate popoarele în Veacul de Mijloc și pare ași avea originea cel puțin pentru unele corporații în colegiile romane. Astfel corporația neguțitorilor pe apă din Paris pare ași avea originea în *collegium nautarum* al vechei Lutete ¹⁷⁴. Totuși să nu ne închipuim că aceste asociațiuni sunt pretutindene de origine romană. Ele se întâlnesc din timpuri vechi și la popoare ce nu venise în atingere așa de apropiată cu poporul roman, precum în Scandinavia sau Rusia. Ele sunt mai mult un așezământ izvorât la toate popoa-

¹⁷¹ Se află în original în Biblioteca Academiei române.

¹⁷² Documentele breslei calicilor în *Uricarul V*, p. 307—325. Tot în fiul breslei calicilor se constituie mai târziu breslele Jidovilor, care aveau de scop nu protejgirea lor ca industriași ci mai ales interesele lor religioase. În acest sens și nu în acel de adevărate bresle (cum pare a o face Schwartzfild, în *Analele societăței izraelite Iuliu Barasch*, I, 1887, p. 55), trebuie înțaleasă bresla Jidovilor.

¹⁷³ Vezi Miklosisch, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae, 1862; *bratstvo* = fraternitas. În introducerea slavonă la catastihul din 1673, (vezi mai sus, nota 16), se află de mai multe ori cuvântul *bratstvo* pentru *breslă*.

¹⁷⁴ Hubert-Volleroux, *Les corporations d'arts et metiers et les syndicals professionnels en France et a l'étranger*, Paris 1885, p. 5.

rele din nevoi identice, acele de a protege munca lucrătorului și a încuraja producerea industrială.

La Români, s'ar putea crede că ele s'ar fi moștenit direct dela Romani, de oare-ce am întâlnit în Dacia romană viața colegiilor înflorind cu atâta putere¹⁷⁵. Intr'adevăr colegiile romane oferă o puternică analogie cu breslele vremilor mai noue. Aceeași întovărășire a unei meserii sau îndeletniciri comune spre apărarea mutualelor interese; aceeași punere sub scutul religiei și cultivare a unei divinități la Romani, a unui sfânt la Români creștini; același scop de ajutor mutual pentru membrii scăpătați ai întovărășirii; în sfârșit aceleași praznice în comun, la Romani pe iarbă verde la 1 Maiu, la Români mai evlavios în onoarea sfântului sărbătorit.

Cu toată această puternică asemănare, noi credem că viața colegială romană a trebuit să dispară din Dacia în vremile năvălirilor, când noul fel de traiu al poporului român, dedat cu osebire păstoriei, nu mai avea trebuința de ocrotire colegială. Prin puterea împrejurărilor trebui deci ca să se stingă și viața colegilor, precum dispăruse cea de stat romană, precum dispăruseră orașele romane. Când putură renaște vechile colegii sub forma și numele cel nou al breslelor? Numai atunci când se închiagă în Dacia iar o viață pe deplin așezată, când se întemeiară iar orașele și cu ele nevoile industriale. Aceasta se întâmplă, cum am văzut, în vremea stăpânirii bulgare în Dacia și în legătură cu poporul slavon. Apoi chiar organizarea primitivă a Țărilor Române făcându-se tot sub influența bulgaro-slavă, credem că asociațiile de meseriași și neguțitori care erau cunoscute Daco-Romanilor din timpurile stăpânirii romane, au fost *reintroduse* la ei sub forma slavă a *breslelor*, după cum o indică numele lor.

Să nu credem că corporațiile avură în Țările Române acelaș rol puternic de care se bucură în apusul Eurpoei. Aici ele alcătueau o putere politică însemnată care dădu în curând burghezimei ce le compunea îndrăzneala de a lupta cu domnii feudali, și a căută în legătură cu autoritatea regească zdrobirea feudalismului. Intreaga renaștere a vieții apusene se razimă în definitiv pe corpul burghezimei care eră împărțit și prins în deosebitele corporații. Din rândurile lor eșiră armatele viteze care fură spre cel mai mare ajutor puterei regești spre răpunerea neascultătorilor seniori; tot din rândurile lor se recrutară legiunile de învățați, de oameni de știință, de artiști care prin ideile și lucrările lor transformară societatea Veacului de Mijloc.

Rolul acest însemnat al corporațiilor în orașele apusene se explică prin felul îndeletnicirilor lor. Ele se desvoltară odată

¹⁷⁵ Vol. I, p. 174—181.

cu producerea industrială și creșterea în putere, amăsurat cu atare producțiune. Fiind că industria a jucat un rol puternic în apusul Europei, ea atrăgea la dânsa un număr mare de oameni, între care multe inteligenți, și de aceea și rolul clasei reprezentate prin ea, burghezimea și corporațiile ei, au avut o înrăurire însemnată asupra mersului dezvoltării. În țările Europei răsăritene, în Polonia, Rusia și în acele ale Românilor, rolul industriei fu tot deauna mic, orașele puțin populate, masa poporului, țărani, lipsiți de lumini și absolutismul lătit peste toată suflarea, fără ca de nicăiri măcar să licurească razele unei vieți libere și demne. Dacă și breslele noastre autonome în organizarea lor launtrică, fiind puse sub scutul și autoritatea religiei, ca elemente politice și militare erau departe de a avea neatârnrarea de care se bucurau corporațiile apusene.

De și deci ca elemente politice breslele nu jucau nici un rol în Țările Române, ele ar fi putut protegi munca națională, dacă evenimentele posterioare nu le ar fi săpat pe încetul, până să le răstoarne cu totul în prăpastia aceea în care s'au afundat în întregul lor toate așezămintele trecutului nostru ¹⁷⁶.

4. LEGISLAȚIA LUI MATEIU BASARAB ȘI VASILE LUPU.

Odată cu introducerea tiparului și cu răspândirea mai lată a cărților de cuprins românesc, eră firesc lucru de a se încerca și scoaterea la lumină a unor încercări de legiuire, mai ales pe tărâmul religios, întrucât canoanele bisericei ortodoxe alcătuiau o parte integrantă a scrierilor sfinte.

În epoca slavonismului canoanele bisericei răsăritene erau răspândite prin mănăstirile Țărilor Române, în manuscrite slavone. Într'adevăr biserica slavă avuse îngrijirea a pune de timpuriu pe limba ei și culegerile de legiuiri bisericesti, fără de care viața ecleziastică ar fi rămas lipsită de cel mai puternic al ei sprijin. Cel mai vechiu nomocanon în redacție slavonă este acel bulgăresc, tradus de pe originalul grecesc al patriarhului Ioan Scolarul, contimpuran cu împăratul Justinian, care traducere trebuie să se fi făcut puțin timp după creștinizarea Bulgarilor. Acestei primei încercări urmează altele, o traducere sârbească, alta rusească, etc. ¹⁷⁷.

Cel mai vechiu nomocanon slavon ce a'au reafiat între cărțile mănăstirilor române este din 1578, dăruit de episcopul Romanului Eustratie bisericei episcopale din acel oraș, și care trecu mai târziu la mănăstirea Putna unde se află și astăzi. Un al doile manuscript cuprinzător de legi bisericesti fu copiat după stă-

¹⁷⁶ Desființarea breslelor va fi expusă în cap. despre „Regulamentul Organic“.

¹⁷⁷ Ladislav Pič, *Die rumänischen Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantinischen und slavischen Recht*, Prag. 1886, p. 6.

ruințele mitropolitului Moldovei Teofan în 1618, care manuscrisul au aparținut întâi mitropoliei de Suceava, după aceea a fost dat mănăstirii Bistrița. Un al treilea exemplar copiat de călugărul Mateiu în 1636 se găsea mai înainte la mănăstirea muntenă a Bistriței¹⁷⁸.

Pe timpul lui Matei Basarab și Vasile Lupu se puseră și de aceste cărți de legiuire bisericească pe românește, după cum trebuia să se facă, de îndată ce așa se urmau cu alte cărți ale religiei creștine. Pravilele ambilor domni nu sunt deci niște lucrări de legiuire românească, ci tot traduceri din altă limbă precum au fost aproape toate producțiile literare care au început a se răspândi pe calea tiparului. Nou este nu aflarea însăși a acestor texte care existau și mai înainte în limba slavonă, ci punerea pe limba română și înmulțirea lor prin mijlocul tiparului.

Pravilele aceste sunt în număr de trei, după rândul vechimei lor, anume: *Pravila cea mică* a lui Matei Basarab, tipărită în mănăstirea Govora în 1640; *Cartea românească de învățătura pravilelor împărătești* a lui Vasile Lupu, tipărită în mănăstirea Trei-Erarhilor în anul 1646 și *Pravila cea mare sau Indreptarea legii* a lui Matei Basarab, tipărită în Târgoviște în 1652. Prin urmare sunt două în Muntenia și una în Moldova.

Cea mai veche din ele, *Pravila cea mică* a lui Matei Basarab este tradusă din limba slavonă de călugărul Mihail Moxalie, același cu Mihail Moxa pe care-l vom afla scriind o schiță de istorie universală¹⁷⁹. El face traducerea pravilei după îndemnul episcopului Teofil dela Râmnicul Vâlcei care-l pusese să alcătuiască și istoria lumii. Că pravila cea mică a fost tradusă din slavonește se vede de pe mai multe cuvinte și fraze stereotipe păstrate, chiar în textul românesc, în limba originală; apoi de pe faptul că notițele care se referă la întocmirea cărții, sunt scrise în slavonește. Tipărirea ei se face sub îngrijirea tipografului Meletie Macedoneanu egumen mănăstirii Govora, împreună cu ieromonahul Stefan din Ohrida¹⁸⁰.

Conținutul acestei pravile este bisericesc, cuprinzând pe lângă învățături asupra chipului de a se face spovedania și precistania sau împărțășirea, un număr de canoane asupra deosebitelor abateri bisericești, din care mai multe ating tot odată și legea politică, precum acele ce se referă la moarte de om, la opririle de căsătorii între înrudiți, etc.

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 8. Ambele aceste de pe urmă *Pravile* se află acum la muzeul din București.

¹⁷⁹ Vezi vol. VIII la „Mișcarea literară”. Scriitorii munteni.

¹⁸⁰ Vezi aceste notițe din care se culeg datele, din text în ediția pravilei de I. M. Bujoreanu, București 1885, p. 52. Asupra acestor doi tipografi, vezi mai sus, p. 67.

Celelelalte două pravile, cea a lui Vasile Lupu și îndreptarea legii lui Matei Basarab înfățișază particularități cam străine și greu de pătruns. Traducătorul Pravilei celei mari unul Daniil Panoneanu, spune în însămnarea pe care o pune în fruntea cărței că îndemnul spre această lucrare l'a căpătat dela Ștăfan mitropolitul Ungro-Vlahiei, el ce nu este decât „micul, prostul și plecatul *praj* de sub picioarele cinstite ale sfinției sale”. El mărturisește cu o prea naivă modestie că „cu blagoslovenia și îndemnarea sfinției sale vroi a propune această îndreptare a legii de pre limba elinească pre *limba proastă românească*, nu doar *dă* în nevrednicia prostimei mele sau de întro' învățătura învățat, fără numai cât m'am ispitit a *linge* pre din afară puținelă grametică și sintaxisul, ci cu toată mintea, înțelepția, arătarea, supunerea și îndreptarea cuviosului între ieromonahi chir Ignatie Petriț și a lui Pantelimon Ligaridis, dascali desăvârșiți, amândoi dela Hio, vestiți și foarte iscușiți intru toată dumnezească scriptură”¹⁸¹.

Asupra originalului de pe care fu scoasă traducerea pravilei celei mari, ne spune însuși mitropolitul Ștăfan în scrisoarea arhipăstorească ce o pune în fruntea cărței, ca o precu-vântare: „că au făcut alegere din multe și bogate pravile, trimițind până și la împărăteasca cetate, la prea sfântul și a toată lumea patriarh, (că nu am vrut să scriu după tiparnice, fiindu'mi teamă ca de când au încăput pe mâna ereticilor cărților pravoslavnice, ei nu au lipsit a nu băga ceva zizanii), până ce am aflat la cinstitul nostru fiu sufletesc chir Gheorghe Charidi dela Trikis carele au fost scrise cu mâna, judecata toată arhierască și lângă dânsa și împărătească, cu toate canoanele sfințelor soboare și apostoli și a marelui Vasile și altor dumnezești sfinți părinți împreună cu teologul dumnezeștilor bogoslovi, scoasă și tocmită cu porunca și învățătura blagocestivului împărat chir Ioan Comnenul, cu mare și multă socotință, de pravoslavnicul între dascali Alexie Rodinul, și așa cu multă osârdie și îndemnare o am scos din întunerec la lumină, și cu bună voie a luminatului și blagocestivului meu domn Ioan Matei Basarab Voevod și cu tot sfatul Măriei sale, cu blagoslovenia părintelui meu Paisie patriarhul Ierusalimului și cu îndemnarea a doi frați iubitori de Dumnezeu și tocmai slujitori ai oblaștiei smereniei noastre, tipăritu-s'au, ca să fie de folos tuturor de obștie, ca o grădină plină de flori mirositoare”¹⁸².

Pravila lui Vasile Lupu este iarăși arătată ca tradusă din grecește de cătră Evstratie biv vel logofăt: „după tocmala și nevoința Măriei sale domnului, datu-s'au învățătura și mie unuia mai mic și de nici o treabă a Măriei sale rob Evstratie biv

¹⁸¹ Vezi Bujoreanu, *l. c.* p. 56.

¹⁸² *Ibidem*, p. 61.

vel logofăt de am scos această pravilă și o am tălmăcit din scri-soare grecească pre limba românească ca să poată înțelege toți”¹⁸³.

Pravila lui Matei Basarab este mult mai mare decât cea a domnului Moldovei, cel puțin de 5 ori pe atâta. Cuprinsul ei este în cea mai mare întindere o culegere de canoane ale bise-ricii, asupra căsătoriei, gradului de înrudire până la care este oprită, despărțeniei cu toată migăloasa ei cazuistică, apoi îm-preunările nelegiuite numit *sânge amestecat* și în sfârșit abate-riile de la natură în relațiile sexuale, din care un fel poartă nu-mele curios de *prea spre fire*. Mai sunt și regule contra cametei.

Alături cu aceste chestiuni de drept canonic, care îți fac o stranie impresie, când vezi cu ce chestiuni se ocupau sfinții părinți, se află intercalate sau în capitole separate sau în para-grafele unor anume capitole, dispoziții de drept penal asupra uciderilor, furtişagurilor, sudălmilor, calomniilor și pedepsele lu-mești nu numai bisericești ce se cuvine a se aplică unor aseme-nea abateri; apoi împrejurările care trebuie să micșureze pedeapsa precum vârsta cea tânără, beția, nebunia, obiceiul locului¹⁸⁴. Pri-visor la materia dreptului, mai cuprinde și regule de drept civil luate din condica lui Harmenopol, precum asupra modului îm-părțirii moștenirii, numirei epitropilor titluiți de pravilă isprav-nici, tocmelele când sunt să se țină, Quarta Falchidia din dreptul roman¹⁸⁵ și altele. Mai cuprinde apoi și regule privitoare la locuitorii plugari, luate însă nu cum s’ar putea crede din o-biceiul pământului, ci tot din hexabiblosul lui Harmenopol, și în sfârșit, lucru mai straniu, se găsesc intercalate unele capi-tole care numai cu pravilele nu au nimic a face. Așa bună oară: Pentru care zile se chiamă calendele, none și ide, sau pentru 24 de slove ale buchilor celor grecești cine le-au aflat, sau pentru câte mile țin ostroavele cele mari a toată lumea, spunând că îm-prejurul Critului sunt 692, la Evrip 450, la Țițilia 670 etc., sau pentru câți munți mari și cumu’s numele lor, întâi Alvanios, 2 Carion, 3 Tavros, 4 Atalios, și altele de același fel¹⁸⁶.

Pravila lui Matei Basarab conține acest amestec fenomenal de cele mai felurite materii, înșirate fără absolut nici o or-

¹⁸³ *Carte românească de învățătură de la pravilele împărătești*, editată de Gh. Sion, Botoșani, 1875, p. 2. Ediție nouă însoțită de un bogat comentar, de Ștefan Longinescu, București, 1911. Traducerea lui Evstratie se făcuse după un text pus pe limba apla de Meletie Serigos a originalului elin al institutelor lui Iustinian și al prescurtării legilor împăraților Leon și Constantin, pe care text Serigos îl lucraseră după îndemnul lui Vasile Lupu. Vezi introducerea patriarhului de Ierusalim Dosofteiu la cartea lui Meletie Serigos contra Calvinilor, tipărită în București în 1690, ap. C. Erbiceanu, *Cronicarii greci cari au scris despre Ro-mâni în epoca fanariotă*, București. 1890, p. XI. Vom vedea mai jos la ce între-bare complicată dau naștere aceste arătări a două traduceri deosebite.

¹⁸⁴ *Pravila lui Mateiu Basarab*, ed. Bujoreanu, p. 204—212.

¹⁸⁵ *Ibidem*, p. 174.

¹⁸⁶ *Ibidem*, p. 181—182.

dine punându-se după capitolul „pentru cel ce ia un cal cu chirie și-l va împovăra prea greu”, socoteala zilelor Paștilor, explicarea calendar, nonelor și idelor, buchele grecești, ostroavele și munții ce mari, pentru a face apoi să urmeze „îndreptarea legii și cum s'a dat arhierilor voie să înmulțească și să împuțineze canoanele; pentru preotul ce se va ispovedui fără voia arhierului” și alte dispoziții de drept canonic curat.

Cartea românească a lui Vasile Lupu este mult mai sistematică. Se mărginește la o adunare a legilor penale din legile grecești, amestecate pe alocurea și cu regule civile, d. e. acele privitoare la restituirea zestrei în cazurile de desfacere a căsătoriei, precum și conținând la început câte va altele privitoare la plugari, extrase tot din condica lui Harmenopol.

Chiar în orânduirea lăuntrică a materiilor se vede urmat un sistem îndestul de consecvent. Așa după regulele asupra plugarilor (14 capitole) urmează capitole asupra furțișagului, insultelor aduse autorității, falsificărilor de bani, găsirii de comori, uciderilor și rănirilor grave (9 capitole), abaterilor în relațiile dintre bărbat și femeie (28 de capitole) materia cea mai plăcută a acelor timpuri de cazuistică morală sau mai bine memorală. Mai urmează sudălmile (8 cap.) pricinele cari micșorează certarea (22 cap.) călcarea călugăriei, autorii intelectuali, complicitii și tănuitorii (10 cap.).

Lucru însă vrednic de însemnat și care nu fusese observat de nimeni de-și eră îndestul numai a arunca ochii pe ambele legiuri spre a-l descoperi, este că capitolele cărței de învățatură a lui Vasile Lupu se află intercalate și răspândite, cu neregula pe care am caracterizat-o, în pravila lui Matei Basarab, fiind întreruptă continuitatea lor de capitole lungi, nesfârșite ce conțin regule canonice ce lipsesc în condica domnului Moldovei¹⁸⁷. Aceste capitole comune ambelor pravili, nu numai că poartă acelaș titlu în ambele legiuri, dar mai conțin și identic aceeași materie, împărțită într'un număr egal de paragrafe, încât se vede că pravila lui Matei Basarab, cuprinde în nămolul de dispoziții canonice, care alcătuesc partea ei cea mai de seamă, și întreagă pravila lui Vasile Lupu, prezentând numai rare ori unele mici și neînsemnate deosebiri¹⁸⁸.

¹⁸⁷ Până la ediția I a *Istoriei Românilor* de mine vol. IV, 1891, p. 169.

¹⁸⁸ Acest rezultat al comparației ambelor texte, fiind cu totul neașteptat, vom pune față în față câte-va locuri din ambele legiuri, spre a se judeca până la ce grad merge a lor asemănare.

Carlea românească a lui Vasile Lupu

Pentru feciorii care țin drumurile fără arme. *Pricina* 13, (Sion, p. 11).

„Carele va ținea drumurile și căile oamenilor, de va fura, însă arme nu

Pravila cea mare a lui Mateiu Basarab

Pentru feciorii care țin drumurile fără arme. *Vina* 13, (Bujoreanu, p. 194).

„Carele va ținea drumurile și căile oamenilor de va fura și însă arme nu

Se vede deci că lucrătorii pravilei lui Matei Basarab, pentru a-și ușura munca și a-i îmbogăți cuprinsul, au turnat în ea întreaga *Carte de învățătură* a lui Vasile Lupu ce eră tipărită atunci când s'a pus sub tipar *Pravila cea mare*, rupându-i însă și desfăcându-i continuitatea prin intercalările nesăbuite ale prescrierilor canonice.

Nu numai atâta ghicitoare ne înfățișează aceste două cărți. Și în privirea textelor ce au slujit drept originale, constatăm că arătările raportate mai sus nu sunt totdeauna exacte. Așa chiar

va purta cu sine, pre *acesta* să'l scoată și să 'l gonească din acel loc; iar de va fi purtând arme și va fi furat multe lucruri, pre *acesta* să 'l arunce în ocnă; acolo să se pedepsească după cum va fi voia judeșului și de'n cât va avea de ya fi vre un fecior de boier, a treia parte din bucatele lui să se dea la visteria domnului, iar de va fi într'alt chip să'l spânzure în furci''.

Pentru *cel* ce 'și va ucide pre tată său sau pre *în măsă, ce cercetare va avea*, (p. 45).

„Cela ce își va ucide pre tată-seu și pre *în măsă* sau pre moșu-seu sau pre moșă-sa, *acești* ce și ucide părinții mai cumplită *cercetare* să aibă de câți alți ucigători''.

„Cela ce 'și va hiclenni moșia și nașterea de unde au născut mai cumplit să 'l certe de cât pre un ucigător de părinți, de vreme ce se cade mai bine să și ferească și să-și socotească neștine moșia de cât părinții ce l'au născut''.

Pentru calpuzani ceia ce fac bani răi și pentru *certarea* lor. (p. 34).

„Măcar de ar face neștine bani cât de buni, galbeni *prisne* de aur curat sau *talert* sau *alt feliu* de bani, să fie *prisne* de argint curat și să fie deplin și la cumpănă, iară cu aceste cu toate nu va putea să încapă în voia nimărui pentru a să fie certat mai puțin de cât ar fi făcut bani răi *dintru* aur și *dintru* argint *spureal* sau *prisne* de aramaă sau cum ar fi mai răi, *tot o cercetare* va să aibă, de vreme ce este fără știrea împărăției sau a domniei''.

„Ori care zlătariu va mesteca aurul sau argintul cu alte lucruri fără de știrea stăpânului, ce se zice de va spurca lucrul și se va afla mincinos

va purta, pre *acela* să'l scoată și să 'l gonească dintr' acel loc; iară de va fi purtând arme, și va fi furat multe lucruri, pre *acela* să 'l arunce în ocnă; acolo se se pedepsească după cum va fi voia judecătorului și de încât va avea, de va fi fecior de boier a treia parte de în bucatele lui să dea la visteria domnului, iar de va fi într'alt chip, *atunci* să 'l spânzure în furci''.

Pentru *acela* ce 'și va ucide pre tată-seu și pre *mumă-sa, aceia* ce *pedepsă li se va cădea să ia* (p. 150).

„Cela ce 'și va ucide pre tată-seu și pre *mumă-sa* sau pre moșu seu sau pre moașă-sa *acela* ce 'și ucide părinții mai cumplită *pedepsă* să aibă de cât alți ucigători''.

„Cela ce 'și va hiclenni moșia și nașterea de unde a născut, *acela* mai cumplit să 'l certe de cât pre un ucigător de părinți, de vreme ce se cade mai bine să 'și ferească și să-și scotească neștine moșia de cât părinții ce l'au născut''.

Pentru calpuzani ceia ce fac bani răi și pentru *pedepsa* lor (p. 88).

„Măcar de ar face neștine bani cât de buni, galbeni *lămurii* de aur curat sau *alt feliu* de bani să fie *lămurii* de argint curat și să fie deplin și la cumpănă, și cu aceste cu toate nu va putea să încapă în voia nimărui să fie *pedepsit* mai puțin de cât ar fi făcut bani răi *de în aur* și *de în argint rău* sau de aramaă *lămurită* sau cum ar fi mai răi *ci acela* *tot o pedepsire* va să aibă, de vreme ce este fără știrea împărăției sau a domniei''.

„Ori care zlătariu va mesteca aurul sau argintul cu alte lucruri fără de știrea stăpânului ce se zice de va spurca lucrul și se va afla mincinos,

Pravila cea Mare nu conține numai traducerea textului lui Rodin, ci cã text luat din romãnește, a *Pravilei* lui Vasile Lupu. Aceastã din urmã carte însã a fost scoasã din grecește numai în partea ei dela început cele 94 de paragrafe care trateazã despre plugari și care au fost luate din Harmenopol, pe când tot restul *Cãrții de învățaturã* este tradus cu prescurtãri din opera jurisconsultului italian Prosper Farinacius (1544—1614) asupra cãruia însuș *Cartea de învățaturã* ne îndreaptã în § 8 al capului 66 unde amintește de un dascãl mare și tocmitor de pravile cu numele de

cu alt nimica numai cu capul sã plãteascã”.

Pentru luptarea a *dobitoace* și pentru vãtãmarea lor, (p. 6).

„Când vor paște niște vite strãine împreunã la un loc și va începe una dintr’însele a se *boncãi*, pentru ca sã întãrite pe vre una sã se lupte, deci împungând acele douã vite și de se vor amesteca și alte vite, și luptându-se ele acolo se va prileji de se vor vãtãma vre unele sau doarã vor și omori vre una, *alunci* acea pagubã sã o plãteascã stãpãnul dobitocului celuia ce au început sfada; așisdera de se va prileji vre un om acolo și åmblând el învãluindu se sã le despartã *il* vor vãtãma și pre dãsul sau de ‘și va perde ceva, toatã paguba și *acestuia* ca sã o plãteascã cela cu boull”.

Și așa mai departe toate textele de a rândul.

Iatã capitulele din *pravila cea mare* a lui Matei Basarab identice cu acele din *acea* a lui Vasile Lupu și cu *paralelele* lor din *leges agrariae* ale lui Harmenopol.

Matei Basarab și Vasile Lupu.

- Pentru plugari (vina de întâi).
- Pentru furțișag (vina a doua).
- Pentru pãstorii ce se zic vãcari și boari care pãzesc cirezile (vina a treia).
- Pentru paguba ce fac dobitoacele (vina a patra).
- Pentru pabuba ce vor face în țarina (vina a cincea).
- Pentru luptarea dobitoacelor și pentru vãtãmarea lor (vina a șesea).
- Pravila* pentru pomi (vina a șeptea).
- Aice scriem pentru arsurii și pentru toate feliurile de pãrjoale (vina a opta).
- Aice scriem pentru nãimiți (vina a noua).
- Pentru acii ce vor zidi sau vor rãșãdi pe locul altuia (vina a zecea).

cu alt nimica numai cu capul sã plãteascã”.

Pentru luptarea a dobitoacelor și pentru vãtãmarea lor (p. 178).

„Când vor paște niște vite strãine împreunã la un loc și va începe una de întinsele a se *bui ca* sã întãrite pe vre una sã se lupte, deci împungându-se acele douã vite și de se vor mesteca și alte vite și luptându-se ele acolo, se va prileji de se vor vãtãma vre unele sau doarã vor și omori pe vre una, *alunci* acea pagubã sã o plãteascã stãpãnul dobitocului celuia ce au început sfada; așisdera de se va prileji vre’un om acolo și umblând el învãluindu-se le despartã *de’l* va vãtãma și pe dãsul sau de și va pierde ceva, *alunci* foatã paguba și *aceluia* sã o plãteascã cela cu boull”.

Harmenopol.

- I. De agricolis (περί γεωργίων).
- II. De furto (περί κλοπής).
- III. De armentariis (περί ἀγελάρων).
- IV. De quadrupedum depredatione (περί πριδαί ζωῶν).
- V. De damno (περί ζημίας).
- VI. De caedibus quadrupedum (περί φόνον ζωῶν).
- VII. De arboribus (περί δεινδρῶν).
- VIII. De incendio (περί ἐμπρήσμον).
- XI. De servis (περί δολλῶν).
- Ξ. De novis operibus (περί καινοτομίων).

„Farinase, care a strâns toate pravilele și obiceiurile ce se socotesc la oblaștiile creștinești”. Compararea textului românesc cu acel al lui Farinacius nu lasă nici o îndoială asupra faptului că cel românesc este o traducere a celui alt¹⁸⁹. Se poate însă ca traducerea să se fi făcut după o versiune grecească manuscrisă a lui Farinacius, ceea ce ar împăcă consumarea cu textul latinesc cu spusele notițelor că legiuirea lui Vasile Lupu a fost tradusă din grecește.

Astfel fiind lucrurile cu alcătuirea pravilelor lui Matei Basarab și Vasile Lupu, nu se poate da nici o crezare sprijinirii lui Cantemir că și „în veacul trecut Vasile Albanul a pus pe unii bărbați probi și experți în legile patriei de au adunat toate legile scrise și *nescrise* la un loc și a alcătuit un singur codice care și astăzi slujește de normă judecătorilor Moldovei întru rostirea judecăților drepte”¹⁹⁰.

Arătarea lui Cantemir este neexactă în două priviri; mai întâi în aceea că Pravilele românești ar conține și reguli trase din obiceiul pământului, când nici una din prescrierile lor nu trădează această obârșie, nici măcar acela ce ar fi mai firesc a le privi ca derivând din ea — aume cele referitoare la plugari; apoi nu este adevărat că aceste pravile ar fi slujit de norme la

Textul pravilelor române este o traducere exactă din Harmenopol:

Mateiu Basarab și Vasile Lupu.

Vina a VI-a § 3: De avea neștine un câne tare și dirz și va mânca pre toți câinii și de se va apuca de vre un câne mai slab și 'l va birui, iar stăpânul său va sta de va prlvi și nu-i va despărți, ci încă îi va amuța de 'l va semeți; atunci de va vătăma pre cel slab sau de 'l va și omări, să plătească toată paguba celuia cu cânele și să-i dea și zece toiege.

Harmenopol.

VI § 9. Si quis validum habens canem ferociorem adversus compastores suos validum illum canem contra infirmiores instigaverit atque evenerit ut hic vulneretur ac percat, indemnitate domino eius praestato et duodecim verbera accipito.

Unele dispozițiuni din original sunt omise în legile române precum cele 6 § d întâi din cap. VI-le. De alt-feliu, identitate perfectă atât între pravila lui Matei Basarab și cea a lui Vasile Lupu cât și între această și hexabiblosul lui Harmenopol. Acesta a fost un jurist bizantin vestit, născut la 1330 în Constantinopole și a scris un extract din legile bizantine numit de el *πρόχειρον νομῶν τὸ λεγόμενον ἢ ἐξοβιβλὸς* care adunare are și astăzi valoare practică în țările grecești; (vezi *Pravila cea mare a lui Mateiu Basarab*, ed Bujoreanu, p. 175 și urm.; *Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești a lui Vasile Lupu*, ed. Sion p. 3 și urm. Constantini Harmenopuli *Manuale legum sive Hexabiblos cum appendiciis et legibus agrariis*, illustravit Gustavus Ernestus Heimbach, Lipsiae, 1851, p. 831, și urm).

¹⁸⁹ Această obârșie a *Cărții de învățătură* a fost dovedită pentru întâia oară de Ștefan Longinescu în studiul său asupra *Legilor vechi românești*, vol. I, 1911.

¹⁹⁰ *Des. Mold.* p. 101 și N. Iorga e de părere că traducerea română s'a făcut după o prelucrare grecească a lui Farinacius.

judecățile pământului. Când judecățile aceste se rapoartă la Pravile, ele au în vedere culegeri streine și nu acele băstinașe.

Așa bunăoară Vasile Lupu însuși hotărăște o pricină în 1642 între moștenitorii Eftimiei soția lui Toma stolnicul spunând Domnul în hrisovul său că așa cum *scrie pravilele* că cine are feciori cu femeia sa și va muri unul dintrâșii, au bărbatul au femeia, rămâne partea celui mort feciorilor; iar de se va prileji să moară feciorii pe urma părintelui celui mort, rămâne partea feciorilor toată pe mâna părintelui rămas în viață, au tatăl, au maică-sa”¹⁹¹.

Stolnicul Toma avusese 5 copii cari muriseră, toți unul după altul după moartea mamei lor. În puterea acelui text din Pravilă, Vasile Lupu da drept stolnicului să respingă pe moștenitorii Eftimiei. Vasile Lupu însă nu se putea gândi la pravila lui care încă nu eră tipărită în 1642, apoi chiar dacă s’ar fi raportat numai la manuscrisul ei încă netipărit, nu conține nicaieri un asemenea paragraf. Legea la care se gândise Vasile Lupu este Hexabiblosul lui Harmenopol. Un hrisov din 1769 dela Grigore Calimah hotărăște o pricină între Gocău și Paraschiva Gâlculeasca întemeindu-se pe § 183 al condicei lui Harmenopol care spune că „pentru logodna ruptă cel vinovat plătește îndoit cheltue-lile făcute”¹⁹². O anafora de judecată din Moldova din anul 1785 vorbește de hotărârea pravilii canonul 20 al soborului al IV-lea, și 40 al soborului al VI-lea¹⁹³, ceea ce învederat se raportează nu la pravila lui Lupu ci la vreo culegere de canoane bisericești. Tot așa o hotărâre din 1786 a departamentului de criminaliu din Craiova se întemeiază pe titlul 338 capul 337 zaconic 95 din sfânta pravilă¹⁹⁴ iarăși o culegere de canoane, nu știm care. De asemenea un hrisov din 1794 întăritor unei anaforale de judecată spune că „sfintele pravile opresc pe fiește care de a mai aveă profimisis”¹⁹⁵ ceea ce nu poate fi luat decât din Hexabiblosul lui Harmenopol. Tot așa în dreptul penal găsim într’un rând pe Brancoveanu spunând că ar fi dat să cetiască însuș lui Staico logofătul un loc din o pravilă că spânzurătorul pentru trădare să fie mai înalt cu un cot decât celelalte. Nu știm ce pravilă va fi avut în mână Matei Basarab. Sigur este că nici în cea Mică nici în cea Mare a lui asemenea dispoziție nu să regăsește¹⁹⁶.

Si eră firesc lucru ca în judecățile civile dacă se invoca pravila, acesta să fie strein întrucât cele de băstinaș nu cuprindeau

¹⁹¹ Ghibănescu, *Ispisoac și zapise* II, 2, p. 32.

¹⁹² N. Iorga, *Studii și doc.* V, p. 138.

¹⁹³ *Uricariul*, XII, p. 355.

¹⁹⁴ *Conv. literare*, XXXI, 1892, p. 356.

¹⁹⁵ *Uricarul*, XI, p. 310.

¹⁹⁶ *Istoria Țării Românești în Mag. ist.* V, p. 124.

decât prescrierea de drept penal și aproape nimic din cel civil. În un caz penal raportat de Neculai Costin, se vede aplicată Cartea de învățătură a lui Vasile Lupu. Cronicarul spune anume că la domnia a doua a lui Constantin Duca (1701—1704), „s'a tăiat capul lui Goia căpitanul de Cohurlui, *cu pravila*, pentru căci au răpit o fată, logodnica altuia, și l-au îngropat la sfântul Neculai și bucatele lui încă le-au dat fetei”. Și într'adevăr legiuirea lui Vasile Lupu prevede la capitolul „pentru răpire, cercetare să se dea răpitorului”, că „cel ce va răpi pre vreomuiare nu se va certa numai cu moartea, ci încă își va pierde și bucatele”¹⁹⁷.

---

¹⁹⁷ Neculai Costin în *Letopisește*, II, p. 54. Comp. Cartea de învățătură, ed. Sion, p. 92.

CAPUL II

ISTORIA ȚĂRILOR ROMÂNE DE LA MATEI BASARAB ȘI VASILE LUPU PÂNĂ LA CONSTANTIN BRANCOVANU

1654 — 1689

I

MUNTENIA

DE LA MOARTEA LUI MATEI BASARAB PÂNĂ LA CONSTANTIN BRANCOVANU

1654 — 1689

---

1. CONSTANTIN ȘĂRBAN 1654—1658

Alegerea lui Constantin Șarban și înmormântarea lui Matei Basarab. — La moartea lui Matei Basarab, patriarhul Macarie și cu secretarul său Paul de Aleppo se aflau în Târgoviștea și asistau amândoi atât la înmormântarea răposatului cât și la alegerea noului domn. Alegerea acestuia însă precedă înmormântarea, căci ne spune Paul de Aleppo, „că mai înainte de a-și da sufletul Matei, veni Kir Ignatie mitropolitul local și toți boierii se adunară în prima piață și ținură sfat ; apoi aleseră de domn fără întârziere pe unul Constantin Efendicopulo adecă din rasa efendilor bei”¹. Amintim că tot așa se urmase și la moartea lui Ștefan cel Mare, când boierii se luaseră la ceartă dela alegerea moștenitorului, înainte ca eroul Moldovei să-și fi tras ultima răsuflare, ceea ce aduse asupra lor urgia muribundului². Dacă și astăzi se petrec lucrurile tot astfel, apoi cu atât mai mult pe vremea aceea când Domnul eră temelia or-

---

¹ *Arch. ist.*, I, 2, p. 101.

² Vol. IV, p. 129.

dinei sociale, și că eră cel mai mare pericol ca statul să rămână fie și numai cât un moment fără stăpân. Așa tot Paul ne spune că „la moartea lui Matei, toți cei avuți și neguțitorii tremurau ca oastea să nu jăfuiască orașul”³.

Ceremonia alegerii lui *Constantin Șarban*, fiul lui Radu Șarban ce domnise dela 1601—1611, fu următoarea :

„După ce hotărâra persoana ce trebuia să urmeze în scaun, mitropolitul se sui pe un loc înalt și zise cătră popor : Al vostru efendi este mort ; pe cine deci voiți să ridicăm în locul lui spre a fi domn peste voi ? Strigătul boierilor, armatei și a tot poporului în o voce fu : pe nimene altul nu vroim afară de Constantin fiul lui Șarban. El fusese al doile comandant al armatei în timpul lui Matei. De multe ori Matei dorise se lese în urmă-i ca bei pe un nepot al său, și întrebuițase tot felul de meșteșuguri spre a reuși ; dar nimene nu consimțise la această dintre boieri cât și dintre țărani, din cauza vanității minței lui. Crainicul strigând poporul, toți locuitorii se adunară la curte, primind în unanimitate alegerea lui Constantin. De aice îl duseră la biserică unde 'l desbrăcară de hainele lui și 'l investmântară domnește, adecă cu o dulamă de scump brocat, o cabaniță de aceeași stofă blănită cu samur, un calpac de samur de mare preț cu o cocardă de aur presurată cu pietre scumpe de multă valoare și de o splendoare regală ; apoi îl urcară în strana domnească și veniră pe rând să 'i sărute mâna, întâi mitropolitul, apoi clerul și boerii și toți ofițerii superiori ai armatei.

„A doua zi se procedă la luarea jurământului, care se săvârși în biserică dinaintea mitropolitului și a patriarhului. Se așezară două mese acoperite cu covoare, și pe care erau puse un *Evangelhilar* poleit ornat și o cruce de aur. Boierii înaintau lângă masă, puneau mâna pe cruce și *evangelhilar*, iar gramaticul le cetea jurământul. La fie-care frază rostită de gramatic, boierii afirmău prin un *da*. Urmă după jurământ un blăstăm, la care ei întăriau prin cuvântul *amin*. Apoi fie-care boier săruta mâna patriarhului ; după aceea mâna beiului și poala hainei lui și se retrăgea. Aceeași urmare execută pe de altă parte mitropolitul. După boieri, veniră ceilalți servitori domnești și de curte și toți copii de divan, jurând în șirurile lor toți uniți într'un glas ; apoi veniră ofițerii armatei, d'întăi marele spătar, după el aga seimenilor, după el vel-căpitanul și în fine toți ceilalți căpitani și iuzbași (ofițeri) și oastea în șirurile ei. Fiecare căpitan venia cu compania sa și fie-care iuzbaș cu plutonul său. Spre încheiere toți sărutau mâna patriarhului, apoi mâna și poala beiului și se depărtau. Astfel urmă până aproape de amiază și încă nici o singură aripă a armetei nu 'și sfârșise jurământul, ceilalți ostași fiind amânați pentru a doua zi și zilele următoare.

³ *Arh. ist.* 1, 2, p. 102.

Din momentul intronărei sale beiful trimise călărași pentru a o face cunoscută în toată țara, și în curs de 40 de zile vedem

GOSTANTINO SERBANO PRINCIPE DI VALACCHIA &c.

A. Blouemi deli:

- Il Bianchi fec.

Constantin Șerban

neconținut mii de oameni sosind în pripă la curte: egumeni, preoți, călugări, chiar episcopi, pentru a felicită și a'și îmbună

pe noul bei. El trimise pe noul spătar cu ostașii lui împrejur la toate satele pentru a supune jurământului pe popor. Se făcu o mare procesiune afară din oraș, și se sfinți aghiazma în un câmp. La întoarcere femeile așterneau în calea beiului pânză de humbac pe care presurau orz. Cămărașii aruncau pe acele pânze bani de argint. Alții asvârleau înaintea beiului spice de ovăs, mere, prune, ramuri verzi, lămâi și portocale, ouă, pește, păseri, rațe, găște, mielușei, căprioare, capete de berbeci, etc. Tuturor acestor cămărașul le împărția bani de argint învâliți în pânză”⁴.

În intervalul acestei ceremonii de întronare, care ținū mai multe zile, se făcu și înmormântarea lui Matei Basarab, pe care iar ne o descrie ca un martur ocular, Paul de Aleppo.

„Un mare pavilion fu înălțat pe esplanada curței; acolo fu pus un scaun pentru bei, cu alte două la dreapta și stânga pentru patriarh și mitropolit. Din aceeași parte stăteau ceilalți episcopi de față, d’împreună cu egumenii, preoții, diaconii, călugării în număr aproape de 1000 de persoane. Boierii formau un mare cerc împrejur, iar celalt spațiu eră cuprins de oaste și de popor. De aici patriarhul și noi toți întovărășiram pe noul beiu, care merse să facă ruge pe cadavrul răposatului. Găsirăm pe Matei în camera în care el obișnuia a da banchetele sale la ocazia veseliiilor celor mari. El zăcea pe o masă, cu fața descoperită, după obicei. Eră îmbrăcat cu haine regale de scump brocart, blănit cu samur de mare preț și cu nasturi de aur și de argint poleit. Avea pe cap un prețios calpac de samur. Il acoperia în totul dela cap până la picioare un soi de giulgiu de satin alb pe care eră desemnată o cruce de aur. În jur erau lumânări, și toate boieresele plângeau și se boceau. Patriarhul îl tămăia și recită ruga mortilor și celalalte; apoi cadavrul fu depus în sicriu și transportat în mijloc sub pavilion. Beiul stătea pe tronul său. Mari lumânări de ceară fură distribuite, dintăi beiului, apoi patriarhului, de aci mitropolitului, pe urmă la egumeni, preoți, călugări și săraci; în fine la boieri și ceilalți, în cât fumul se rădică din toate părțile. Atunci eu (Paul de Aleppo) și arhidiaconul de Antiohia, luarăm cadelnița și tămăiarăm pe patriarh, zicând *Εὐλόγησον Δεσποτα*; apoi patriarhul tămăia sicriul zicând *Εὐλόγησον*, și cântăreții începură „miluește-ne doamne”, fericirea și canonul de Paști, un cor cântând în grecește și celalalt în românește. Patriarhul tămăie pe beiu, pe mitropolitul și pe preoți, după acea pe boieri și pe ceilalți și pentru a doua oară sicriul. De aci făcând cruce, după obicei, el se întoarse la tronul său; iară eu recitai „miluește-ne doamne după mare mila ta”. Patriarhul zise prima declarațiune și cadelnița trecu pe rând după uz, la mitropolit, la episcopi, la egumeni, fie-care recitând câte o declarație, iar diaconul tot

⁴ *Arh. ist.* I, 2. p. 101—105.

repetând „doamne miluește” până la timpul când patriarhul se apropie de cadavru și începu a ceti Evangheliul, toate boierele stând îngenunchiate împrejur. Patriarhul ceti apoi pentru răposatul ruga ertărei τὴν εὐχὴν συγχωρετικὴν și urmă sărutarea cadavrului. Mai întâi sărută patriarhul, de aci mitropolitul, după el beiul carele își masca bucuria prin lacrimi, în fine episcopii și preoții, doi câte doi, și toți primiră cu îmbelșugare pomană învălită în basmale. Apoi intrară plângând boierii mari și mici, doi câte doi; după acea cadavrul fu rădicat și purtat în jurul bisericei, urmat de preoțime înșirată păreche; de aci îl duseră în al doile nartex al bisericei și'l înmormântară alătura cu groapa răposatei doamne și a fiului lor. Aice patriarhul citi pentru a doua oară rugele de ertare. Cadavrul fu așezat într'un sicriu împodobit ca al unui rege. Aproape de chindii ne retraserăm, morți de obosală. Merserăm la banchet unde patriarhul și beiul petrecură până sara. Beiul se arătă cu inima deschisă, vesel și ne distribui haine. Ne întoarserăm a casă la mănăstire cu multă onoare, mai bine de cât în trecut, în careta domnească, însoțiți de oaste, pionieri și cântăreți”⁵.

Serbările atât vesele cât și triste se mântuiseră, și noul ales trebuia să se îngrijască a face să fie confirmată această alegere, care acuma ea singură nu mai valoră nimic. Constantin Șarban trimise îndată soli la Țarigrad prevăzuți cu puternice pungi de bani, spre a dobândi întărirea dorită, și mai ales spre a scuti pe domn de periculoasa vizită la Constantinopole, pe care Turcii i-o ceruseră la început. Șarban dădu anume 200 de pungi sultanului (100.000 de lei), 100 sultanei Validele, 150 vizirului iar tuturor celor-laltor dregători influenți daruri potrivite, care însumau împreună cel puțin alte două sute de pungi. Mai trebuia încă limpezită o altă însemnată treabă bănească, moștenirea lui Matei Basarab, pe care Poarta o cerea numai de cât însușindu'și acuma pe lângă alte cereri fără de lege, și aceea de a i se da toate averile rămase dela răposatului domni⁶. După multe trătări, tot deauna periculoase, când ele erau făcute cu Turcii și mai ales pentru bani, Constantin Șarban se împacă cu sultanul a-i da 450.000 de lei sau 900 de pungi pentru averea repositului domn, pe lângă o mare câtime de lucruri de preț, mai ales scumpe blănuri. Acești bani fură întrebuințați de Turci în următorul mod: 150.000 la trebuințele armatei, 50.000 la plata spahiilor și 250.000 lăsați în deposit în hasnaua laun-

⁵ *Arh. ist.* I, 2, p. 103—104.

⁶ Vezi un raport al lui Hübsch amb. prusian de mai târziu 1752 spune: „Es ist Gewohnheit dass der Sultan von allen denjenigen so in seinem dienste sterben Universalerbe ist und steht in seinem Beleiben was der Wittich (Witwe) oder dem Hinterlassenen Kindern davon zu.... wiell” citat de Iorga în *An. Acad. Rom.*, II, tom. XXI. 1910 p. 574 *Știri despre veacul al XVIII-lea.*

trică a împăratului. Blănurile fură împărțite între sultana mumă, vizirul, muftiul și alți miniștri ⁷.

În urma acestor colosale sumi de bani vărsate la Constantinopole, și care se urcau în total la aproape 150.000 de lei, Șarban este confirmat în scaun, și i se trimite steagul și caftanul în București prin Terzi, Mustafa aga Talhăgiul, care mai eră însărcinat a primi și tributul, a căruia scadență se împlinise tot atunci. Bine înțeles că și acest Turc, care aducea domnului o așa de mare bucurie, trebuia dăruit cu îmbeșugare ⁸.

Răscoala seimenilor. — Și tânărul Racoți ca și tatăl său avea nemăsurată ambiție, și dorea să se emancipeze pe cât se putea de sub suzeranitatea turcească care tocmai pe atunci apăsă cu atât mai greu asupra Transilvaniei, cu cât Turcii trăind în bună înțelegere cu Nemții, principele acelei țări nu putea găsi în aceștia un sprijin în potriua suzeranului său. Racoți caută deci ași mări vaza într'un alt chip, anume întărinduși autoritatea asupra țărilor dela marginea munților. El o dobândise asupra Moldovei prin contribuirea la detronarea lui Vasile Lupu și introducerea în această țară a lui Gheorghe Ștefan protegiutul lui. O împrejurare fericită pentru el aduce în curând și pe Constantin Șarban în aceeași poziție de supunere față cu el; anume răscoala seimenilor din Valachia contra domnului lor. Matei Basarab își bazase politica lui, nu numai pe sprijinul extern și pe pungile de bani, ci și pe o puternică armată cu care izbutise în repețite rânduri a sfărma planurile urzite în contra'i de dușmanii săi. Am văzut cum armata lui compusă după sistemul de atunci, în mare parte din mercenari, se revoltase puțin timp înaintea morții lui Matei, din cauza neplăței lefilor datorite. Deși boierii cunoșteau firea sălbatecă a mercenarilor, ei văzând cheltuiala peste samă provocată prin întreținerea unei așa de numeroase oștiri, din care pricină li se împuținau veniturile lor, propun lui Constantin Șarban liberarea unei părți din trupele sale și mai cu samă desființarea totală a corpului seimenilor. Acești seimeni, în număr de aproape 1.000 erau toți oameni desperați, adunați din toate părțile cei mai mulți dedați prădăciunei, recrutați dintre Turci și Creștini mai ales, Bâlgări și comandați de un Turc care fusese cap de hoți în Turcia. Ei fuseseră nămiți de principele răposat pe mari lefuri și se adeveriseră în toate împrejurările ca bravi luptători. Urmând sfatului boierilor săi, Constantin Șarban se hotărî a desface cu totul corpul seimenilor, iar pe celelalte a le reduce, și

⁷ Ballerino c. dogele 6 sept. 1654. Hurm. Doc., V, 2, p. 11. Un raport german a lui Simon Reniger fixază împăcarea pentru moștenirea lui Matei numai la 200.000 de lei. Hurm. Fragmente, III, p. 211, unde se văd și prezenturile date.

⁸ Anon. rom. în Mag. ist., IV, p. 335. Căpitanul, *ibid.* I, p. 307.

se gândeă acuma la mijlocul de a pune scopul său în lucrare fără răsunset și fără pericol. Chemând el armata lui toată la București, se adunară aice mai multe mii de oameni, cei mai mulți militari frumoși și bătrâni luptători, iar dintre seimeni veniră numai vr'o 200. Principele se folosi de această venire a lor în număr așa de mic spre a declara corpul lor desfăcut. Vestea se răspândi la moment între acești militari gata la răsvrătire și restul trupei care nu venise la chemare alergă de îndată ce auzi de pericolul în care se află. Sosind la București, ei determinară pe toți frații lor de arme a le luă partea, și se resculară în massă, cerând numai decât dela principe să le dee pe mână pe boierii ce dăduseră sfatul desființării lor. Boierii spărieți căutară scăpare parte în palatul principelui, parte peste munți în Transilvania. Spre a înlătura silnicia, domnul fu nevoit a le trădă pe boierii ce se adăpostiseră în palat, și el privi cu ochii săi cum credincioșii săi sfetnici fură puși în bucăți de soldățimea înfuriată⁹. Apoi ei însultă pe domn, îi sparg lăzile, desbracă preoții de vestmintele lor, jăfuesc bisericile, varsă jos sfintele taine din potire, vând cărțile bisericesti cele ferecate, se pornesc la tâlhării, îndemnând la atare fapte nelegiuite și pe alți locuitori și întetesc pe toți asupra tuturoră, și „mai pe scurt să zicem vecin pe vecin, fin pre naș, slugă pre stăpân”¹⁰. După acea dorul lor de răzbunare împărechindu-se cu gustul de pradă, se răpăd asupra caselor boieresti, le jăfuesc de tot ce cuprindeau, târăe în noroiu pe femeile boierilor, și plini de furie cum erau, nu cruță nici măcar moșile și pe locuitorii lor; într'un cuvânt pradă și pustiează așa de înspăimântător precum nu o făceau nici Turcii nici Tătarii.

Această periculoasă răscoală, în contra căreia Constantin Șarban nu aveă nici o putere de opus, dădu lui Racoți prilejul așteptat de el, de a se amesteca în domnia Munteniei.

Constantin Șarban eră în relațiuni nu prea prietinoase cu principele Transilvaniei. Acesta împrumutase dela Matei Basarab 80.000 de galbeni, pe care Șarban îi cerea îndărăt. Racoți vroind să scape de plăta acestor bani, pofti pe Șarban în Transilvania, spre a benchetui cum spunea el acea sumă împreună. Șarban nu primi de loc astfel de propunere de plată, și răspunse lui Racoți, că dacă va veni vre odată în Transilvania,

⁹ Cronicarii ne spun că atunci periră, *Giorma* vel ban, *Drăghici* fiul Papei visternicul din satul Greci. *Gheorghe Carida* visternicul și *Papa* fiul Predei, vornicul *Brancoveanu*, *Cârstea* fiul lui Socol Cornățanu reziditorul mănăstirei lui Radu Negru din Câmpulung pe timpul lui Matei Basarab, *Udrea* slugerul Dornescul, *Preda Boia* de la Maia Sava, șufărul Ciusciureanul, *Dumitrașcu* Frejuranul, *Dimitrie* comisul fiul Mircei de la Stănești *Mihaiu* Ciohodarul, *Gădeu* căpitanul *Bancilă*, *Ioan* și *Iancul* căpitani: *Mag. ist.* IV, p. 338. *Comp. Letopiseșele* lui Miron Costin, I, p. 327.

¹⁰ *Mag. ist.* IV, p. 339.

va face ca și tatăl său Radu, făcând aluzie la năvălirea aceuia în Ardeal, în contra lui Moise Sekely. Racoți temându-se ca amenințarea să nu fie reală, plăti lui Șarban datoria, dar păstră bine înțeles asupra lui o pică neștearsă. El doriă deci sau să'l răstoarne, sau să'l supună voinței lui. Aveă pe atunci lângă el în Transilvania pe un boier *Dicul* pe care Matei Basarab vroise să'l lese urmaș în scaunul Munteniei, probabil acel nepot al său de care vorbește Paul de Aleppo. Acesta însă fiind însemnat la nas de Constantin Șarban la suirea lui în scaun, nu mai puteă fi întrebuintat ca pretendent la domnie. *Dicul* însă aveă pe lângă dânsul, afară de o fată măritată, și un fiu, pe care tocmai își pusese Racoți ochii spre a'l așeză în tronul muntean în locul lui Șarban.

În asemenea împrejurări înțelegem cum, cu tot pericolul căruia Constantin Șarban eră expus din partea oștenilor săi resculați, el nu puteă să ceară ajutorul principelui Ardealului. Racoți însă interveni el însuși, fără chemarea voevodului muntean. Anume mai mulți din boierii amenințați prin răscoala soldaților, căutaseră mântuirea vieții lor în Transilvania, și ei îndemnați de Racoți, subscriseră o cerere cătră el, spre a luă în mâni liniștirea patriei lor. Bazat pe această rugăminte, Racoți se pune în înțălegere cu Siavus pașa din Silistra, pe care îl câștigă prin corupție în favoarea lui și cu domnul Moldovei care-i eră în totul devotat, și prin intervenirea Turcului, Racoți dobândește de o cam dată învoirea Porței pentru amestecul lui armat în trebile Munteniei.

Constantin Șarban însă aflând de ea, face să se revoace asemenea învoire, și să se trimită lui Racoți un ordin formal de oprire de a intră în Muntenia. Racoți gășind însă că prilejul eră prea potrivit pentru a fi lăsat din mâni, trece peste ordinul Porței și pătrunde cu armată în Muntenia, urmat în curând și de satelitul său, domnul Moldovei, Gheorghe Ștefan. Constantin Șarban văzând pe Racoți venind mai curând contra lui de cât contra armatei sale răsculate, și intimidat prin boierii acei ce se aflau în lagărul Ardelenilor, se hotărăște a primi ajutorul impus, și se leagă cătră Racoți a declară Porței că cu învoirea lui a venit în statul său principele transilvan; a se preface către oștirea turburătoare că ar ținea cu dânsa, și în momentul deciziv a trece cu o parte din trupele care îi rămăse devotate, în tabăra lui Racoți. Ostașii care se revoltase mai mult contra boierilor sfătuitoari de reu decât în contra domnului, auzind de venirea lui Racoți asupra lor, întreabă pe Șarban dacă are de gând să țină cu ei, declarând în caz afirmativ, că ei sunt hotărâți a'l apăra de toți dușmanii săi cu toate puterile lor.

Principele se prefăcū a primi cu mulțămire asemenea declarație, și ambele părți își jură credință pe Cruce și Evanghelie,

deși una din acele părți eră de mai înainte hotărâtă a călcă jurământul; încă un exemplu pe lângă acele aduse aiurea¹¹ despre ușurința cu care se luă în acele timpuri, atât de evlavioase, în deșert numele lui Dumnezeu.

Trupele răsculate însă, deși niște simpli soldați, găsiră în momentul pericolului o bună inspirație. Tocmai pe atunci venise un agă turcesc la București spre a luă tributul. Trupele amenințate de Racoți vroiră să și găsească un sprijin și în Turci după ce aflaseră — așa credeau ele — unul în domnitorul lor. Ele primiră pe aga turcesc cu cele mai mari onoruri, încredințându-l despre supunerea și credința lor către Poarta Otomană că ele sunt dispuse nu numai a învoi libera reîntoarcere în țară a boierilor fugiți peste munți, dar încă și a le întoarce averile jăfuite, întru cât ar fi cu putință. În cazul însă când boierii pribegi ar respinge asemenea propunere și ar urmă înaintea a unelti cu străinii contra țării lor, atunci ele, trupele, se vor duce în număr dela 16 — 20.000 de oameni ele însăși în Transilvania pentru a smulge cu puterea din acea țară pre pricinuitorii neorânduelilor. Răsvrătorii își luaseră aminte că trebuie să facă ei acuma pe oamenii ordinii, atât este de adevărat că orice partid fie chiar cel mai revoluționar, de îndată ce este chemat a se afirmă de conducător al afacerilor omenești, trebuie să învoace în sprijinul său principiul ordinii și stabilităței. Poarta văzând că gândul răsculaților nu este îndreptat în contra ei se grăbește a reinnoi către Racoți ordinul de a nu intra în țară, de care însă el acuma eră cu atâta mai puțin să asculte, cu cât apucase a pătrunde în ea.

Ciocnirea deveniă neapărată, și armatele stătură în curând față în față la satul *Simplea* pe Teleajen, unde potrivit cu înțelegerea avută, Constantin Șarban părăsește în sara înainte de luptă pe resculați, și se duce în lagărul pașei ce venise și el de peste Dunăre spre a innăbuși răscoala, și a împiedică pe Racoți de a se amesteca el în aceste daraveri, dar fusese cumpărat cu bani de domnul Ardealului. Oștirile răsvrătitoare cu toate că se văd trădate chiar în ajunul bătăliei, nu pierd inima, și proclamă de domnul lor pe unul Hrizea, fiul lui Dumitrașcu din Bogdănești, care ilustrează prin o vitejie demnă de o mai bună soartă domnia lui de o zi¹². Totuși oștirile răsculate sunt bătute, mai ales din pricină necontenitelor defectii ce se făceau în rândurile lor, chiar în focul cel mai fierbinte al bătăliei. Ungurii, spărgându-le rândurile, întră în ei „ca lupii în niște oi, de-i taie, îi împușcă, de zăceau grămăzi. Și au început a da

¹¹ Vol. VI, p. 12 și 154.

¹² Inșiși dușmanii lui recunosc că „Hrizea adversus nos strenue dicertabat” Racoți al II-lea C. Cancelarul Ungariei 23 Iunie 1655 în N. Iorga *Studii și doc.* II, p. 242.

dosul câți nu puteau scăpa, cu domnul lor Hrizea Vodă, cercând calea Brăilei; iar pedestrirea și cei cu cai răi se ascundeau prin margini, prin crânguri, pe care scoțindu-i, sub sabie i-au pus pe toți. De aceasta auzind Constantin Vodă își luă ziua bună dela pașa și purcese înaintea lui Racoți; ci venind la Ciocănești și șezând la prânz, nimeriră doi trimiși dela Hrizea Vodă, care mergeau cu cărți la Turci, și îndată îi prinseră și aducându-i la Constantin Vodă, porunci de-i spânzură de niște umbrare; pe unul din aceștia îl chema Bagrandi”¹³ Răscoala seimenilor este adevărată de un document din 1657 al lui Constantin Șarban, în care Domnitorul amintește despre „când s’au sculat doroabanții și seimenii cu vrajbă de au pierdut și au tăiat boierii țării”. Constantin Șarban a rădicat o cruce la locul bătăliei pe care se cetește între altele că „Gheorghe Racoți craiul Ardealului văzând jaloba noastră a venit cu oștile și cu boierii țării mele și cu pribegii asupra a răsculatelor oștiri”. În alt document din 1655, jupâneasa Iliana lui Dragomir vel vornic spune deasemenea că „întâmplându-se cu fuga și pribegie aici în țara ungurească, în cetatea Brașovului pentru zavistia doroabanților și a seimenilor care s’au ridicat asupra tot neamul boieresc cu mare vrăjmășie, pentru care mulți din boieri au pierit iar alții au scăpat aici în cetatea Brașovului, alții în Moldova pe unde a putut”¹⁴.

Constantin Șarban datorită cu sau fără voie, păstrarea scaunului său intervenirii principelui Ardealului. Acesta deveni prin victoria dela Simplea protegitorul și pentru a zice astfel suveranul de a doua mână și al lui Șarban, după cum sprijinul dat de Racoți lui Gheorghe Ștefan, pentru dobândirea scaunului Moldovei, îi procurase închinarea acestuia. Supunerea în care domnii Țării Române intraseră către acel al Ardealului se vede chiar din ordinile date de ei agenților lor din Constantinople, ca să se conducă în toate împrejurările după părerile agentului transilvănean. Racoți caută totuși a se folosi de poziția lui cea întărită, spre a-și așeza mai cu putere domnia la Turci, arătându-se de credincioasul lor supus; că ar fi întreprins expediția în Valahia mai ales în interesul Porței; că a cruțat cu desăvârșire această țară de orice soi de abateri ale oștirilor sale, astfel că nu i-a pricinuit daună nici măcar de valoarea unui paiu; că n’a pretins nici pretinde vre o schimbare de domnie. Deși Turcii erau convinși de contrarul asigurărilor domnului Ardealului, totuși ei primiră de bune îndreptările sale, fiind de mult deprinși a fățări blândeța față cu acei ce le făcea

¹³ *Mag. ist.* I, p. 311.

¹⁴ 1657 *Iorga Studii și doc.* IV, p. 243; 1655 *Ibidem*, V, p. 549.

să simtă puterea lor. Mai ales neadevărată eră pretinsa cruțare a Munteniei din partea trupelor lui Racoți. Rapoarte contimporane arată din contra, precum eră firesc lucru, această țară ca dată în prada celei mai neomenoase jăfuii din partea trupelor ungurești și secuești a le lui Racoți, care luară din ea între altele și nenumărați stupi, dădură foc la sate, orașe și sămănături, călcară în picioarele cailor grânele pe care nu le consumau, așa că în urma acestei cumplite devastări se încuibă în țară o foamete grozavă. Locuitorii fură împinși la pribegire în massă, fie peste Dunăre în părțile turcești, fie în Moldova, spre a'și adăposti viețile primejduite prin lipsele de tot felul.

Constantin Șarban restabil în scaun, caută să îndrepte măcar în parte retele pricinuite prin scenele de turburare întâmplate. „El iartă toate năpăstii și plătește Turcilor haraciul din propria lui avere, scutind țara de bir pentru trei luni de zile, și iertând dorobanților și călărășilor (milițiile țarei) zecimile și oieritul, îmbrăcându-i pe toți din averea lui cu postav bun, iar pe căpitaniii lor cu catifea, damasc și atlas. Lefi încă le da, și sedeau la masă cu dânsul; judecăți drepte făcea și milă din destul; pre nimeni nu obișduia și cu blândetă și cu cuvinte dulci pre toți îi mângâia, și gândi să facă malt bine țarei și se bucurau toți și moșneni și străini, mulțămind lui Dumnezeu, căci le-au hărăzit domn bun și înțelept și milostiv”¹⁵.

Racoți însă nu se mulțămise a prăda țara prin trupele sale. El îi făcu un rău și mai mare, punând'o în neputință de a mai cerca în viitor o împotrivire; anume îi luă cele 40 de turnuri pe care puse mâna dela oștirea răsculată în lupta dela Simplea. Tot pentru a'și asigura ascultarea necondiționată a domnului muntean, Racoți se oferi a-l păzi în contra viitoarelor răscoale ale seimenilor împrăștiți în bătălia dela Simplea, și îi lăsa ca pază, la plecarea lui în Transilvania, 2.000 de ostași unguri. Prevederea nu fusese greșită; militarii bătuti organizază un complot care aveă de țintă a măcelări pe Unguri și a răsturnă pe domnul care se purtase către ei cu atâta necredință. Constantin însă descopere complotul, prinde pe cei mai mulți din cei ce'l urzise și îi supune săbiei. Atunci interveni un curios act de împăcare între Constantin Șarban și aceia din seimeni, care scăpară din măcel. Lefegii pocăiți dădură în mâinile lui Racoți și ale domnului lor Șarban Voevod un zapis prin care recunoșteau că „n'au păzit credința către ei cum s'ar fi căzut, ci au umblat după cuvintele unora și altora din boieri și din slujitori, care umblare a lor îi adusese a cădea de la credința domnului lor, greșind Măriei sale, iar că Măria sa ca un domn

¹⁵ *Mag. ist.* IV, p. 336. Comp. Engel, *Geschichte der Walachey*, p. 298.

bun și milostiv iertându-i de greșala făcută, ei se făgăduesc că nu vor mai umbla după alte resmeriți”¹⁶.

Vaza principelui ardelean creștea cu atâtă mai mult cu cât pentru a două oară Constantin Șarban îi datoria tronul. Domnul muntean trimite celui din Ardeal ca mulțămită un frumos colan de pietre scumpe și 20.000 de lei în bani, ceea ce mai ca părea a fi un tribut. Agenții lui Racoți la Poartă tratau cu mare mândrie pe domnii români, cerând pentru principele lor titlul de rege. Această supremație dobândită de Racoți asupra Munteniei reiese și din niște răspunsuri date în 1656 de Constantin Șarban lui Racoți, în care răspunsuri Șarban se roagă de craiu ca „părerea și sfătuirea Mării Sale tot să nu fi încetat și dintru *încumstanțiile* (ce se zice încunjurările vremilor) de acum ce socotești Măria Sa a se izvorii, că noi vom fi ascultători după putința noastră”. Eră vorba de întreținerea oștirii pe care Racoți cerea să o plătească Muntenia și care se urca la 2430 de voinici. Se rugă mai ales Șarban ca nu cumva să cheme înapoi Racoți *cumpania* de Nemți care păzesc pe Domnul muntean, spunând că „rugăciunea cea mai cu deadinsul este că Nemții să rămâne lângă noi”. Se roagă deci Șarban ca—, „Craiul să se milostivească a da răspuns veselitor ca să putem după putință până la sfârșitul vieței noastre, sluji și Mării Sale”¹⁷.

Tot pentru a menținea în ascultarea lui pe domnul muntean, Racoți dă adăpostire lui Hrizea Vodă, pe care l face chiar capul a 500 de seimeni prinși în lupta dela Simplea, și pe când Racoți pleacă în război contra Polonilor, Hrizea vra să și cerce iarăși norocul în Muntenia, trecând cu trupe, peste munte pe la Bistrița, în țara lui Constantin Vodă, „Iar Constantin prinzând veste, trimise pe Preda vornicul Brancoveanul și pe Radu stolnicul Fărcășanul și pre Ivașcu Ceparul cu oști și s’au ajuns la târgul *Brugăi* și făcând război au biruit ai lui Constantin Vodă, și pre Hrizea cu ai lui i-au prins și i-au dus la domnul său, și au spânzurat pe Hrizea de o roată cu alte 12 căpitenii; iar celorlalți li-au tăiat nasurile și urechile și i-au slobozit”¹⁸. Seimenii însă care, cu toată împăcarea, nu uitaseră că aveau de răsbunat o trădare, cel mai greu de iertat din toate păcatele, se folosesc în curând de politica în care legăturile lui Șarban cu Racoți îl încurcă pe domnul muntean, spre a l pârâ Turcilor și a provoca prin ei scoaterea lui din scaun pe care fusese neputincioși a o îndeplini prin violență.

¹⁶ Document original în limba română din 1656 în *Traian*, 1869 p. 4 Vezi completarea lui cu numele tuturor ostașilor cu căpitanii lor în frunte, Coman, Iane și Leca, cu iuzbașii și stegarii, peste tot câteva sute de nume în N. Iorga, *Studii și Doc.* IV, p. 37—43.

¹⁷ N. Iorga, *Studii și Doc.* IV, p. 46.

¹⁸ *Mag. ist.* I, p. 314.

Anume Racoți care urmăse înaintea prietenia către Protestanți, îndrumată de tatăl său, păstrase alianța cu Suedia care pe atunci, aflându-se în luptă cu Polonia, atrase în dușmănie către această țară și pe principele transilvan. Apoi Racoți își închipuia că va putea cuceri Polonia și aduce pe capul său și coroana ei. El se pusese deci în legătură cu Cazacii, dușmanii Polonilor, și aduce în liga aceasta și pe domnii Moldovei și a Munteniei care ascultau de dânsul. Expediția întreprinsă de Racoți contra Poloniei în anul 1657 eși însă de tot rău, și Poarta supărată pentru atacul făcut de țările vasale contra regatului polon, cu care cultiva pe atunci relații prietinoase, dă ordin dietei din Transilvania să alunge din scaun pe Racoți, iar pe domnii români îi mazilește la începutul anului 1658¹⁹. Atât Racoți însă cât și domnul muntean nu se supuseră și sultanul fu nevoit să întrebuițeze puterea în contra amândurora.

Împreună cu Șarban se retrag în Ardeal și boierii credincioși lui și anume: Stroici logofătul, Pană spătarul, Radu Fărcașanu stolnicul, Radu Mihalcea comisul, Chirea Budeanu clucerul, Badaea comisul, Constantin vătămanul, Drăghici Cantacuzino, Ivașcu armașul, Mihai căpitanul, Sima căpitanul, Preda logofătul, Manea slujitorul, Vlad căpitanul, Colța căpitanul, Radu Tănase vel sluger,²⁰ — după cum vedem o întovărășire îndestul de bogată care va sprijini desperatele sfârșiri ale lui Șarban de a recăpăta Domnia.

2. MIHNEA AL III-le și GHICULEȘTI

Mihnea al III-lea²¹, 1658—1659. — Mazilindu-se Constantin Șarban, tronul Munteniei încăpă în mâinile unui Grec, sub care reîncep iarăși turburările contra Grecilor pe care le-am

¹⁹ Ultimul raport german în care se pomenește despre domnia lui Constantin Șarban în Muntenia este din 12 Ianuarie 1650. Hurm. *Frg.* III, p. 237. *Istoria Țării Românești* publicată de Ioanid, II, p. 110 pune data de 6 Ianuarie pentru mazilirea lui Șarban. Asupra tuturor amărunchimilor domniei lui Constantin Șarban pentru care nu este citat vre un izvor anumit, vezi rezumatul rapoartelor lui Simion Reniger c. împăratul din 17, 18 Martie, 24 Aprilie, 24 Mai, 2, 4 și 20 Iunie, 2, 6, 19, 22 și 29 Iulie, 10 August, 8 Septembrie, 20 Octombrie și 27 Decembrie 1655 în Hurm. *Frg.* III, p. 220—231 și 21 Iulie, 15 August și 24 Octombrie 1657, *ibidem*, p. 234. Adoagă un extract din un *Codex miscellaneus* 1658 Aprilie 15. „Le grand.... Hurm. *Doc. Supl.* II, 3, p. 70.

²⁰ N. Iorga, *Studii și Doc.* IV, p. 56.

²¹ Ceilalți doi Mihnea sunt: *Mihnea cel Rău*, 1507—1511 (Vol IV, p. 169) și *Mihnea al II-lea*, 1577—1583, 1585—1591 (Vol. V, p. 24 și 41). Mihnea subsemnă Mihaiu Voevod, V. o scrisoare a lui către Racoți, principele destituit al Transilvaniei, 1619, Iorga, *Studii și doc.*, IV, p. 58. În muzeul din Belgrad se află un steag al lui *Mihai Radu* care se intitulează și „Arhiduce al părților megieșite”. Asupra acestui titlu, care amintește aceluși de Herzeg al „Amlașului și Făgărașului” din vechime, vezi N. Iorga, *Steagul lui Mihnea Vodă Radul în An. Acad. Rom.* II, tom. XXXVI, 1911, p. 529.

văzut arătându-se odată în Muntenia, pe timpul domniilor grecești ale lui Radu Mihnea și Leon Tomșa.

Mihnea purta un nume românesc, și se pretindea fiu al lui Radu Mihnea (1611 — 1616, 1620 — 1623)²², ceea ce nu-i folosia mult în privirea românismului său, întru cât deși de origine Român, se grecizase cu totul, fiind crescut între Grecii Răsăritului.

Chiar dacă acest Mihnea ar fi fost odrasla fostului domn, se vede că simpatiile tatălui său pentru Greci făcuse ca el să fie crescut în Constantinople, unde trecea drept Grec, și tot așa cu drept cuvânt îl considerau și Românii pe capul cărora se năpustise cu domnia. De aceea spune despre el Anonimul românesc că era „un Grec cămătar; tată său l'au chemat Iane Surdul, iar pe dânsul l'au chemat din botez Franți; deci izvodindu-se de mic a urma lui Ismail feciorul Agarei, fugit-au dela părinții lui și s'au dus la Tarigrad și s'au curtenit la Kinan pașa, zicând că este feciorul Radului Vodă, nepot Mihnei Vodă și așa și-a petrecut viața la Turci ca la 40 de ani”²³.

Dacă filiația lui care nu putea fi pe de altă parte decât nelegitimă, este îndoieșnică, firea lui de Grec este atestată prin documente contemporane de o autenticitate netăgăduită, Numele ce-l purtă el la Constantinopol era *Gioan bei*; avea reputația de om învățat și era prietinel rezidentului german Schmidt. Izvoarele străine spun, ca și cronica română, că el trăia în casa lui Kinan pașa și identitatea lui Gioan bei cu Mihnea este chiar formal atestată de rapoartele germane, care îl pomenesc sub numele de „Gioan bei care mai târziu s'a numit Mihnea”²⁴. Cheltueala lui Gioan bei pentru căpătarea domniei se urcă la 200.000 de lei, din care 70.000 sultanului, în urma căreia este primit la sărutarea papucului, e îmbrăcat cu caftan, i se pune pe cap o cucă cu o pană înaltă asemenea unui pașa, și precedat de 6 stegari, 3 călări și 3 pe jos, pleacă către Muntenia în 31 Ianuarie 1658. Chiar a doua zi după pornirea noului domn din capitala împărăției, sosește aici o deputație de boieri din Muntenia, cu o hârtie iscălită aproape de toată boierimea cea mare a țării, în care se spunea: „că sultanul să nu-i obijduiască cu vre un principe sărman, căci atât ei cât și țara lor ar fi îndestul de săraci, și ceea ce nou numitul a luat cu împrumut dela Evrei

²² Vol. VI, p. 19 și 42.

²³ *Mag. ist* IV, p. 346. De acea îl numesc unele documente *Ioan Radu* altele *Ioan Mihnea Radu* Hurm. *Doc.* V, 2, p. 42 și 56.

²⁴ Gutachten Rudolphs Schmidt über die gegenwärtige Sendung an die Pfört. Wien. August od. Septembre 1658 în extract în Hurmuzaki *Fragments* III, p. 244 : *Gioan bey später Mihnea genannt*”. Un raport venețian din 16 Martie 1658, Hurm. *Doc.* V, 2, p. 42, spune despre Mihnea că era „un gentilhuomo greco, frigliolo del gia Radulio Voivoda, allevato in Constantinopoli in casa del vecchio Kinan-Passa”.

și a cheltuit la Poartă, va căuta să o scoată din biata Muntenie cu dobândă și încincit ²⁵; că în deobște ei nu pot primi în nici

Mihnea al III-lea

un chip pe Gioan bei de principe, întimpinare ce nu putea decât să întărească poziția Grecului, și el pleacă, cu tot timpul cel

²⁵ Asupra datoriei lui Mihnea de 35 de pungi către niște Evrei din Constantinople vezi un doc. din 1662 *Jorga, Studii și Doc. V*, p. 123. „Deci din acest venit al ocnelor fost'a rândnit Mihnea Vodă la niște Ovrei din Tarigrad că a fost datoare domnia 35 pungi, însă ovreii anume Mucaciu și Ibraim Celebi (pe turcește) cari slujiseră la Sultana Valideana muma împăratului”.

rău și furtunos ce-i stătea împotriva, după ce avu o întrevedere într'o noapte cu rezidentul german, care-i dori mult noroc în domnie ²⁶.

Sultanul dă ordin hanului Tătarilor și pașei de Silistra a'l introduce pe Gioan bei în Muntenia. Constantin Șarban se retrage către munți, adunându-și o armată ca la 30.000 de oameni cu care ar fi putut lupta cu isbândă contra rivalului său, dacă nu ar fi fost trădat de oștirea lui îndată ce ea simți apropierea dușmanului. Șarban trecu în Transilvania, unde împreună cu Racoți principele depus al acestei țări se înțelesă asupra mijloacelor de a se opune asuprirei comune. Năvălirea Tătarilor în Muntenia și în Moldova unde tot pe atunci se scotea Gheorghe Ștefan și se înlocuia cu Ghica, fû însoțită ca totdeauna de acele scene de groaznică prădare ce caracterizau apucăturile acestor oarde barbare ²⁷.

Totuși Gioan bei întâmpină neînvinsă greutăți la întemeierea stăpânirii sale. Combătut pe de o parte de boieri, iar pe de alta amenințat de Racoți și de Șarban, neputându-se mântui decât cu sprijinul Tătarilor, care prin prădăciunile lor îngrozitoare resculau toată țara în contra acestei năpăști de domnie ce-i venise pe cap, el trebuia să devină curând chiar pentru Turcii ce'l sprijineau, o greutate ²⁸.

După cât se vede însă înălțarea cam neașteptată a Grecului la domnia Munteniei făcuse să i se clatine mintea, cea nu prea bine cumpănită. În curând după întronarea lui, el dă semne vădite de turbare a cugetărei sale: ie titlul de arhiduce, face să fie uns și coronat în această însușire în catedrala din Târgoviște, și trimite soli la Poartă care să ceară pe de o parte recunoașterea noului său titluș, pe de alta alipirea Transilvaniei Moldovei și a cetăței Silistria către principatul său ²⁹. Nebunul avea totuși momente limpezi, când eră vorba de a lua măsurile necesare spre a păstra șovăitoarea lui domnie.

Barcsai, noul principe al Transilvaniei, fiind îndatorit a răspunde ca cheltueli de războiu pentru întronarea lui, suma de 500.000 de lei, și ne trimetând decât 5.000, Mihnea pentru a se pune bine la Poartă îl părăște, că de și ar avea toată suma adunată, nu voește s'o trimită, fiindcă sperează cu timpul să fie iertat de o parte din ea. Apoi el nu lasă în părăsire nici mij-

²⁶ Reniger c. împăratul, 13 Fevruarie 1658, Hurm. *Frg.* III, p. 237.

²⁷ Rapoartele lui Simon Reniger către împăratul, 13 și 28 Febr., 12 Martie 1658 și 8 *Ibidem*, p. 237—240. Comp. Hurm. *Doc.* V, 2, p. 43 și 45.

²⁸ Simon Reniger către împăratul 10 și 28 Mai 1658, Hurm. *Frg.* p. 243.

²⁹ Simon Reniger către împăratul 21 April 1659, *Ibidem* p. 246. Comp. Călugărul Ibignancourt din Mai 1659 Hurm. *Doc. Suplement*, I, p. 245. Mihnea bătu chiar o medalie cu insemnele vulturului imperial cu coroană. Una din ele este trimisă drept curiozitate de călugărul Ibignancourt (nu se știe cui) odată cu scrisoarea citată.

locul esențial, împărțirea de bani la dregătorii sultanului, și merge chiar mai departe; pune să zidească o Moschee în Muntenia și lasă a se înțelege curânda lui întoarcere la religia mohametană³⁰.

Domnii depuși din toate trei țările vasale ale Porței, Gheorghe Racoți, Constantin Șarban și Gheorghe Ștefan se hotărâseră a se opune Porței, alegând ca loc de împotrăvire Transilvania, în care Racoți păstrase încă o puternică partidă, și care ofereă prin poziția ei un tărâm mai ușor de apărat. Acești trei principii își propun a scoate de o camdată pe Mihnea din Muntenia și pe Ghica din Moldova, și înapoind scaunele lui Șarban și Ștefan, cu ajutorul lor apoi să scoată pe Barcsai din Ardeal.

Mihnea alungat de aliați, este însă restabilit în scaun de Turci, iar Gheorghe Ștefan este bătut de Ghica. „Tiranul drept fantastic adecă buiguitor în gânduri”, cum îl caracterizază Miron Costin³¹, în mâinile căroia Turcii nu se temuse a lăsa frânele ocârmuirii muntene, prin una din acele sărituri proprii celor cu mințea neîntreagă, trece deodată din partea Turcilor în cea a răsculaților, aliindu-se cu cei trei pretendenți, spre a se revoltă în contra sprijinitorilor săi de până acuma. Pe când însă răscoala din partea aceloră se înțelegea dela sine, ca unii ce pierduseră scaunele lor și doriau să le recapete, cea a lui Mihnea este cu totul lipsită de bun simț, căci neputând nimic câștiga prin ea, putea pierde totul, și întărește părerea comună ce umbla asupra lui, că nu eră în întregimea minții sale. Intrarea lui Mihnea în alianța răsculaților face ca unul din ei și anume Gheorghe Ștefan să fie eliminat, întru cât de altfel ar fi fost mai mulți domni decât scaune disponibile. Apoi aliații erau mai mulțămiiți a aveă în rândurile lor un domn în scaun, care dispunea de puterea unei țări, decât un pribeag mai mult și mazil precum erau și ei. Acesta împinge pe Gheorghe Ștefan a părăsi Transilvania și a apuca la colindat pe la curțile Europei, spre a și recăpăta pierduta domnie³².

Seraskierul trecând prin Muntenia pentru a pătrunde în Transilvania contra lui Gheorghe Racoți, Mihnea care eră ordonat de Turci a-l însoți în expediție, propune boierilor ca să-i taie. Boierii spăimântați de gândul nebun al lui Mihnea, o rup de fugă; iar Părvul visternicul Predescul denunță chiar pașei uneltirile domnului. Mihnea văzându-se în pericol, merge la pașă, îi dă bani, și părăște el pe boieri că ar fugi de slujba în-

³⁰ Reniger catra împăratul, 26 Iunie 1659, Hurm, *Frg.* III, p. 247—248.

³¹ *Letopiseșele*, I, p. 341. Ed. Ureche, I, p. 657.

³² Vom arăta rătăcirile lui la istoria Moldovei. Încă din 1659 găsim pe Mihnea îndemnând pe Racoți a se folosi de prilej spre a introduce pe Șarban în scaunul Moldovei, N. Iorga, *Studii și doc.* IV, p. 58.

păratului; ucide apoi pe Predescu, Istrate postelnicul, Radul aga Bărsăscu, Vintilă căpitanul, Badea vătavul și pe Preda Brancovanu și vroește să pună mâna și pe Constantin postelnicul Cantacuzino dela Filipești; dar el fuge la Brașov și apoi la Ghica în Moldova. Aice fiul său Drăghici se prinde în o adâncă prietenie cu Grigore fiul lui Gheorghe Ghica, care-i dă un zapis în 1659 April în 11, în care îi juruește că „chiar de se va despărți cu trupul de el, iar cu sufletul și cu credința să fie nedespărțiți unul de altul”³³. Vom vedea mai târziu cum înțelese Ghica a păstra această prietenie. Mihnea scăpase prin aceste cruzimi, pe care el le arăta ca făcute în interesul Turcilor, de prepusul de hainire pe care 'l trezise în mintea lor pâra Predescului. El se preface a le fi prieten, și le cere bani spre a'și întări ostirea slăbită prin părăsirea boierilor. După aceea propune din nou boierilor rămași pe lângă el răscoala contra împărăției, ceea ce prinzând tot atât de puțin ca și în întâiul rând el ordonă un nou măcel în ei. „Stringându-i pe toți într'o sară și având pe ucigași gata, câte pe unul îi luă de-i zugrumă, și-i arunca din casă jos pe ferești, iar tubulhanaua (muzica) ziceă până i-au isprăvit pe toți”³⁴.

Mihnea văzând că nu poate să determine țara a împărtași nebunul lui gând, căci acuma ceea ce altă dată eră o pornire firească acuma sa . . . se hotărăște să'i dee ființă în contra vointei ei. Se face o întâlnire a tuturor răsculaților la Brașov, în care Racoți este ales de cap al întreprinderii. Se atribuie Moldova lui Constantin Șarban, pe când lui Mihnea i se făgăduiește și de acolo înainte păstrarea Munteniei. Grecul mulțămît dăruiește pe Racoți cu o blănă de cacom și un cal bogat înșăuat, primind dela fostul principe al Transilvaniei o sabie de onoare și un ajutor de 500 oameni³⁵. În urma acestei înțelegeri Mihnea trimite pe Gheorghe Băleanu vornicul în Moldova cu oștirile sale și cu a le lui Racoți în contra lui Ghica, spre a-l scoate din scaun, și a pune pe Șarban; iar în Muntenia el pune să taie pe toți Turcii din Târgoviștea, apoi arde Brăila și Giurgiu. Băleanu izbutește de o camdată a alungă pe Ghica. Armata lui este însă curând după aceea zdrobită de Tătari, Mihnea în Muntenia bate pe Turci într'o mică încăerare, iar peste noapte au venit veste neagră lui Mihnea, că Turcii au bătut pe Racoți la Deva³⁶.

³³ *Genealogia Cantacuzinilor*, vezi titlul întreg mai jos, (nota 49), p. 168. *Mag. ist.* I, p. 322 La unul din aceste măceluri se referă un raport venetian din 29 Iulie, 1659, „H principe di Valachia ha fatto decapitar molti baroni richissimi”. Hurm *Doc.* V, 2, p. 61.

³⁵ Reniger către împ. 1 Neomvrie 1659, Hurm. *Frg.* p. 248.

³⁶ Zinkeisen *Gesch des osm. Reichs*, V, p. 886. Lupta se întâmplă la 22 Neomvrie 1659.

Tot atunci află Mihnea și despre pierderea suferită în Moldova. El vroește totuși să se mai împotrivească; oastea lui însă îl amenință a-l da pe mâinile Turcilor, și atunci Mihnea fuge peste munți, părăsind domnia. El moare, puțin timp după aceea³⁷. Turcii văzând că Târgoviștea așezată nu departe de granița transilvană înlesnește periculoasele relații cu această țară, ordonă, odată cu strămutarea lui Ghica din Moldova în Muntenia, să se dărâme cetatea precum și mănăstirile ce o învecinau, și să se strămute reședința principilor la București oraș așezat mai în apropierea Turcilor. Acest fapt este înțărît și de cronicile muntene care spun că Ghica Vodă „au părăsit cu totul Târgoviștea ca reședință și au surpat și casele de acolo și le-au sfărâmat de tot, ca să nu mai fie scaun domnesc acolo, căci mai sub munte se temeau Turcii de hainie³⁸”.

Gheorghe Ghica. 1659 — 1660. — Era de neam Albanez din părțile grecești; venise în Moldova încă dinnaintea domniei lui Vasile Vodă „neguțitorie țiind” până la suirea acestuia în scaun. „Fiind de un neam cu el, Arbănaș, l’au tras Vasile Vodă la curte și de odată la boierie mai mărunță, apoi vornicia cea mare de țara de jos au ajuns, și țiindu’l Vasile Vodă de credință l’au trimis la Poartă capuchihae, văzându’l și om conținut la toate și scump, cum se cade hie când capuchihaele să hie”³⁹. Din atare dregătorie el fusese numit domn în Moldova la mazilirea lui Gheorghe Ștefan în 1658, puțin timp după rânduirea lui Gioan bei sau Mihnea în Muntenia și purtându-se acolo cu credință către Poartă în timpul răsvrătirilor lui Racoți și a partizanilor lui, i se dăduse la alungarea lui Mihnea tronul Munteniei. Capidjilar Chehaiasi, însărcinat cu introducerea lui Gheorghe Ghica în domnie, avea ordinul de a lăsa de o camdată și Moldova tot sub domnia lui Ghica, până ce Poarta va găti un om vrednic de a luă ocărmuirea acelei țări⁴⁰, aflat în curând în persoana lui Ștefan fiul lui Vasile Lupu.

³⁷ După expresia energetică a lui Neculai Mustea care bicluște nebuniile lui: „și sufletul curând și-au borât în prăpăstiile iadului”.

³⁸ Reniger cătră împ. 21 Decemvrie 1659 Hurm. *Fragmente*, III, p. 249. *Mag. ist.* II, p. 214. Această potrivală deplină între arătările cronicelor și ale documentelor arată cât de mare valoare trebuie pusă pe notițele raportate de cronicari asupra faptelor contimporane, chiar atunci când nu le putem controla prin asemenea izvoare.

³⁹ Miron Costin, *Letopiseșe*, I, p. 336. Textul îndreptat după ediția critică a lui V. A. Ureche, I, p. 649.

⁴⁰ Reniger cătră împ. 1 Noemvrie, 1659, Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 249. Ghica apucă scaunul Munteniei în Decemvrie 1659. Vezi un raport al lui Ballarino cătră dogele din 22 Dec. 1659 Hurm. *Doc.*, V. 2, p. 69: „il possesso dato a Gica novo principe di Valachia ricevuto da que sudditi senza contrasto, lontan affatto del timore dinovi disturbi di Miena”. Gheorghe Ștefan deși detronat, se privia tot de Domn al Moldovei. Vezi o scrisoare a lui din 1659 Decemvrie în 9 către municipalitatea din Lemberg în Hurm. *Doc. Supl.* II, 3, p. 74.

Oștirile turcești și tătărești, care introduseră pe Ghica în domnia Munteniei, prădară după obiceiul lor țara în chipul cel mai crud⁴¹; iar Ghica Vodă „dacă s'au așezat la scaun în București, trimis'au poruncă în țară ca să se strângă cine va fi rămas și să meargă cine și la moșia lui, să se apuce de hrana lui și să și dea haraciul împăratului. Și arată milă mare asupra săracilor și le făcea judecată dreaptă; nimene nu se întorcea obidit dela divanul lui; așisdere și slujitorilor le făcu căutare și câți ziseră că sunt roboți, săraci, fugiți, morți, pre toți îi scoase de la catastih, și celor ce rămaseră le dete scădere din destul și iertă pre toți greșiții”⁴².

În curând însă pașnicile îndeletniciri a le lui Ghica fură turburate. Racoți anume tot se mănținea în Ardeal, și Constantin Șarban căeară în luna lui April 1660 o nouă năvălire în Muntenia. Ghica Vodă, nepregătit pentru a susține lupta, fuge la Giurgiu cu toată curtea lui, „iar Constantin Șarban Vodă au intrat în București la 1 Mai și s'au adunat toți dorobanții și seimennii lângă dânsul și veniră din roșii și din toată cetele de se închinară lui și se apucară iar de hoțiile lor cele obicnuite, stricând și jăcuind bucate boierilor și tot ce găsiră și făcură și alte nebunii multe, că venise fără veste de lovise pre Ghica Vodă la Giurgiu, pre învărsatul zorilor și care cum putură, scăpară, unii în cetate, alții în șăici, alții în prud; mulți s'au înneecat, pre mulți i-au prins afară și ce aflară luară cu jaful tot, și iar s'au învârtejit înapoi la București”⁴³. Sultanul trimise pe Gian Aslan pașa și pe Kinan pașa cu oștile turcești și pe Ak-Mârzea cu Tătarii, care luând pe Ghica Vodă din Giurgiu îl readuseră la București în 21 Mai; iar Constantin Șarban se retrase în pripă înaintea lor înapoi peste munți. Tot pe atunci, 21 Mai, Racoți dădea în contra Turcilor ultimă desperata sa luptă, în care nu mai eră vorbă de a învinge, ci de a muri vitejește. Mândrul Ungur după ce fusese bătut la Deva, asediase Sibiul, pentru ca prin luarea lui să și capete un punct de sprijin în Transilvania. Sidi Ahmed, pașa de Buda, care l bătuse la Deva, nu l lăsă însă să și îndeplinească scopul, ci înconjură el însuși cu armata lui de patru ori mai mare pe cei 6000 de oameni ai lui Racoți. Acestă văzându-se pierdut, își alege 1000 de călăreți hotărâți ca și el, și se repede cu ei în șirurile cele mai dese ale Turcilor, unde toți până la unul găsiră o moarte glorioasă și în fruntea tuturor viteazul lor conducător, nenorocitul Racoți care fu găsit mort pe câmpul de bătălie străpuns de patru lovituri⁴⁴.

⁴¹ Reniger către împ. 16 Ianuarie 1660. Hurm. *Frg.* III, p. 249. Anon. rom. în *Mag. ist.* IV, p. 354.

⁴² *Ibidem* p. 354.

⁴³ *Ibidem*, p. 355.

⁴⁴ Zinkeisen, IV, p. 887.

Constantin Șarban pierzând puțința de a se mai mântinea în Ardeal, trece la Cazaci, de unde apoi se încearcă asupra Moldovei.

În Muntenia însă se iviră în curând urmările acestor fapte desperate, care și aveau originea lor în nebunia lui Mihnea al III-le. O foamete mare se încuibă în țară, urmată de o ciumă cumplită, pe care norodul superstițios le credeă o dreaptă răsplată trimisă de Dumnezeu pentru a pedepsi nesocotințele omenesti⁴⁵. Eră într'adevăr o pedeapsă, însă nu trimisă de Dumnezeire, ci atrasă de oameni ca o consecvență neapărării a faptelor lor ce conțin totdeauna în ele însăși urmări, pe care numai neștiința le atribuie unor puteri supranaturale. Oamenii bântuiți de atâtea răle părăsiau țara pe întrecutele; dările nu se putură încasa, și haraciul neputând fi răspuns la timp, sultanul mazi-lește pe Ghica.

Destituirea lui mai avuse încă un motiv. Marele vizir Kiupruliul, atot puternic la Poartă și domnind el în locul sultanului, se hotărise a pune un capăt veșnicilor neorândueli ce se petreceau în țările vasale dela nordul Dunărei, și vroia să le lege într'un ehip mai nemijlocit de împărăție, prefăcându-le câte trele în pašalâcuri. El vroia să înceapă cu Muntenia, și luând ca pretext neplata la timp a haraciului, însărcinează pe pașa din Silistra să trimită 300 de călăreți, care pun mâna pe Gheorghe Ghica în reședința lui, îl pradă atât pe el cât și pe familia și pe curtea lui, îl bagă în fiere și'l duc la Adrianopole pe la începutul lui Septemvrie 1660, unde este aruncat în temniță. După aceea îl trimite tot încătușat cătră începutul lui Octomvrie la Constantinopole, unde este reținut într'o strânsă pază⁴⁶. Totuși vizirul părăsește în curând gândul de a reduce țările dunărene în pašalâcuri turcești, fiind întors dela el prin stăruințele postelnicului Constantin Cantacuzino, boier muntean care stătea în mare vază la Turci⁴⁷. El reinnoi înaintea vizirului argumentele acele ce oprise în mări multe rânduri pe Turci de a da ființă gândului de atâtea ori desmierdat de ei, punându-le în vedere că prefacerea în pašalâcuri a unor țări anevoie de apărare ar mări numai greutățile imperiului, amintindu-le năcazurile ce le aducea pašalâcul din Ofen. Apoi Țările Române, fiind puse sub ocărmuirea directă a Turcilor, trebuiau să înceteze de a da veniturile mănoase pe care ei le trăgeau acuma din ele. În sfârșit,

⁴⁵ Căpitanul în *Mag. ist.* I, p. 323.

⁴⁶ Reniger c împăratul, 7 Oct. 1660, Hurm. *Frag.* III, p. 254. Cronicul lui C. Daponte, Erbiceanu, *Cronici grece care au scris despre Români în epoca fanariotă*, București, 1890, p. 9, spune că vizirul cerând lui Ghica 30 de pungi, domnul s'ar fi rugat să mai aștepte, iar că fiul lui Gheorghe Ghica, Grigorie, ar fi substras răspunsul și înlocuit cu un refuz de a plăti, rugăminta de așteptare, refuz ce aduse destituirea domnului.

⁴⁷ Anon. rom. în *Mag. ist.* IV, p. 357.

și aice erà punctul hotărîtor, o asemenea măsură mai putea provoca și periculoase răscoale, care sprijinite de puterile vecine ce aveau interes a împedeca înaintarea puterii turcești, ar putea complica pe Poartă în cumplite răsboaie⁴⁸. Vizirul recunoscând în acel ce ținea asemenea vorbe un om superior, îi lăasă lui însărcinarea de a găsi un domn pentru Muntenia. Cugetul înalt al postelnicului se vede mai ales din faptul, neauzit pentru acele timpuri, că nu păstrează domnia pentru el, când nu avea de cât a spune un cuvânt spre a o lua. În niște vremuri de o goană așa de turbată după domnie, ca acel în care el trăia, a asemenea rețineră este vrednică de admiraire și îndreptățește vaza cea urieșă de care postelnicul se bucura atât la Turci cât și la Creștini.

Cantacuzineștii. — Cine erà acest Cantacuzino postelnicul?

Familia *Cantacuzinilor* este una din acele ale căror origini se pot urmări mai departe, nu numai din Răsărit, dar chiar din întreaga Europă. Lăsând la o parte începuturile ei, pe care unii le cobor din casa de Valois a regilor Franței⁴⁹, alții din regi traci și alții în sfârșit din baroni scandinav, constatăm că încă prin veacul al XII-le, Cantacuzinii formau o puternică și bogată familie în imperiul bizantin, ceea ce dovedește dela sine o origine mai veche. Cea d'întâi pomenire a unui Cantacuzino însă fără nume de botez, este aceea a unui general bizantin trimis de împăratul Alexios în o luptă contra lui Tancred nepotul

⁴⁸ D. Gaffron amb. prusian c. Frideric al II-lea 10 Oct. 1783 în N. Iorga *Acle și Frag.* II, p. 172 : „la Porte a regardé jusqu'à présent comme un mal nécessaire de laisser toujours les deux principautés à l'abandon dans toute les guerres dans la crainte d'y soulever les peuples”. *Genealogia Cantacuzineștilor* ed. Iorga p. 308, zice și ea „temerile de împărășiile vecine au zăticnit aceasta (prefacerea țărilor Române în pašalăcuri). Citațiile mele sunt luate cele mai multe după manuscrisul original consultat de mine mult înaintea publicării lui Iorga.

⁴⁹ Așa arată importantul document de familie ce se află în păstrarea lui Gh. Gr. Cantacuzino din București, și care poartă titlul : *Genealogia familiei Cantacuzinilor*, a căreia origine se trage din neamul de Valua din pairii de Franța, de la anul 800 până la 1787. Scrierea, un volum în 4 de aproape 500 de pagini, a fost alcătuită după două lucrări, una făcută după istorici și documente de dascălul și învățatul grec din București, Saul Arvanitohoritul, pe la 1765, și alta păstrată de grăfina O'Donnel soția comitelui englez O'Donnel, fiica lui Raducanu Cantacuzino, el însuș fiu al lui Ștefan Cantacuzino cel ucis împreună cu Brancovanu. Această genealogie a fost și publicată în parte. În *Buciumul* lui Cezar Boljaci din 1863 No. 23 și următoarele. Acum a fost tipărită și în volum de N. Iorga. Asupra originii franceze a familiei Cantacuzinilor, avem o indicație în o carte foarte rară intitulată. *Discorso di Theodoro Spandugino Cantacuzino, gentilhoumo constantinopolitano della origine de principi turchi*. Scrierea este reprodusă în *Historia Universale dell'origine et imperio de Turchi racontata da M. Francesco Sansovino, Veneția, apresso Mihael Bonelli, 1583*. În ea se spune la p. 185, despre Ioan Cantacuzino, care ajunge împărat că „era piu nobile che persona la quale fosse în Gracia, che egli discendeva da dodici pari de Francia”.

lui Boemund în 1107. Altă pomenire este cea a lui *Ioan*, pe timpul împăratului *Manoil Comnen*, arătat ca om cu mare vază, general și încuscrit cu împăratul a căruia nepoată, *Maria Comnena*, fiica sebastocratorului *Andronic*, o ținea în căsătorie⁵⁰. Fiul lui *Ioan*, *Manuil Cantacuzino*⁵¹, este trimis de acelaș împărat împreună cu *Andronic* în potruva Turcilor în Asia, unde dobândește asupra lor o mare izbândă. Nu se știe însă din ce pricină mai târziu împăratul se supără pe el și 'l aruncă în închisoare. Întâlnim pe un al doile *Ioan Cantacuzino*, probabil fiul lui *Manuil* pe timpul urzupatorului *Andronic Comnen* (1183—1185), pe care tiranul îl orbește din pricină că lăsase să fugă din închisoare pe *Constantin Angelul*. Acest *Ioan* al II-le *Cantacuzino* au avut de soție pe fiica lui *Andronic Angelul*, sora viitorilor împărați *Isac* și *Alexios Angelul*. *Ioan Cantacuzino* pierde într'o luptă cu Românii din Macedonia, în contra cărora, deși orb, fusese trimis de cătră cumnatul său *Isac Angelul*, după ce ajunge împărat (1185)⁵². *Mihail Cantacuzino* ajută lui *Alexios Angelul* a se răscula contra fratelui său *Isac*. Din faptul că *Nicetas* spune despre *Mihail* că ar fi fost unit prin familie cu împăratul⁵³, se poate încheie că eră fiul lui *Ioan* și a surorii lui *Isac Angelul*. În acelaș timp cu acești *Cantacuzini*, a căror coborire din tată în fiu se poate stabili cu destulă siguranță, mai sunt și alții, precum unul *Teodor* care moare în 1183 în o luptă în Bitinia; altul *Andronic* trimis de împăratul *Isac* al II-le *Angelul* (în anul 1189), ca să ducă împăratului *Frederic* în timpul expediției cruciate, cele trebuitoare armatei⁵⁴. Din unul din aceștia trebuia să se coboare *Manoil Cantacuzino* pe care 'l întâlnim pe timpul împăratului *Ioan Batatze* din Nikea, trimis în contra *Genovezilor*, care căutau să pună mâna pe *Rodos* în anul 1250. După toate probabilitățile acest *Manoil* fu tatul unui *Cantacuzino* a cărui nume nu se știe, el însuși părintele împăratului *Ioan Cantacuzino* cu care familia *Cantacuzinilor* se surcă pe tronul imperiului bizantin, de oare ce aflăm pe *Manuel Cantacuzino* încă în viață pe timpul împăratului *Manuel Paleologul* (1261—1282). Să urmărim acuma coborirea familiei *Cantacuzinilor* dela împăratul *Ioan* până la *Mihail Cantacuzino*, cel ucis de sultanul *Amurat* al III-le în 1578, din care se trag fără nici o îndoială *Cantacuzinii* români.

⁵⁰ Scriitorul bizantin *Ducas* ed Bonn, p. 27 numește pe *Ιωάννης Καντακουζηνός ανήρ ευγενής τε και των παλαιών ήρώων απογονός*. Cf. *Nicetas, Choniates*. ed. Bonn. p. 121 și 136 *Cinnamus*, ed. Bonn, p. 109.

⁵¹ *Cinnamus* p. 293: «Ιωάννη τῷ Καντακουζηνῷ, παῖς ἦν Μανουήλ». Comp. *Nicetas*, p. 254.

⁵² *Nicetas*, p. 335, 489 și 660.

⁵³ *Nicetas* p. 593: «ὁ Καντακουζηνός Μιχαήλ, κατὰ μένος τῷ βασιλεὶ σιαπτόμενος».

⁵⁴ *Nicetas*, p. 349 și 526. Vezi și *Ducange, Historia byzantina*, Lutetiae Parisiorum, 1680, p. 259. (Familia Cantacuzenorum).

Împăratul *Ioan Cantacuzino* domnește dela 1347—1355, are de soție pe Irina fiica lui Andronic Asan, un coboritor din Așăneștii împărăției româno-bulgare, având cu ea pe următorii fii: *Mateiu* care a fost și împărat, însă numai un an de zile 1355—1356, *Toma* Cantacuzino care trăia pela 1358⁵⁵ și *Manoil* Cantacuzino, făcut de tatul său în anul 1349 duce de Sparta, din care se trag Cantacuzinii pe care îi găsim mai târziu în Peloponez, însurat cu fiica lui Jean de Lusignan care ajunge mai târziu rege de Armenia. Mai are și trei fiice Maria, Theodora și Elena⁵⁶, măritate după deosebite personaje însemnate ale timpului.

Mateiu Cantacuzino împăratul are de soție pe Irina Paleologhina cu care naște trei fii: pe Ioan, Dimitrie și Gheorghe și mai multe fete. Din aceștia *Gheorghe Cantacuzino supranumit Suchetai*, eră om cu mare reputație între Greci după cum ne spune urmașul său Spandugino⁵⁷. Una din surorile lui Gheorghe eră împărăteasă de Trapezunt, iar a doua numită Irina, soția despotului Sârbiei Iurgo și muma lui Lazăr, celui ucis în luptele cu Turcii⁵⁸.

Fiul lui Suchetai fu *Manoil* Cantacuzino care „prin mărirea vazei sale și noblețea sângelui său avea puțini asemeni între Greci, și fu ales de Albaneji drept duce, schimbându-și numele din Manoil în Ghin Cantacuzino”, pela anul 1453⁵⁹.

Dela acest an înainte găsim pe Dimitrie Cantacuzino care se bate pentru Florentini și moare în 1576 și este îngropat în biserica sf. Dominic din Piza. Acest Dimitrie este tatul veștitului Mihail Cantacuzino pronumit de Turci Șaitan-Oglu⁶⁰, adevăratul fiul dracului, născut pela 1525⁶¹. Șaitan Oglu este de sigur

⁵⁵ *Ducas*, p. 209; *Gh. Phrantzes*, p. 386.

⁵⁶ *Cantacuzenus*, ed. Bonn, II, p. 195.

⁵⁷ Spandugino, *l. c.* p. 189.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 190, 193.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 192. Chalcocondila, ed. Bonn, p. 407.

⁶⁰ Vezi în cronicul lui C. Dapontes, Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 22, împrejurarea hazlie care aduse asupra lui Cantacuzino acest supranume. Până la publicarea poemei lui George Etolianul nu se cunoștea numele tatălui lui Șaitan Oglu. Acest poem scris de un om din casa acelui vestit nobil grec ne spune la versul 355 că pe tatăl lui Mihail îl chema Dimitrie:

λέγουσι... τον Μιχαήλ

Σίχτε και πατερα πρωτο

Κόρ Δημήτριος εκείνος
ήτον κ' εις τὸ γένος φίνος*

N. Bănescu, *Un poème grec vulgaire relatif à Pierre le Boileux* 1912, p. 28. N. Iorga, care nu cunoștea acest poem, presupunea că tatul lui Mihail se numia Alexios Cantacuzino, *Genealogia*, p. XXI.

⁶¹ Că Mihail Cantacuzino era născut pe la 1525 se vede de pe aceea că Crusius, contimpuran cu Mihail, spune în *Turco-Grecia*, p. 211, că la moartea lui, în 1577 „periit non multo quinquagenario major”.

un coborâtor din această familie cu așa de întinse ramificări. Ceeace este și afirmat de Gerlach contemporanul lui Șaitan Oglu care spune că Mihail Cantacuzino se trăgea din vestita familie grecească a Cantacuzinilor ⁶².

Anume în afară de Cantacuzinii arătați, se mai întâlnesc și ramuri laterale, din care a putut pe lângă ramura centrală să se coboare Mihail Cantacuzino. Acești Cantacuzini a căror stârpe nu mai poate fi stabilită, sunt următorii: Alt Dimitrie Cantacuzino care trăia la Constantinopole pela 1420 și care moare împreună cu ginerile său Nichifor Paleologul, apărând orașul contra Turcilor. *Ioan Cantacuzino* care s'au aflat față la întronarea lui Constantin Paleologul, ultimul împărat bizantin și a fost pus de el guvernator al Corfului: *Stravromitis Cantacuzino* care eră guvernator la Zituni pe la 1425. *Toma Cantacuzino* cumnatul regelui Sârbiei, Gheorghe Brancovici, apără în 1435 Semendria contra sultanului Amurat al II-lea. Un alt *Cantacuzino* este omorât de sultanul Mohamed al II-lea după luarea Constantinopolei. *Dimitrie* probabil fiul acestuia, fugit în Italia, unde moare la Florența și este îngropat în biserică sântului Dominic, în care se află piatra lui mormântală din anul 1536. Acesta va fi fost tatăl lui Mihail Șaitan-Oglu. *Antonie Cantacuzino* de la care istoricul Wolf cumpără în 1554 un manuscris de istorie a lui Zonaras ⁶³.

Cantacuzineștii în Țările Române. — Să venim însă la întâmplările vieții lui Mihail Cantacuzino: celui mort la 1578, care se va adeveri ca stârpea netăgăduită din care se trag Cantacuzinii români, și a cărei tristă soartă stă în legătură cu istoria Țărilor Române, unde urmașii lui căutară adăpostire.

Ca și antecesorii săi, Mihail Cantacuzino este arătat ca omul cel d'întăi și cel mai cu vază nu numai din toți Grecii dar chiar și din toți străinii Constantinopolei; eră negușitorul împăratului și eră însărcinat cu procurarea blănurilor, stofelor de mătasă, de lână și de aur precum și a tuturor lucrurilor de care padișahul aveă nevoie pentru persoana lui, pentru sultana și pentru întreaga lui curte ⁶⁴. Fiind bogat încă prin moștenirea dela părinți ⁶⁵, asemenea daraveri sporise averea lui într'un chip

⁶² Gerlach's, *Tagebuch*.

⁶³ Asupra tuturor acestora vezi citațiile în Ducange, l. c. p. 263. Pentru Toma Cantacuzino, adauge pe Zinkeisen. *Gesch. des osm. Reiches*, I, p. 584.

⁶⁴ Nicola Barbarigo c. dogele, 18 Martie 1578. Hurm, Doc. IV, 2, p. 103.

⁶⁵ Ștefan Gerlachs der aeltern *Tage-Buch der von zween glorwürdigsten Römischen Käysern Maximiliano und Rudolpho, beyderseits den andern dises Nahmens, höchstetiger Gedächtniss an die ottomanische Pforte zu Constantinopel abgefertigten; und durch den wohlgebohnen Hern David Ungnad, zu Sonëgk und Vreyburg u. s. w. Römisch Käyzerl. Rath. mit würcklicher Erhalt- und Verlängerung desz Friedens zwischen dem ottomanischen und Römischen Kayserthums und demselben angehörigen Landen und Königreichen: u. s. w. glücklichst-vollbrachter*

neauzit. Prin darurile de tot soiul cu care încărcă pe marii dregători ai Porței, el își dobândise o înfriurire covârșitoare, încât fără el nu se mai făcea nimic, nici instalări de patriarhi sau episcopi, nici numiri de domni în Țările Române. Din toate aceste stăruinți, mijlocite prin Mihail Cantacuzino, izvoriau însă pentru el venituri nesfârșite, care îl puneau în puțință de a-și spori pe fie ce zi influența lui la Poartă, și prin aceasta adăugea fără încetare cifra avuțiilor lui. După lupta cea nefericită a Turcilor dela Lepanto (1571) în care flota lor fu aproape nimicită, Cantacuzino dăruiește sultanului 15 corăbii construite pe cheltuiala lui, și după aceea în fie-care an el mai făcea pentru împărat câte un număr de corăbii⁶⁶. Cantacuzino poseda o casă mare la Constantinopoli și un palat la Anchiali, oraș din Tracia lângă Marea Neagră pe drumul dela Constantinopole la Marcianopole, așezat între Soatre și Develtum, și care astăzi poartă numele de Akiali⁶⁷. Zidirea acestui palat costase pe proprietar 20.000 de galbeni; eră încunjurat cu un zid înalt și conținea numeroase locuințe, în care trăia nu numai Mihail Cantacuzino cu familia lui, dar încă și întreaga lui curte care se suia la mai mult de 100 de inși. La moartea lui Mihail, călăul său Alibeg „găsește o comoară atât de însemnată constând din pietre scumpe, juvaeruri, blide de aur și de argint, vase, cupe, basenuri, tăblăli și farfurii, (din care o parte îi fusese trimisă ca dar de cătră voevozii Moldovei și ai Valahiei, iar cealaltă îi venia dela străbuni), catifele, mătasă, obiecte de ergintării, etc, încât el fu pus în cel mai mare grad de mirare, și spuse că însuș împăratul său nu poseda asemenea lucruri”⁶⁸.

Bogățiile mari au fost însă în împărăția otomană, totdeauna primejdioase celui ce le poseda. Pedeapsa cu moartea atrăgând totdeauna confiscarea averei, sultanii erau adeseori îndemnați de a-și apropria de odată comoarele celui bogat, nemulțămindu-se chiar cu cele mai mănoase daruri din partea aceluia, care tot nu constituiau decât o mică

Gesandtschaft: aus denen Gerlachischen zeit seiner hierbey bedienten Hoff-Pre-diger-ampts-stelle, eygenhändig aufgesetzten und nachgelassenen schriften. herfür gegeben durch seinen Enckel M. *Samuelem Gerlachium* special. Superintenden-ten zu Gröningen in dem Hertzogthum Würtemberg; mit einer Vorrede Hern Tobias Wagneri, der H. Schrift Dr. und Prof. zu Tübingen. Frankfurth am Mayn, gedruckt bey Heinrich Friesen, 1674, p. 463. Citațiile din această carte rară le împrumutăm din Emile Legrand, *Recuil de poèmes historiques en grec vulgaire*, Paris, 1877, p. 1 și urm., articolul: *Mort de Michel Cantacuzène* Cf. Crusius, *Turco-Grecia*, p. 67.

⁶⁶ Crusius, l. c. p. 67, Gerlachs *Tagebuch* p. 60. Asupra punerei și depunerei episcopilor, vezi Crusius, p. 211.

⁶⁷ Pauly, *Realencyclopaedie des classischen Allerthums* I, p. 971, s. v. Anchiale. Nu poate fi vorba de Anchialul din Cilicia care s'a ruinat încă din vremele vechi. Cf. Crusius, p. 496.

⁶⁸ Gerlach's *Tagebuch*, p. 463 și urm.

parte din totul din care se desfăceau. Bogățiile cele urieșe a le lui Cantacuzino fură pricina peirei lui. El căzuse în disgrăție încă în anul 1576 când fusese închis în cele șapte turnuri, și scăpase numai prin stăruința protegutorilor săi, care știeau că prin moartea lui vor pierde grasele bacșișuri, întru cât toată averea jertfei trebuia să încapă în mâinile sultanului. Invinuirea ce i se aducea se vede de departe a nu fi fost serioasă. Se pre-
 tindeă anume că el, Cantacuzino, fusese pricina de Petru Schiopu fusese scos din scaunul Munteniei și înlocuit cu Alexandru al II-le fratele său cu care țara fiind nemulțămîită Poarta avea neconținut supărări cu plângerile boierilor. Dacă ne amintim că Alexandru al II-le fusese pus de sultan în tron încă cu 9 ani mai înainte, în 1567, atunci vom înțelege că se căuta numai pricină lui Mihail Cantacuzino⁶⁹. Bine înțeles că toți dușmanii săi, și numărul lor trebuia să fie în proporție cu bogățiile și cu vaza lui, se bucurară foarte mult de disgrăția puternicului om, pe cât se întristară iarăși când îl văzură eșind din temniță. Mihail Cantacuzino înțelese însă în cotro mergeau lucrurile. El se hotărî atunci să se retragă dela curte și din afaceri, spre a-și petrece zilele departe de intrigi și frământări. Tocmai această hotărâre a lui îl perdu desăvârșit. Cât timp el fusese în daraveri cu toți oamenii Porței, hrânindu-i neconținut cu grase daruri, el putea să aibă dușmani, dar avea și protegitori căci pentru mulți eră un om folositor care trebuia păstrat. De îndată însă ce se retrase din afaceri, el pierdu orice însemnătate chiar în ochii celor ce-l sprijiniseră și deveni numai ținta lăcomiei turcești, celei în veci nesățurate. Veacul lui se apropia. Intr'o zi pe la începutul lui Martie 1578, un capigiu Alîbei fu trimis de sultanul cătră Moldova. În drum trebuia să se opriască la Anhiali⁷⁰, spre a execută pe Mihail Cantacuzino care fu spânzurat chiar la poarta palatului lui, fără a se asculta nici rugămintele lui, de a'l lăsa măcar să-și grijască sufletul nici țipetele și vaetele familiei lui ce se aruncase la picioarele Turcului. Pretextul morții lui eră tot acea învinuire fără înțeles, că el ar fi pricinuit căderea lui Petru Schiopu și înlocuirea lui cu Alexandru al II-le. Se mai adăogea însă și altele mai temeinice, cel puțin în aparență; că Mihail Cantacuzino stăruise pentru a se da

⁶⁹ Giovanni Corraro c. dogele, 5 Septembrie 1576, Hurm., *Doc.* IV, 2, p. 95: „et perche costui (Saytan Cantacuzino) la fama d'esser stato causa col mezzo del bassa, del quale stato sempre favorito grandamente, che fosse scaciato l'altro Vaivoda et messo questo Alessandro”. Asupra domniei lui Alexandru al II-lea vezi Vol. V al acestei istorii, p. 22. Invinuirile aduse lui Șaitan Oglu se află în o scrisoare a lui David Ungnad din 18 Iulie 1576, Iorga, *Acte și Frag.* I, p. 117.

⁷⁰ Gerlach's Tagebuch, p. 463 și urm. Din faptul că Anhiali era pe drumul ce ducea din Constantinopole la Moldova, se vede că este vorba de Anhiali acel din Tracia, și nu de acel din Asia. Ce ar fi căutat prin Asia un trimis cătră Moldova? Crusius, p. 226: „die 3 Mart 1578 in civitate Anchialo stangulatus est”.

scaunul Moldovei disgrățiatului Petru, ceea ce provocase luptele cu Ioan Vodă al Moldovei, zdrobirea mai multor armate turcești, amestecarea Tatarilor în țară și ruinarea ei, din care au rezultat lipsa de provizii în Constantinopole, mai ales în grâu și carne pe care Turcii le trăgeau din Țările Române. Apoi după uciderea lui Ioan Vodă și restituirea lui Petru Șchiopu, proteguitul lui Cantacuzino, se născuse alt pericol pentru Turci, din amestecul țarului Moscovei (prin poporul Cazacilor) în încercările neîncetate reîmprospătate ale fraților lui Ioan Vodă de a ocupa tronul Moldovei⁷¹. Toate aceste imputări făcute lui Cantacuzino ar fi avut temeiul, dacă Turcii l-ar fi ascultat fără a se înfruptă din darurile și din sporirea de tribut dată de Petru Șchiopu spre obținerea domniei Moldovei. Când știm însă cum stăteau lucrurile cu cinstea și neinteresarea Turcilor, atunci vom recunoaște fără greutate că asemenea învinuiri erau iscodite numai cât spre a îndreptăți moartea bogatului Cantacuzino, fiind cunoscut că până și tâlharul când pradă și ucide, încă se face că se supără pe jărtfa lui, spre a căpăta *dreptul* de a o zugruma. Mihail Cantacuzino deși va fi fost prin însuși poziția și rolul ce'l juca, nu mai puțin prin moravurile timpului și a înalțurimei sale, adus a se folosi și el pe nedreptul din munca altora, se vede totuși a fi fost un om deosebit între altele și prin aceea că posedă o cultură destul de însemnată. Se găsiră în casa lui mai multe cărți și manuscrise, cele mai multe de medicină, un număr de scriitori bizantini și câte-va cărți de religie. Crusius ne spune că la vânzare, unele din manuscrisele lui Cantacuzino ajunseră prețuri însemnate, din pricina concurenței călugărilor din muntele Athos și de aiurea⁷². Dacă ne amintim că împăratul Ioan Cantacuzino fusese scriitor, că Antonie Cantacuzino posedă iarăși manuscrise ale istoriei bizantine⁷³, că Spandugino Cantacuzino s'au îndeletnicit de asemenea cu istoria, atunci nu ne vom mira când vom găsi întregă această familie deosebindu-se prin apucăturile ei culturale, și mai ales prin un adânc cult al strămoșilor, după cum se vede din genea-

⁷¹ Nicolo Barbarigo c. dogele. 18 Martie 1578 Hurm. *Doc.* IV, 2, p. 103: habbea ordinato la morte di Saitan Catacusino (sic) come di autore et fomentatore di tutti questi mali ma la causa principale veramente del ordine della morte si tieni da quelli che penetrano un poco piu avanti, che sia stato il desiderio di acquietare i popoli di quel paese gia sollevati, dobitandosi di una total ribelione, esendo favorito queste lor sollevationi dal Duca di Moscovia". *Comp.* Vol. V al acestei istorii, p. 112 și urm. Mai vezi și *Turco-Graecia* lui Crusius, p. 211.

⁷² Crusius, p. 509. Emile Legrand, a publicat, după Antonio du Verdier, catalogul cărților lui Mihail Cantacuzino, care erau în număr de 57. *Recueil de poèmes* p. 319.

⁷³ Crusius, p. 203 : „*Chronicon Ioannis Zonarae anno domini 1554 Constantinopoli 10 ducatis hungaricis emi (inquit Ioannes Dornschwamus) a magnifico domino Antonio Cantacuzino, cuius familia dum res Bizantina stetit imperatoria fuit, nunc sub Turcico dominatu ad privatam conditionem redacta est*".

logiile pe care în totdeauna membrii ei s'au silit să se întocmească, și din care mai multe se află la deosebitele ramuri a le ei ce trăesc astăzi.

Mihail Cantacuzino lasă trei fii : pe *Andronic* cel mai mare, în vârstă de 25 de ani la moartea lui și care se însurase cu fata altui Grec foarte bogat, Iacob Rhallis, luând ca zestre suma urieșă pentru acele timpuri de 50.000 de galbeni, din care 20.000 în bani și 30.000 în scule ; ceilalți doi copii ai lui Mihail se numeau Dimitrie și Ioan sau Iane ⁷⁴.

Am văzut că Mihail Cantacuzino se amestecase în trebile Țărilor Române și că acest amestec slujise chiar Turcilor drept pricină iscodită pentru a-i lua viața. Dacă însă despre Mihail se cunosc numai acele învinuiri aduse lui pentru sprijinirea dată de el lui Petru Schiopu care ar fi fost pricina războiului celui sângeros purtat de Turci cu Ion Vodă cel Cumplit, despre rolul jucat de fiul lui Mihail, Andronic în afacerile Țărilor Române suntem mult mai bine informați.

Știm bună-oară că Petru Schiopu care fugise în 1591 la Innsbruck pentru a scăpa de urgia propriei lui Domnii în Moldova, stăruia la Andronic pentru redobândirea scaunului său. Trei scrisori din Constantinopol trimise lui în Germania, ne dau lămuriri asupra legăturilor în care fostul domn al Moldovei stătea cu puternicul Grec și totodată ne destăinuiesc și alte interveniri ale lui în afacerile Munteniei. Una din ele scrisă din 7 Mai 1593 de Policrat Kamerinos, un om de afaceri al lui Petru Schiopu, îi spune că a primit scrisoarea fostului Domnitor către domnul Cantacuzino sau banul (Pană fratele lui Andronic) și că s'a sfătuit cu acesta (care se afla dus la Constantinopole) cât și cu boierii lui Petru, Andrei Hatmanul și Neculai Stolnicul pentru a găsi mijlocul de a sluji detronatului, sfătuind pe Petru Schiopu să vină cât mai iute în Constantinopole ⁷⁵.

⁷⁴ Gerlachs *Tagebuch*, p. 446. Asupra căsătoriei lui Andronic, vezi o scrioare a lui Gerlach către Crusius, 17 Mai 1567 în Crusius, *Turco-Graecia*, p. 67. Al treilea fiu al lui Mihail Ioan este vestitul Iane unchiul lui Mihai Vițeazul a căruia mamă era deci o Cantacuzineasă. Aceasta ne o spune C. Dapontes în catalogul său, Ebriceanu, *Cronicarii Greci*, p. 168. Dapontes însă greșeste când spune că Iane era chiar tatăl lui Constantin postelnicul, întru cât nu-i era de cât unchiu. Pomelnicul mănăstirei Mărgineni care poartă în frunte numele de Andronic, nu lasă nici o îndoială asupra numelui părintelui lui Constantin. Întru cât însă Mihail avuse și un fiu Ioan este înviderat că arătarea lui Dapontes se referă la el. Comp. Vol. III, p. 157. Vezi și *Genealogia Cantacuzinilor*, *Buciumul*, 1863, p. 100. Greșeste deci Cantemir, *Evenimentele Cantacuzinilor*, *Brancovenilor*, ed Acad. p. 1, când spune că *tatăl* lui Constantin postelnicul pronumit Șaitan Oglu ar fi fost ucis de sultanul Amurat a III-le. Nu tatăl, ci bunul lui Constantin fusese acel Mihail Cantacuzino Saitan-Oglu.

⁷⁵ Hurm. *Doc.* XI, p. 331,

A doua scrisoare către Petre Schiopul din Noembrie 1593 e a patriarhului Ieremia.E a ne arată că fostul domn scrisese lui Andronic Cantacuzino în afacerea reîntronării sale, spunând lui Petru că „domnul Cantacuzino are acum trecere mare la împărăție și are și dragoste multă către domnia ta“. Il îndeamnă și patriarhul să vină cât mai în grabă și atunci va cunoaște cu adevărat „sprijinul și ajutorul domnului Cantacuzino și a celorlalți prieteni ai domniei tale“ și ca să nu stea în locuri străine și la oameni desbinați de biserica Răsăritului ⁷⁶.

A treia înfățișat și cea mai însemnată este a lui însuși Andronic Cantacuzino scrisă în 14 Noembrie 1593 în care spune lui Petru că s'a primit scrisoarea și a înțeles bine cele ce-i scrie ; că el nu ar fi vrut să se amestece în încercările Vlaho-Bogdaniei (își amintea probabil ce pățise tatul său din această pricină) că el ținea Țara-Românească (τὴν Βλαχίαν) „pe numele Domniei tale, însă văzând cerințele timpului și zăbava Domniei tale precum și faima cea rea și ticăloasă a lui Alexandru Voevod (Alexandru al IV-lea predecesorul lui Mihai Viteazul) și intriga lui pe care nu puteam s'o trec cu vederea, m'am ispitit și am făcut pe banul Mihai (Viteazul) domn al Țării-Românești (τῆς Βλαχίας). Am judecat că e mai bine el decât alți șireți (μαργέλλοις) care nu arată nici un semn, nici dela tată nici dela mamă (că ar fi fii de domni) numai niște șireți neciopliți și mincinoși și argați și nevrednici din toate punctele de vedere. Prin banul Mihai s'a mulțumit nenorocita țară de un astfel de pastor bun și creștin și iubitor de săraci și cu frica lui Dumnezeu și au fericit pe părinții mei, ca unul ce am ajutat cu ajutorul prea bunului Dumnezeu și cu puterea prea cinstitelui împărat și l'am făcut domn. Moldova o ține pe numele domniei tale până acum. Însă împăratul a poruncit să vii d-ta la Țarigrad. Vino deci cât mai curând și atunci de sigur că Moldova va fi a d-tale. Nu zăbovi căci știi că nu pot s'o țiu multă vreme de vrăjmași. Altceva nu este decât să ne învrednicim a vedea cinstita-ți față și a ne îmbrățișa” ⁷⁷.

Din aceste scrisori se vede înrăurirea cea mare ce o avea Andronic Cantacuzino în trebile Țărilor Române, deoarece merge până acolo în mândria lui, să spună că *a făcut domn pe Mihai în Muntenia și că Moldova o ține pentru Petru Schiopul*, adăogându-se însă, spre a întări această ofertă ca să vină grabnic să o iee, căci nu o poate țineă mult timp, din cauza vrăjmașilor.

Dacă Andronic sprijinise pe Mihai Viteazu întru dobândirea domniei, o făcuse fiindcă acesta eră ginerile fratelui său

⁷⁶ *Ibidem*, p. 370.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 373.

Iane, fost ban în Muntenia de unde își trage titlul și vistieria în Moldova, despre care ne vom ocupa în curând.

Pentru a mai însemna însă cele ce se știu despre Andronic Cantacuzino, adăogim că el vine, după întronarea lui Mihai de el, în Muntenia unde este numit mare vistiernic. În această însușire îl găsim subsemnat în grecește printre boierii divanului lui Mihai în tratatul din 26 Iunie 1599 cu Andrei Batori ⁷⁸. Mihai îi încredințează apoi creșterea și paza fiului lui Mihai Viteazul, Patrașcul ⁷⁹. Este lăsat în 1600 împreună cu Udrea, Sava și Negrea ca locțiitor al său în Moldova. După pierderea dela Mirislău Mihai Viteazu însărcinează pe Andronic cu o treabă care îi fu fatală, anume cu cererea de ajutor dela Turci în greaua situație în care îl pusese pierderea bătăliei. Turcii care văzuseră cu plăcere căderea dușmanului lor celui mai înverșunat ieau drept o cumplită cutezare cererea lui de ajutor și pedepsesc pe stăruitor pentru îndrăzneala stăpânului pretextând că un Grec supus al Porței nu putea interveni pentru alt supus al ei și condamnă pe Andronic la moarte, încât ei repetă față cu fiul drama sângeroasă înfăptuită mai înainte cu tatăl ⁸⁰.

Până a nu trece la arătarea soartei fiilor lui Andronic cari se refugiseră toți în Țările Române, să arătăm cele ce se știu despre fratele său, Iane Cantacuzino. El este cunoscut în documente sub numele de Iane banul ceeace lasă a se înțelege că el fusese ban de Craiova. Dar tot acest Iane banul este arătat cu alte boierii efective, aceea de vistiernic pe timpul lui Petru Schiopu. În 1589 și 1590, ceva înaintea fugii lui Petru din Moldova, găsim pe Iane dând mai multe sinete scrise grecește care încep toate cu „Mărturisesc eu Iane banul” dar poate toate pentru a „Ioan *vistiernicul* Moldovlahiei” ⁸¹.

Sinetele cunoscute sunt în număr de 6 pe sume însemnătoare, împrumutate de Ioan pentru slujba lui Ștefan fiul lui Petru Schiopul : 1. către Pervan-bei casapul pe suma de 420.000 de aspri ; 2. către Flora de Gagliano pe 150.000 de aspri ; 3. către Ahmed Celebi pe 21.000 de aspri ; 4. către unul Gheorghe pe 100.000 de aspri ; 5. către Mehemet Celebi Gabegiul pe

⁷⁸ Vezi facsimilele subsemnăturilor tuturor boierilor, între cari și aceea a lui Ἄνδρόνικος Βησιτάρης în Hurm. Doc., III, p. 330. 1600. *Ibidem*, IV, p. 301. „Androni vistear suo barone che era governatore di suo figliulo, per abonarsi il trattare con il signor Manut nostro generale”.

⁷⁹ N. Iorga, *Despre Cantacuzinești*, 1902, p. XLI.

⁸⁰ Asupra morții lui Andronic datorită Turcilor vezi Iorga, *l.c.* p. XLIV.

⁸¹ Ὁμολογῶ ἐγὼ Ἰωάννης ὁ μπάνος...

Pecetea în două cercuri, cel din mijloc cu slove turcești, cel din afară în grecește : Ἰωάννης Βησιτάρης Μολδοβλαχίας. Hurm. Doc. XI, p. 207 — 209 și 212.

sumă de 260.000 de aspri și 6. către Mehemet Celebi Ienicarul pe 225.000 de aspri.

După fuga lui Petru Schiopu, găsim pe Iane banul în Constantinopol unde împreună cu fratele său Andronic, pe deo parte pentru a procura ginerelui lui Iane, Mihai Viteazu, tronul Munteniei, iar pe de alta fac demersuri și pentru reîntronarea lui Petru Schiopul care însă aceste din urmă nu izbutesc.

După catastrofa lui Andronic cei 5 fii ai lui se împrăștie și anume unul din ei Dimitrie se duce în Crimeea unde trece la Mahometanism, iar ceilalți Mihail sau Mihalache, Toma, Gheorghe sau Iordache și Constantin fug mai întâi în Moldova, țara mai îndepărtată de Turci ⁸².

Cel întâi din fiii lui Andronic Cantacuzino ce apare în boierii Moldovei este *Toma* care se găsește în un document din 1625 ca fitori postelnic, slujbă care cerea cunoștința limbei turcești; apoi în 1628 îl găsim înălțat la rangul de mare sulger și care ajunge mai târziu în 1629, vornic mare de țara de jos. Al doilea fiu al lui Andronic aflat în boierii Moldovei este *Mihail* numit în documente pretutundeni Mihalache și care apare ca vistier în un document din 1627 dela Barnovski Vodă. Al treilea fiu al lui Andronic e *Iordache* mare vistier în 1631, care îmbracă apoi tot această dregătorie timp de 20 de ani sub Vasile Lupu dela 1631 — 1652 și a căruia fiu Toderășcu și nepot Ilie fiul lui Toderășcu sunt deasemeni vistiernici, cel întâi dela 1676 — 1682 și al doilea dela 1701 — 1708. În sfârșit al patrulea fiu *Constantin*, vestitul prin nedreapta lui osândire la moarte, din Muntenia, apare și el întâi în boierii Moldovene în 1627 și 1629 ca paharnic mare, trecând pe la 1633 în Muntenia ⁸³.

Toți acești Cantacuzini sunt foarte lăudați de cronicarii moldoveni, chiar și de acei ce sunt protivnici Grecilor. Miron Costin spune despre frații Toma și Iordache Cantacuzino că „și fără scrisoarea lui va trăi numele lor în veci în țara aceasta de pomenire oamenilor din om în om, care capete ca acele abea de au avut țara cândva sau de va mai avea”. Insuși Neculcea care numai prietin al Grecilor nu se poate numi, spune despre acești doi frați că: „măcar că erau Greci, dar se punea tare pentru țară și pentru ca obiceiul nou să nu se facă, că obiceiurile cele nouă fac risipă țărilor și peire Domnilor”. Era vorba de scoaterea unui nou vâcârît din partea lui Ștefăniță fiul lui Lupu. Apoi avem o dovadă de fapt despre firea înălțată a acestor

⁸² *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Iorga, p. 37. Numai știrea privitoare la Dimitrie poate fi reținută din *Genealogie*. Cele privitoare la ceilalți frați au fost rectificate de Ioan Tanoviceanu în articolul său *Inceputul Cantacuzinilor în Țările Române în Arhiva din Iași*, III, p. 16 și urm.

⁸³ Vezi Tanoviceanu, *studiul citat* după documente originale moldovenești.

frați Cantacuzini în împrejurarea că ei fiind dăruți cu niște moșii confiscate dela Ciaurești și nevoind ca blastamul să le cadă pe cap, au înapoiat de bună lor voie moșiile Ciaureștilor. Neculcea adaogă că : „la moartea lui Iordache a avut multă jale despre toți pământeni; că măcar că eră grec străin, dar eră om bun se puneà tare pentru pământeni la domnie”.

Cu toate că Miron Costin eră înrudit cu Cantacuzinii prin aceea că fratele său Velicico ținea pe Caterina fata lui Toma în căsătorie și că Niculcea eră nepotul după mamă a lui Iordache, totuș nu înrudirea îi puneà în gură lauda pentru Cantacuzini, deoarece tot pe el îl aflăm hulind și ocărând cumplit pe alt Cantacuzino tot rudă a lui, anume pe Dumitrașcu Cantacuzino Domnul Moldovei⁸⁴. Cu toată bunătatea lui, am văzut că Iordache vistiernicul fusese cel mai mare mâncător de răzăși din Moldova; dar a distruge răzăși nu eră pe atunci privit ca o faptă răă ci ca o lățire a averii prin cumpărătură și e drept că membrii familiei Cantacuzino sunt singurii Greci ce aduseră bani în țară în loc a-i storce din ea.

Constantin Cantacuzino Postelnicul. — Constantin Cantacuzino trecând în Muntenia odată cu întronarea lui Matei Basarab, se însoară acolo cu Elina fiica lui Radu Șarban Basarab Voevod, urmașul în scaun al lui Mihai Viteazu.

Constantin postelnicul dă naștere cu soția lui la 12 copii, 6 băeți și 6 fete, pe care însurându-i și măritându-le după odrasle din casele cele mai mari ale Munteniei, familia lui prinde adânci rădăcini în patria lui adoptivă⁸⁵. Bogățiile lui cele mari, parte aduse cu sine din Țarigrad, parte dobândite prin zestrea cea uriașă a soției sale, întindere a familiei sale și mai ales înțelepciunea lui, urcău vaza lui la o mare înălțime; eră considerat de Turci că un oracol în ceea ce privea afacerile Munteniei, explicându-se astfel rolul jucat de el în împrejurările petrecute cu prilejul mazilirei lui Gheorghe Ghica.

⁸⁴ Asupra aprețuirii cronicarilor vezi Tanoviceanu, l. v.

⁸⁵ Fiii lui Constantin postelnicul Cantacuzino fură : *Drăghici spătarul Șarban* care ajunge mai târziu domn, *Constantin stolnicul*, boierul cel influent de la curtea lui Brâncoveanu, *Mihail spătarul Matei* aga și *Gheorghe spătarul*. Dintre fete una este măritată după Papa Brâncoveanu și este muma lui Constantin Brâncoveanu.

Din Drăghici spătarul se trage familia Cantacuzinilor supranumită *Măgureanu* de la moșia lor din Prahova, dată lui Drăghici de tatul său. Această familie se împărți în două ramuri : una rămasă în Muntenia reprezentată astăzi aci prin ramura lui *George Grigore Cantacuzino* președintele Adunării deputaților din anul 1890, iar în Rusia prin ramura coborâtă din *Generalul Maior Mihail Cantacuzino* (fiul lui Mateiu Banul) strămutat în Rusia la 1774.

Ceealaltă ramură a Cantacuzinilor Măgureni se desparte în alte două vițe : una se așeză în Moldova la 1733, și din ea se trage *Vasile Cantacuzino* prescurtat *Canta*. Familia *Canta* este o scurtare din Cantacuzino. În o condică privată a lui Ioan V. Cantacuzino se află iscălit de mai multe ori Iordachi când cu

Cum auziră Grecii țarigrădeni că postelnicul Constantin erà arbitrul domniei muntene ei alergară la el cu mânilor pline spre a o dobândi „Iar el știind că sunt Greci avari și încărcăți de datorii, nici unuia nu i-au făgăduit, iar pentru binele țării a propus de domn pe Grigoraș fiul lui Gheorghe Ghica”, care aflând că scaunul Munteniei stă în mânilor postelnicului, se grăbise a-i trimite o stăruitoare scrisoare la Adrianopole din Constantinopole unde Constantin se află. În această scrisoare îi spune că : „Imi scrieți domnia voastră precum că vor să pue beglerbei în Țara Rumânească. Acest lucru să nu dee Dumnezeu să fie așa, că atuncea de vor auzi celelalte țări precum că fac

numele întreg Cantacuzino, când cu persecutarea lui în Canta, A doua ramură se strămută în Rusia.

Drăghici spatarul + 1677 însurat cu Păuna fiica lui Dilcu Boicescu

Părvu I stolnicul + 1690 însurat cu fata lui Mareș Băjăscu

Părvu al II-le + 1751 însurat cu Victoria Rosetti

Ioan Cantacuzino + 1749 însurat cu Maria fiica sațrărilor N. Bozianu

Iordache Clucerul + 1803 însurat cu fata lui Ștefan Pârscovanu

Grigore Cantacuzino + 1849
însurat cu Luxița fata lui Crețulescu

Constantin Cantacuzino + 1877 fost
Caimacan al Munteniei, însurat cu
fiica lui Slătineanu

Gheorghe Grigore Cantacuzino

Adolf Cantacuzino,

Grigore Ioan

Inrudirea ramurei Cantacuzineștilor munteni Măgureni strămutați în Moldova cu acei rămași în Muntenia se urcă la Părvu I. Acesta avu de fii pe Părvu al II-le și pe Mateiu. Fiul lui Mateiu, Constantin, se strămută în Moldova împreună cu domnul Constantin Mavracordat și se însoară aice cu Safta fiica lui Iordache Cantacuzino Deleanu din neamul Cantacuzinilor Moldovei. *Genealogia Cantacuzinilor în Buciumul*, p. 139.

Din Șarban Cantacuzino fostul domn al Munteniei, se coboară altă linie de Cantacuzinești numiți *Rifoveni*, dintre care au rămas Gh. C. Cantacuzino și doctorul Constantin G. Cantacuzino și unchiul acestora Ghiță Cantacuzino cu fii săi Alexandru, Ioan și Gheorghe.

Cantacuzinii moldoveni se cobor din fratele lui Constantin postelnicul, care rămase în Moldova Gheorghe sau Iordache și lăsă doi copii : Gheorghe Pașcanu din care se trag Cantacuzinii Pașcani și Ioan Deleanu străbunul Cantacuzinilor Deleni.

ei beglerbeii în Țara Rumânească, atunci toți se vor face una, și Moldovenii încă fiind ei drepti se vor face și ei haini. Zeu că va vrea vizirul să-i așeze pe acei beglerbii și nu va putea. Din țară nimic nu ne vine, dar așteptăm să ne vie și de ne va veni îndată vă vom face știre. Dumneata postelnice mult îmi eră dor de dumneata să te văz și nu lăsă Dumnezeu să fii venit, să fii grăit numai două trei cuvinte cătră dumneata. Ce voi face de când te-ai dus dumneata dela mine? Am rămas mut și surd și fără de om. Despre făgăduință să socotești dumneata, pe cât vei socoti într'ascuns, ca cela ce lucrează lucruri mari. De va face cheltuială ca la vre-o 50 de pungi între toate darurile, iar de vizir și de împăratul nimica să nu le dăruiască, căci că țara este în mâna hainilor; iar dacă se va așază ce le va fi voia atâta vor lua și cât-va vor cere atâta le vom da, cum și astăzi ieau ei ce le este voia dintr'aceste țări, și cu dăruială și fără de dăruială. Ci eu scriu d-tale, iar d-ta ca un destul înțelept le vei socoti precum va fi mai bine așa să faci, și ce vei cunoaște să faci de mine este făcut. Eu din cuvântul d-tale nu voi ieși, nici dela mine să aștepti învățătură, că eu las asupra d-tale de toate lucrurile, cum îi socoti așa să faci. Mie mi-ai prisosit cu taleri 200, ci eu îți iert dumatiale acei bani. Ni s'ar fi căzut să-ți ertăm toți: dar dumneata ești destul de înțelept, de vei primi și atâta; iar Dumnezeu cel milostiv să se îndure spre noi a ne milui după gândul nostru, atunci cât îți va fi voia atâta ț-i-i luă, și ce-ți va fi voia așa vei face cu mine, numai fii nevoitor de mă scoate din gurile a neprietinilor mei. Iar ce voi să zic mai multe cătră dumneata, că știi dumneata toată firea ce o am. Foarte să-ți pui poalele în brâu și să te nevoiești pentru mine și pentru dumneata, că noi amândoi unu suntem”⁸⁶.

În loc însă de a-l vedeă pe postelnicul cerând lucruri mari dela protegitul său, pe care izbutește a-l pune în scaun, tot ce-i pretinde este de a nu fi amestecat la nici o daraveră în țară, și de a fi lăsat să-și petreacă puținile zile ce-i mai rămăseseră de trăit în taină și liniște. Un document curios dat de Grigore Ghica lui Cantacuzino, tot înainte de a căpăta domnia, face dovada despre această purtare nobilă și desinteresată a marelui om. „Dat'am cartea noastră la mâna cinstiului și credinciosului nostru boier, dumnealui jupân Constantin Cantacuzino biv vel postelnic, ca să fie într'avea înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor, cum dacă mă va dăruii Dumnezeu cu domnia Țării Rumânești, să nu aib a mestecă pe dumnealui la luatul banilor și nici la chizășii să nu'l pun pentru bani, și dacă mă va dăruii Dumnezeu să merg în țară, nici la boierie să nu'l amestec,

⁸⁶ *Mag. ist.* I, p. 395. Vezi scrisoarea întregă din care cea din *Mag. ist.* este numai o prescurtare în *Genealogia Cantacuzinilor* în *Buciumul* 1863, p. 124.

și nici o băntuială să nu aibă dela domnia mea, ci se aibă a se repausă la casa lui ca o slugă bătrână a noastră și a țării”⁸⁷.

Postelnicul Cantacuzino este într'adevăr un caracter excepțional în acel pustiu viforos al trecutului nostru, și el merită pe deplin aureola de care l'au înconjurat timpurile acele, cu atâta mai mult că 'l vom vedea suferind martirul, și anume tocmai din partea aceluia pe care 'l ridicase pe tron. Încă un exemplu pe lângă altele nenumărate, că facerea de bine este adese ori răsplătită cu nerecunoștința. Vizirul de și împăcat prin Postelnicul Constantin cu familia lui Ghica, se folosește de faptul că Gheorghe eră închis, spre a-i cere pentru eliberarea lui 200.000 de lei, pe care Ghica este nevoit a'i răspunde, iar fiul său numit domn pleacă în 24 Noemvrie 1660, spre a lua stăpânirea scaunului său⁸⁸. Totuși să nu credem că stăruințele postelnicului Cantacuzino, putură procura lui Grigore Ghica scutirea de darurile obișnuite la numirea în domnie, și prea fericit fu el de a scăpa numai cu suma de 250.000 de lei, cheltueli făcute pentru dobândirea ei⁸⁹.

Grigore Ghica, 1660—1664. — Fiul urmează înainte lucrarea începută de tatăl său, de a scoate țara din nevoiele în care începuse prin viforoasele întâmplări prin care trecuseră sub domniile de mai înainte, și pe care Gheorghe Ghica nu le putuse tămadui în scurta lui domnie de câte-va luni (Dec. 1659—Sept. 1660). Foametea și ciuma nu se potoliseră și oamenii tot nu revenise încă din țările vecine unde căutaseră mântuire. Mai eră Muntenia plină și de creditori domnești. „cerșind dela locuitori, unii bani, alții bucate, alții datorile Mihnei Vodă, alții una, alții alta, și se mira domnul ce va să mai facă și cu ce va să mai lupte, că ei ca niște lei căscău gurile să'i înghiță pre toți, fiind țara plină de nevoie și de sărăcie. Grigore Ghica se lăsă pre sine în toată lipsa și chemă pre toți boierii țării, porunciindu-le că ce s'ar strânge din țară venitul tot să'l deie Turcilor, că doară îi va izbăvi Dumnezeu”. Vr'o doi ani buni și roditori ce urmară în domnia lui Grigore Vodă, în care se făcu „pâne miere și vin mult”, scoase în curând țara din nevoi. Foametea

⁸⁷ *Mag. ist.* I, p. 394, Data lunară lipsește. Se vede însă din cuprinsul său că e dat înainte de domnie. Asupra locului „nici la boierii să nu-l amestec”, vezi vol. II, p. 205. Pentru a întări încă odată valoarea cronicarilor noștri, constatăm că conform cu documentul citat, Anonimu rom. spune că „Cantacuzino n'au pofțit de la Grigore Ghica nici boierie, nici nimica, fără pace la casa lui să aibă”. *Mag. ist.*, IV, p. 359.

⁸⁸ Reniger către împăratul, 26 Noem. 1680, *Hurm. Frg.* III, p. 254.

⁸⁹ Ballarino către dogele, Dec. 1660 *Hurm. Doc.* V, 2, p. 78 Asupra sumelor cheltuite de Gr. Ghica, vezi alte versiuni în un alt raport tot din 1660, *ibidem* p. 79.

încetă; ciurma se stinse, datorile începură a se plăti și poporul începu a răsufli ⁹⁰.

GIOVANNI GREGORIO GIKÀ PRINCIPE DI VALACCHIA

Grigore Ghica

Deși postelnicul Constantin Cantacuzino se retrăsese cu totul din afacerile statului, trăind liniștit ca un filosof în fru-

⁹⁰ Anon. rom. in *Mag. ist.*, IV, p. 359—360 Comp. Neculai Mustea în *Letopisește*, III, p. 136.

mosul și îndămânatul său palat de la Filipești, totuși el nu încetase de a avea asupra făpturei sale, principele Grigore Ghica, o mare înrăurire. După caracterul pe care l'am cunoscut în postelnicul Cantacuzino, ne putem gândi că această înrăurire eră întrebuintată spre a îndrepta purtarea tânărului domnitor către binele țării. Aceasta nu prea plăcea unor miniștri care nu puteau suferi ca manoperile făcute de ei spre a se îmbogăți din despoierea poporului să fie neconținut dejucate de săhastrul din Filipești. Între aceștia cei mai înverșunați erau vornicul Stroia Leurdeanu, și un nepot al lui Constantin Cantacuzino, fiul lui Mihail Cantacuzino cel rămas în Moldova, dar murindu-i părinții fusese luat de Constantin în Muntenia, unde în curând ajunsese prin protejuria postelnicului, vel cămăraș⁹¹. Se vede că el fusese crescut în Constantinople de carece păstrase firea lui grecească, pentru care și este numit de cronicari cu porecla de „Grecul”. Nu mai puțin datorită și Stroia Leurdeanu vaza lui tot bătrânului postelnic, care și l' încuserise, însurând pe fiul său Șarban Cantacuzino cu fata lui Stroia, și pe lângă acesta îl mai acăpase în două rânduri dela primejduirea vieții. Aceste două „vase rele” cum le zice cronicarul, uitând și legăturile de înrudire și datorita recunoștinței, se făcură uneltele pierzănii postelnicului, gășind ca executor al perfidelor lor uneltiri pe celalt îndatorit al acestuia, pe domnul Grigore Ghica, pe care postelnicul îl iubia ca și pe copiii săi, îl adusesese pe tron, și acuma vroia să l' povățuiască cum să l' păstreze.

Pe atunci împărăția turcească avea războiul în Transilvania, care ne primind de domn pe Barcsai cel împus de sultanul, ridicase în scaun pe Kemeny care căuta să se mântină contra voinței Turcilor, cu ajutor nemțesc. Turcii porniră asupra acelei țări, pentru ca punând pe partizanul lor în scaun, să taie tot odată uneltirile germane din Ungaria. Ei ordonară lui Grigore Ghica din Muntenia și lui Eustratie Dabija din Moldova să-i însoțască în expediție. Ghica plecând peste hotar, lăsă de cai-macani în țară tocmai acei doi miniștri, vrăjmași de moarte ai postelnicului Constantin: Stroia Leurdeanu și Dumitrașcu Cantacuzino. Ceasul postelnicului sunase. Atrăgând pe soția lui Grigore Ghica în complot, vrăjmașii lui Constantin postelnicul trimit mai multe scrisori către domnitor, în care l' pârau „că nu-i lasă se strângă bani din țară, și că adună el ilamuri (mărturii) de pre la cadii dela serhaturile (mărginile) din pre-jurul Dunărei cum că Ghica Vodă sparge țara, și că aceste ilamuri vra să le trimită la Constantinople ca să l' maziliască”⁹².

Expediția Turcească, la care luase parte Ghica și Dabija, ieșise rău, și domnitorii români care erau și ei de vină pentru

⁹¹ *Genealogia*, original, p. 49; *Buciumul*, p. 104.

⁹² *Genealogia*, original, p. 109; *Buciumul*, p. 124.

neruşita ei, simţiau clătinându-se tronurile sub picioarele lor, cunoscând firea Turcilor, de a'şi răsbuna, chiar când ar fi fost nevinovaţi, pentru pierderile suferite de ei. Grigore Ghica când s'întoarce în ţară, eră deci într'o dispoziţie de spirit așa, în cât puteă da mai lesne crezare întrigilor urzite de duşmanii lui Constantin Cantacuzino, şi cu toate aceste dacă şi-ar fi adus aminte numai că în mâinile postelnicului stătuse nu numai de a da domnia fiului său, dar chiar de a o luă pentru sine, şi că el refuzase asemenea onoare; dacă ar fi rechemat în mintea lui toată desinteresata purtare a bătrânului boier, care nici măcar o dregătorie nu vroise să îmbrace pe lângă domnie, atunci s'ar fi putut ușor convinge că pârile ce i se aduceau nu erau decât nişte mincinoase iscoade. Ghica însă nu 'şi aminti aceste lucruri şi ascultând mai departe de îmbierile miniştrilor săi de a da morţei pe Cantacuzino, fără chiar a'l ascultă sau a'l da judecăţei, prea cu grabire scăpă cuvântul ce trebuia să arunce în mormânt pe un om de treabă, scumpă raritate în acel timp de corupţie şi degradare a caracterelor.

Grigore Ghica trimise nişte dorobanţi la casa lui Constantin postelnicul, la Filipeşti, care'l luară în timp de noapte chiar din aştenut, şi 'l duseră la mânăstirea Sneagov, Sâmbătă în 20 Decembrie 1663. Aice îl lăsară, după rugămintile sale să asculte sfânta liturghie; după aceea se împărtaşii, şi cu sufletul liniştit, ştiind că în viaţa lui numai bine făcuse pe pământ, dete corpul său călăilor care 'l omorâră în trapeza mânăstirei. Chiar şi acele timpuri nepăsătoare pentru dreptate, tâmpite pentru toate simţimintele nobile, în care viaţa omenească eră o adevărată jucărie, poporul întreg se mişcă la vestea morţei acestui om drept, şi adevăr grăeşte cronicarul când spune că „ţara toată plângeă pe Constantin postelnicul, că au pierdut un stâlp mare carele sprijinise toate nevoile ei; plângu'şi şi săracii că şi-au pierdut mila, plângu'şi care au avut dela el multă căutare, plângu'şi păgânii şi creştini şi toate ţările care l'au ştiut sau numai de numele lui au auzit, pentru multa lui înțelepciune şi bunătate ce făcea în toate părţile⁹³”.

Şi cu toate aceste postelnicul Cantacuzino nu numai că eră de origine Grec, dar încă poate nu deplin romanizat, căci

⁹³ *Mag. ist.* IV, p. 363. Chiar şi cronica lui *Constantin Căpitanul*, cea atât de duşmană partidei Cantacuzineştilor nu îndrăzneşte să invinovească pe Constantin postelnicul, ci numi pe fiii săi care ar fi umblat după domnie, din care pricină oare cum scuzază omorul tatălui *Mag. ist.* p. 345. Cantemir în *Evenementele Cantacuzinilor şi Brancovenilor*. (Ed. Acad. p. 7), conţine numai notiţa cea sacă că „Constantin Cantacuzino a fost zugrumat din ordinul domnitorului Grigore Ghica în anul 1664, fiind că s'a dovedit că intriga în contra domnitorului, şi voia să 'l înegrească cu minciuni la Poartă”. Data pusă de Cantemir 1664 este greşită, Trebuie să fie 1663, căci în Decembrie 1664 Ghica făcuse a doua expediţie în Transilvania împreună cu Turcii, care fiind bătuţi la cetatea *Leventz* sau *Lewa* îi distituise pe Ghica. Mai jos, nota 98.

venise în Țările Române la o vârstă îndestul de coaptă. Prin legăturile în care el întrase însă cu poporul român, înalta lui fire se identifică în curând cu interesele acestuia, și așa v'om vedea, precum a fost tatăl, și pe urmașii lui, Cantacuzineștii, de și trăgându-se din neam grecesc, apărând în Muntenia cauza partidei naționale în contra Grecilor cotropitori.

Grigore Ghica, caracter moale și de rând, deplânge în curând fapta săvârșită, și „începe a se tângui mitropolitului că n'au știut când l-au omorât, și cum au fost adormit, căindu-se și plângând moartea lui Constantin, blăstămând pe Stroia și pe Dumitrașcu, care îl îndemnase la această moarte a unui om nevinovat”⁹⁴. El învoește familiei numeroase a repositului, să i iee corpul și să l'îngroape cu toate onorurile în mănăstirea lui dela Mărgineni.

În amintirea postelnicului și spre iertarea păcatelor sale găsim mai târziu pe soția lui Ileana, inspirată de înaltul său cuget, desrobind pe mai mulți rumâni prin un act care tae cu putere în acele vremuri predomnitate de spiritul de hrăpire și de nedreaptă îmbogățire. Prin el Dumitru a Sumancăi cu fratele său Oprea și cu Voicu a lui Stan Sumancă și cu Negrea al Mihnei și cu fratele său Stan Dediul împreună cu toți feciorii lor scriu, și mărturisesc cu zăpăditul lor ce l' dau la mâna doamnei Ilinca, ce au fost jupâneasa repositului jupân Constantin Cantacuzino biv vel postelnic, „cum să se știe că noi acești ce suntem mai sus scriși fost'am rumâni ai dumnealui de moșie, noi cu toți feciorii noștri și cu toate moșiile noastre, încă mai dinainte vreme, și tot am trăit cu bună pace; iar dumnealor au cugetat pentru Dumnezeu de ne au iertat de rumânie *cu toate moșiile noastre* ca să fie dumnealor pomană și părinților dumnealor; însă lângă iertăciune și aceasta au pus cum că de ne v'om ispiti care cumva vre odinioară, noi au feciorii noștri au cine să se tragă din neamul nostru, ca să ne vindem la alți boeri să fim rumâni sau moșiile noastre, atunci să fie dumnealor volnici să ne iee iar rumâni fără nici un ban, să fim cum am fost și mai înainte, pentru că dumnealor ne au iertat ca să aibă pomană, iar că vom umbla cu altă blăstămăciune, atunci se him iar dumnealor rumâni, precum este scris și la zăpăditul dumnealor cel ce ne au dat de iertăciune. Aceasta am scris și pentru credință am pus toți degetele, 7173 (1665) Sept. 5; pisat az Stroia (am scris eu Stroia)”⁹⁵.

Acest act de libertate caracterizază de minune atât pe întreaga familie a Cantacuzineștilor cât și mai ales pe acel ce știu să-i insuflă asemenea principii. Nu numai că face un bine

⁹⁴ Anon. rom. în *Mag. ist.* IV, p. 362.

⁹⁵ Document publicat de Alexandru Papadopol Calimah în studiul său *Desrobirea țărănilor în Moldova în Convorbiri literare*, XXI, p. 9.

țărănilor, iertându-i de rumanie *cu moșii cu tot*, dar vra să i siliască a păstra libertatea dobândită, și în ori-ce caz se îngrijește de ei, chiar și atunci când se vor scăpăta iarăși în robia de care îi mântuise, anume să revină iarăși la dâșții și nu cumva la alții care nu iar fi tratat cu părintească îngrijire cu care îi tratau ei. Când împreună toate aceste date, este peste putință să nu dăm crezare, cu toate exagerările lui, Anonimului românesc care laudă mult familia aceasta, și să primim bârfelele lui Căpitanul, care căută, nu știm din ce motiv, să o ponegriască și să o coboare.

În luna lui Maiu 1664. Ghica pleacă pentru a doua oară în expediție, împreună cu Turcii, contra Ungariei, însă Turcii sunt iarăși bătuți și voevozii români o rup de fugă. Ei sunt chemați de pașa să și dea samă de purtarea lor în acea bătălie, și Dabija dă ascultare ordinului, prezentându-se la pașa, înaintea căruia găsește mijloc de a se îndreptă prin cunoscuta metodă a dărei de bani. Grigore Ghica însă care se înțalesese de mai înainte cu imperalii și a cărui fugă, întâmplată chiar la începutul bătăliei, provocase catastrofa Turcilor, temându-se ca pașa să nu știe cumva de uneltirile lui, pe care apoi să le plătiască cu capul, pe de altă parte mai înfricoșându-se și de dorința de răsbunare a Cantacuzineștilor, pentru nedreapta moarte a tatului lor, părăsește scaunul și se duce în Polonia, de unde apoi merge la Viena și de acolo în Moravia ⁹⁶. Pe când cronicarii noștri spun că Ghica fu bătut de Nemți, istoricul ungar Bethlen, mai bine informat, arată că el ar fi ajutat prin fuga lui la victoria Nemților, și într'adevăr Turcii, punând mai târziu mâna pe corespondența lui Ghica, găsesc între hârtiile lui și o scisoare a împăratului german și două altele a generalului de Rothall îndreptate cătră el ⁹⁷. Fuga lui Ghica cade în luna lui Decemvrie 1664 ⁹⁸.

3. CANTACUZINII ȘI LUPTELE CONTRA GRECILOR

Turburările întâmplăte în Muntenia dela moartea lui Matei Basarab până la alungarea lui Grigore Ghica, innăbușite pentru un timp crâncena luptă întreprinsă de Români

⁹⁶ Raporturi venețiane din 15 Mart și 5 Iulie 1665 Hurm. *Doc.* V, 2, p. 102 și 105.

⁹⁷ Anon. rom. în *Mag. ist.* IV, p. 363. *Historia rerum transilvanicarum*, ab anno MDCLXII ad annum MDCLXXII auctore Ioanne Bethlenio, Viennae, 1782; I, p. 194; „Valachiae transalpinae princeps Gregorius Dica cum toto suorum robore retro cedens, victoriae Cristianorum author fuit, quae res occultissime quamvis fuit inter partes tractata. Asupra scrisorilor găsite vezi Reniger cătră împ. din 11 Febr. 1665 Hurm. *Frg.* III, p. 262.

⁹⁸ Reniger cătră împ. în 14 Decemvrie 1664, spune despre Ghica, că ar fi fost destituit. *Ibidem*, p. 261.

contra elementului grecesc ce se încuiba tot mai mult în țările lor. Ea fusese începută încă înaintea de Matei Basarab, și dacă Țara Muntenească primise mai la urmă, chiar sub oblăduirea acestui principe, reintroducerea înrăuririi grecești, aceasta o făcuse mai mult din respect cătră o figură atât de impunătoare ca acea a lui Matei; apoi din pricina întemeierii tot mai trainice a domniei lui, prin o durată atât de neobișnuită. La venirea Grecului Gioan bei sau Mihnea al III-le, am văzut însă că boierii se opuseseră cu mare îndărătnicie, și împotrivirea lor contra domnului grec ajunse la culme când el se hotărî să rădice asupra Turcilor steagul răscoalei. Șiroaele sângelui boieresc vărsate cu acel prilej sunt o vie mărturisire a acestei porniri.

Radu Leon, 1664—1665. — Sub domnia lui, mai liniștindu-se complicațiunile exterioare, Românii pot să se intereseze iarăși de soarta lăuntrică a țării lor, și încăerarea elementului românesc cu acel al Grecilor care vroia să 'l cotopească, iea iarăși proporți însemnate.

Radu Leon eră fiul lui Leon Tomșa (1629 — 1633)⁹⁹. De și cronicarii îl cunosc sub acest nume românesc, documentele diplomatice contimporane îi dau pe acel de *Stridia*, numindu' l unul Leon, altul Paul și iar altul Dimitrie. El se urcă în tron pe la sfârșitul anului 1664¹⁰⁰. Genealogia Cantacuzinilor spune despre el: „Radu Strida fiul lui Leon Vodă au adus o mulțime de Greci cu sine dela Constantinopole, pe care orânduindu-i au cuprins toate boieriile și dregătoriile țării, în cât boierii pământeni nu mai încăpeau nici la o chivernisală”. De și Român de naștere eră, ca mai multe odrasle domnești ale acelu timp, cu totul înstrăinat, ca unul ce chiar fusese născut și crescut în capitala imperiului otoman¹⁰¹. In iubirea lui pentru Greci sămăna prea bine tatălui său, provocând ca și el, prin reînceperea favorării lor, scene tumultoase. Pentru a pune mâna pe domnie fusese nevoit să cheltuească peste 300.000 de lei, pe care'i împrumutase cu mari procente. „Deci fiind împresurat cu multe datorii, căzut'au asupra țării multe nevoi și grele dajdii, ci și Grecii încă o prădau și o mâncau cu tot felul de meșteșuguri cum sunt ei învățați. Totuși ne fiind rășoiu și pradă în țară,

⁹⁹ *Anon. rom. în Mag. ist.* IV, p. 367 Mai sus. Vol. VI, p. 44.

¹⁰⁰ La 2 Ianuarie 1665, el primise numirea. Simon Reniger cătră împ. 2 Ian. 1665. *Hurm. Frag.* III, p. 261. Data unui document venețian din *Hurm. Doc.* V, 2, p. 94, care pune urcarea lui *Stridia* în 6 Ianuarie, 1664 este greșită. După toată cercetarea făcută până aici trebuie să fie 1665, (6 Ianuarie). Alt document care numește pe *Stridia*, *Paul* spune că a fost numit la 12 Decembrie, 1664, *ibidem* p. 100.

¹⁰¹ *Genealogia*, original, p. 117; *Buciumul*, p. 136. Raportul lui Reniger cătră împăratul din 2 Ianuar 1665, *Hurm. Frag.* III, p. 261 spune că tronul Munteniei fu dat „einem aus Constantinopel geburtigen Griechen Demetrius Stridia genannt”.

ea s'au ridicat în curând, și această pace a țării nu veniă din altă ceva fără cât împăratul avea treabă de bătea Critul, și fiind departe de noi, nu aveam băntuială" ¹⁰².

Neavând nici o grijă de nicăiri, domnul se pusese pe benchete. La logodna lui Ștefan fiul lui Radu cu Caterina fiica lui Duca din Moldova, „strânsu-s'au toată boierimea țării cu jupănesele, și au întins corturile în deal despre Mihai Vodă în drumul Cotrocenilor;— acolo făceau ospețe în toate zilele. Adus'au pehlivani de cei ce joacă pre funii și pe alte lucruri; adusesse și un pehlivan hindiu harap carele făcea jocuri minunate și nevăzute pre locurile noastre, iute cum eră și vârtos. Lângă altele ce nu le putem lungi făcea aceasta mai ciudat: puneă în rând 8 bivoli și se repezia iute și sărind peste ei, se da în văzduh peste cap și cădea în picioare de ceea parte“. Cronicarul înminunat care se vede că asistase el însuș la aceste năzdrăvănii mai descrie câteva din izbânzile făcute de harap și apoi încheie cu cuvintele: „în Moldova nu știm ce va fi făcut Duca Vodă" ¹⁰³. Asemene petreceri sgomotoase, unite cu lăcomia unui om sărac ce vroia să s'îmbogățescă și cu greutatea datoriilor cu care el se încărcase, făceau ca țara să fie nu mai puțin despoietă, ca și când Turcii ar fi fost cu armatele la hotarul ei. Pentru a putea jăful țara cât se putea mai cu deamăruntul, Radu Leon se încunjurase de boierii cei mai jăcași ce-i ieșiseră înainte, în fruntea lor cu vestitul Stroia Leurdeanu, adăugând ca ajutoare meștere și iscusite, mai mulți Greci proaspăt aduși din Răsărit, între care istoria ne a păstrat numele a doi: *Sofialăul* Grec dela Rumele și *Balasache* Grec țarigrădean. Sprijinirea lui Leurdeanu de cătră Radu Leon eră îndestulătoare pentru a îndepărtă de domn familia Cantacuzineștilor. Prin dușmănia contra lui Leon se născu între Cantacuzinești și partida grecească, pe care domnul își răzâma puterea lui, cea ură și pornire înverșunată care împinse pe Cantacuzinești tot mai mult către sprijinirea intereselor naționale, îndreptare dată încă de Constantin Cantacuzino purtărei familiei sale. Și dacă urmașii stâlpului familiei nu lucrau în contra Grecilor tot așa de neinteresat precum făcuse el totuși motivul ce-i împingea la combaterea lor eră și el nobil și de ordine morală, răsbunarea nedreptei morți a tatălui lor.

Rar s'a văzut o familie care să fi ținut atât de mult la reputația și onoarea ei, care mai ales să fi avut un cult atât de adânc pentru trunchiul din care se trăgea. Dacă copiii nu putură să scape viața părintelui, ei nu cruțară nimic pentru a șterge de pe memoria lui hula trădărei, pe care i-o imprimase întu-

¹⁰² Căpitanul în *Mag. ist.* I, p. 350. Comp. Ballerino c. dogele 6 Ianuarie 1665 Hurm. *Doc.* V, 2, p. 94. (Vezi și nota 2).

¹⁰³ Căpitanul în *Mag. ist.* I, p. 351.

necatele uneltiri ale dușmanilor. Indată ce Ghica părăsi tronul și trecu dela Viena în Italia, „aflându-se pe atunci la Veneția la învățătură Constantin Cantacuzino, marele stolnic de mai târziu, dela al treile fiu al bătrânului postelnic, se luă după urmele lui Ghica, gonindu-l în toată Italia și trăgându-l la judecată pentru acea fără vină ucidere a tatălui său, la care singur Ghica spre a sa îndreptare îi dete scrisorile de pâră ale lui Stroia Leurdeanu”¹⁰⁴.

Pe când Constantin dobândea în contra lui Leurdeanu aceste dovezi zdrobitoare, în țară ceilalți frați străruiau să obțină dela obșteasca adunare mărturii că părintele lor a fost nevinovat. Cartea adunării povestind faptele întocmai precum au fost expuse după cronicari, reproducem parte din ea, spre a lor mai deplină întărire: „Răposatul Constantin postelnicul Cantacuzino de când s'a moștenit în această țară, sunt trecuți 50 de ani și mai bine, încă din zilele Radului Voevod au fost locuitor și pătimaș neapărat la nevoile țarei carele noi cu toții l'am adevărit de creștin bun și în frica lui Dumnezeu, și tuturor domnilor au slujit cu bună dreptate și cu credință și nici unuia spre scădenia slujbei nu s'au aflat, nici domnilor nici țarei, până ce au venit Grigore Voevod fecior Ghicăi Voevod, căruia viindu-i poruncă dela împărăție mers'au cu oaste la Uivar în țara Nemțească. Mers'au și feciorii răposatului Constantin postelnicul, anume Drăghici paharnic mare, Șarban logofăt al doilea și Constantin al doile postelnic; iar Constantin postelnicul bătrânul rămas'au în țară la casa lui, neavând nici o dregătorie. Iar până a vrut a veni Grigore Vodă în țară și dacă au venit, iară diavolul pizmașul sufletelor oamenilor intră în inimile unora de le puseră gând de vânzare singelui acelu cinstit creștin, Constantin postelnicul, ca singur adevărat Iuda vânzătorul lui Hristos. Deci îl vândură la Grigore Vodă spre moarte, luând sângele lui asupra lor și a feciorilor lor, și fără de nici o judecată și fără de nici o întrebare luară'l noaptea dela casa lui și'l duseră de'l omorâra în taină la mânăstire la Sneagov, Dumnezeu să'l ierte. Iar preste puține zile căzu Grigore Vodă la mare căință pentru moartea lui, căci cunoaștea pe vânzătorii aceia, că nu pentru alta fu a lor vânzare al omorî, fără numai ca să poată jăcui țara și pre dânsul a'l fură, și veni înaintea smereniei vladiciei noastre îngenunchind înaintea sfintei icoane și mărturisind cu lacrimi pentru moartea lui, cum că nu i-au fost nimic vinovat, ci fără de nici o vină l'au omorât, nedându-i răsuflu acei răi îndemnători ca să își ducă pohtele lor cele rele la sfârșit. Pentru care și noi știind și mai vârtos adevărind din singur gura lui precum mai sus scrie, nu am putut îngădui să se acopere nevinovatul

¹⁰⁴ *Genealogia*, original, p. 110; *Buciumul*, p. 127.

lui sânge și am dat aceasta a noastră sobornicească carte tuturor care se cuvine a ști”¹⁰⁵.

Lucru neașteptat! Între boierii obșteștii adunării care subscriu această carte se vede și vornicul Stroia Leurdeanu; și într’adevăr, cum putea el să n’o subscrie, fără să atragă asupra lui încă și mai multe bănuieli decât acele ce se răspândiseră până atunci? Și cu toate aceste ori cât de întunecată ar fi fost inima lui, ori cât de rece sângele lui, este peste putință se nu-i se fi urcat în față, când subscrie el însuș actul său de învinovățire.

Familia Cantacuzineștilor mai dobândește încă și acte de adevărarea cinstei tatălui lor dela doi patriarhi consecutivi, și apoi înarmați cu toate aceste dovezi, cer dela Radu Leon darea în judecată a lui Stroia Leurdeanu.

Cum putea să încuviințeze domnul atare cerere, care i-ar fi surpat tocmai temelial pe care era așezată puterea lui, ministrul său favorit și partidă Grecilor care l’ susțineau? Cu toate aceste tocmai pe atunci vine asupra lui Radu Leon un pericol, care îl împinse fără să vrea să caute sprijin în Cantacuzinești. Anume împlinindu-se la sfârșitul lui 1667 trei ani ai domniei lui, sultanul îl cheamă la Constantinople, poftire ce era în tot deauna însoțită de cheltueli și de pericole. Domnitorul știind pe Cantacuzinești cu mare trecere la Poartă, ca fiii ai omului de încredere al Turcilor se apropie de ei, și le cere se i dea sprijinul lor, spre a scăpa din cumpăna în care încăpuse și a redobândi domnia. Cantacuzineștii pun bine înțeles drept condiție a sprijinului lor pedepsirea lui Leurdeanu.

Radu primește, cerând însă ca întâi Cantacuzinești să-i asigure domnia și după aceea el să le îndeplinească dorința. Aceștia, fiind interesați de a avea de domn pe acel ce le promisese pedepsirea ucigătorului părintelui lor, se grăbesc a i da ajutorul cerut. Spătarul Drăghici însoțește pe Radu Leon la Constantinople, în călătoria pe care domnul nu o putuse înălțură, și „așază toate lucrurile și banii câți trebuia de poclonul împăratului, al vizirului și al cămăcamului”. Radu Leon după ce sărută iarăși *poala măcatului* sultanului în ziua de 25 Decembrie 1667, *papucul* vizirului și *mâna* cămăcamului în 26, pleacă întărit din nou în domnie în 28 aceleiași luni către București.

Cantacuzineștii își îndeplinesc datoria luată asupra-le: rămănea acuma ca și domnul să se țină de cuvânt, dând în judecată pe Leurdeanu. Cum se văzù însă întărit în scaun, Radu începù a face greutăți, neputându-se despărți de iubitul lui ministru. Leurdeanu pe de altă parte stăruia din răspuțeri spre a scăpa de pericol, sprijinit de influența partidă grecească. Cantacuzineștii simțindu-se jucați deveniră amenințatori, spunând

¹⁰⁵ Cartea din 14 April 1666 în *Mag. ist.*, I, p. 398. Republicată de Iorga în *Doc. Cantacuzinilor*, p. 64.

că precum izbutiseră a-i prelungi domnia, astfel vor putea ei să i-o și scurteze. Domnul căută să împace pe Cantacuzinești boierind pe fiul lui Drăghici, Pârveu, cu rangul de postelnic și spunând, în hrisovul prin care îi conferă această boierie, că „ție fătul meu și la toată casa voastră pentru vrednicul tatul tău și pentru dreapta lui slujbă întru care moartea l’au întâlnit, vă făgăduesc domnia mea mila mea și te miluesc cu slujba tă-tâne-tău”. Prin un alt hrisov Radu Leon scutește întreaga casă lui Drăghici „de toate dările și nevoile țarei, până ce vor crește toți copiii lui și se vor căsători”¹⁰⁶. Cantacuzineștii însă nu cereau căpătuială, ci răsbunare, sânge vinovat pentru sânge nevinovat. Înaintea stăruințelor lor amenințătoare, domnul și cedează și consimte la sfârșit a jărfi pe Leurdeanu, însă numai pe jumătate. El nu fu dat judecăței, după cum cereau Cantacuzineștii, ci domnul dădù numai o carte de mărturie că uciderea lui Constantin postelnicul fuse datorită uneltirilor lui Leurdeanu. Această carte poartă data de 8 Septemvrie 1668, opt luni după reîntărirea lui Radu Leon în scaun. Atâta timp trebuie să lupte Cantacuzineștii, până ce izbutiră măcar în parte a răpune pe Leurdeanu ! Prin ea domnul recunoaște că vornicul Stroia Leurdeanu a fost pricina morții postelnicului, prin pârile minciunoase aduse contra lui, de dânsul împreună cu Dumitrașco vistiernicul Grecul, (întemeindu-se pe actele dobândite de mai înainte de Cantacuzinești), și sfârșește spunând că „se dă cartea la mâna feciorilor lui Constantin postelnicul să fie de mare credință, ca veri la ce judecător s’ar arăta unele ca aceste ce am văzut și noi, să crează și să le prinză în samă, ca să fie răul Stroia vornicul arătat de toți și semnat ca și Cain, căci au eșit afară din legea cea creștină și s’au făcut ucigaș de oameni și pustiitor de case”¹⁰⁷.

Ca o compensare pentru jertfirea mai mult de formă a lui Leurdeanu, Radu Leon, în loc de a alungă pe Greci, face pe Sofialău mare vistiernic.

Cantacuzineștii nu puteau să rămână mulțămiiți numai cu această pedeapsă morală aplicată ucigătorului, și mai mult de cât răscumpărată prin înălțarea lui Sofialău la visterie. Ei hotărâră atunci să meargă mai departe, și cunoscând cât de nemulțămii eră poporul cu predominirea Grecilor, provoacă o mișcare în contra lor, și mai mulți boieri merg să ceară dela Radu Leon izgonirea lor din țară. Domnul răspinge această cerere. Se apropiase însă timpul răspunderii haraciului și a încăsării dărei trebuitoare pentru plata lui. Poporul atârțat de Cantacuzinești refuză plata dărei, până mai întâi nu se vor alunga Grecii.

¹⁰⁶ Hrisoavele unul din 13 Noemvrie și celalt fără dată lunară, ambele din 1667, în *Genealogia*, original p. 109; *Buciumul*, p.136.

¹⁰⁷ *Mag. ist.*, I, p. 402.

Domnul se infuriază într'atât, simțind că refuzul plăței ar putea să-i compromită poziția la Poartă, încât rostește amenințarea că va face un măcel așa de groaznic în răzvrățitori de se va sui sângele până la genunchi. Poporul știind că Grecii sunt capabili de toate, se umple de spaimă, și fiecare se închide în casa lui. Și într'adevăr chiar în noaptea acea principele țină un sfat cu sateliții săi Greci, și luă hotărârea de a măcelări a doua zi pe toți boierii răzvrățitori, prin garda lui străină.

Însă nici Cantacuzineștii nu rămaseră în nelucrare. Șarban fiind spătar mare, cheamă în București pe toți căpitani și iuzbașii din miliția țarei, și pregăti un număr îndestulător de popor înarmat care să opună puterea puterei.

A doua zi dimineața boierii veniră ca de obicei la curte însă în număr mare și cu toții înarmați. Primiți de domn cu nouă amenințări, căutară de o cam dată să-l împace, spunându-i cuvinte blânde și făgăduind că se vor sili a liniști mișcarea în țară. Când vroiră să părăsască palatul, găsiră poarta închisă și garda principelui sub arme. La un semn dat de ei, se răpeziră într'o clipă oamenii lor de afară, sparseră poarta, și scăpară pe boieri din pericolul de moarte în care se aflau. Ei se retrag într'o mânăstire, pun să sune clopotele și adunându-se poporul, îi descriu în colori aprinse primejdia în care se află, și cu toții jură de a trăi și de a muri împreună. Domnul mișcat prin aceste împrejurări, cere înscris intervenirea mitropolitului, și se duce el singur în mânăstirea unde se retrăseseră boierii, făgăduindu-le acolo îndepărtarea rău văzuților Greci, desființarea gardei sale și ținerea în samă de acum înainte a sfaturilor boierilor. Aceștia la rândul lor își dau cuvântul a se lepăda de tânguiriile lor, și ambele părți trebuiau să întărească împăcarea prin un jurământ făcut pe Evanghelie.

În urma acestei împăcări, Radu Leon face o carte de izgonire a Grecilor din țară, în care amintind și copiind aproape din cuvânt cartea părintelui său Leon Tomșa, arată : „că toate nevoile și sărăcia țarei este dela Grecii străini care amestecă domniile și vând țara fără de milă și o precupesc cu camătă asuprită, și dacă vin în țară și ajung la dregătorii, ei nu socotesc să umble după obiceiul țarei, ci strică toate lucrurile bune și adaogă legi rele și asuprite și vânzări între boierimea țarei, care Dumnezeu nu poștește, și încă și alte slujbe le au mărit și le au ridicat foarte, ca să și înbogățească casele lor, și nesocotind pre nici un om de țară, străinând oamenii țarei de cătră domnia mea, asuprind săracii fără de milă și arătând mare vrăjmașie cătră toți. Mai vârtos un Necula Sofilău ce au fost clucer și un Balasache ce au fost paharnic, boierindu-se cu mită și fiind mozaviri (vicleni), vând în tot ceasul pre boierii țarei la domnia mea cu pără de cap precum li s'au aflat pârile lor înfătoșate și încă țara au dat'o în jac". Văzând domnul toate acele lucruri,

după jurământul făcut cu tot sfatul țării, adaoage : „calcat-am domnia mea acele obiceiuri rele și le-am pus domnia mea toate jos, și am scos pe acei Greci străini din țară afară, ca pre niște oameni răi și neprieteni țării”¹⁰⁸.

De și Radu spunea prin hrisov că au dat afară pe Greci din țară, el o făcuse tot atât de puțin ca și tatăl său. Dovadă că Sofialău și Balasache sunt găsiți în țară la venirea lui Antonie Vodă, care le și aplică pedeapsa meritată de niște asemenea sugători de popor.

Cantacuzineștii vedeau că domnul își bătea joc de ei. Apoi el refuzase a jura și că va lăsa pe toți boierii care se răsculareră în dregătoriile lor. Aceștia se convinseseră atunci că Radu Leon nu’și luase de asupra lor cugetul său cel rău, și 30 din cei mai însemnați plecară la Larissa și se jăluiră sultanului atât în contra Grecilor cât și mai ales în contra domnului care ar umblă să rădice viața boierilor celor mai de samă, își bătea joc de soțiile și fetele lor și făcea câte nelegiuri toate. Ei declară că pe cât va domni Radu, acest om falș și fără credință, nu vor pune piciorul în Muntenia, și apoi pentru a provoca lăcomia turcească și pe de altă parte pentru a face cu neputință, din pricina marelor sume ce i le ar cere Turcii, redobândirea domniei din partea Radului, ei arată că domnul ar dispune de o avere de 800.0000 de lei în bani și nenumărate juvaeruri. Ei se roagă apoi pentru numirea unui principe din mijlocul lor, de oare ce Grecii constantinopolitani nu numai că ei înși ar fi săraci, dar ar mai târâ după dânșii în țara un cârd de oameni flă mânzi, care apoi fără alegerea mijloacelor, prin pradă, despoiere și prin tot felul de crime lucrează la a lor îmbogățire și aduc țara la marginea prăpăstiei¹⁰⁹.

Turcii, înainte de a mazili pe Radu, trimit o cercetare. Boierii, temădu-se ca domnul să nu câștige pe Turc prin bani, se înțeleg cu un Grec, Pavăl, care umblase în mai multe rânduri după scaunul Munteniei și care eră prieten cu aga Ienicerilor ; dau Grecului bani ca să întoarcă pe aga, o influent la Poartă, în favoarea lor, și’i făgăduesc că’l vor cere de domn ; dovadă cât de puțin serioază eră considerată de însuși Grecii

¹⁰⁸ *Mag. ist.* I, p. 131. Comp. tot acolo hrisovul lui Tomșa pentru izgonirea Grecilor din 1631, I, p. 122, reproduc în Vol. ....Data hrisovului lui Radu Leon. 1669 *Decembrie*, 9 este greșită, precum este greșită și data pe care cronicarul o dă acestei răscoale, 1669 *Decembrie* 3. *Mag. ist.* IV, p. 371. Greșala se vede întâi din însăși *Cronica Anonimă*, care pune începutul domniei urmașului lui Radu Leon, Antonie Vodă, în 9 *April* 1669, prin urmare răscoala contra lui Radu nu se putea întâmpla decât înainte ; așa dar la *Decembrie* 1668 ; apoi din datele rapoartelor lui Casanova către împ. din 14 Ian. 3 Febr., 1 Martie, 3 April, 20 Mai, 3 și 20 Iunie 1669, toate anterioare datei puse documentului din *Mag. ist.* 9 *Decembrie* 1669. Vezi Hurmuzaki, *Frag.* III, p. 273—278, de unde sunt luate toate amărunchimile acestei răscoale, care este foarte pe scurt raportată de cronici.

¹⁰⁹ Rapoartee citate în nota precedentă.

alungarea lor din Muntenia. Pavăl, înflăcărat prin speranța ce luci un moment înaintea lui, cheltuește pe lângă banii luați dela boieri și ce aveă și ce n'aveă, spre a scoate la capăt mazi-lirea lui Radu Leon, ceea ce și izbuteste.

Sultanul dă voie boierilor să aleagă pe unul din sinul lor ca domn, și ei socotindu-se, aleg pe Antonie Vodă din Popeștii Prahovei, îl gătesc și'l îmbracă cu caftan, iar bietul Pavăl ce se aștepta să capete răsplata cheltuețelor și alergăturilor sale „rămase în deșert și-i deteră boierii o tiflă”¹¹⁰. Antonie Vodă pleacă cătră București în 28 Mart 1669¹¹¹.

Omorul lui Constantin postelnicul are o mai mare însem-nătate decât o simplă tragedie casnică. El împinge pe marea și influenta familie a Cantacuzineștilor la răsbunare, la care pentru a ajunge ea trebuia să răstoarne pe Stroia Leurdeanu și pe prietenii și susținătorii săi, Grecii ce încunjurau pe Radu Leon. Acesta dându-le sprijinul său, Cantacuzineștii nu se tem a lovi mai sus, în însuș domnul, pe care-l răstoarnă prin stăruințele lor. Astfel devine partida Cantacuzineștilor, odrăslită și ea dintre Greci, reprezentanta intereselor naționale și se încinge în contra Grecilor o luptă memorabilă, ce dă interes evenemen-telor acestei perioade, lipsită de altfel de domnii însămnate.

Antonie din Popești, 1669 — 1672. — Cu suirea acestui domn în scaun, adus de Cantacuzinești dintre prietenii lor, a-jung ei la putere și influență în Muntenia, iar Leurdeanu și cu Grecii lui sunt aruncați de odată din putere și autoritate în temniță și mormânt. Căpitanul crezând că găsește aice prilejul de a înnegri pe Cantacuzinești, spune asupra răsbunării pusă de ei în lucrare: „pe Greci îi scoaseră Cantacuzinești cu noul domn ales de ei cu mare ocară din țară: pe Sofialău îl închiseră în ocnă unde apoi îl spânzurară, iar pe Balasache l'au dat pe mânilor unor doroanți, care cumpărați de el, îi deteră drumul spre Țarigrad; pe ceilalți Greci mai mici precum Pascali gramaticul și alții atâta bătaie le da slujitorii cât mă mir că trăiau; mai ales pe Pascale ce l'am văzut cu ochii când îl scotea din camară și-l ducea în palme, care palme de dese și de multe nu mai aveau număr. Altul iar căruia i-am uitat numele de multă bătae și palme gândia ca va să moară, și striga popa să-l comu-nice. Ca acestea și altele mai multe au pătimit Grecii la sfâr-șitul Radului Vodă din pricina și îndemnarea Cantacuzinești-lor”¹¹².

¹¹⁰ Istoria cu Pavăl, raportată de Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 355.

¹¹¹ Hurm. *Frag.* III, p. 276.

¹¹² Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 355.

Venise acum rândul și lui Stroia Leurdeanu să-și plătească toate pacatele. El fu pus în închisoare și dat în judecata divanului, punându-i-se ca vină că el pricinuisese moartea lui Constantin postelnicul. Leurdeanu se apăra de aceasă învinuire. Atunci feciorii postelnicului scoaseră scrisorile date lor de Ghica Vodă și scrise chiar cu mâna lui Leurdeanu. Divanul față cu asemenea dovezi osândi pe acesta la moarte. Dar postelniceasa Ilinca, arătând și aice o mărinimie de suflet care te pune în uimire, se rugă de domn să'i dăruiască viața, nevrând să răsplătiască sânge prin sânge. Pedepsa lui fu schimbată astfel: eră să fie purtat prin oraș aproape desbrăcat pe un car, cu răvașele atârtnate de gât, și apoi trebuia să fie dus în mănăstirea Sneagovului, unde perise jărtfa lui, și aice călugărit. Se zice că punându-i-se în cap comănacul și dându-i-se atunci numele de Salavăstru, Stroia Leurdeanu ar fi strigat: „mai bine Mahomet”¹¹³.

La aceste atacuri partida grecească ce numără partizani și între boierii români, răspund prin măsuri analoage. Mai mulți boieri urziseră peirea celor trei sfetnici mai influenți dela curtea lui Antonie Vodă, anume a banului Mareș logofătului Radu Krețulescu și a lui Șărbănt Cantacuzino vel spătar. Adunându-se câți-va din urzitorii complotului precum: Gheorghe Băleanu vornicul, ginerile acestuia Hrizea vistiernicul, Stroia paharnicul și Radu Știrbeiu dela Izvor împreună cu alții mai mărunți în casa Baleanului, „se sfătuiău cu ce meșteșug să ucidă pe cei trei boieri, favoriții domnului, pizmuind mai ales Băleanu pe Mareș pentru că dobândise bănia Craiovei. Cei trei boieri amenințați aflară însă despre aceste înțelegeri, și ținându-se lui Antonie Vodă cerură să dea pe uneltitori în judecata divanului. Antonie Vodă mazili îndată pe cei ce aveau dregătorii și porunci tuturor ce au fost la acel sfat necurat să meargă la țară, să șază pe la casele lor, iar alt reu nu le-a făcut. Dar după puțin timp iar le-au poruncit de au venit la curte și i-au iertat de toată vină lor”¹¹⁴. Căpitanul, după apucătura lui, de a fi protivnic Cantacuzineștilor, impută celor trei boieri favoriți ai lui Antonie Vodă o ambiție nesățioasă, pentru care înlăturând pe boierii ce făceau opoziție, căutau să domniască ei singuri, ținând pe „ticăitul” domn Antonie sub o prea aspră epitropie. Noi credem că, deși cronica anonimă exagerează în sens contrar, ridicând până la ceriuri pe Cantacuzinești, adevărul stă mai curând pe partea ei. În cronica Căpitanului se vede de departe scopul de a huli faptele netăgăduite a le Cantacuzineștilor, din care unele atestate de însuși adversarii lui, altele de documente nepărtinitoare fac să apară

¹¹³ *Mag. ist.* V, p. 3 și I, p. 357. Căpitanul pune în îndoială autenticitatea scrisorilor spunând: „a le cui vor fi fost, Dumnezeu știe”.

această familie într'o lumină mult mai frumoasă, decât cea în care se silește s'o pună Căpitanul.

Antonie Vodă fu mazilit, fără alt motiv decât acela că Grigore Ghica, cel ce fugise la Viena, dobândind iertare dela Poartă, căpătase prin stăruințele interesate ale unor oameni influenți iarăși domnia Țării Românești. Antonie fu chemat în 1671 la Constantinopole, și îndată ce boierii dușmanii lui văzură acest semn prevestitor al căderii sale, alergară de sârg la Adrianopole, în fruntea lor cu călugărul Sălăvăstru care lepădase potcapul și încingând iarăși paloșul, se pregăti din nou de luptă, spre a-și redobândi poziția pierdută. La 1 April 1672, pleacă Grigore Ghica, pentru a se urca iar în scaunul Țării Muntenestei ¹¹⁵.

Grigore Ghica a doua oară, 1672 — 1674. — Am văzut că acest domn, compromis prin relațiile sale cu Nemții în bătălia dela Leva, nu îndrăznise a se prezenta la vizirul care'l chemase pe el și pe Dabija în lagărul lui, ci fugi la Viena în Austria. Tocmai pe când Ghica se adăpostia în capitala acestei împărății la Decemvrie 1664, ea sfârșise războiul cu Turcia început din cauza complicărilor din Transilvania și încheiese cu Tucia pacea dela *Vasvar* în 10 August acelaș an ¹¹⁶. Reînnoirea legăturilor prietinoase fiind deci de tot proaspete între Viena și Constantinopole, înțelegem cum, cu toată buna voința, eră cu neputință împăratului a încuviința unui principe rău văzut de sultanul un sprijin pe față. De aceea împăratul se mărginește a'i da o pensie, ceea ce însă nu putea de loc mulțami pe Ghica, care dacă trecuse în partea Nemților în lupta dela Leva, făcuse aceasta ademenit prin strălucitele victorii ale lui Montecuculli în contra Turcilor, și aștepta deci de la Nemți, sprijinul de care se lepădase din partea Turcilor. Ghica văzând că Nemții dau puțină ascultare cererilor sale, se îndreaptă către papă, pentru a dobândi intervenirea Sfântului Părinte în sprijinul intereselor sale. In 26 Octomvrie 1667, el trimite către Colegiul de propaganda fide, la Roma, o scrisoare, în care luând aparența unui zelos admirator al doctrinelor catolice, el spune sfinților părinți din acest colegiu, că mulțămită convorbirilor avute cu cardinalul Spinola, nunciul papal din Viena, și relațiilor sale prietinoase cu arhiepiscopul din Marcianopole, s'a convins că singura adevărată religie este Catolicismul; că dorește să vină la Roma spre a vedea cu ochii cele ce au auzit cu urechile sale și mai ales apre a salută pe adevăratul reprezentant al lui Dum-

¹¹⁴ *Mag. isl.* V, p. 6.

¹¹⁵ Casanova către imp. 5 April 1672, Hurm. *Frag.* III, p. 282. Comp. Căpitanul în *Mag. isl.*, I, p. 368.

¹¹⁶ Zinkeisen, IV, p. 962.

nezeu pe pământ, pe sântenia sa Papa Clement al IX-le. Spune că are multe în gând să facă pentru Catholicism, mai ales în apropieta lui călătorie la Constantinopole, dar pe care nu le poate da pe față spre a nu zădărnici scopurile sale ¹¹⁷.

Papa se pare că nu puse mare temeiu pe niște protestări care se vedeau de departe cât erau de interesate, și răspunse printr'o scrisoare de tot scurtă, și la scopul nemărturisit al demersului lui Ghica pe lângă sfântul scaun, anume că au însărcinat pe nunciul său din Viena ca să stăruiască la împăratul în cauza lui Ghica ¹¹⁸.

Acesta văzând că nici cu papa nu izbutește la nimica, se hotărăște a-și încerca iarăși norocul la Turci, unde cu o mână darnică puteai totdeauna să te înfățișezi, ori cât ți-ar fi fost conștiința de încărcată. El caută întâi să dobândească iertarea purtării sale, dându-și îndreptări mai ales prin argumente sunătoare. După ce dobândește voia de a se întoarce în Constantinopole, prin sprijinul mai ales al lui Panaite Nicusia influentul dragoman al Porței, el ajunge, prin stăruințele aceluiași, chiar a redobândi domnia Munteniei. Din Constantinopol scrie el lui Sobieski înainte ca acesta să ajungă rege, că „îndată ce a venit la Poarta prea puternicului și prea îndurătorului împărat bine făcătorul său prea minunatul mare vizir l-a primit cu cinste și cu inima deschisă putându-i vorbi și de afacerile Excelenței Voastre”. Sobieski îl rugase ca Turcii să-i sprijine candidatura la tronul Poloniei ¹¹⁹. Totuși Ghica temându-se ca o nouă dușmănie între Turci și Nemți să nu'i periclitze iarăși tronul, cel cu atâta greutate redobândit, se silește să împiedece pe cât îi stătea prin putință reivirea neînțelegerilor ce puteau să nască între ambele împărății din pricina Ungariei. Trimețând Transilvanenii niște soli la Turci pentru a se plânge de încălcările Nemților, Ghica îi oprește în Muntenia, și îi convinge să nu întrepreindă acel demers periculos, acuma când Turcii se împăcau cu Nemții, și să'i lese lui sarcina de a trăta cu Turcii această delicată afacere ¹²⁰.

¹¹⁷ Scrisoarea lui Gr. Ghica, din 16 Oct. 1667 către *Col. de propagandă* în *Hurm. Doc.* V, 2, p. 113.

¹¹⁸ Răspunsul papei din 11 Decembrie 1670 — trei ani (!) după scrisoarea lui Ghica, *Ibidem.* p. 117.

¹¹⁹ Casanova către împ. 24 Dec. 1671 și 26 Februarie 1672 *Hurm. Frag.* III, p. 280 și 281. Un document venețian din 26 Noembrie 1671 spune: „Per la via di Durazzo giunse Grigorasco principe di Valachia quel che gia mesi capito a Veneția; viene chiamato dal Vizir per mezzo di Panaggiotti e come lui tiene di buoni amici che gli offeriscono grand danaro, cosi non vincirea difficile, che ottener possa la dichiarazione a suo favore dello stesso principato di Valachia”. *Hurm. Doc.*, V, 2, p. 125. Tot așa spune și *Genealogiã Cantacuzineștilor*, original, p. 223. Scrisoarea lui Gr. Ghica c. Sobiecki 10 Dec. 1672 (datată de Iorga 1673) în *N. Iorga, Acte și Frag.* I, p. 294.

¹²⁰ Bethlen, *Historia rerum transilvanicarum ab anno MDCLXII ad annum MDCLXXIII*, Viennae, 1783, II, p. 220.

Partida Cantacuzineștilor cum auzi despre reîntoarcerea dușmanului ei în tronul Munteniei, se pune într'o mare mișcare, spre a împiedeca această catastrofă, O deputație a căpitaniilor ei cele mai însemnate se înfătoșe înaintea sultanului, anume Mareș banul, Radul Krețulescu logofătul, Mihai Cantacuzino spătarul, Stoian comisul, un căpitan Vasile și alt căpitan a căruia nume nu a fost păstrat. Turcii însă dau pe acești boieri pe mâna lui Grigore Ghica, care îi duce cu el la București, taie pe cei doi căpitani, iar pe ceilalți îi închide în ocnă, cerându-le bani spre a-și plăti datoriile făcute cu căpătarea domniei. Constantin Căpitanul arată și el aceleași fapte, însă le dă altă explicație, anume spune că Ghica vroia să scoată dela acești boieri banii cu care dânsii îngreueseră țara ; „căci atunci când plecase Ghica la Viena eră țara datoare numai cu 80 de pungi, și acuma ar avea de dat mai mult de 1000'', o învederată exagerare, menită numai cât a îndreptăți pe partida protivnică Cantacuzineștilor a căreia apărare o susține cu multă căldură cronicarul Căpitanul. Boierii închiși pentru a scăpa de chinurile și bătăile la care erau expuși, vând tot ce aveau la sufletul lor, sate, rumâni, țigani, case, vii, spre a putea plăti sumele ce li se puneau în spate. Ba încă dacă Ghica s'ar fi plecat sfaturilor lui Leurdeanu, el i-ar fi trimis pe ceea lume ; dar el nu îndrăzni să meargă atât de departe, temându-se de simpatiile poporului muntean pentru cea întinsă familie ¹²¹.

Pe atunci Turcii purtau un războiu cu Polonia din pricină că Cazacii sub Doroschenko, punându-se sub suzeranitatea Porții, aceasta luase în stăpânire de odată întreaga regiune a Ucrainei, ce fusese din vechime o provincie a regatului polon ¹²². Ghica din Muntenia și cu Duca din Moldova fură obligați de Poartă a lua parte la expediție, după ce țările române sunt îndatorite să dea o rechiziție de cai ¹²³. Ghica plecând după armata turcească, lăsa de caimacami în Muntenia tot pe iubiții săi miniștri de altă dată, Stroia Leurdeanu, Băleanu și Hrizea vistiernicul. Atunci chinurile Cantacuzineștilor nu mai cunoscără nici o margine. Ii scotea din închisori și-i bătea la tâlpi ; care nu putea merge de usturimea tălpilor eră târât cu funii. Constantin Cantacuzino se roagă de călăi să sufere el bătăile pentru fratele său mai mic, și le îndură fără a da un țipet sau o lacrimă ¹²⁴, încă o dovadă pe lângă celelalte aduse până aici despre puternicul simțământ de iubire care legă pe membrii acestei familii. Șarban Cantacuzino izbutise însă a fugi în Moldova,

¹²¹ *Mag. ist.* V, p. 6 I, p. 366. *Genealogia* citată, *ibidem*.

¹²² Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches* V, p. 63 și urm.

¹²³ Doc. Venețian din 3 Aprilie 1671 Hurm. *Doc.* V, 2, p. 121.

¹²⁴ Del Chiaro, p. 127 „cosa stupenda, adaoge el, narrata mi da persone degui di fide che vi si trovanono presente”.

unde se ascunsese în mănăstirea Hangului lângă Ceahlău. Ghica îl cere dela Duca domnul Moldovei, care însă nevrând să-l deie spune că nu s'ar află în țara lui. Ghica în timpul trecerei sale prin Moldova către hotarele polone pune în zadar să-l caute aici; căci Șarban temându-se a nu fi descoperit, trecuse în Transilvania, de unde merge prin Hațeg, Caransebeș, Orșova în Țara Turcească, ducându-se de a dreptul la Adrianopole la căimăcamul Cara Mustafa, „fiindu-i cunoscut din început din zilele Ghiței Vodă și mai încoace încă *întărindu-l* l'au făcut desăvârșit prieten ¹²⁵.

Căimăcanul trimite la Ghica Vodă să ceară pe boierii cei închiși și să-i aducă la Constantinopole, ceea ce fiind făcut prin firman, Ghica nu îndrăznește a se opune. Tocmai atunci îi vine lui Ghica ordin să plece din nou în contra Polonilor împreună cu Husein pașa. Cantacuzineștii, fiind acuma cu toții în Țarigrad, își pun toate silințele spre a compromite pe Ghica în ochii Turcilor, că ar ținea în ascuns cu Leșii; ceea ce le izbutește cu atâta mai ușor cu cât prezența domnului în oștirea turcească aduce iarăși nenorocire asupra ei, fiind din nou bătută la *Hotin* în 11 Noemvrie 1674 de vestitul general polon Sobieski care ajunge mai târziu și rege ¹²⁶. Și într'adevăr că Ghica trădase iarăși pe Turci. El căutase încă înainte de a se începe lupta a le dauna prin sfaturile sale, spunând lui Husein pașa să nu se bată cu Polonia din șanțuri, ci să se retragă dela cetate la loc larg în jos de Prut. Părerea lui Ghica că pașa să părăsească cetatea fără luptă supără atâta pe acesta, încât el vroi să'l străpungă cu sabia. Ghica însă nu putea să trădece pe Turci pe față, fiind că soția și copiii lui erau zălogi la Constantinopole. El se prefăce însă a fi prins de Poloni împreună cu toată oștirea lui de 5000 de oameni. Este tratat de Leși cu mari onoruri, ceea ce putându'l compromite, el fuge îndată după izbânda acestora din tabăra lor, și se îndreaptă întâi către București de unde cu soția lui ce scăpase din Constantinopol și venia acuma din Italia „îmbrăcată frâncește dar își schimbă hainele pe cele românești când intră în țară” ¹²⁷, către Adrianopole, unde ajunge spre marea mirare a Turcilor care-l credeau hain, în ziua de 27 Noemvrie. Polonia auzind de fuga lui Ghica trimite după el ca să-l cheme îndărăt. Ghica însă le răspunde că să se mulțamească cu ceea ce au făcut pentru ei; că nu poate să se expună mai mult. Ajuns la Adrianopole el părăște sultanului pe Husein pașa care nu ar fi vrut să asculte de sfaturile lui, de a nu se lupta

¹²⁵ Căpitanul, *Mag. isl.*, I, p. 270.

¹²⁶ Zinkeisen, V, p. 74.

¹²⁷ *Mag. isl.* I, p. 371. Așa s'a introdus învestinântarea străină la Români, care o purtau întâi numai cât erau în străinătate și la început o lepădau în țară, dar dela o vreme nu o mai lepădară.

cu Poloni din șanțuri, ci la loc larg, și sultanul convins că greșala lui Husein adusese pierderea suferită, ordonă să i se taie capul, iar Ghica este atât de bine văzut încât eră să redobândească domnia Munteniei, dacă intrigile Cantacuzineștilor nu l'ar fi împiedecat¹²⁸. Mai rar se pot întâlni trădători de îndrăzneala lui Ghica. Dacă însă Ghica putuse înșălă pe sultanul, departe de teatrul războiului și să arunce asupra nefericitului pașă cauza pierderii luptei dela Hotin, nu eră tot astfel cu Turcii acei care văzuseră nenorocirea. Mai mulți comandanți inferiori se plâneră cu mare amărăciune la sultanul contra lui Ghica, spunând că și acuma ca și la Leva tot îndoielnica lui ținută adusese catastrofa asupra armatei otomane. O samă dintre călăreții turci, scăpați prin fugă din măcelul dela Hotin, cer cu mare stăruință marelui vizir să le dea pe Ghica pe mâinile lor, spre a'l pune în bucăți înaintea ochilor săi. De și vizirul câștigat prin bani nu le învoește o asemenea cerere, totuși această plângere aduce destituirea lui Ghica care rămâne la Constantinople¹²⁹.

Gheorghe Duca, 1674—1679. — Duca Vodă, care este rânduit în locul lui Ghica, fusese domn în Moldova. El era „de neamul său Grec din Rumelia, crescute de mic în casa lui Vasile Vodă, rămânând el în țară până ce s'au făcut mare, iar mai pre urmă au și domnit”¹³⁰. El venise la tronul Munteniei după stăruința Cantacuzineștilor și ne poate pune în mirare împrejurarea că această familie pe care am văzut-o îndușmănită cu elementul grecesc, să dea sprijinul ei tocmai unui domn din acest neam. Lucrul însă se explică, dacă vom lua în privire că la această epocă începuse a se întuneca conștiința deosebirei între Grec și Român. Am văzut în mai multe rânduri cum poporul nu prea știe să deosebească bine elementul străin ce cel românesc. Așa Vasile Lupu care se puse în fruntea mișcării naționale a Moldovei în contra partidei grecești, era privit de poporul de jos ca Grec. Insuși Cantacuzineștii conducătorii partidei naționale în Valahia, nu erau ei Greci prin originea lor? Și trebuia să fie astfel, întru cât Grecii ce petreceau câțva timp în Țările Române, se românizau, și mai ales așa se întâpla lucrul cu copiii lor care deveniau cu totul Români și prin limbă și prin obiceiuri. De aceea și Constantin Cantacuzino stolnicul în fragmentul de cronică ce ni-a lăsat, face această deosebire între Grecii cei așezați în Țările Române și ceilalții proaspeți veniți spunând că „dela unii se văd și rămâne folos în pământurile

¹²⁸ Kintsperg către împ. 8 Dec. 1673. Hurm. *Frag.* II, p. 297. Vezi și Neculcea în *Letpaisele*, II, p. 223.

¹²⁹ Kintsperg către împ. 3 Ian. 1674 Hurm. *Frag.* III, p. 299. Un raport venețian din 4 Ianuarie 1674, spune: „il pensiero dalla fuga improvvisa del principe di Moldavia e dalla sospetta fede dell'altro di Valachia”. Hurm. *Doc.* V, 2, p. 142.

¹³⁰ Neculai Costin, în *Letopisefele*, II, p. 5.

acestea, iar ceilalți vin numai să jăfuiască și să răpiască”¹³¹. Când deci se vorbește de răscoale în contra Grecilor, trebuie înțeles, nu acei Greci stabiliți de mult în țară și românizați, ci elementele proaspăt venite care erau încă grecești adecă străine în tot înțelesul acestui cuvânt. Duca Vodă care fusese crescut de copil mic în casa lui Vasile Lupu, de și de origine grecească, și chiar considerat ca atare de Greci, putea trece drept boier român.

Duca Vodă fusese însă ales de Cantacuzinești la domnia Țării Muntenesti mai ales pentru recunoștința ce i-o purtă spătarul Șarban Cantacuzino care fusese adăpostit de Duca în mănăstirea Hangului pe timpul când Ghica începuse acea vajnică prigonire contra familiei lui. Duca porcede din Țari-grad întovărășit de Matei Cantacuzino aga și nepotul acestuia Pârvu logofătul, fiul spătarului Drăghici, celui mort pe timpul lui Ghica Vodă în Constantinople, „iar pe Constantin slugerul fiul Stoicăi logofătului Dudescu l’au trimis cu cărți împărătești ca să țină scaunul”. Când boierii partizei adverse auziră despre izbânda Cantacuzineștilor, vestea le păru atâta de greu de crezut, încât puseră în butuci pe Constantin slugerul ce venia în însușire de caimacam. Întărindu-se însă știrea și din alte părți, capetele acelei partizi o rupseră de fugă și anume Gheorghe Băleanu și ginerile său Hrizea, Negoe vornicul Secuianu, Radu banul Năsturel, Stroia paharnicul Buxianu, Stroia Leurdeanu, Ivașcu logofătul, Ilie șatraru, Pavăl Fărcășanu, Hrisoscoleu vataful și mulți alții trecură peste munți în țara Hațegului,¹³². Duca Vodă cum vine în țară, liberază din arest pe Stoica logofătul, care stătea în închisoare de 22 de luni, și stăruiește ca să se dea drumul din insula Creta celor trei Cantacuzinești surguniți aici de Ghica Vodă. Se părea deci că el se dăduse cu totul în partida Cantacuzineștilor.

Duca Vodă însă fiind lacom de bani, pentru care și cronicile Moldovei spun despre el că „au scos grele dăjdii pe boieri și pe țară”, văzû îndată că cu partida Cantacuzineștilor, cruțătoare de popor, nu va putea să-l stoarcă după cum îi eră dorința, și căută deci să se împace și cu partida adversă. Aproprierea era cu atâta mai trebuitoare cu cât Duca eră în cele mai bune relații cu o mare și însemnată familie grecească din Constantinople, acea a Cupăreștilor din care pe capul ei, Cupariul cel bătrân, îl avea de capuchihai, un fecior al lui, Lascarache, eră spătar mare, om mândru și trufaș pe care nu’l puteau suferi Muntenii. Eră și alt fecior al lui, Iordache postelnicul care luase

¹³¹ Cron. lui Cantacuzino în *Letopiseșele* ed. Kogălniceanu, ediția nouă III, p. 105.

¹³² Căpitanul, în *Mag. ist.* I, p. 379 și Anon. rom. *Ibidem*, V. p. 13.

în însoțire pe fata Dabijoaiei, soră cu femeia lui Duca Vodă ; înfășit mai era și unul Scarlatachi gramaticul¹³³.

Avea deci interes Duca Vodă să se împace cu boierii pribegi. El trimite, îndată după suirea lui în scaun pe Părvul Cantacuzino logofătul, fiul lui Drăghici, ca să-i cheme înapoi din Ardeal, cerând și de la principele Ardealului să-i trimită îndărăpt. Pribegii însă, temându-se de vre un gând ascuns al lui Duca, refuză a se întoarce, iar principele Ardealului nu vroște să întrebuițeze puterea în contra lor.

După ce Duca face o expediție cu Turcii contra Cazacilor, când se întoarce în țară, trimite din nou cărți cu jurământ la pribegii din Ardeal, spre a-i hotări să revină la locurile lor, spunându-le „să nu se teamă de nimic, nici de Cantacuzinești”¹³⁴. Prin stăruințele sale pe îângă aceștia îi determină chiar pe ei, a scrie pribegilor să se întoarcă, recunoscând că cele suferite de ei în timpul lui Ghica Vodă veniseră dela domn și nu dela boieri. Atunci se întoarseră Hrizea ginerele Băleanului și lucru mai neașteptat însuș Stroia Leurdeanu, iar Băleanu bătrânul mai rămasă până la anul, când veni și el.

După cum se putea lesne aștepta ori cine, eră peste puțință ca Stroia Leurdeanu să fie lăsat în pace de dușmanii săi de moarte, Cantacuzineștii. Ei urzesc în curând o intrigă prin care pâresc pe Stroia și pe unul Radu Dudescu ginerele lui Băleanu, că ar unelti răsturnarea domnului. Duca supune pe Dudescu la munci, arzându-i peptul cu un fer roș până aproape de moarte, executorul acestor munci fiind armașul cel mare Nica dela Gra-diște ; dar pâra adevărindu-se de scornitură, boerii pârați sunt iertați și Cantacuzineștii nu izbutesc la altă ceva decât la o a-prindere și mai strașnică a urei ce fierbea în contra lor.

Cu toate acestea domnul care avea interes să se sprijine pe ambele partizi pentru a fi tare și în țară, și mai ales în Constantinopole, căutau mereu să împace ambele taberi rivale. În anul al doile al domniei sale, trebuind să plece din nou contra Polonilor, el lasă o căimăcămie compusă din membrii ambelor partizi, anume pe Stroia Leurdeanu, pe Radu Crețulescu unul din ginerii ucisului Constantin postelnicul și pe al treile boier Vâlcu vistiernicul, nu se știe din care partidă. În timpul lipsirei lui Duca, partida contrară Cantacuzineștilor organizează o intrigă bine țăsută în contra lor, și la întoarcerea lui pâresc cu probele închipuite de ei pe Cantacuzineștii de trădători. Duca Vodă trimite dela Cocoraști unde se oprise din cauza ciumei ce bântuia toată țara, dar mai ales Bucureștii, să prindă pe Șarban Cantacuzino logofătul și pe fratele său Mihaiu Spătarul, iar Iordache, Matei și cumnatul lor Barbu visternicul fug la Bra-

¹³³ Neculai Costin, în *Letopisețe*, II, p. 19.

¹³⁴ Căpitanul în *Maq. ist.*, II, p. 5.

șov. Mihai izbutește însă a trece munții, iar Duca Vodă văzând că cei mai mulți din Cantacuzinești au scăpat, și temându-se de influența lor, sloboade și pe acei ce mai erau închiși¹³⁵. Cantacuzineștii cei refugiați în Ardeal, anume Șarban logofătul și Mihai spatarul, fac aici o carte de jurământ către principele Transilveniei Mihail Apafi în care lucru straniu, îi vedem făgăduind că „cu toată nevoița lor, se vor sili a păzi cele patru legi (religii : protestantă, calvină, catolică și sociniană) ce sunt întru această țară primite¹³⁶. Se vede că principele Apafi voia să iea o garanție că oamenii bogați și puternici pe care îi adăpostise în țara lui nu vor încerca nici o uneltire pentru a împiedeca pe Români de a se alipi de una din religiile dominatoare de acolo.

Totuși această partidă eră în scădere la Duca. Când domnul pleacă în al patrulea an al domniei sale cu Turcii asupra Cehrinului, el lasă cămăcami pe Gheorghe Băleanu, Hrizea vistiernicul și Stoica paharnicul, toți trei din partida protivnică Cantacuzineștilor, încât este adevărat cele ce spune cronicarul. că „se rânise inima Cantacuzineștilor și se răcise despre domn”¹³⁷.

Aceștia după cât se vede încep atunci într'adevăr a săpa pe Duca Vodă, sprijiniți mai ales pe prietenii lor din Constantinopole. Un meghistan, om mare al Porței, scrie anume lui Șarban în timpul acestei nouă expediții a lui Duca contra Cazacilor, ca să vină la Țarigrad, căci acuma ar fi momentul cel mai favorabil pentru a căpăta domnia. Nu știm cum se făcu, dar scrisoarea căzu în mâinile lui Hrizea vistiernicul, care scrie întâmplarea lui Duca în tabără. Doamna lui Duca însă care se dăduse în dragoste cu Șarban Cantacuzino, aflând despre primejdia în care se află amantul ei, îl înștiințază la timp și el fuge la Constantinopole, de unde se întoarce domn, strămutând Turcii pe Duca în Moldova¹³⁸.

4. ȘARBAN CANTACUZINO

Inconjurarea Vienei, 1679—1688. — Mulți bani îl custase pe Șarban Cantacuzino căpătarea domniei. El trebui să cheltuiască pentru darurile făcute sultanului, validelei, vizirului și altor mari dregători 1300 de pungi care făceau 650.000 de lei¹³⁹.

Șarban doria să îndrepte rălele făcute țarei sale prin neconținerea ei împărțășire la războaiele Turcilor cu Cazacii și

¹³⁵ Anon. rom. în *Mag. ist.* V, p. 16.

¹³⁶ Iorga, *Studii și doc.* IV, p. 61.

¹³⁷ Căpitanul, *Mag. ist.* I, p. 8.

¹³⁸ *Genealogia*, original, p. 227. Căpitanul în *Mag. ist.* II, p. 17 : „Șarban logofătul au venit domn în scaun pe la Bobotează”.

¹³⁹ Manucca della Torre, dragoman împărătesc către împ. în Hurm. *Fry.* III, p. 322. Aflăm că pe acel timp un galbăn = 2 $\frac{1}{4}$ lei.

Polonii, care o ruinaseră cu desăvârșire; Turcii însă nu-i dau răgaz. După desfacerea Cazacilor din legătura cu Polonia, aceștia în loc de a rămânea credincioși Turcilor, se dau în partea Rușilor, ceea ce aprinde un războiu între Poatră și Rusia, în care Șarban este nevoit să iee parte împreună cu Duca al Moldovei. El doria deci din toată inima să scape de Turci când de odată un nou războiu izbucnește între Turcia și Austria, și Cantacuzino este nevoit să plece cătră Viena împreună cu Cara Mustafa și să iee parte la încunjurarea acelei cetăți, în 1683¹⁴⁰.

După pacea încheietă între Turci și Germani la Vasvar, în 1664, Poarta încurcă în războiu întâi cu Veneția pentru posesiunea insulei Creta, luată de Turci în 1669, apoi cu Polonia 1672—1675, sfârșit prin pacea dela Suravna și cu Rusia 1677—1681 care se închee prin tratatul dela Radzim, nu putea să deo deosebită luare aminte trebilor ungurești. Și cu toate aceste fierberea în Transilvania contra neconținutelor uzurpări a le Germanilor și prigonirile făcute de aceștia contra religiei protestante, împinsese pe Unguri în mai multe rânduri la răscoală și la invocarea ajutorului turcesc. La început însă Turcii, din pricinile arătate și din cauză că răsculații nu erau oameni destoinici, nu vrau să se amestece în daraverile lor. Dela 1678 înainte, de când tânărul comite Emerik Tököly iea în mână conducerea mișcării și repoartă în scurt timp niște izbânzi strălucite contra imperialilor, Turcii de și încă nu de tot liberi — purtau înainte războiul cu Rusia — totuși încep a-și îndrepta luarea aminte asupra tânărului erou, care răspunde așa de bine dorinților lor ascunse — dușmănia cu Austria. Dela 1681 înna înainte după pacea dela Radzim Turcii dau ajutor chiar pe față lui Tököly; în 1682 intervine apoi un tratat formal între capul revoluționarilor și Poarta Otomană, în care se promite lui Tököly stăpânirea Ungariei superioare sub suzeranitatea Porței, deplină libertate religioasă care pentru Turci eră cu totul indiferentă; iar el se obligă a răspunde un tribut de 40.000 de lei pe an, care nu trebuia nici odată să fie urcat. Sultanul trimite lui Tököly semnele puterii, steag și coadă de cal, și trupele pașei de Buda unindu-se cu ale lui Tököly ieu cetatea Füleke, silind pe Stefan Kohary să capituleze. Cu alte cuvinte Turcii declaraseră războiu Nemților, și aceștia nu puteau face altfel decât a-l primi. Turcii însă se hotărăsc ca de odată să deo

¹⁴⁰ Cantemir *Istoria imperiului otoman*, II, p. 437. Căpitanul în *Mag. ist.* II, p. 19, Anon. rom. *Ibidem*, V, 20 Ordinul de a se pregăti de plecare este trimis lui Duca și lui Șarban încă din Ianuarie 1682, Kunitz cătră împ. 26 Februarie. 1682, Hurm. *Frg.* III, p. 326. Cantacuzino avea cu el 4000 de oameni, iar Duca din Moldova 2000. *Ragnalia della guerra d'Ungheria fra Cesar et Ottomani 1682—1683 ap. Iorga Studii și doc.* XXI, p. 62.

lovitură puternică împărăției germane, atacând-o chiar în inima ei prin înconjurarea capitalei. Nu se gândiră ei că virtutea trebuitoare pentru o întreprindere așa de măreață pierise de mult din sinul lor, și că ceea ce nu izbutise marelui Soliman trebuia să reușească cu atâta mai puțin lui Mohamed al IV-le. Se vede că Turcii nu aveau conștiința decăderii lor.

Ori cum ar fi lucrurile, Cara-Mustafa porni cu o puternică armată, evaluată de unii la 200,000 de oameni, și în 17 Iulie el întinde nenumăratele sale corturi înaintea Vienei înmărmurite.

Ce opuneau imperialii colosului otoman? 22,000 de oameni adunați în grabă din toate părțile, între care și 700 de studenți. Împăratul, văzând slăbăciunea lui față cu puterile Turcilor, cere ajutorul lui Sobieski regele Polonilor, care i-l promite. El nu putea însă să vină așa de curând pe cât nevoia o cerea. Abia la 15 August putuse el aduna 25,000 de oameni și plecase cu ei din Cracovia. Până să ajungă regele polon sub zidurile ei, Viena susținuse cu un mare curaj șese săptămâni de îngrozitoare închidere. Către sfârșitul lui August, garnizoana pierduse 6000 de oameni, și boalele o zeciuiau pe fie ce zi, mai mult încă decât ghiulelele dușmane. În 4 și 6 Septemvrie, după explozia a două mine, Turcii încearcă două asalturi, care sunt răspinse numai după cele mai mari eforturi. Când se aflau în cea mai desperată stare, lipsiți de provizii și de muniții, și așteptau să capituleze, de odată se aude vestea mântuitoare, că o armată de 84,000 de oameni, compusă din trupele germane și polone, într-unite sub comanda supremă a regelui Sobieski, înaintează spre eliberarea Vienei. Ciocnirea cu dușmanul se întâmplă în ziua de 22 Septemvrie 1683, și Turcii zdrobiți într'un cumplit măcel care le nimicește armata, văd dispărând visul lor de aur de a îngenunchia odată Europa și civilizația apusană. De la acea lovitură Turcii nu s'au mai rădicat; au plecat pe clina decăderii, care se va opri numai cu peirea desăvârșită a statului lor, cel puțin în Europa și care astăzi (1914) se apropie tot mai cu grabire.

În tot timpul asediului, adecă tocmai în momentele acele de descurajare și de neliniștită așteptare, în care se aflau încunjurații, Gheorghe Duca și mai ales Șarban Cantacuzino întrețineau, deși sub ochii Turcilor și expunându-se de o mie de ori celei mai cumplite soarte, înțelegeri cu cei din oraș, ajutându-le în toate modurile: „că aveau poruncă dela vizirul să facă pod peste Dunăre, și lucrase încet ca doară mai curând ar veni oastea creștinească; afară de aceasta Șarban Vodă se înțelegea pre ascuns cu Nemții prin cărți, și odată au avut mult timp pe un iezuit ascuns în cortul său, și când mai că vroiau Nemții să dea cetatea, trimise pe acel iezuit să le spună să mai țină încă patru ceasuri, că Turcii gătesc iarba de pușcă și vor încetă a

bate, până li se va aduce alta”¹⁴¹. Del Chiaro spune de asemenea că „Șarban Vodă încărca tunurile sale cu ghiulele de paie”. Un izvor contemporan spune că Turcii nu pot pune mare temeiu pe Valahi pentru că fiind Creștini, ei pot lua partea acestora cum au făcut-o în bătălia dela Slobozia” iar împăratul însuși scrie lui Șarban Cantacuzino în 29 Fevr. 1688 că” „auzise de mult de frumoasele fapte ale Măriei Tale în vremea încunjurării Vienei”¹⁴².

Ajutorul dat de Români Nemților fusese ascuns și nu strălucia la lumina zilei ca acel adus de regele polon. Dacă însă el nu ar fi susținut în timpul asediului moralul încunjuraților, nu știm dacă regele Sobieski ar mai fi avut ce despresura, atunci când târziu sosi cu armata.

După ce Turcii sunt învinși la Viena, regele polon Sobieski cu toată primirea cea rece pe care i-o făcu împăratul, căruia îi părea rău acuma a datori mântuirea lui unui principe străin, înaintează cu armata asupra Ungariei, bate pe Turci sub zidurile cetății Parkany, într’o luptă din cele mai sângeroase, și iea cetățuia Granul care stătuse 140 de ani sub stăpânire turcească. Cara Mustafa plătește cu capul nenorocita lui întreprindere. În 1684 se încheie liga sfântă în contra Otomanilor, între Germania, Polonia și Veneția, sub protecția papei Inocențiu al XI-le. În anii următori creștinii repurtează izbânzi peste izbânzi: ieau Neuhäusel, Eperies, Tokai, Kaschau, Szolnok, Szaswar în decursul anului 1685; iar în 1686 când Șarban Cantacuzino se vede nevoit contra plecării inimii lui să trimită în oștirea turcească un ajutor muntelesc sub comanda lui Iordache Cantacuzino¹⁴³, după un întâiu asediu fără succes, într’o a doua întreprindere ieau capitala Ungariei, vestita cetate Ofen, care încape iarăși în mâinile Creștinilor, după 145 de ani de stă-

¹⁴¹ Istoria bălăcenească (o variantă a lui Căpitanul) în *Șincai* III, p. 134 și *Genealogia Cantacuzinilor*, original p. 228, arată că Șarban Vodă se ajunsese cu împăratul Rudolf la asediul Vienei. O dovadă mai evidentă a sprijinului dat de Șarban Nemților la asediul Vienei reesă din următoarea scrisoare a Grafului Waldstein către Șarban Vodă din 29 Februar 1688: „Această osârdie nu-mi este particulară și este cea pe care toți cei buni creștini o au, *încă de când noi am auzit de acele frumoase fapte ce Măria Ta ai făcut în vremea încunjurării Vienei*”. *Genealogia* p. 270. Insămănăm aice că precum Istoria bălăcenească a lui *Șincai* nu este decât o variantă a Căpitanului, consultată de nemuritorul întemeietor al istoriografiei române, așa și cronica cea citată adese ori de el sub numele de cronica lui Filștîh nu este decât o traducere germană a Anonimului românesc. *Șincai* observase (III, p. 125) „că precum Filștîh pretutindene înalță pre Cantacuzino așa istoria bălăcenească îl defaimă încât poate”.

¹⁴² *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718, p. 136: i suoi canonici mai si sparavano con le palle”. Discours sur l’Empire des Turcs sept. 1683. Iorga, *Acte și frag.* I, p. 95. Scrisoarea împăratului în *Genealogie* ed. Iorga, p. 248.

¹⁴³ Memoriul contelui de Bellcardi în N. Iorga, *Câteva manuscrise*, în *An. Acad. Rom.* II, Tom. XXVIII, 1906, p. 508.

pânire turcească. Turcii luptaseră cu cea mai de pe urmă deseserare, simțind că dela stăpânirea acestei cetăți atârna viitorul lor în Europa. Abdurrahman, comandantul garnizoanei, fu găsit mort străpuns de multe răni, pe o movilă întregă de dușmani uciși de el. În 1687 ducele Lorenei, vestitul general austriac, bate pe Turci cumplit în câmpia dela Mohacz, unde cu 161 de ani mai înainte, în 1526, Turcii împlântaseră pentru prima oară ghiarele lor în corpul apusului Europei. La sfârșitul acestui an, aproape toată Ungaria eră în stăpânirea împăratului, care puse de încoronă pe fiul său cel mai mare, arhidecele Iosif, ca rege ereditar al acestei țări, în cetatea Presburg în ziua de 9 Decembrie. Pe când la nord Turcii perdeau Ungaria la sud Veneția le răpia Morea și în 1687 luau Athena din mâinile lor. Oara Turcilor părea că sunase în Europa.

Plecarea lui Șerban Cantacuzino către Nemți. — Șerban Cantacuzino nu îndrăznise a trece îndată în partea Nemților, cu tot sprijinul ascuns pe care le dăduse la asediul Vienei, fiind că vizirul, deși bătut, posedă încă puteri înfricoșate, și parte din Ungaria care despărția pe Muntenia de Viena, eră încă în mâinile Turcilor. Totuși el îndrăzni să rădice, chiar pe locul unde staționase oștirea lui, o mare cruce de lemn, pe care o închină ca amintire cetății pe care și el fusese nevoit să o împresoare¹⁴⁴. Văzând el însă izbânzile cele mari și repetate a le Nemților, se hotărăște a-și da gândul pe față și a intra cu ei în legătură mai apropiată cu atâta mai mult că este provocat la aceasta de însuș împăratul, care îi trimite la începutul anului 1687, o scrisoare în care îi arată că îl ie sub a sa protecție. Șerban Cantacuzino răspunde îndată unei atari înalte băgări în samă, spunând solului că împăratul se va lămuri și din viu graiu și din scrisori despre scopurile pe care el le poartă în gândul său în privirea celor

¹⁴⁴ Eată inscripția latină pusă pe această cruce după cum o dă Engel în *Geschichte der Walachey*, p. 326: „Crucis exaltatio est conservatio mundi crux decor ecclesiae; crux est custodia regum; crux confirmatio fidelium; crux gloria angelorum et vulnus demonum Nos Dei gratia Serbanus Cantacuzinus Valachiae transalpine princeps, eiusdemque perpetuus haeres et dominus erreximus crucem hanc in loco quavis die devotioni populi sacro et honorando in perpetuum nostri nostrorumque memoriam, tempore obsidionis machomedanae a visitorio Kara-Mustafa Bassa, Vienae inferioris Austraiac, mense Septembris die prima anno 1683. Vialor; memento mori”. Reprodușă și în *Mag. ist.* V, p. 79. Asupra aflărcii acestei cruci cetim într'un ziar contimpuran: *Verissimo e distinto racconto con una pienissima relazione delli progressi dell'armi cristiane sotto la famosa fortezza di Pest.* În Veneția et în Bologna, 1683. (Bibl. Acad. col. Sturza, No. 2100). „Si e trovata apresso Brun due leghe lungi di Vienna una croce di legno lunga di cinque in sei braccie e grossa in conformita, con una inscrizione latina, che e del primo di Settembre 1683, della quale s'intende che sia fatta dal principe di Moldovia (adica Valachia) transalpină, per memoria dell'assedio di Vienna, essendo anch'egli stato con le sue truppe nel medesimo assedio”.

propuse ¹⁴⁵. Din instrucțiunile date de Șarban solului imperial aflăm următoarele: Mai întâi Șarban îl însărcinează a mulțami din inimă împăratului pentru patronajul în care îl luă, atât pe el cât și pe nefericita lui provincie; că el știe că împăratul avuse de mult scopul de a-i elibera de sub jugul păgân, dar că fusese împedecat prin marea îndepărtare a locurilor și prin interpusa stăpânire turcească. Pentru a se putea și el răscula în contra Turcilor, ar fi de nevoie ca împăratul să ocupe Temișoara și Transilvania, spre a putea el avea măcar o scăpare în acea țară la caz de pericol, și unde a-și reconstitui puterile; căci Valahia ar fi cu totul plană și neaparată de nimic din partea Turcilor și a Tătarilor, iar Moldova ar fi cu totul ruinată. În privirea întrebării ce-i puneă împăratul, dacă ar putea să mai atragă și pe alții în partea lui, Șarban răspunde că pâna acuma n'a putut cerca nimic în această privință, de teama primejdiilor cărora s'ar fi expus; dar că, față cu izbânzile strălucite a le Maiestăței sale, sperează că va vedea în curând armatele imperiale la Dunăre, când atunci ele se vor spori în chip însămnat prin adăugirea creștinilor. Mai cerea împăratul că Șarban să-i dea o garanție a sincerității sale, la care domnul muntean răspundea, făcând alusii la cele petrecute sub zidurile Vienei, că el așa spera și credea că M. S. a putut cunoaște singur din multe fapte și indicii anterioare cât de mare plecare și supunere a avut în tot deauna cătră interesele sale, și că atât dorința lui cât și a întregii sale țări este de a fi liberată de jugul cel uricios. După ce Șarban dă oare care lămuriri la întrebările împăratului, pe unde ar avea de gând Turcii să treacă iarăși Dunărea, și în cotro își adună ei proviziile, vine la rugămințile pe care și el le îndreaptă cătră M. S.

1. Să dea ajutor Munteniei spre a scăpa de jugul păgânilor.

2. Să-i deschidă o cale de corespondență sigură cu curtea de Viena prin Transilvania.

3. Să dea ordin generalului celui mai apropiat de hotărele muntene, ca la caz de nevoie să-i trimită un grabnic ajutor. Instrucțiunile se sfârșesc prin câte va vești culese din auzite despre o apropietă legătură și a Muscalilor cu creștinii apuseni contra Turcilor și despre uneltirile ambasadorului francez ¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Ni s'a păstrat răspunsul lui Șarban trimis înapoi împăratului prin aducătorul scrisoarei. El este din 16 Aprilie 1687: „omni humilitate est submississima observantia a latore praesentium literas Sacratissimae Maiestatis vestrae accipi. Clementiam atque propensam benignitatem Vestrae caesarae regiae Maiestatis erga me et omnes istius patriae incolas declaratum agnovi”. Hurih. *Doc. V*, p. 135.

¹⁴⁶ Instruction desselben Fürsten Șarban Cantacuzino au den Kayserl. Gesandten bezüglich den ihm gemachten Vorschläge. Als Beilage des obigen Schreiben des Fürsten in Chiffren geschrieben, din 16 Aprilie 1687 Hurm. *Doc. V*, p. 136.

Cătră sfârșitul anului 1687, Șarban Cantacuzino trimite la Viena în solie pe episcopul de Nicopole, Anton Ștefan, și pregătindu-se de luptă în contra Turcilor, adună o armată de vr'o 30.000 de oameni și toarnă 35 de tunuri. Împăratul trimite pe un iezuit, Antide Dunod¹⁴⁷, în București în 1687 Septemvrie care să îmbărbăteze pe Șarban a lucra pentru creștini. Împăratul îi trimite și un diplom în care numește pe domn „general și de oaste purtătorul nostru, drept iubitorul Șarban Cantacuzino, principele țării Românești”, și prin care îi învoește a aduce și pe alți principii în liga creștină. Puțin timp după această găsim niște privilegii recunoscute de Leopold lui Șarban anume: domnia ereditară în Muntenia și Moldova familiei Cantacuzino; ori-ce s'ar luă dela Turci și s'ar constată că au aparținut când va Munteniei, i se va restitui; Șarban Cantacuzino va purta titlul de comite al imperiului și va avea dreptul la adăpost în Sibiu la caz de primejdie. Pentru toate aceste domnul se îndatorește a plăti pe an 75.000 de lei tribut cătră împăratul și să se îndatorească a plăti leafa la 6000 de ostași pe care împăratul îi va trimite lui Șarban pentru apărarea țării. Aceste puncte fuseseră comunicate lui Șarban prin un ambasador special Czaki în 16 Fevruarie 1688¹⁴⁸.

Șarban se roagă de împăratul să reducă ajutorul adevăcă tributul la 50.000, iar oștirea (celor 6.000) să-i dea numai hrană pe când leafa ei s'o plătească împăratul¹⁴⁹.

Mai însemnat însă decât aceste târgueli care tot s'ar fi putut împăca, este condiția pusă de Șarban ca atât jurământul pe care se arata gata să-l facă precum și împlinirea cererilor să înceapă a fi lucrătoare numai atunci când „obștescul vrășmaș de ajuns va fi înfrânt și ne vom încredința că este într'atâta rușinat cât să nu poată mai departe pustii nici asupra aceste amândouă nenorocite țări”¹⁵⁰.

Mai ales de un atac al Tătarilor trebuia să fie apărute țările de către imperiali. Împăratul însă nu slăbește punctul său de vedere care eră de a supune cât mai mult Muntenia sub au-

¹⁴⁷ Cantemir, *Ist. imp. otoman*, II, p. 506, nota 63 Creditiva lui Anton Ștefan din 6 Decembrie, 1686, în Hurm. *Doc.* V, p. 142. *Genealogia Cantacuzinilor* arată la pag. 229, că Șarban Vodă ar fi adunat 20.000 de oameni de oaste și ar fi turnat 40 de tunuri.

¹⁴⁸ Asupra acestor relațiuni vezi *Genealogia* p. 233 și diploma lui Leopold reproducă în *Mag. ist.* V, p. 80. Antide Dunod se folosi de petrecerea lui în Muntenia spre a scrie un raport asupra acestei țări, publicat în *Mag. ist.*, V, p. 33—71, sub titlul, „Historica relatio de statu Valachiae”. Intreaga corespondență a împăratului și a autorităților militare cu Șarban dela 1 Sept. 1687 înainte este tradusă în *Genealogia* ed. nouă p. 214—254.

¹⁴⁹ Scrisoarea lui Șarban c. imp. *Genealogia*, ed. Iorga, p. 222—227

¹⁵⁰ *Ibidem*, p. 234.

toritatea lui. Din această pricină nu se izbuteşte la nimica hotărât¹⁵¹.

Şarban Cantacuzino după încheierea legăturilor cu împăratul şi spre a sluji cauzei creştine, se pune în legături şi cu ţarul Rusiei, ştiind el bine că cel mai puternic sprijin pe care împăratul l'ar putea dobândi ar fi din partea ţarului Moscoviţilor, despre care un diplomat al acestui timp spune că „Turcii îl respectează mult fiind că se tem de el”. În 15 Noemvrie 1688 Şarban Cantacuzino trimite pe arhimandritul Isaia din muntele Althos la curtea din Moscova, cerând a i se închina. Ţarul făgăduieşte „pentru numele sfintei biserici a răsăritului” a ajuta pe Munteni ca să scape „de sub jugul tiraniei, sub cuvântul uneia şi aceleiaşi religii Creştine”; făgăduieşte de o cam dată ajutor contra hanului Crimeei, duşmanul cel mai neîmpăcat al creştinilor şi mâna dreaptă a Turcului în toate întreprinderile, cu condiţie însă şi acuma ca şi în tratatul cel d'întâi¹⁵², „ca să vă ţineţi tari şi nestrămutaţi şi la alte State să nu vă anexaţi, nici să vă supuneţi, şi acte afirmative de supunere să nu faceţi şi să nu săvârşiţi făgădueli şi jurăminte de supunere”. Pentru a cunoaşte mai în grabă răspunsul voevodului la aceste propuneri, Ţarii Ioan şi Petru trimit la Şarban Cantacuzino un sol al lor împreună cu arhimandritul Isaia. Trătăririle însă nu mai au nici o urmare, de oare-ce Şarban moare curând timp după aceea, în 29 Oct. 1688¹⁵³.

Împăratul pentru a determina pe Şarban Cantacuzino ce se pleacă cererilor lui, îi trimite încă un diplom, în care repetând numirea de comite al imperiului îi recunoaşte coborârea sa din familia imperială a Cantacuzineştilor din Bizanţ, ba chiar după cum se pare, deschide principelui muntean o măreaţă perspectivă, aceea de a l'eurca pe tronul acelei împărăţii din care îşi trăgea originea¹⁵⁴. Solul francez raporta vizirului aceste planuri, dorind să ponegriască pe Şarban, care fiind prietenul Nemţilor era duşmanul Francezilor, ce pe atunci duceau cu

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 234 şi 243. Comp. Introducerea lui Const. Giurescu la col. *Documente privitoare la Const. Brâncoveanu*, p. I şi urm.

¹⁵² Asupra acestuia, încheiat de Petriceicu Vodă şi Duca. Vezi mai jos. *Istoria Moldovei* în cap. următor.

¹⁵³ Tratat între Şarban Cantacuzino şi ţarii Rusiei Ioan şi Petru în Mitileneu, *Colecţiuni de tratate*, 1874. Bucureşti, p. 71. Comp. Carra *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, p. 90. Xenopol, *Războaiele între Ruşi şi Turci*, Iaşi, 1880, I, p. 11. Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie*, p. 322.

¹⁵⁴ Aşa spune Cantemir, *Istoria imp. otoman*, II, p. 506, nota 73 şi Carra *op. cit.* p. 99. Un document atribuie această promisiune făcută lui Cantacuzino, ţarului rusesc. Marsigli către împ. Aprilie 1702 în Hurm., *Frag.* III, p. 384 : „da un prete greco mi e stato comunicato il concerto del fu Serbano Voivoda din Valachia. col Czar di Moscovia *ver* *introdurlo all'imperio greco* servendosi, dell mezzo di lei armi per facilitarlo”. Şi Neculcea, *Letopiseşe*, II, p. 250, cunoaşte atare făgăduinţa : „gândul şi gătirea lui Şarban Vodă era să fie el împărat în Tarigrad”.

dânșii războiul Palatinatului. Turcii cunoșteau și din alte părți toate uneltirile lui Cantacuzino; dar ce puteau ei să întreprindă în contra lui, când nenorociri peste nenorociri izbiau armatele duse de ei în contra imperialilor. Mai ales se temeau Turcii de întinsa conspirație ce se urzia sub efectul victoriilor germane în sinul însuși al imperiului lor, și în care erau să fie atrași nu numai Românii, ci încă și Cazacii, Sârbii, Bulgarii și Grecii, și care avea de țintă punerea lui Șarban Cantacuzino pe tronul Constantinopolei de către Ruși și Austriaci uniți împreună¹⁵⁵. Turcii începuseră a se teme de numele lui Șarban Cantacuzino și țările române ajunseseră aproape neatârdate prin repetitele victorii a le Nemților¹⁵⁶. Până la atâta ajunseseră sumeția lui Șarban Cantacuzino, încât el își bătea chiar joc de Turci. Aceștia făcând tot pe marii și puternicii, trimit să-i ceară tributul. Șarban îl răspunde; însă de abia trecuse ceaușul Dunărea cu sacii de bani, și se năpustesc asupra lui un număr de hoți, care'l pradă și aduc banii înapoi în vistieria domnului Munteniei, lucru ce în curând fu aflat și cunoscut de toată lumea, dar pe care Turcii se făcură a nu'l înțalege¹⁵⁷.

Împăratul, văzând că nici perspectiva tronului constantinopolitan nu hotărăște pe Șarban a jertfi prezentul unei făgădueli de viitor, se gândește a constrânge pe domn, prin înaintarea armatelor austriace, a se da pe față, și generalul Veterani intră în Muntenia, înaintând asupra Câmpulungului. Șarban Vodă văzând aceasta trimite soli în două rânduri la Veterani pentru a-l rugă să se retragă îndărăt, căci n'ar fi venit încă momentul de a se răscula în contra Turcilor, rugăminte de care ascultă generalul german. Domnul se grăbește însă a trimite în solie la Viena pe Iordache Cantacuzino, Constantin Bălăceanu și Șarban Vlădescu pentru a explica împăratului pricina întârzierii sale; iar pe de altă parte pentru a adormi pe Turci, până se va înțelege cu partida protivnică răscoalei, el își face înaintea lor un merit de a fi scos din țară fără luptă armatele austriace, lucru pentru care Turcii îi mulțămesc.

Astfel știa acest principe să învârte cu destulă destoinicie firele politice, și îndreptarea lui către Nemți nu poate fi socotită pentru acele momente decât ca o ghibace întorsătură, întru cât spiritul său pătrunzător găcise încă de sub zidurile Vienei că veacul Turcilor se sfârșise și începuse acel al Nemților. Ce altă mai înțeleaptă politică putea urmă Șarban Cantacuzino decât de a se da tot deauna în partea celui mai tare, singura

¹⁵⁵ Marsigli c. Kinski 20 Iunie 1692, Hurm, *Frag*, III, p. 384.

¹⁵⁶ Neculcea în *Letopisele*, II, p. 260. Comp. Vanel *Abregé nouveau de l'histoire générale des Turcs*, Paris, 1689: „Transilvania, Muntenia și Moldova odinioară tributare Porței, aproape nu mai sunt sub puterea ei”, citat de Ionescu Gion, *Ludovic al XIV-le și Constantin Brâncoveanu*, București, 1884, p. 154.

¹⁵⁷ Del Chiârò, *op. cit.* p. 138.

politică posibilă pentru o țară mică precum eră Muntenia. Tot talentul este de a găci și prevede evenimentele, și aceasta o făcuse cu o ageră pătrundere fiul postelnicului Constantin.

Pe când însă Șarban credea că prin aplecarea lui cătră Nemți își așterneă pașii cătră Constantinopole, spre a pune pe familia lui, veche și altă dată strălucitoare coroana împăraților bizantini, când el omul cel voinic și puternic capătă o boală grea care sfârși cu moartea ¹⁵⁸.

Complicările lăuntrice. — După ce am schițat însămnatele evenimente a le politice externe, cătră care fu răpită Muntenia în timpul lui Șarban Cantacuzino, să adăogim spre completarea icoanei acestei domnii și câte-va trăsături asupra complicărilor interne,

Șarban Cantacuzino eră o fire cu totul iute și pornită. Del Chiaro care l'a cunoscut poate chiar personal, spune despre dânsul că Turcii care'l cercetau cu ambasadele lor în timpul tratărilor sale cu Nemții, „se duceau dela el ca și ametiți și înspăimântați de maestoasa lui statură și teribilul sunet al voacei lui” ¹⁵⁹. Despre unul din acești ambasadori adauge Del Chiaro că „văzând acea uriașă statură, acei ochi mari care produceau înspăimântare și acel ton groznic al glasului principelui, fu apucat de o mare frică și începă a tremura” ¹⁶⁰. O natură astfel constituită nu puteă să îngădue a nu'și răsbună contra boierilor din partida adversă, pe care i-am văzut chinuind cu atâta cruzime pe neamul Cantacuzineștilor. El ucise deci pe mai mulți din membrii partidei protivnice, precum pe sârdarul Drosu, vistiernicul Hrizea, vistiernicul Radu și alți câți-va ceea ce face pe Constantin Căpitanul să înceapă cu următoarea exclamație istoria domniei lui Șarban Cantacuzino: „Mare și întunecat nou și plin de fulgere și de trăsnete au căzut pe Țara Românească cu Șarban Vodă care au spart și au desrădăcinat nenumărate case de boieri și de slujitori și de săraci, și pre mulți i-au omorît cu multe feluri de cazne și i-au sărăcit cu multe feluri de pedepse, precum mai jos se va arăta” ¹⁶¹. Aceste cruzimi sunt cu atâta mai explicabile, că boierii partidei adverse nu înțetau cu pările lor la sultanul. Așă când cu prilejul mergerei

¹⁵⁸ Moartea lui Șarban este bănuită de silnică datorită otrăvei mestecate de capii partidei adverse care se îngrija de prea via lui plecare cătră Nemți. Vez Radu Greceanu în *Mag. ist.* II, p. 131. D. Cantemir, *Evenimentele Cantacuzineștilor* ed. Acad. p. 8 și *Genealogia* ed. Iorga, p. 253. Părerea nu este de admis. Boala lui Șarban ținu mult timp, v. Iorga, *Operile lui Constantin Cantacuzino*, p. V—VI. Apoi capul partidei protivnice Brâncoveanu face și el politică germană. Data morței lui confirmată prin mai multe documente, între altele De Girardin c: regele Franței 6 Decemvrie 1688 Hurm. *Doc. suppl.* I, p. 278.

¹⁵⁹ Del Chiaro p. 138.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 141.

¹⁶¹ *Mag. ist.* II, 18.

lui Duca din Moldova la Constantinopole pentru reînnoirea domniei, se duc cu el aproape 300 de boieri, slujitori și căpitani, din Muntenia în fruntea lor cu grecul Alexandru Burnaz spre a face pârâ la împăratul contra lui Șarban. Vizirul însă câștigat prin bani nu le dă ascultare. Intr'un alt rând boierii adversari revin iarăși la pârâ sub conducerea lui Papa Boicescul, dar sunt puși la închisoare. După liniștirea însă a primei sale furii, întâlese Șarban că trebuia să reiee politica urmată încă de Duca Vodă, anume de a se sili să împace partidele rivale, acăror dușmănie eră periculoasă, în vremile de grea cumpănă prin care trecea pe atunci Muntenia. De acea el boierește în curând chiar pe acei „pe care nu-i iubea”, cum mărturisește însuși Căpitanul¹⁶² și mai târziu caută să se împace chiar cu dușmanii săi cei mai înverșunați, cu familia lui Gheorghe Băleanu, măritându'și fata după Grigoraș Băleanu fiul lui Ivașcu și nepotul lui Gheorghe, care Ivașcu trimise împreună cu fiul său la venirea lui Șarban. Domnul trimite după Grigoraș care stătea în Ardeal, pe Constantin Căpitanul Filipescu, autorul cronicei cunoscute sub acest nume, și'l aduce în țară, dându-i în însoțire pe frumoasa lui fată Smaranda¹⁶³.

O cronică contemporană caracterizază astfel domnia lui Șarban Cantacuzino: „În timpul domniei sale trebui el să sufere multe pentru favorarea binelui obștesc, căci avea mulți rivali și invidioși, care se nevoiau să'l arunce din scaun. Mai ales îl dușmăniau Grecii constantinopolitani, cărora el totuși se opunea din toate puterile sale. Turcilor le închidea gura cu bani. Pe Greci îi liniști prin alte mijloace, pre toți dușmanii săi îi aduse sub picioarele sale și le atrase moarte sau închisoare. Chiar Mahomedanii respectau pe domn, pentru vaza lui personală. În timpul domniei sale nici un dușman n'a pus piciorul în Valachia”¹⁶⁴.

Șarban Cantacuzino căută să câștige inimele supușilor, pe care îi înspăimântase întâi, prefăcându'și strașnica fire ca să devină plăcut și vesel. El se sili apoi să rîdice nivelul cultural al Munteniei, atrăgând în ea pe străini, cătră care era foarte iubitor și darnic. „El favoriză desvoltarea învățătorei, dând lefi însemnate dascălului de limba greacă, care învăța pe fii nobililor gramatica, istoria și filosofia. Introduse în curtea lui un mod de traiu mai poleit și mai civilizat, și în țara lui o liniște de care mulți ani ea nu se bucurase”; sili pe boierii care nu aveau încă nume de familie formate să și le ia după moșia lor de baștină și de atunci se deprinseră multe familii boierești

¹⁶² *Ibidem*, p. 19.

¹⁶³ *Ibidem*, p. 34. Cron. anonimă numește pe această domniță Alexandra, Mag. Ist. V p. 27.

¹⁶⁴ Filștîh în Engel, *Gesch. der Wallachey*, p. 331.

a-și da numele după acela al moșiei¹⁶⁵. Mai introduse Șarban și cultura porumbului în Muntenia.

Șarban Cantacuzino însamnă deci începutul unei noue epoci în Istoria Românilor : în lăuntru, începuturi de cultură mai temeinică. deși nu în limba țării ci în una străină ; în afară înclinare rostită către politica germană, politică ce-și va desvolta roadele sale sub domnul următor.

---

¹⁶⁵ Del Chiaro, *op. cit.* p. 144.

II

ISTORIA MOLDOVEI

DE LA DETRONAREA LUI VASILE LUPU PÂNĂ LA CONSTANTIN DUCA

1653 — 1691

1. GHEORGHE ȘTEFAN 1654—1658¹⁾

Ocuparea tronului. — Am văzut la domnia lui Vasile Lupu că Gheorghe Ștefan ajunsese în tronul Moldovei, ca un instrument de răsbunare întrebuițat de Matei Basarab și de aliatul său Gheorghe Racofi contra domnului Moldovei. Prin un act din 1653 Gheorghe Ștefan logofătul și cu alt boier Ștefan Sardarul rugau pe Racofi „să le iee de asupra lor pre Vodă care este acum, pre Vasile Vodă, făgăduind ca unul din ei să meargă în oștile Măriei Sale, iar celalalt să fie împotriva lui Vodă din lăuntru, ca nici să nu poată strânge oști, nici să nu poată scăpa”². Pentru a îndreptăți răscoala lui contra stăpânului său, Gheorghe Ștefan pretindea, nu e vorbă, că avea de răsbunat asupra lui Vasile Lupu o ocară casnică. Vom vedea însă cum nu răsbunarea ci ambiția condusesese purtarea lui Gheorghe Ștefan.

Intrigile țasute de Gheorghe Ștefan în jurul domnului, spre a-i înstrăina și puținetele simpatii de care se mai bucură în țară către sfârșitul domniei lui, dovedesc o minte ghibace și iscusită în amestecături. Având nevoie de bani pentru a-și în-

¹ La espunerea istoriei lui Gheorghe Ștefan am întrebuițat studiul lui Alexandru Papadopol Calimah, *Gheorghe Ștefan, domnul Moldovei*, București, 1886. Ca fiu al logofătului Dimitrie Ștefan (Vezi I. Tanoviceanu, *Suirea în tron al primului Ghica*, în *Arhiva societății științifice și literare din Iași*, anul II, No. 2), ar trebui ca Ștefan să-i fie numele de familie. Cronicarii pun uneori acest nume ca acel de botez al lui, d. e. „Ștefan logofătul” în Miron Costin, *Letopisește*, I, p. 297. El subsemna însă totdeauna Gheorghe Ștefan. Iorga *Studii și doc.* IV, pl 30. El era poreclit *Burduja*, din pricina grosimei lui.

² N. Iorga, *Sudii și doc.* IV, p. 29.

deplin scopul și fiind sgârțit, de și bogat, el izbuteste a se face atât de trebuincios lui Vasile Lupu, încât domnul îl împrumută

ȘTEFĂNIȚĂ ȘTEFĂNIȚĂ PRINȚE DE MOLDOVIA

Gheorghe Ștefan

singur cu 20,000 de galbeni³. Se pune în legătură cu câți-va boieri nemulțămîți cu domnia Arnăuțului și anume cu Ciogo-

³ Extracte din cronică polonă a lui Ioachim Jerlitz 1640—1673 *Arh. ist.*, II, p. 15.

leştii cei ce fusese ridicăți la boierie de cătră Moise Movilă⁴, cel detronat tocmai de Vasile Lupu, și începe a răspândi în popor pe căi secrete și piezișe cele mai rele vorbe asupra lui Vasile Lupu, între altele că un nepot al său de frate ar fi înșălat patru mii (!) de fete moldovence, atribuind familiei Lupului tocmai de acele fapte, despre care îi mergea și așa vestea prin țară, că atât Vasile Vodă cât și familia lui nu prea respectau onoarea casnică a boierilor dela curtea lui⁵. Apoi Gheorghe Ștefan dându-se în vorbă cu toți acei nemulțămiiți cu domnia Grecilor, deveni oare cum și el capul partidei naționale contra domniei înstrăinate a Albanezului, repetând iarăși comedia jucată de Vasile Lupu cu opoziția contra elementului grecesc. Paul de Aleppo care se află în Moldova tocmai în timpul luptelor dintre Vasile Lupu și noul pretendent, spune despre el că „logofătul Gheorghe Ștefan nu încetă de a trimite mesagii, a intriga și a face toate silințele, pentru a atrage în partidul său pe toți oamenii cei mai însemnați din Moldova, care urau foarte mult pe Vasile și pe nobilii săi d'împreună cu toții Grecii lor”⁶.

După ce logofătul își tocmește astfel trebile, începe a se teme ca uneltirile lui să nu ajungă prin dușmanii săi la urechile lui Vasile Lupu, cu atât mai mult că firea lui cea șagalnică îl împingeă adese ori ca singur să se trădece. Așa într'o zi stând el cu boierii în divan, căzuse pe gândurile ce'l munceau necontentit, și puse toiaagul la gură. Bătrânul vistiernic Iordachi Cantacuzino îl întrebă în glumă : „Ce zici în fluer logofete?” iar el răspunse : „zic în fluer să mi se coboare caprele dela munte” (oștirea din Ardeal). Nu credem că să nu fi priceput nimine pilda în care el grăise, cum susține Neculcea, care raportează această subțire convorbire⁷. Pentru a putea eși din Moldova cătră oștirile ce le aștepta să fie pornite acuma asupra țării sale, Ștefan trimite pe soția lui la țară, chip pentru a griji de trebile gospodăriei și curând după acea închipuind o scrisoare dela ea, în care îl înștiința că se află greu bolnavă, el cere voie dela Vasile Lupu să meargă s'o vadă. Domnul îl lasă, dorindu-i „să afle lucrul pre voia sa”. Gheorghe Ștefan pleacă la moșia lui, care tocmai se află în județul Bacăului, plaiul Troțușului, lângă Cașin, la hotarele Ungariei, și aice găsește armata ungurească, care răsbia acum prin potecile munților sub generalul Kemeny Ianoș — se coborâse caprele dela munte — iar oastea munte-nească sub spatarul Dinu ajunsese tot atunci la Râmnic.

⁴ Miron Costin în *Letopiseșe*, I, p. 262.

⁵ Paul de Aleppo în *Arh. ist.*, I, 2, p. 74. cf. Miron Costin în *Letopiseșe*, I, p. 283; ed. Ureche, I, p. 559.

⁶ Paul de Aleppo, *l. c.*

⁷ *Letopiseșele*, II, p. 206.

Denunțarea care se temuse a apărea, cât timp puternicul logofăt eră la curte, se arată de îndată ce dânsul fugise. Unul din conspiratori, spătarul Costin Ciugolea scrie lui Vasile Lupu, ca din partea unui lefegiu străin, că Gheorghe Ștefan logofătul cel mare îi este adevărat viclean și s'au ajuns cu Ra-coți și cu domnul muntenesc ca să'l scoată din scaun⁸. Spătarul încredințază această scrisoare lui Iosif egumenul mănăstirei Aron Vodă, duhovnicul tuturor boierilor, jurându-l a o da domnului fără a-i spune din partea cui venia. Duhovnicul însă este apucat de domn și deslegat de jurământ de către mitropolitul Varlam „ca pentru un lucru ce se atinge de domnie și de atâtea case”. și arată pe Ciugolea. Vasile Lupu pune la închisoare pe frații Ciugolești și descopere totul. De îndată Vasile Lupu răpede după Gheorghe Ștefan pe vătăjii de aprozi, Grecii Sculi și Iacomi și pe Alexandru Costin; dar ei se întâlnesc la Bacău cu avangarda oștirilor ungurești, care ie la goană pe trimișii domnului, împușcând în fuga lor pe unul din ei, pe Iacomi.

Vasile Vodă e surprins cu totul nepregătit de această lovitură; apoi chiar puțina oștire ce o avuse, fiind dată pe mâna lui Ștefan sardarul, care și el îl trădase, Vasile Lupu este nevoit să fugă la Hotin, de unde trimite după ajutor la cuscrul său Bogdan Hmelnițchi, hatmanul Cazacilor; iar Gheorghe Ștefan cu oștirile ungurești și muntene ocupă Iași în Duminica Floriilor 1653. Indată la intrarea lui Gheorghe Ștefan în oraș, boierii aleargă spre el din toate părțile, atât dușmanii cât și partizanii lui Vasile Lupu⁹, și într'adevăr că aceasta eră neapărat, dacă întreaga societate nu trebuia să fie periclitată, căci îndată ce „leul plecă din cușcă, toți orășenii deveniră hoți și furi, iar neguțitorii și principalii cetățeni, adunându-se într'un corp, transportară lucrurile lor cele mai de preț prin mănăstiri și se întăriră acolo rădicând o încunjurătoare de cară și de căruți în jurul fie-cărei mănăstiri. Pe cât se temeau ei, urmează Paul de Aleppo, dela care împrumutăm această descriere, pe atâta și noi care nu văzuserăm nici odată un asemenea lucru. Incetase rugăciuni și liturghii, căci bisericele și altarele de jos până sus erau pline cu provizii și lucruri ascunse în ele”¹⁰. Sosind Paștele tot trebui însă se se facă o slujbă dumnezească; dar Paul de Aleppo ne spune că „sărbarea lor fu de tot melancolică, mai ales că toți Grecii preuți și mireni, așteptau la fie ce moment o moarte prin sabie”. A doua zi însă și a treia zi de Paști nu se mai făcù nici o liturghie, de oare ce se auzia de venirea oștirea căzăcești

⁸ Miron Costin, în *Letopiseșe*, I, p. 298. Despre această scrisoare vorbește și Paul de Aleppo, în *Arh. ist.* I, p. 73.

⁹ Miron Costin în *Letopiseșe*, I, p. 302.

¹⁰ *Arh. ist.* I, 2, p. 74.

și toată lumea se aștepta la războiu. Noul domn era ocupat peste măsură cu întocmirea oștirii sale. El înrolă mai ales pe vrute și nevrute pe neguțitorii Greci care în inima lor țineau cu Vasile Lupu¹¹. Se dă o bătălie lângă Iași în care Gheorghe Ștefan învins o rupe de fugă; iar Timuș ginerile lui Vasile Lupu intră în oraș. Această bătălie a fost privită de Paul de Aleppo și de patriarhul Macarie din vârful clopotniței mănăstirii sf. Sava, unde erau găzduiți¹². Toată averea, ne spune Paul de Aleppo, pe care noul domn o răpise în acele puține zile de pe la boieri și neguțitori, rămăsese în palat, și fu apucată de fiul hanului căzăcesc, orașul fu expus unui jaf îngrozitor, de care suferiră mai ales Evreii și Turcii, dar de care nici Moldovenii nu fură scutiți.

Ce timpuri îngrozitoare! Câtă lipsă de garanție a soartei individului față cu svârcolirile ocârmuirilor. Numai patriarhul Alexandriei, apărat de bigotismul timpului, rămânea neatins de toate aceste furtunoase valuri. Gheorghe Ștefan îi trimisese spre sfințire o pască; iar când Timuș intră în Iași, prădând și jăcuind, patriarhul îi eși înainte în poarta bisericii sf. Sava, pe unde el trecu cătră curte, spre a l'bine cuvânta. Intregul popor și întreaga armată căzură în genunchi înaintea patriarhului, iar hatmanul după aceea ducându-se la biserică însoțit de patriarh, purtă acestuia poala din dărăpt, și la suirea lui pe cal îi ținu scările până ce eși patriarhul din mănăstire¹³. Gheorghe Ștefan fugise la neîmpăcatul dușman al lui Vasile Lupu, Matei Basarab. Domnul Moldovei în loc însă de a se astâmpăra după această grea cumpănă prin care trecuse, atacă, după cum am văzut, din nou pe Matei în Muntenia, dar este bătut la Finta. Gheorghe Ștefan cere atunci ajutor dela Matei spre a alunga din nou pe Vasile Lupu din scaun. El se oprește de o cam dată cu oștirea lui la un sat al său, la Răcăciuni; după aceea se mută în sus până la Bacău, unde îi sosește și ajurorul așteptat dela Racoți sub Ștefan Petki. La Sirca Vasile Vodă îl întâmpină într'o luptă desperată, în care însă noul domn iese învingător. De și Vasile Lupu avea oștiri mai numeroase și el se purtă în această luptă mult mai vitejește decât rivalul său, totuși „oștenii lui Vasile Lupu fiind toții îndoiți și firea neamului lor lacomă la inoitori”¹⁴ stătură mai slab decât acei ai lui Gheorghe Ștefan, care câștigă lupta și pusă de astă dată desăvârșit mâna pe domnia Moldovei.

Noul domn se grăbește a se pune întâi bine cu Polonia cu care Vasile Vodă avea legături de familie și care puteau de-

¹¹ *Ibidem*, p. 76.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 77.

¹⁴ Miron Costin în *Letopisește*, I, p. 315

veni periculoși. Solii lui însoțiți de ai lui Racoți și Matei Basarab izbutesc a determina pe regele polon să trimită 5000 de oameni în ajutorul domnului Moldovei¹⁵, care întărit prin el, asediază cu izbândă cetatea Sucevei, în care se închisese familia lui Lupu cu averea lui și pe care veni să o despresoare sălbatecul dar eroicul Timuș. Ginerele lui Vasile Vodă însă lovit de un glonte moare în brațele soacrei sale, și Cazacii sunt siliți să se predee. Doamna lui Vasile Lupu și fiul său Ștefan cad în mâinile lui Gheorghe Ștefan împreună cu toate însemnatele lor avuții, iar acesta se întoarce triumfător și așază în scaunul său din Iași în Octomvrie 1653¹⁶. Regele Poloniei, mulțumit pentru înfrângerea dată Cazacilor, dă indigenatul și rangul de nobili lui Gheorghe Racoți, Ioan Kemeny și lui Gheorghe Ștefan domnul Moldovei¹⁷.

Gheorghe Ștefan taie capul lui Ștefăniță paharnicul fiul lui Gheorghe hatmanul fratele lui Vasile Vodă, trimite pe doamna lui în robie la un sat al său depărtat, la Buciulești, după ce încearcă în zadar a aplica asupra ei legea talionului pentru pretinsa ocară adusă jupănelei sale de Vasile Vodă, căci doamna îl întimpină cu așa cuvinte încât pofta lui Gheorghe Ștefan îi trecu în curând, pe lângă că el acuma avea de îngrijit trebi mai însemnate decât amoroase răsbunări¹⁸.

Mai mulți boieri din curtea lui Gheorghe Ștefan îl sfătuiau să ucidă pe Ștefăniță; dar domnul răspunse: „om muri noi până atunci până va ieși unul ca acesta domn“. Ștefăniță eră un copil de 12 ani pe acea vreme. Se vede că Gheorghe Ștefan credea într-o domnie îndelungată. El uitase acuma, față cu singura stăpânire mai întemeiată a lui Vasile Lupu, frământările ce se obicinuiseră atâta timp în domniile Țărilor Române și domnului îi plăcea să-și amintească excepția întâmplătoare și nu regula cea fatală care predominase până atunci. Inșă cât se înșală

¹⁵ Ioachim Jerliez în *Arh. ist.* II, p. 15.

¹⁶ Sincai, *Cronica Românilor* III, p. 58 aduce dovadă pe Szarladi Ianos că cetatea Sucevei fu luată respingând pe Cazaci în 9 Octom. 1653.

¹⁷ Vezi diploma indigenatus George Stephani palatini Moldaviae die 30 Iuniu 1654 în Doghiel, *Codex diplomatarius regni Poloniae*, II, p. 621—623.

¹⁸ Ioan Neculcea *O samă de cuvinte etc. Letopiseșele*, II, p. 206.; Gheorghe Ștefan Vodă după ce au luat pre doamna lui Vasile Vodă din Suceava la mână lui și pre Ștefăniță Vodă pre fiul său, l'au înșămnat la nas *pușintel* (de aceea a putut domni mai târziu, fiind că nu se mai cunoștea semnul); și pre doamnă au vrut să-și rade de dânsa. Doamna lui Vasile Vodă l'au probozit și au început a-l blăstama și a-l *sudui* și a-i *zice dulău jără obraz*, cum nu se teme de Dumnezeu, că i au fost domnul său stăpân și i-au mâncat pita. Și așa i au dat pace și o au trimis la Buciulești. Const. Căpitanul, *Mag. ist.* I, p. 303, spune chiar că ar fi siluit-o ceceae pentru acele timpuri de barbarie nu ar fi lucru așa de extraordinar. Asupra înșemnării la nas aducem un text destul de vechi (1550) în care cetim: „fratres eit cognati principibus suspecti sunt, nec patiuntur eos in suo regno digere: capti occiduntur aut si viles sunt truncantur naribus quia difoimitate non admittuntur postmodum ad principatum“. Ap. Iorga *Studii și doc.* III, p. LXXXVI.

el! La 1660, abia șese ani după ce rostise el acele vorbe pline de atâta siguranță, Ștefăniță urcă, tot un copil, treptele tronului Moldovei, iar bietul Gheorghe Ștefan colindă străinătatea, cerșitorindu-și pâinea la ușile principilor.

Mai face însă și alte cruzimi, multe și grele, fericitul domn al Moldovei: dă morței cu mari munci pe Alexandru paharnicul și pe Enache comisul fiii lui Gavril hatmanul, alt frate al lui Vasile Lupu¹⁹. El vra să mai omoare și pe Toma și pe Iordache Cantacuzino, frații lui Constantin Cantacuzino marele postelnic al lui Constantin Șarban voevodul țării muntenesti. Postelnicul Constantin însă determină pe domnul Munteniei să ceară dela acel al Moldovei cruțarea vieții lor, ceea ce Gheorghe Ștefan încuviințază²⁰.

Pe ruina casei lui Vasile Lupu, se înălțase domnia lui Gheorghe Ștefan: dar nici această ruină, nici morțile săvârșite de el nu erau în deajuns pentru a-i asigura poziția, ci ea trebuia dela început chiar întărită la Poartă, nu cu morți, nici cu sânge, dar cu banii vii și lămurii vărsați în pungile Turcilor.

Boierii moldoveni care plecaseră la Constantinopole, îndată după întâia răsturnare a lui Lupu, în Septemvrie 1653, duc cu ei o jaloabă în cuprinderea următoare: „Sultanul să aibă milă de nenorocita țară și să nu lese ca să fie așa de rău pustietă de Cazaci, nici să o dea înapoi regimului de tiranie a lui Lupul, care prin domnia sa crudă și jăfuitoare au adus-o la marginea prăpăstiei, și la hotărîrea desperată a-și dobândi alinarea suferințelor prin o răscoală generală. Noul ales principe, Ștefan ar fi un fiu al țării (prin opoziția cu Lupu care ar fi străin), coborât din o nobilă familie, tot atât de înțelept pe cât vrednic de domnie și iubit de toată lumea precum și credincios sultanului”²¹. La această tânguire era anexată o listă a banilor pe care Ștefan îi oferea sultanului și celorlalți dregători ca pescheș de domnie: 40,000 de lei sultanului, 30,000 vizirului, 15,000 chehaei acestuia și altele mai mici; în total peste 100,000 de lei. Vizirul se primește să sprijine cererea, cu condiție însă ca banii să fie gata, și dacă Ștefan n’ar avea să-i împrumute el.

Sultanul văzând aceste făgăduinți și tot odată luând în privire alianța lui Ștefan cu Matei Basarab, Racoți și cu Polonia, care pe atunci trăiau în bune relații cu Poarta, și temându-se de complicații în caz de a refuza întărirea domnului, răspinge stăruințele hatmanului Cazacilor care cerea ca domnia Moldovei să se dea îndărăpt cuscrului său, și dând-o lui Gheorghe Ștefan în ziua de 28 Septemvrie, îi trimite steagul obicinuit,

¹⁹ Miron Costin, în *Letopisele*, I, p. 325.

²⁰ Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 307. Asupra lui Toma și Iordache Cantacuzino, frații lui Constantin postelnicul cel ucis de Grigore Ghica, vezi mai sus, p. 220.

²¹ Reniger c. imp. 12 și 28 Sept. 1653, Hurm. *Frag.* III, p. 200.

o pană mare albă, două caftane de onoare, un cal bogat înșăuat și o bucată de catifea. Domnul Moldovei răspunde la această înaltă băgare în samă prin trimiterea tributului.

Și cu toate aceste cât de nesigură eră domnia lui Ștefan? Pe de o parte săpat de Lupu, care nu încetă nici un moment din timpul cât mai fu în viață, a se gândi și a lucra pentru redobândirea scaunului său; pe de altă parte rău văzut la Poartă, ca unul ce de și bine primit de Poloni își sprijinea domnia pe alianța lui Racoți și Matei Basarab, domni neprietini Turcilor²². Imprejurarea d'întâi trebuia să neliniștiască și să amărască întreaga domnie a lui Ștefan; a doua trebuia să'i pună capăt mult mai curând de cum se aștepta el. Către aceste pricini se adaoage și o alta capitală, anume Gheorghe Ștefan la începutul domniei sale ce este așa de aproape de sfârșitul ei, răzămându-se și el pe partida națională, pentru a se pune bine cu dânsa, făcuse mari jafuri în oamnei străini, mai ales în Greci, și aveă la Poartă o mulțime de părâși, dintre Grecii cărora le luase averiile²³. După câți-va ani de asprime, el lasă, pre cât se vede, iarăși elementul grecesc să 'și întindă mrejele sale în Moldova. Cel puțin însuși Gheorghe Ștefan mărturisește că în domnia lui se grecizase sau se întărise cel puțin și mai mult grecizarea scoalei întemeiate de Vasile Lupu în Trei-Erarhi, spunând în un hrisov al său că „nu de mult acum, nici un folos nu s'a făcut duple acea școală, căci după acea dascalii slavoni s'au izgonit de la mânăstire și s'au adus din țara grecească”²⁴.

Expedițiile contra Poloniei. — Gheorghe Ștefan părea că lucra înadins pentru a nemulțami pe Turci. Așa într'un rând aceștia îi ordonă ca împreună cu Șarban să construiască mai multe sute de caice, spre a se opune unui atac pe mare proiectat de Cazaci contra împărăției, și domnii români refuză de a asculta de ordinul sultanului. În afacerea apoi a răscoalei trupelor muntene contra domnului lor Constantin Șarban, Gheorghe Ștefan ajută lui Racoți, de și atât el cât și principele Transilvaniei primise de două ori ordine formale de a nu se amesteca în acea afacere. Dar Ștefan eră atât de legat cu Racoți, cu ajutorul căruia mai ales dobândise scaunul și pe sprijinul căruia se răzâma și de acolo înainte, în cât nu-i putu refuza conlucrarea lui la stingerea răscoalei seimenilor, care trebuia să aducă și Muntenia în aceeași poziție de supunere cătră principele Ardealului, în care se afla Moldova. Cât de adânc căzuse Moldova față de Racoți se vede din uricul subsemnat de Ghedeon mitropolitul Sucevei și mai mulți boieri cari recunosc că Măria Sa

²² Alte rapoarte din 3, 10, 25 și 30 Decemvrie *Ibidem*, p. 204—206.

²³ Miron Costin, în *Letopisefe*, I, p. 336.

²⁴ Suret, din 1656 April 2 în *Uricariul* III, p. 279.

Craiul s'a milostivit cu săraca lor țară și ne-a ajutorit și cu bani împrumutați la nevoile noastre 120.000 de lei pe care avem a-i răspunde până la ziua Crăciunului care este la leat 25 Decembrie după calendarul cel vechiu". În afară de această sumă se mai îndatoriau boierii a trimite lui Racoți „nepohtit de Măria Sa" câte 5000 de taleri, ceea ce nu eră decât un adevărat tribut pe care Moldova se îndatoria a-l plăti proteguitorului ei ²⁵.

Prin o scrisoare trimisă de Gheorghe Ștefan lui Racoți domnul Moldovei se roagă „să nu aibă craiul scârbă pe el pentru netrimiterea la timp a unor bani ce au fost să-i trimită Mării Sale", ²⁶, rest din răsplata bănească pentru așezarea în scaun a lui Gheorghe Ștefan.

Această alianță prea intimă cu Racoți provocă însă tocmai căderea lui Ștefan. Se răspândise anume vestea prin Constantinopole, că cei trei principii ai țărilor foastei Dacii, ar fi încheiet o legătură cu ducele Moscovei și cu patriarhul, îndreptată de o cam dată în contra prietinelor Porței, Poloniei, dar care prin cuprinderea și a patriarhului în ea, arăta că este îndreptată în ascuns contra Turcilor. Aceștia înfuriați pentru o asemenea veste, fără a cerceta mai departe, pun să zugrume pe patriarhul. „Se temeau Turcii mai ales de amestecul ducelui Moscovei căci provinciile lor fiind pline de Greci creștini, armatele moscovite ar putea prea ușor să provoace o răscoală contra Împărăției Otomane" ²⁷. De pe atunci instinctul șoptise Turcilor, de unde aveă să le vină peirea.

Pe când această veste desprindea ultimele legături care mai rețineau la Turcii domniile țărilor dunărene, Racoți care aveă de mult în gând a se face rege de Polonia, se înțelege cu Caril al XI-lea Gustav regele Svediei, care aveă și el pretenții asupra tronului polon, încă din vremele unirei acestor două țări, ca să cuceriască și să împartă Polonia. Ei atrag în alianța pe Bogdan Hmelnițchi hatmanul Cazacilor și pe marele elector de Brandeburg, care doria a și mântui țara de zuzeranitatea polonă. Racoți târăște în întreprinderea sa și pe cei doi domni ai Moldovei și Munteniei, din care cel d'întâi îi datorea numirea lui în scaun, și care chiar se îndatorase a-i plăti un tribut anual ²⁸, iar pe cel de al doilea îl ținea în frâu prin garnizoana ungurească, lăsată chip spre apărarea lui contra unei reînnoiri a răscoalei

²⁵ Iorga *Studii și doc.* IV, p. 44.

²⁶ *Ibidem*, p. 50. Altă scrisoare a lui Ștefan din 1657 *Ibidem*, p. 51—54 : „tot spre a istovi datoria aceea pe care Măria Ta socotește că eu din căinie și din fără de omenie mea întârziez de nu plătesc (p. 52).

²⁷ Reniger către împ. 22 Aprilie 7 Mai, și 12 Iunie 1657, *Hurm. Frag.*, III, p. 232—234.

²⁸ Relațiunea misionarului suedez Hildebrandt, care însoțise pe ambasadorul svedez în 1656 în Moldova, reprodusă de A. Papadopol-Calimah, *l. c.* p. 3 și urm. după *Baltische Studien*.

seimenilor. Gheorghe Ștefan cum se vede adus la nespusa onoare de a da ajutorul său unui rege atât de îndepărtat, îi trimite în 2 Aprilie 1656 o solie cu o scrisoare și prețioase daruri, care află pe Carol Gustav în lagărul său de lângă Lesiova²⁹. Regele Svediei pentru a răspunde la această amabilitate, însărcinează pe solul său Welling ca în mersul său la Constantinopole, pentru a tocni trebile Svediei la Turci, să treacă prin Moldova spre a mulțumi domnului acestei țări pentru ajutorul ce i-l oferă, și Welling vine într'adevăr în Iași în ziua de 28 Decembrie 1656. Puțin timp după aceasta în 2 Mart 1667, Frederic Wilhem electorul de Brandenburg trimite o scrisoare identică către Gheorghe Ștefan, Constantin Șarban și hatmanul Cazacilor, în care îi roagă și îi îmbie a sta de fericita luptă întreprinsă în contra Polonilor³⁰. Prin aceste legături politice se îndrumă prietenia regelui Svediei și a electorului de Brandenburg pentru domnul moldovan, care trebuia să-i fie de așa mare ajutor în nenorocirile sale.

De o cam dată însă expediția rău pregătită și rău condusă, chiar de către acei care aveau interes a o purta, și nesocotită în culme pentru domniii români, ieși la un sfârșit defavorabil și aduse asupra acestor din urmă cele mai mari nenorociri. Turcii anume trebuiau să se supere pentru întreprinderea aceasta într'un grad extrem, întru că nu vedeau în ea decât începutul punerii în lucrare a planului pe care ei îl credeau conceput în contra existenței împărăției lor. Gheorghe Ștefan trimisese alături cu corpul muntenesc sub căpitanul Odivoianu și unul de Moldoveni sub Grigorie Hăbășescu sardarul și Frățită căpitanul de Fălciu. Armata aliată fiind bătută și răspinsă de Poloni cu mari pierderi, vizirul Kiupruliul se hotărăște să pună un capăt turburătoarei domnii a lui Racoți, și cu toate că acelaș gând îl avea și asupra domnilor români, totuși de o cam dată vra să-i întrebuițeze contra domnului Ardealului, și îi întreabă „apucase-vor să meargă amândoi asupra lui Racoți cu oști, să facă slujba aceasta împărăției, să se curățască de faptele lor și de amestecătura ce o avuse cu Racoți”³¹. Răspunsul domnilor fiind îngăimat, sultanul le ordonă să vină la Adrianopole, „a săruta poala împărăției și să-și meargă iară la domnie, amenințându-i la din contra cu mazilia”³². Domnii temându-se de a se duce ei singuri la peire, refuză și de astă dată ascultarea și sunt destituiți. Firmanul de mazilire a lui Gheorghe Ștefan,

²⁹ Lettres de Pierre des Noyers secrétaire de la reine de Pologne Marie Louise du Gonzague Berlin, 1859, p. 149, citat de Papadopol Calimah, p. 125.

³⁰ Reprodușă de A. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice*, III, p. 76.

³¹ Miron Costin, *l. c.* I, p. 334.

³² *Ibidem*, p. 335. Tot așa arată și Const. Dapontes în cronicul lui, publicat de C. Erbiceanu, *Cronicarii Greci care au scris despre Români* București 1890, p. 7.

cuprinde învinuirea că „el ar fi ajutat pe Racoți contra Poloniei, și că sultanul este încredințat că Racoți face parte din complotul ce se urzește contra Impărăției Otomane”³³.

Gheorghe Ștefan este deci mazilit și înlocuit cu Gheorghe Ghica, capuchihaiu lui la Poartă. După ce Ștefan fuge în Transilvania la Racoți, se întoarce cu oștire contra lui Ghica, este însă bătut la Strunga lângă Târgul Frumos în April sau Mai 1658, și fuge îndărăpt în Transilvania. Mihnea însă din Muntenia oferindu-se lui Racoți și Constantin Șarban, a-i ajuta în răscobala lor, această nouă alianță desface pe cea încheiată între cei trei domni răsturnați și împinge afară din ea pe fostul domn al Moldovei, rămânând ca Mihnea să păstreze scaunul Munteniei, Racoți să redobândească pe acel al Ardealului, iar Constantin Șarban să iee pe acel al Moldovei. Gheorghe Ștefan văzându-se trădat de acela tocmai pentru care își pusese poziția în cumpănă și părăsit de toți, apucă cu amărăciune calea unei pribegiri mult mai îndepărtată de cât cea în care rătăcise până acuma, bătând la porți străine, unde nefiind nici un interes în joc, cum putea el crede că mila și îndurarea pentru soarta lui nefericită, vor pune în picioare armate în sprijinul lui? Fără îndoială că răsplata faptelor este un vis și o închipuire. Totuși puternicul simțământ de dreptate ce se mișcă în inima noastră, ne face să punem adese ori în legătură nenorocirile trădătorului cu faptul trădării sale., și de aceea ori cât am compătimi pentru suferințele lui Gheorghe Ștefan, totuși pare că le înțelegem și le găsim meritate, când ne gândim cum și el trădase pe acel „ce-i fusese stăpân și a cărui pită el o mâncase”. Căci oricât am fi înclinați a vedea în Gheorghe Ștefan numai capul răscobalei naționale contra domniei grecești a lui Vasile Lupu, nu rămâne mai puțin adevărat că boierul în care Vasile Lupu își pusese încrederea și pe care îl însărcinase cu a sa apărare, întrebuintase poziția și mijloacele ce-i fuseseră puse la îndemână tocmai pentru a răsturna pe acel ce se bizuia pe el³⁴.

Pribegia lui Gheorghe Ștefan. — O dramă casnică, intimă, însoțește această schimbare a soartei sale. Anume Gheorghe Ștefan avuse până atunci de soție pe Safta din neamul Boeștilor. Asupra căsătoriei sale romantice cu această femeie ne spune cronicarul Neculcea : „Intr’o zi pe când Gheorghe Ștefan era numai boier, murindu-i jupâneasa cea d’întâi și aflându-se văduoiu, întâlnind o jupâneasă săracă, dar tânără și frumoasă, anume Safta din neamul Boeștilor, au întimpinat’o pe drum mergând cu rădvanul la Iași și-au poprit rădvanul cu sila și

³³ Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neuchatel, 1781, p. 80.

³⁴ Tanoviceanu, *Răsturnarea lui V. Lupu*, în *An. Acad. Rom.* II, tom. XXIV, 1901, p. 131 (19).

s'au suit fără de voie în rădvan și l'au întors la casa lui, și pe urmă a primit și ea și s'au cununat cu dânsul, și au ajuns de au fost și doamnă". Totuși s'ar părea că iubirea lui cea năprasnică pentru frumoasa Saftă nu fusese decât un foc de paie, de oare ce atunci când părăsește Transilvania ajungând în Polonia „el trimite pe doamna Safta înapoi la Moldova la casele ei, pentru că nu o mai iubea”³⁵. Odată cu nenorocirea lui se ivise în inima lui o nouă simțire pentru o femeie din casa soției sale, Ștefania Mihailova, care ie în țările străine pe unde ea urmează pe domnul ei, chiar titlul de soția lui legiuită, îl susține și-l mângăie în toate nenorocirile lui, până ce el își dă sufletul pe brațele ei³⁶.

De mare folos ajunse lui Ștefan în rătăcirile lui proverbiala lui sgârcenie. De și numeroasele lui moșii nu-i erau de nici un folos, căci cine se putea îngriji de el și trimite pribeagului boier bani din țară; însă bogatele sale juvaeruri, duse cu carul din Moldova la epoca fugii sale, îi procurară mult timp mijloace de traiu.

La început Gheorghe Ștefan rătăci prin Polonia și Austria. În 5 Septemvrie 1662, trecând prin Viena, el împrumută dela jidovul Fraenkel 10,000 de lei lăsându-i ca amanet scule în valoare de șese ori mai mare. Pe la 23 Septemvrie el ajunge în electoratul de Brandeburg, trimitând lui Frederic Wilhelm o scrisoare în care îl roagă să dea ascultare omului său de încredere, care are „să-i vorbească despre oare-care lucruri de mare importanță ce privesc interesele creștinătății”. Fără îndoială că aceste lucruri importante nu puteau fi în fond decât restituirea lui în scaunul Moldovei. În răspunsul diplomatic al marelui elector, acesta se scuzază că nu-l poate vedea în persoană, având a întreprinde o călătorie, și spunându-i că „a dat ordin comisarilor săi ca să se înțaleagă cu seninătatea voastră în toate cauzele, și să vă sprijinească după puteri, cu consiliu și ajutor”, adăogând că pentru amărunțimi se referă la cele ce-i va transmite oral trimisul lui Ștefan. Mai urmează încă o corespondență între Friderick Wilhelm și domnul moldovan, din care se vede multă bună voință și simpatie a electorului pentru vitriga soartă a lui Ștefan, dar despre vre un ajutor efectiv pentru recăpătarea domniei nu se vede nimic, după cum nici putea să fie.

Gheorghe Ștefan se hotărește atunci să plece la ducele

³⁵ O samă de cuvinte în *Letopiseșele* lui Neculcea, II, p. 206. Comp. Sincaș III, p. 73—74.

³⁶ Gr. Ghica în o scrisoare a lui din Viena după prima mazilire 12 Aprilie 1668. N. Iorga *Acle și Frag.* I, p. 287 spune : „Stephana Mihailova uxor Stephani non est per leges legitima uxor”. Iacob Naghy 13 Aprilie 1668 *Ibidem* p. 289 adaogă : „serva enupta”.

Moscovei, crezându-l mai direct interesat în trebile orientului. Și de aici însă se întoarce fără de nici o ispravă. În anul următor 1665 îl găsim la Stockholm, la regele Svediei, cercând și aici norocul răsvrătitor. Șase luni de așteptare zădarnică îl fac însă să părăsască și capitala Svediei și să se întoarcă la Stettin, unde regele Svediei Carol al XI-le stăpânul Pomeraniei îi oferise un castel spre locuință.

La 23 Iunie 1666 Ștefan trimite din Stettin o scrisoare lui Frederic Wilhelm în care îi spune „că au stat în zadar șese luni la curtea lui Carol Gustav, că suferă de o podagră foarte îndărătnică încât nici medicii nu mai știu ce să-i facă; se plânge că secretarii lui l'au părăsit, nefiind plătiți de mai multe luni, de oare ce pensia ce i se servea dela curtea din Stockholm de doi ani acuma încetase de a-i se mai trimite”. Văzându-se părăsit de toți foștii săi aliați, el mai pune o ultimă stăruință pe lângă regele de Franția Ludovic al XIV-le care face mai mult pentru el de cât făcuse toți ceilalți. Din corespondența urmată între regele gentilom și ambasadorul său din Constantinopol în decursul anului 1667, se vede că se făcură la Poartă silinți destul de serioaze din partea Franției spre a „împăcă” pe Gheorghe Ștefan cu Turcii, silinți care toate însă ieșiră zădarnice³⁷. Ștefan văzând că se stâng una după alta toate speranțele lui, că împreună cu ele se topește și toate juvaerurile sale, și simțind că mizeria începea a bate la ușa lui, grijile omului în curând covârșiră pe acele ale domnului, cu atâta mai mult că el trebuia să sâmtască că însepușe a cădea greu străinilor, în sinul cărora își ducea existența acum aproape de 10 ani. În nevoia cumplită în care se afla, el recurge la ultimul și scumpul său juvaer, un diamant foarte prețios, care cântărea 11 $\frac{1}{2}$ carate, despre care Ștefan spunea în o scrisoare către elector „că mulți principii doriră să-l aibă, dar că era decis a nu-l vinde, dacă nu ar fi împins la aceasta de atâta necesitate și mizerie, și mai ales fiind în pericol sculele amanetate la Viena la evreul Fraenkel. Electorul spunându-i că va veni la Berlin peste trei luni, când atunci va vedea diamantul, Gheorghe Ștefan îi răspunde că să nu se supere dacă nu poate aștepta atâta timp, și să-i dea voie să vândă diamantul la Viena, cu prilejul nunții împărătești. Totuși diamantul este cumpărat tot de Frederic Wilhelm, care dă lui Gheorghe Ștefan pe el 4000 de lei, din care domnul moldovan plătește electorului 1800 de lei, pentru a libera o cruce de pietre scumpe ce fusese amanetată la el pentru această sumă. În

³⁷ Vezi scrisoarea lui Gheorghe Ștefan c. regele Franției din 1 Ianuarie 1665 în Hurm., *Doc. supl.* I, p. 249, și corespondența între rege și ambasadorul său din Constantinopol de la Hays și anume depeșele din 15 Ianuarie, 9 Iunie și 28 Iulie, *Ibidem* p. 250—254.

chitanța pe care o dă electorului pentru cruce, Ștefan spune că procentele i-au fost iertate.

Bietul pribeag însă se vede că cheltui în curând și banii dobândiți pe diamantul său favorit. Il videm cât va timp după aceea în Februarie 1667, cerând dela principele elector să-i cedeze două domenii Hartzig și Satzig, unde „am putea să ducem ceva mai liniștit năcăjita și mizera noastră viață, căci apropiindu-se timpul sămănăturilor de primăvară, am putea să ne apucăm și noi de ceva”. Sărmanul domn; se gândea la agricultură! Principele însă îi răspunde în o scrisoare, în care se vede tonul cel năcăjit, că „nu ar mai avea de gând să dea în arendă domeniile sale”. ca și când Gheorghe Ștefan le-ar fi cerut ca arendaș!

În sfârșit în 21 Ianuarie 1668, găsim cea de pe urmă scrisoare a acestui om a cărui chinuri fac să se ierte greșalele ambițiosului, și care cu o durere sfâșietoare scrie către elector cuvintele pe care cu conștiința deplină știa că sunt cele de pe urmă: „Fiind că starea sănătăței mele din ce în ce merge spre mai rău, încât se pare că nu mai sunt departe de oara fatală ce ne așteaptă pe toți, m'am hotărât să împlinesc prin această scrisoare cea din urmă datorie de mulțămîntă pentru grația și mărînimia cu care sîninătatea voastră m'ați primit și m'ați fericit în exilul meu, rugînd din suflet cu plecată rugăciune pe Dumnezeu ca să vă răsplătiască cu mâna largă pentru bunătatea ce ați arătat-o către mine. De altmîntrele, fiind că starea mea atât este de îpuținată încât nu-mi ajunge nici spre întîmpinarea cheltueleură trebuitare pentru doctorii ce mă îngrijesc, nevoia fatală care nu cunoaște nici o lege, mă împinge să recurg la sîninătatea voastră și vă rog ca să bine-voiți a mă ajuta cu ceva în pericolul în care mă aflu și a mă scapa din gura morții. Iar dacă ar fi să mă despart de această lume, cu umilință vă rog acum pe patul morței, ca să bine voiți a da protecțiunea voastră soției mele, acordîndu-i voia liberă de a se întoarce în patrie prin Staturile voastre și arătînd către ea grația și ospitalitatea pe care ați avut-o către mine”. Se vede că Gheorghe Ștefan nu a mai avut când dobîndi respunsul electorului la această scrisoare, de oare ce la 1 Fevruaire 1669, Ștefania Mihailova înștiințată pe elector că „soțul ei” a murit. Ea dobîndește învoire de a duce corpul lui Ștefan în Moldova, căpătînd pretutîndene în Statele electorului mijloace de transport, adăpost și hrană gratuită. Este probabil că va fi adus corpul lui Ștefan în Moldova și-l va fi înmormîntat în mănăstirea Cașinului cea zidită de el, de și nici o piatră nu amîntește mormîntul lui.

Astfel se stîNSE în amara viață a surgunului acest domn pe care Miron Costin îl caracterizază în stilul său cel scurt și nervos ca „om deplin, cap întreg, hire adîncă, cît poți zice că

nasc și în Moldova oameni”³⁸. El este împreună cu Vasile Vodă exemplul cel mai viu al caracterului obșteșc al oamenilor aceluși timp și care este neastâmpărul. Pentru ambiția de a domni erau în stare să sacrifice totul, și înainte de toate chiar țara pe care erau chemați a o stăpâni. Pe atunci predomină principiul că țările și popoarele sunt făcute pentru domni, iar nu domni pentru țări și popoare.

Asupra stărei interne a Moldovei sub Gheorghe Ștefan știm atâta-că el ținea mai mulți lefegii în soldă, pentru care scrie Miron Costin că „eră aice în țară mai greu de dări pentru mulțimea lefegiilor ce ținea Ștefan Vodă pre pilda lui Matei Vodă, din care nu fu mult până făcură o zarvă mare aice în Iași, între sine slujitorii”³⁹. Oastea de lefegii care părea o mulțime lui Miron Costin, nu se urca însă decât la vr’o 3000 de oameni și anume: 1000 de seimeni, din acei ce fusese în slujbă la Vasile Vodă, 200 de Leși călări sub căpitanul Vorichovsky, Moldoveni și Leși amestecați, vr’o 300 sub Rușici căpitanul; 400 de lefegii de țară sub căpitanul Grumezea și alte mici corpuri deosebite de Cazaci, Unguri, Sârbi și un corp ales de militari Nemți, care formau garda personală a prințelului. Ei păziau palatul în timp de noapte. Așa când vine ambasadorul regelui Svediei Welling la Gheorghe Ștefan împreună cu misionarul Hildebrand, acesta se miră când apropiindu-se de poarta palatului aude straja întrebând de odată în limba germană: *Ver da! adecă cine*⁴⁰. Acești militari germani, prea iubiți domnului, erau mai bine tratați și plătiți decât restul trupelor, cauză pentru care și ceilalți soldați, auzând despre răscoala trupelor întâmplată în Muntenia pe timpul lui C. Șarban, încearcă și ei o răscoală cu scopul mai ales de a aduce îndepărtarea Nemților, ceea ce însă, după cât se vede, nu le-au izbutit, întru cât găsim tot Nemți în garda prințelului încă în 1656, când vine la Ștefan ambasadorul Welling.

Cu toate grelele dări pe care Ștefan fusese nevoit a le impune țării spre a-și asigura domnia în contra stăruințelor lui Lupu și cu toate luptele date pe pământul ei, care o pustiază, Moldovei îi merse bine în timpul acelei domnii, de oarece „fu mare bișug în grâne, în vin, în stupi și în toată roada”⁴¹. Și într’adevăr rodirea pământului ei, pe atunci încă primitiv și nestors de cultură, eră așa de mănoasă, că de îndată vindeca

³⁸ *Letopiseșele*, I, p. 366. Expunerea rătăcirilor și suferinilor lui Ștefan se întemeiază pe documentele descoperite de Papiu Ilarian în arhivele din Berlin și publicate în *Tesaurul de documente*, III, p. 73—104. Vezi și Papadopol Calimah *Gheorghe Ștefan*, p. 110—113. N. Iorgă, a mai publicat un număr de documente asupra acestei părți private a vieții lui Gh. Ștefan care documente însă numai întăresc și amărâtesc cele date în *ist. Acte și Frag.* I, p. 272—284.

³⁹ *Letopiseșele*, I, p. 327.

⁴⁰ Relația lui Hildebrandt în Papadopol-Calimah, l. c. p. 4.

⁴¹ M. Costin, în *Letopiseșele*, I, p. 336.

toate rănila pe care i le făcea vitrigia timpurilor. Puterea de împotirvire a Țărilor Române contra unor stoarceri atât de dese și de înverșunate pusese adese ori în mirare pe ambasadorii puterilor străine din Constantinopole. Astfel acel german Simon Reniger, se exprimă asupra acestor împrejurări într'un raport al său cu cuvintele următoare : „Dacă iea cine-va în privire stoarcerile cele peste măsură de bani și contribuțiile în natură impuse fie în vite, fie în grâu, lemne și alte produse cu care sunt neconținut cercetate Valahia și Moldova atunci nu poți să ți reții mirarea asupra bogatelor izvoare și a nesecatei rodiri a unor țări care imediat după atâtea năcazuri și cumplite năvăliri, sunt încă în stare a suporta asemenea povere”⁴².

2. DELA GHEORGHE GHICA LA A DOUA DOMNIE A LUI GHEORGHE DUCA

Gheorghe Ghica, 1658 — 1659. — Am văzut că Gheorghe Ghica pe care l'am aflat domnind și în Muntenia, eră de originea lui din părțile grecești, „purtând neguțitorie prin Iași, în timpul lui Vasile Lupu, și fiind de un neam cu dânsul, Arbănaș, l'au tras Vasile Vodă la curte și de odată la boierie mai de jos, apoi la vornicia cea mare, ajungând mai târziu capuchihae, din care dregătorie trec la domnie”⁴³. El fusese lăsat în postul de agent al Moldovei la Constantinopole și de către Gheorghe Ștefan, care'l găsisse bun de această slujbă, și mai ales nu credea că „unul ca dânsul să poată ieși la domnie”. Pentru a'l face vrednic de înaltul post ce i'l încredință, Gheorghe Ștefan înalță familia lui Ghica, dând fiului său de soție pe o fată a Sturzei vornicului, nepoata domnului⁴⁴.

Și cu toate aceste de îndată ce se duse la Constantinopole, Ghica începu a intriga contra binefăcătorului său, după sistemul timpurilor de atunci care nu mai știeau ce vra se zică recunoștință, și dobândi domnia dela Poartă, la mazilirea lui Ștefan. Se zice că vizirul nemulțămît cu purtarea lui Ștefan care refuzase de a veni la Constantinopole, ar fi spus față cu Ghica „De nu va veni Ștefan la Poartă, într'un ceas voi pune în locul lui pe acesta, arătând pe Ghica vornicul. Iar Ghica cum auzi acest cuvânt din gura vizirului și alergă de-i sărută poala cafetanului”⁴⁵. Și într'adevăr că aveă pentru ce : „unul ca dânsul” să ajungă domn!

Ghica însă aveă de combătut un rival primejdios prin reputația și stăruințele sale, anume pe Vasile Lupu, care din

⁴² S. Reniger către împ. 16 Iunie 1659, Hurm. *Frag.*, III, p. 247.

⁴³ Miron Costin, în *Letopisește*, I, p. 336.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 337.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 335.

închisoarea celor șapte turnuri în care stătea, nu înceta de a pândi fie ce împrejurare care să-i procure îndărăt domnia pierdută. Cum aude despre vacanța ce trebuia să se facă în scaunul țării sale, pune în lucrare pungile sale de bani și în mișcare pe toți sprijinitorii săi, spre a dobândi iarăși tronul de altă dată. „Cu toate că marele vizir se pleca până la un punct cătră el, ceilalți miniștri ai Porței se opun reîntegrării sale, pentru că în timpul domniei lui se purtase într'un chip neînțelept, neconținut în luptă când cu Cazacii, când cu alți vecini, și astfel turburase neîncetat dorita liniște. S'ar părea deci că soarta lui ca și aceea a lui Moise Sekely, ar fi fost de a sta vecinic în prisoare.”⁴⁶

Atari împrejurări îngreuiind periculoasa concurență a lui Vasile Lupu, pe de altă parte Poarta având numai decât interes de a numi domni noi în țările române, care să se opună planurilor lui Racoți, Ghica va fi dobândit tronul Moldovei chiar cu mai puțină cheltuială de cum se făcea obicuințat⁴⁷.

Introducerea lui în țară fu mai ușoară decât ceea a tovarășului său Mihnea în Muntenia. Mai întâi Tătarii care a lungase pe Ștefan erau încă în Moldova, prădând și arzând țara într'un mod cumplit, încât poporul și boeirii băjăniți la munți sau fugiți în alte țări nu se puteau opune. Moldovenii lăsară pe Ștefan să iasă din țară cătră Transilvania cu toată casa și averea lui, și primiră pe Ghica fără împotrivire, făcându-i onorurile cuvenite, și mulțămiră din inimă lui Dumnezeu, că nu dobândise iar de principe pe uriciosul Lupu⁴⁸.

Destituirea lui Ștefan fusese pronunțată în ziua de 13 Mart, și în 18 Ghica sâruta mâna sultanului, lua apoi steag de domnie și pleca cu un ciauș și 250 de oameni cătră Moldova, unde Tătarii erau să-i ajute la caz de împotrivire. Ghica Vodă intră în Iași, mai înainte de Paști cu o săptămână, în Aprile 1658⁴⁹ de abia însă se așăzase și iată că-i vine veste de întoarcerea lui Gheorghe Ștefan din Ardeal, care înainta spre Iași. Ghica chiamă îndată pe Tătari în ajutor și esă înaintea protivnicului său la Strunga, lângă Târgul Frumos, unde Ștefan fiind bătut într'o mică încăerare, pleacă iarăși peste munți, de unde apoi nu se mai întoarce. Oștirea lui Ștefan se închină atunci lui Ghica Vodă. Aceasta însă pentru a se plăti de Tătari, o dă întreagă în robia lor, „care faptă necreștinească mult au stătut fiul său Gligorașcu Voevod să nu se facă, ca niște oameni închinați fără

⁴⁶ Reniger, cătră imp. 3 Febr. 1658, Hurm. *Frag.* III, p. 239.

⁴⁷ Nici un izvor nu ne arată cât l'a costat pe Ghica domnia.

⁴⁸ Reniger cătră imp. 8 și 22 Aprile 1658, Hurm. *Frag.* III, p. 243. Comp. alt raport din 28 Martie 1658. *Ibidem*, p. 239.

⁴⁹ Data suirei lui Ghica în scaun Martie 1658, vezi în Șincai II, p. 72, care aduce pentru aceasta pe contimpuranul Frank. Miron Costin, *Lelepisele*, I, p. 337, spune că „au intrat în Iași, în 1658, înainte de Paști cu o săptămână”.

rășboiu și creștini, ci n'au avut ce face. Și dacă au venit în Iași, Ghica Vodă au mai omorât pre niște vornici ai lui Ștefan Vodă, fără de nici o vină, numai căci i-au fost slugi”⁵⁰.

După ce sultanul „tăiase aripile” lui Racoți, prin destituirea tovarășilor săi de răscoală din țările române, el ordonă trupelor turcești și tătarăști să pătrundă în Transilvania împreună cu domnitorii nou numiți ai Moldovei și Munteniei. Tătarii, Cazacii, nu mai puțin însă Moldovenii și Muntenii pradă cumplit Ardealul. „Casă și curte, ogor și câmpii, sat și oraș, totul izbucni în flacări; și mai mulți locuitori, până și copiii cei mici periră prin sabie; peste 60.000 de oameni fură luați de Tătari în robie, Capitala Alba Iulia deveni pradă flacărilor și hanul tătarăsc, de față la pojar, nu plecă din loc până nu văzu întregul oraș prefăcut în ruine. Sălbaticii Tătari spărsese chiar și mormintele, aruncând afară din ele cadavrele în putrejune și căutând pretutindene după comori”⁵¹.

Puțin însă după expediția din Ardeal care ie sfârșit la Decembrie 1658, Mihnea Vodă se hainește despre împărăție și unindu-se cu Racoți, Gheorge Ștefan și Constantin Șarban acest din urmă vine asupra lui Ghica din Moldova, intrând în țară cu 3.000 de oameni. Ghica vra să i se împotrivească eșindu-i cu oastea înainte la orașelul Tușora. Cum ajunge însă acolo „oastea de pre sub steaguri au umplut târgul prin pivnițe slohode cu vinuri, prin case, prin poduri, morți beți pe uliți; prin toate pivnițele, îi băteau căpitanii să-și meargă la steaguri, ci care bat ascultă de treabă ca aceea”⁵². Eată ce privilește ne înfătoșază armata acelor timpuri! Ghica este bătut lângă râul Jijia, și de îndată mai toată țara se întoarce către învingător, care intră în Iași, pe când Ghica fuge spre Bugeag, așteptând pe hanul Tătarilor la Suțeni lângă Tighinea. Acesta primise ordin dela Turci, a introduce pe Ghica în scaunul Munteniei, și alungând pe Șarban din Moldova, să pună în locul lui pe Ștefan fiul lui Vasile Lupu. Constantin Șarban se întărește în mănăstirea Galata de lângă Iași. El este însă scos cu puterea de aice de Tătari, și scapă înapoi în Transilvania.

În mai multe rânduri am avut prilejul până aice a întâlni de aceste întreprinderi făcute fără nici un sorț de izbândă, de претенdenți ce dau navală în țară asupra rivalului nepregătit, carele o rupe de fugă. Îndată însă ce el se întoarce cu puteri mai însemnate aduse dela Turci sau dela Tătari, efemerul învingător o rupe și el tot așa de iute la fugă înapoi. Cu toate că prea bine știeau că nu se vor putea mântine în scaun, totuși îi vedem în totdeauna întreprinzând asemenea iznoave. Cum

⁵⁰ Ibidem, *Letopiseșe*, I, p. 339; ed. Ureche, I, p. 653.

⁵¹ Reniger către împ, 21 Oct. 1658. Hurm. *Frag.* III, p. 245.

⁵² Miron Costin în *Letopiseșe*, I, p. 343.

să se explice aceste apucături ce par atât de neraționale? Tot din nestatornicia Turcilor. Ori care pretendent spera să poată prin bani și făgăduinți îmbuna pe stăpânii țărilor române, și din moment ce o asemenea perspectivă era cu puțință, înțelegem prea ușor cum de cu toții își încercau norocul. Așa și Constantin Șarban după ce intră în Iași, trimite îndată la sultanul, făgăduind mari sumi de bani dacă i se va da domnia. Înainte însă de a sosi chiar solia lui în Constantinopole, este seos de Tătari din mânăstirea Galata.

Se înțelege dela sine ce înspăimântătoare nestabilitate se aducea prin o asemenea stare de lucruri în viața țărilor române. Chiar domniile acele scurte, ce s'întâlnesc în imensa lor majoritate, sunt și ele întrerupte adese ori prin năvăliri de pretendenți sau revoluțiuni, încât toți domnii stau mai mult pe goană decât pe domnie.

Ghica era cum am văzut de origine din părțile grecești și ca Grec trecea el în ochii contimpuranilor. O scrisoare a arhiepiscopului de Strigoniou spune că „ambii voevozi Gheorghie Ștefan și Mihnea au fost depuși și scaunul lor îl dădură Turcii pentru ambele provincii unui Grec”⁵³. Această dublă domnie a lui Ghica ținu numai câte-va luni, și mai mult cu numele, căci ambele țări erau în acel timp înecate de Tătari și de Turcii; iar Ghica fu curând înlocuit în Moldova cu Ștefan fiul lui Lupu.

Ștefan al XI-le, 1659 — 1661. — Fiul lui Lupu trecuse prin mai multe valuri înainte de a ajunge la domnia Moldovei. După ce fusese prins în Suceava împreună cu mama lui de către Gheorghie Ștefan, acesta răspândi vestea că ar fi perit împreună cu născătoarea lui, spre a scăpa de pericolul în care era pus, familia Lupului fiind cerută de odată și de Turci și de Tătari. Pe timpul lui Ghica Vodă, mamă și fiu sunt trimiși cu cinste la Constantinopole, unde asistă la toate sbucimările lui Lupu pentru a redobândi domnia, care deși nu izbutește a o lua pentru el, totuși are de efect a o aduce în mâinile fiului său, încât cel puțin atâta mângâiere avu Lupu înainte de a închide ochii, de a-și vedea copilul în scaunul în care stătuse el. Ștefăniță vine în Iași în Noemvrie 1659⁵⁴.

Constantin Șarban, după ce atacă pe Ghica în Muntenia alungându-l până la Giurgiu, este în urmă răspins de aice de Tătari și trece în Ardeal. Întâmplându-se însă tocmai atunci ca Racoți să moară în bătălia dela Sibiu, (22 Mai 1660), Șarban perzând sprijinul său din Transilvania, au eșit din ea „cu 800 de oameni, lefegii tot într'ales, s'au suit cu munții în sus alăturarea aproape de Maramureș, pe la Bistrița, au luat poteca peste

⁵³ Din 23 Martie 1659. Hurm. Doc., V, p. 45.

⁵⁴ Ballarino către dogele, 18 Noemvrie 1659 Hurm. Doc., V, 2, p. 67.

munți pe la Dorna și au eșit pe la Câmpulung, mai sus de Suceava, au lovit pe la Hotin și au trecut peste Nistru la Cazaci”⁵⁵ De aice Constantin Șarban, adună oaste și trece în Moldova. De îndată Ștefăniță cere ajutor dela Tătari, care vin în curând și lovesc Iași, unde intrase Constantin Șarban, care fu expus aice celui mai mare pericol; anume Tătarii intrară în vorbă cu Cazacii ca să-l dea pe Constantin Șarban din mijlocul lor, și ei se învoise la aceasta. Numai cu mare nevoință izbuteste Șarban a îndepărta primejdia, dând bani oștirea sale. De atunci se astâmpără și Constantin Șarban, și „hălăduind de sub cumpăna cea mare a vieții, n’au mai cercat zarve, ci s’au așăzat în țara Leșască”⁵⁶. Tătarii ieu spre mulțămită din țară robi și vite în mare mulțime; dar de abia părăsise nenorocita Moldovă și iată că sosește Mustafa pașa de Silistra, chip în ajutorul lui Ștefăniță. Fiind însă că venise prea târziu își face de lucru, întrebând cum de năvălise în țară oștile căzăcești și dând vina asupra mai multor boieri îi pune la închisoare, de care aceștia scapă numai dându-i mai multe pungi de bani. Zăbovirea lui în Iași aduce o mare cheltuială și nenumărate silnicii, comise de oștirea lui asupra locuitorilor⁵⁷.

Aceste rezmirițe și lupte neîncetate între partizanii lui Racoți și acei ai Turcilor aduseră asupra țărilor române cele mai mari calamități. Am văzut cum la fie-ce atac al principilor destituiți, cei din scaune chemau în ajutorul lor pe Turci și pe Tătari. Sălbatecele oarde grămădeau asupra țărilor, chip ajutate de ele, cele mai cumplite suferinți. „Peste 50.000 de sărmani locuitori ai Munteniei, și mai mult de 20.000 din Moldova fură luați de Tătari în robie, și atât de pustiată și despoporată apare Muntenia, că nu se mai întâlnește aproape nicăire în ea nici oameni, nici dobitoace”⁵⁸. Ca de obicei o foamete cumplită urmată de o ciumă ucigătoare veniră pe urma unei stări atât de desnădăjduite; oamenii mâncau papură uscată măcinând-o în loc de pâne. Poporul, după cum poreclise pe un alt Ștefan, Lăcustă, pentru multele lăcuste ce izvorise în domnia lui, astfelu dădură acestuia alt Ștefan sau Ștefăniță supranumele de *Papură Vodă*⁵⁹, de unde se formă locuțiunea cunoscută: „*de când Papură-Vodă*”. Chiar un domn în toată firea încă cu greu ar fi putut sta cu izbândă în potriva unor așa greutăți; dar încă Ștefăniță care eră un copil, abia în vrăstă de 16 ani, fără nici

⁵⁵ Miron Costin, în *Letopisește*, I, p. 349; ed. Ureche, I, p. 669.

⁵⁶ Miron Costin, în *Letopisește*, I, p. 352, ed. Ureche, I, p. 673.

⁵⁷ Miron Costin, în *Letopisește*, I, p. 352; ed. Ureche, I, p. 673. Un document german arată în chip concordant: „Nun rückte auch der Pascha von Silistria obgleich zu spät, in die Moldau und vollendete dessen äusserste Verheerung”. *Reiniger cătră imp.* 20 Martie 1661, *Hurm., Frag.* III, p. 256.

⁵⁸ *Reiniger cătră imp.* 16 Ian. 1660, *Hurm. Frag.* III, p. 250.

⁵⁹ Miron Costin, în *Letopisește*, I, p. 350, ed. Ureche, I, p. 670.

o experiență cum îl caracterizază un raport italian. Turcii pretindeau că au dat domnia Moldovei unui ținc, spre a arăta lumii că turburările din Moldova și Muntenia sunt jocuri de copii, nedemne de cugetarea unui împărat otoman. În realitate însă numirea acestui copil la domnia Moldovei în niște vremuri atât de grele pentru împărăția otomană eră datorită tot corupției. Padișahul anume fusese câștigat de Vasile Lupu, cu un dar de 300 de pungi și o mulțime de juvaeruri și de blănuri scumpe. Vizirului însuși îi fu rușine de o asemenea numire. De aceea el îl expedii noaptea cătră scaunul său, fără a face nici una din ceremoniile obicinuite la numirea domnilor⁶⁰. Turcii ajunsesse de pe atunci în stare cea de corupțiune, care cum spune mai târziu Frederic cel Mare, i-ar fi făcut să vândă pe bani tată, mamă și chiar pe marele lor profet. Și apoi să ne mirăm că-i videm astăzi în agonie, după ce steaua lor strălucise altă dată ca nici una în Europa? Ba dacă este de admirat ceva, este puterea lor cea extraordinară de viață, care face ca statul lor să și prelungească subreda lui existență până în zilele noastre, când după constituția lui fundamentală, de mult ar fi trebuit să se fi șters de pe pământ.

Ceea ce întăria însă domnia lui Ștefăniță eră faptul că tatul său îl apăra chiar în Costantinopole, unde eră el acum capuchihaia fiului său, poate singurul exemplu în Istoria Românilor al unui agent la Poartă sincer și devotat domnului căruia slujia. Pe cât însă Lupu sprijinea pe fiul lui la Turci pe atâta acesta îi înlesnia mijloacele de a duce la Constantinopole cea viață strălucită care punea în umbră chiar pe cea a pașalelor turci, și care'l despăgubia pentru lipsa domniei⁶¹.

Ștefăniță însă nu domnește mult timp în Moldova, cu toate că nu mazilirea, ci moartea îi răpește domnia. Plecând el anume spre Nipru, pentru a fi spre ajutor pașei de Silistra și hanului tătăresc la lucrarea unor cetăți, pe care Turcii le ridicau spre a împedeca năvălirile pe mare ale Cazacilor, el căzu bolnav de lungoare. „Îndată au priceput doftorul că trebuie să-i iee sânge; ci n'au ascultat, și adăogându-se boala și ales toamna fiind, așa de greu l'au cuprins ferbințala, cât până la Tighinea au stătut frănitic adecă buigutor din fire. Cu chipul ciumei eră boala, că i-au eșit o holfă la mână, ci nu eră ciună ci dreaptă lungoare, căreia boale îi zic doctorii *maligna*, și cât au trecut Nistru la Tighinea, a treia zi au stătut mort”⁶². Un document venețian din 10 Noemvrie 1660 confirmă că moartea lui Ștefăniță s'a întâmplat într'adevăr, cum spune și cronicarul în toamna acestui an. El spune: „A murit tânărul principe al

⁶⁰ Ballarino cătră dogele 18 Noemvrie 1659, Hurm. *Doc.* V, 2, p. 67.

⁶¹ Rapoarte venețiane din 8 Ian. 1659 și 3 Ian. 1660, *ibidem*, p. 28 și 69, Mai sus, p. 61.

⁶² Miron Costin în *Lelopisefe* I, p. 354; ed. Ureche, I, p. 677.

Moldovei, fiul lui Lupu, cu care moartea s'a stâns cu totul o casă ce cu puțin mai înainte eră plină de aur, de sprijin și de autoritate. Încă nu s'au ales urmașul său. Mulți sunt concurenții care oferă groase contribuțiuni ⁶³.

Eustratiu Dabija, 1661—1666. Concurența bogată pentru domnia Moldovei nu eră nimic înaintea pericolului mult mai

Istratie Dabija

mare ce aștepta pe țările române, anume proiectata prefacere a lor în pašalâcuri turcești de către marele vizir Kiupruliul.

⁶³ Hurm. Doc. V, 2, p. 89.

Am văzut mai sus, la istoria Munteniei, motivele care siliră însuș pe Turci a se lepăda de acest gând, pe care 'l desmierdase ei de mai multe ori în lungul șir de nenorociri care alcătuesc istoria țărilor române ⁶⁴.

Dacă însă scopul Turcilor nu fu pus în lucrare asupra țărilor române, el nu încetă a avea o mare înrăuire asupra împrejurărilor acestor timpuri. Anume după moartea lui Racoți la Cluj, întâmplată în 1660, Poarta căutase să împună ca domn peste Transilvania mai întâi pe Barcsai, apoi pe Apafi, pe când partida națională reprezentată prin dietă sprijinea candidatura lui Kemeny Ianoș. Împăratul favoriza bine întâles pe acest din urmă, și mai punând el încă mâna pe două cetăți cedate lui de Racoți prin un tratat încheiet cu el, aceste împrejurări aprind pe Turci la un războiu. Împăratul ar fi putut să 'l înlătore, dacă ar fi renunțat la cele două cetăți și la sprijinirea lui Kemeny. Curtea de Viena însă se înspăimântase peste măsură de intenția Turcilor, de a preface Transilvania, Valachia și Moldova în pašalicuri, „prin care s'ar răpi neapărat aceste provincii din sinul creștinătății” ⁶⁵, și de aceea preferase a primi războiul. Kemeny știind pe Gheorghe Ghica bine văzut la Poartă, îi înaintează o scrisoare de trimis vizirului, în care după ce stăruiește a obține întărirea și îpuținarea tributului, făgăduind din partea lui credința cea mai deplină, adaugă că el nu ar fi o femeie, și nu ar putea îngădui să fie alungat așa fără nici un motiv, cu atâta mai puțin cu cât ar fi proteguit el și cu partida lui de împăratul. Nu credem că Ghica să fi îndrăznit a prezenta Porței niște stăruinți astfel formulate. Din potrivă aflăm pe Ghica îngrijind de interesele Porței: anume împăratul comunicând planul unei alianțe universale în contra Turcilor mai multor curți europene, și adăogând la această indemnare și o listă despre puterile și banii trebuitori pentru asemenea întreprindere, Ghica își procură o asemenea listă din Transilvania și o trimite sultanului, prin care nu puțin se spori aprinderea Turcilor pentru războiu ⁶⁶.

Puține zile după moartea lui Ștefăniță întâmplată, în Noemvrie 1661, găsim pe mai mulți boieri moldoveni stăruind la Poartă pentru numirea unuia din ei, a lui Eustratiu Dabija, ca domn. Sultanul care nu avea timpul a se gândi mult la această numire, de oarece tocmai pe atunci se declarase războiul unguresc, rânduește la domnie pe candidatul boierilor, care este însă obligat a da înainte de plecare mai bine de 200,000 de lei

⁶⁴ Mai sus, p. 167.

⁶⁵ Instrucțiunile împ. Leopold către comitele Petru Strozzi, ambasador austriac în Franța, asupra participării Angliei la războiul turcesc cel nou izbucnit; 21 Noemvrie 1663. Hurm. *Frag.* III, p. 260. Războiul izbucnise în 1661. Zinkeisen *Gesch des osm Reiches*, V, p. 896.

⁶⁶ Reniger către împ. 5 și 7 Mai, 17 și 22 Iunie 1661. Hurm. *Frag.* III, p. 257.

înălților dregători ai Porței, pe care bani de sigur, neavându-i la el, este nevoit să-i împrumute⁶⁷.

Cum ajunge în țară primește ordin de a trece în Transilvania contra lui Kemeny Ianoș. El însă nu merge singur, ci trimite în acest rând numai oști. Expediția esă fără nici un rezultat și reîncepe în 1663, când ambii voievozi primesc ordin de a pune pe picior 20,000 de oameni. Mai sunt poruncite țările să dea, Muntenia 18,000 iar Moldova 15,000 de oi și câte-va sute de cai de călărie care trebuiau duși la Belgrad în Ardeal.

Armata română merge sub ambii ei domni, Grigore Ghica și Eustratiu Dabija, în Ungaria, unde însă la Leva Turci sufăr o deplină înfrângere, rupând-o de fugă cu oștile ajutatoare. Husein-pașa cel bătut cheamă atunci în lagărul său pe domnii români, probabil spre a le stoarce bani, prin amenințarea de a-i denunța Porței, că lupta ar fi fost perdită din pricina lor. Grigore Ghica fuge, cum am văzut în Polonia și apoi la Viena, iar Eustratiu Dabija supunându-se, este chiar mulțămît de pașa și îmbrăcat cu caftan⁶⁸. Și Turcul aveă dreptate să vâre groaza în domnii români, căci vecinica lor tendință de a ținea chiar cu pericolul vieții lor mai curând cu creștinii de cât cu Turcii, se reînnoiește și aici. După ce ei corespund în mai multe rânduri cu generalii Nemți, arătând că nu ar fi de loc dispuși a se lupta în contra creștinilor, îndrăznesc chiar a trimite din lagărul turcesc mai mulți boieri la baronul Puchhaim. Numele acestor soli este nostim schimonosit de Nemți, pe a căroră limbă nu vroiau de loc să se lipească. Așa ne spune raportul german că domnii români trimesese pe *Dregisk Gatackosky* (Drăghici Cantacuzino), pe *spatarul Stuoska* (Stoica), pe *Shorban Chakachosci* (Șarban Cantacuzino) pe *Radul Tretzulesku* (Radu Crețulescu), în lagărul nemțesc, unde se tânguesc că numai siliți ar lua parte la luptă contra împăratului, că inima lor ar fi totdeauna alături cu creștinii, că ar dori din suflet ca isbânda să fie pe partea oștilor împărătești și câte alte vorbe asemenea. Generalul austriac caută să-i întărească în cugetul lor cel bine-voitor pentru Nemți, făgăduindu-le că împăratul va scoate în curând țările române din stăpânirea păgânilor⁶⁹. Bunele plecări ale Româ-

⁶⁷ Reniger către împ. 29 Noemvrie 1661. Hurm. *Frag.* III, p. 258. Dabija ajunge în Iași în Decemvrie. Neculai Costin, *Letopiseșe*, II, p. 1. Vezi și un raport a lui Reniger din 14 Decemvrie 1661. Hurm. *Frag.* III, p. 259.

⁶⁸ Această împrejurare este raportată în chip identic de Neculai Costin în *Letopiseșe*, II, p. 4, și de un raport al lui Reniger, din 14 Decemvrie 1664. Hurm. *Frag.* III, p. 261. Asupra acestei expedițiuni, vezi mai multe rapoarte din anul 1663, în Hurm. V, p. 65—69, și altele foarte numeroase și amănunțite în N. Iorga, *Acte și Frag.* I, p. 252—270. Mai vezi și Idem IX, p. 129 și urm. La ea se rapoartă documentele cele două prin care târgoveții și butnarii din Piatra vând două pământuri mănăstirei Bisericanilor pentru nevoia ce le venise asupra lor de a face oameni de oaste. Vezi vol. VI, p. 112.

⁶⁹ Raportul colonelului Coob. din 14 Iulie 1663, și acel al baronului de Guehhaim, din 11 Oct. 1663, în Hurm. *Doc.* V, p. 69, 71.

nilor pentru Nemți contribuiri mult la izbânda acestora asupra Turcilor, reputată la Leva.

Este curios că potriveala cronicarilor noștri în povestirea celor mai multor împrejurări, cu rapoartele ambasadorilor din Constantinopole, nu se lovește cu ele în privirea sfârșitului domniei lui Dabija Vodă. Raportul lui Simon Reniger din 25 Mai 1666, spune că Dabija ar fi fost destituit din pricina surprinderii de către Turci a unei corespondenți a lui cu hanul tătarăsc, iar cronicarul Neculai Costin arată că a murit în scaun în anul 1666, și că a fost îngropat în mănăstirea Bârnova, cea începută de Barnovski Vodă și sfârșită de Dabija. Constatăm cu mulțămire că din aceste două versiuni contrazicătoare, trebuie menținută cea a cronicarului, întru cât la mănăstirea Bârnova se află și astăzi încă piatra mormântală a lui Dabija Vodă, care arată că dânsul a fost îngropat acolo în ziua de 11 Septemvrie anul 1665⁷⁰. Despre acest domn spune cronicarul că ar fi fost „om de țară bun dar bețiv, bând vinul mai cu plăcere din oală roșie de cât din pahar de cristal, spunând că-i mai dulce vinul din oală; că la beția lui pe mulți îi da la armaș să-i spânzure; iar dacă se trezia nimică nu știa nici mai întreba”. Văzând încujurimea lui asemene nebumii, nu mai asculta de ordinile date de el în timpul ospetilor, ci le trecea cu vederea, știind bine că a doua zi nimică nu va fi. Este curios că un domn care prețuia atât de mult băutura și deci trebuia să admită că și altora putea să le fie de nevoie, să fi introdus el pentru prima oară pogonăritul pe vii; dar el eră din ținutul Putnei, și cunoscând de aice că oamenii săraci au dobândă din vii, se hotărâse să exploateze și acest venit al țarei.

Mai adauge Neculai Costin, că Dabija ar fi făcut bănărie de bani de aramă în Suceava. Se găsece într'adevăr monezi dela el, și anume de aramă, cum le arată cronicarul, cu legenda latină „Johannes Istrati Dabija Voevoda, Solidus ducis Moldaviae, 1666”, și aceste monezi sunt ultimele ce să găsece în Moldova. După Dabija încetează a se mai bate monedă în această țară⁷¹.

Gheorghe Duca, 1665—1667. — Trece numai 5 luni pe scaunul Moldovei. El eră „de neamul lui Grec din Rumelia, și crescut de mic în casa lui Vasile Vodă; apoi pe urma lui Vasile

⁷⁰ Ballarino c. dogele 15 Oct. 1665 arată pe Duca de mort. Hurm. Doc. V, 2, p. 107. Adaogă 6 Dec. 1665 *Ibidem* p. 108: „di far promover al Principato di Moldovia il greco Duca Voivoda”. data de 1666 a lui N. Costin *Letopisele* II, p. 5 este greșită. Comp. V. A. Ureche din istoria secolului XVII în *Revista p. istorie*, VII, 1893, p. 14.

⁷¹ Demetrius Alexander Sturza, *Uebersicht der Munzen und Medalien des Fürstenthumes Romäniens* Wien, 1874, p. 43. Asupra lui Dabija vezi *Letopisele* lui Neculai Costin, II, p. 3—6, și acel al lui Neculcea, II, p. 212—215.

Vodă rămânând el în țară, până ce s'au făcut boier mare, mai pe urmă au și domnit". El își începuse cariera prin a sluji în o prăvălie din Iași⁷². El se însurase cu Nastasia fata Dafinei soției lui Dabija Vodă, avută de ea din întâia ei căsătorie cu Buhuș. Cum moare Dabija Vodă, Dafina pleacă cu ginerele ei în Țarigrad, unde soțul ei avusese pe Cupariul cel bătrân, Grec puternic din Constantinopole, de sprijin la vizirul Ahmet Kupruliul. Mai ie și o scrisoare a lui Toma vornicul Cantacuzino, fratele lui Iordache vistierul⁷³, ambii Greci din Țarigrad boierii în Moldova și rudenii cu Cupăreștii, și prin aceste stăruinți însoțite bine înțales de daruri însămnate, ajunge Gheorghe Duca, fostul băiet de prăvălie, la domnia țării Moldovei. Turcii însă deși cedase stăruinților și mai ales corupțiunii pentru a pune pe Duca în scaun, nu puteau avea mare încredere în el, ca unul ce fusese cerut de boieri. De aceea domnul caută să mai câștige pe lângă prețiosul sprijin al Cupăreștilor, încă și pe acel al unui favorit al sultanului *Culoglu*, căruia îi oferă prin agenții săi dela Poarta 5.000 de lei pe lună ca onorar, cerându-i favoarea de a se putea îndrepta la el în caz de nevoie, căci vizirul și caimacanal ar fi prea lcaomi de bani și din această pricină prea greu de înduplecat. *Culoglu* însă arată aceste lucruri sultanului care cercetează pe caimacamul, spre a ști dacă nu cumva el s'ar folosi singur dela domnul Moldovei, fără a împărți despoierea cu dânsul. Caimacamul spune atunci sultanului, că aceste ar fi numai niște intrigi ale agenților Moldovei, și împăratul ordonă ca ei să fie alungați din Constantinopole, după ce li se va aplica un număr de toiege. Caimacamul care nu vroia să se pună rău cu favoritul *Culoglu*, ordonă la început agenților, numai să părăsască capitala, iertându-le pedeaspa corporală ordonată de sultan. Aceștia în loc de a asculta, rămân pe loc. Caimacamul atunci întinde corzile, prinde pe unul din agenți, pe când cealalt dispăruse, îl pune la opreală și îi aplică o batae simțitoare;

⁷² *Letopiseșele*, II, p. 5 și 216. Engel, *Geschichte der Moldau*, p. 275. Iată ce spune despre originea lui Duca Del Chiaro, care concoardă în toate cu cronicarul, cu deosebire numai că 'l face Albanez, și îl pune să slujască în o prăvălie din Bacurești : p. 129 : „Era costui (Duca) di rito greco di nazone albanesa, nacque in un villagio ditto Policiani. Fu giovine di bellissimo aspetto e che mostrarve di aver multo spirito e abilita, per lo che i suoi parenti stimarono bene di mandarlo in Valachia per quivi fargli imparare qualche mestiera. Pervenne in Bucharest e fu accordato per garzone con un mercante di Abbazio (che in Venezia chiamase panno Salonichio)”. Ath. Comnen Ipsilanti, p. 67 spune : Δούκας ὁ Πόρμελιότης Din această familie se trag Duculeștii din Moldova. Că Duca era grec sau grecizat se vede și de pe modul cum își crescuse copii. Fata lui Biana logofeteasa soția repausatului Neculai Costin (Cronicarul) iscălește grecește : ἑλένη λογοθέτις un act de vânzare din 1722. N. Iorga *Régeste din Arh. Sf. Spiridon Iași, Studii și Doc.*, V, p. 52.

⁷³ Despre acest Iordache vistierul spune Neculeca : „măcar că un Grec om străin, dar era un om bun, se punea tare pentru pământeni”. *Letopiseșele*, II, p. 216.

trimite după aceea pe un agă la principele Moldovei, cu însărcinarea a-i spune să scoată îndată din slujba sa pe agenții disgrățiați, și să nu le mai încredințeze nici o dregătorie, și pe viitor să se lepede de asemenea încercări de corumpere care ar putea să se întoarcă în contra lui, și să-l custe capul ⁷⁴.

Mazilirea lui Duca Vodă proveni dintr'o neînțelegere. Anume Mahomet Gherei hanul tătărăsc umblând să se hainească de cătră împărăție, vizirul Ahmet Kupruliul însărcinase pe Duca Vodă să 'l iscodească spre a află adevăratele sale scopuri. Domnul Moldovei prefăcându-se atunci că și dânsul ar vra să se lepede de protecțiunea turcească, trimite o scrisoare hanului, pentru ca prin răspunsul ce'l va căpăta să dobândească la mână o dovadă pe care să o transmită Porției. Se întâmplă însă de vizirul pleacă tocmai atunci la insula Creta, unde aveau războiul Turcii. În lipsa lui, pașa de Silistra pune mâna pe scrisorile lui Duca cătră hanul, și fiind dușmanul domnului, le trimite sultanului ca dovadă de hainirea lui Duca Vodă, care este mazilit, deși el nu stă disgrățiat de cât puțin timp. Vizirul Ahmet întorcându-se dela Creta, și lămurind sultanului împrejurările, Duca este restituit în scaun. De o cam dată însă până să vină vizirul tronul este dat lui Iliși fiul lui Alexandru Vodă ⁷⁵.

Cu prilejul destituirii lui Duca Vodă, agentul Moldovei care suferise rușinoasa batae cu vergi din partea caimacamului, nu se sparie prin această pedeapsă, ci auzind despre mazilirea domnului, vine la Adrianopole unde sultanul reșidea de cât-va timp, și cearcă cu ajutorul favoritului Culoglu să dobândească domnia Moldovei. Este însă prins de caimacamul care nu putea uita pâra adusă de acest agent în contra lui, pus la închisoare și după aceea osândit la galere ⁷⁶.

Iliși fiul lui Alexandru, 1667—1669. — Dacă cu Duca Vodă videm pe un Grec până la un punct românizat ⁷⁷ ocupând scaunul țarei, cu Iliși lucru se întoarce pe dos, și întâlnim pe un Român grecizat urcând treptele lui. Acest Iliși eră fiul lui Alexandru Iliși, fiu el însuși al lui Ilie, odrasla cea turcită a

⁷⁴ Iohann Baptist Casanova cătră împ. 15 și 21 Noemv. 12 Decemv. 1666. *Hurm. Frag.* III, p. 264.

⁷⁵ Neculai Costin în *Letopiseșe*, II, p. 5. Neculcea, *Ibidem* p. 214. Duca Vodă numise înadins în această scrisoare pe hanul tătărăsc *padîșah*. *Dapontes* în *Erbiceanu, Cron. greci*, p. 12, necunoscând împrejurările, atribuie dărei acestui titlu hanului tătărăsc mazilirea lui Duca.

⁷⁶ Casanova c. împ. 15 Aprilie 1667, *Hurm. Frag.* III, p. 266.

⁷⁷ Zicem până la un punct românizat fiind venit în Moldova de mic. Duca Vodă însă nu-și uitase obârșia. Neculcea, *Letopiseșe*, II, p. 234 spune despre el: „Vrut-au atunei Constantin Brâncoveanu nepotul lui Șarban-Vodă ca să prinză pe toți neprietenii lui Șarban-Vodă; dar pe *Cupărești fiind Greci* nu i-au putut lua de la inima lui Duca Vodă. Vom vedea mai jos cum Duca proteguia literatura grecească. Vezi sub Cap. IV, 2, No. 4.

lui Petru Rareș⁷⁸, și fiind cu totul grecizat prin creșterea lui între Grecii Orientului dăduse și fiului său Iliși aceeași educație. Acest nou domn al Moldovei, trăit fiind și el între Grecii Tari-gradului, nu știea limba țării și grăia cu talmaciu la divan⁷⁹.

Incurcăturile provenite din pricina Cazacilor și a Tătarilor amenințau iarăși să aducă un războiu între Turci și Poloni. În 1660 o cumplită năvălire tatară devastase Rusia ucigând peste 100.000 de oameni, și luând în robie aproape 50.000. În 1667 acest popor prădător încurge în Polonia, și domnul Moldovei ne putându-se opune năvălirii lui, este părât la Poartă că le-ar favoriza prădăciunile, ba chiar că Moldovenii ar fi luat parte împreună cu Tătarii la pustiirea Poloniei⁸⁰. Tocmai însă pe atunci Poarta deveni mai puțin ascultătoare decât ori când la niște asemenea tânguiri. Anume hatmanul Cazacilor *Doroșenko* se leapădă de protecția polonă și cere pe acea a Porței, oferind supunerea întregii Ukraine sub stăpânirea ei. Poarta care avea ca maximă politică de a nu refuza nici odată asemenea oferte, primește propunerile lui *Doroșenko*, ceea ce aduce o înșămnată răcire în relațiile Turcilor cu Polonia⁸¹. Totuși dușmăniile nu esă la lumină de cât ceva mai târziu, anume în 1672, după ce Turcii se liniștesc din partea Nemților prin pacea dela Vasvar din 1664 și din partea Veneției prin luarea Candiei la 1669.

Dacă Moldova suferise întru cât-va și prin războiul Turcilor cu Nemții, mai ales prin ajutorul armat și contribuțiile în natură pe care le am văzut cerute dela ea, cu strămutarea dușmăniilor cătră Polonia dânsa începe în niște suferinți atât de cumplite, în cât ele sunt peste putință de a fi descrise cu adevăratele lor colori, prin acea că deveni teatrul războiului între dușmanii înversunați ce se luptau pe corpul ei.

În zilele lui Iliși se pregătia numai cât această furtună. De aceea cronicarul spune că sub el a fost în Moldova „mare bișug și liniște”⁸². Atâta numai trebui să sufere Moldova, o urcare de tribut, pe care Turcii o cerură tocmai în prevederea complicațiilor viitoare: fulgerul ce scăpărase înaintea desfunderii orcanului. La început Turcii pretindeau pentru Muntenia un adaos de 70.000 și 40.000 pentru Moldova. Ambele țări însă

⁷⁸ Vol. VI, p. 38 și 44.

⁷⁹ Neculai Costin în *Letopisele*, II, p. 6 și Neculcea. *Ibidem*, p. 217. Neculai Costin greșeste însă când dă ca dată a urcării lui Iliși în scaun 20 Iulie 1666, de oare ce tot el ne spune că la 11 Sept. 1666 murise Dabija Vodă și-i urmasa Duca, stând în domnie 5 luni. Dacă ținem samă de întreruperile neapărate până la rânduirea și sosirea domnilor, atunci ajungem pentru urcarea lui Iliși fiul lui Alexandru la 28 Iulie, însă nu 7174, cum însămiă Neculai Costin adică 1666 ci 7175 de la Hr. 1667.

⁸⁰ Regele Ioan Cazimir, cătră sultanul Mohamed, Febr. 1667. Hurm. *Doc.* V, p. 73.

⁸¹ Capitulațiile lui *Doroșenko* din 10 August 1668, *Ibidem*, p. 74.

⁸² Neculai Costin, în *Letopisele*, II, p. 7.

plângându-se prin divanurile lor, arătând sumele împovărate ale datoriilor lor și neputința de a răspunde sporul cerut, Poarta reduce pretențiile sale impunând Valachiei, o creștere numai de 40.000 de lei, iar țării Moldovei 25.000. „O asemenea purtare observă ambasadorul german, este de natură a ruina în totul ambele provincii”⁸³.

Vizirul Ahmet Kupruliul întorcându-se însă din Creta în 1669, după căderea insulei în stăpânirea turcească⁸⁴, și aflând despre nedreapta mazălire a lui Duca Vodă, apucat și de stăruințele lui, îi procură din nou domnia, iar Iliaiși Vodă vine dânsul în capitala Turcilor, unde puțin timp după aceea moare, după cât se bănuște otrăvit din îndemnul lui Duca Vodă, care vroia să scape de un competitor periculos.

3. MOLDOVA ÎN TIMPUL RĂSBOIULUI TURCO-POLON

Gheorghe Duca a doua oară, 1669 — 1672. — Duca cheltuieste foarte mult pentru a redobândi scaunul Moldovei, și venind în țară este nevoit să pună grele dări „pe boieri și pe țară”, spre a se achita de creditorii săi, de care adusesse o mulțime cu el, toți Greci lacomi și nesăturați care se năpustiră asupra Moldovei, ca un nor de lăcuste pe un lan de grâu plin și mănos; căci liniștea relativă de care se bucurase Moldova timp de câți-va ani unită cu câteva bogate recolte culese într’acest răstimp adusesse țara la o stare îndestul de înfloritoare, care a fost notată de cronicar la domnia lui Iliaiși Alexandru, și care este repetată la domnia lui Duca Vodă, unde spune că „eră țara plină de oameni și cu hrană și eu agonisită bună”⁸⁵. dar precum e destul să treacă peste o grădiniță o singură zi de cumplită furtună, spre a o preface într’un pustiu, astfel fu de ajuns ca Duca numai să se urce pe tronul Moldovei, spre a face să dispară toată a ei înflorire, și țara să se afunde într’o adâncă mizerie. Petru Parcevici episcopul Marcianopolei trimis de papă în Moldova, spre a ridica din decăderea în care se afla episcopatul Bacăului, spune despre starea Moldovei în timpul domniei lui Duca, că „provincia întristată sub domnia acestui principe este mai de tot desgolită de locuitori care fug din țară și se trag în Turcia, Rusia, Transilvania, Valahia, se suie pe munții cei mai înalți și se ascund ca fiarele sălbătice în cele mai dese păduri”. Aiurea Parcevici adaogă: „am dat signoriei Voastre de mai multe ori știința asupra apăsărei tiranice și nespusei sărăcii a sârmanilor locuitori ai acestei suferinde țări. Afară de jafurile neconținute, se mai adaogă încă

⁸³ Casanova către împ. 12 Aprilie 1666 Harm. *Frag.* III, p. 271—272.

⁸⁴ Zinkeisen, IV, p. 994.

⁸⁵ Ioan Neculcea în *Letopisește*, II, p. 218.

teama războiului și a devastării Tatarilor”⁸⁶. Intr’un al 3-lea raport tot acest episcop spune că „preoții ortodoxi s’ar risipi toate părțile din pricina stoarcerilor nesuferite cărora sunt expuși”⁸⁷.

Jafurile lui Duca erau cu atâta mai simțite cu cât țara eră mai cuprinsă la venirea lui. Dela o vreme poporul se hotărî a nu mai fugi înaintea jafului, ci a opune puterea silnicei și a porni în contra domnului o cumplită răscoală. Cronicarul ne spune că „în anul 1672 ridicatu-s’au Hânceștii cu toți Orheeni și Lăpușnenii cu oaste asupra lui Duca, pentru urăciunea Grecilor, că adusese pre mulți cu dânsul din Țarigrad, și mai ales pentru Cupăreștii ce erau în țară. Deci viind Mihalcea Hâncul și cu Durac sărdarul în Iași cu toate oștile, strigau să-i prinză pe Greci și să-i omoare. Fugit’au toată boierimea care în cotro au putut; iar Duca Vodă văzând că s’au ridicat atâta țară asupra lui, au eșit din curtea domnească cu toată casa lui și au purces în jos pe iaz. Hânceștii însă au intrat în curtea domnească și prin casele boierești și neguțitorești prin târg, stricând și jăcuind și prinzând pre Greci; pre câți i-au găsit pre toți i-au omorât”⁸⁸.

Ducă Vodă, fugind în Muntenia, așteptase întâi să se liniștească răscoala și să se împace nemulțamiții. Aceștia însă nu înțălegeau de loc a se lăsa de întreprinderea lor. Răscoala începută în Ianuarie cră încă în picioare după două luni, la sfârșitul lui Februarie. Oștirea lor eră încă în mare număr așazătă în tabără, pe când femeile și copiii lor îi trimisese spre siguranță în Polonia. Duca văzù că fără putere nu va izbuti să-și redobândească tronul și ceru ajutor de la Turci, pentru a reintra în Moldova⁸⁹. Aceștia care tocmai pe atunci declarase războiu Polonilor, aveau interes a înăduși ori ce soi de turburări, care ar fi împedecat mersul armatelor lor. Ei ordonă lui Ali pașa să stâmpere răscoala. Turcul intră în Moldova împreună cu sărdarul lui Duca, Alexandru Buhuș, cu mai multe oarde de Tătari; lovește oastea Hânceștilor la *Iepureni*, o bate și o împrăștie. Pe la începutul lui Aprilie răscoala eră stâmpărată și Duca reintră în scaunul domniei în Iași.

Înăbușirea răscoalei costă pe Moldoveni suferinți mari și grele chinuri. „Multă mulțime au perit de sabie, pre alții i-au robit și mulți au murit de frig, fiind vreme de iarnă și foarte

⁸⁶ Rapoartele lui Parcevici c. nunciul papal din Polonia, 7 Martie și 26 Aprilie, 1671, în Peter Freiherr von Parcewitsch, Erzbischoff von Marcianopol von Pejacevich, p. 272 și 278.

⁸⁷ Alt raport al lui Parcevici din 1670, reproduse de comitele Kemeny în Anton Kurz, *Magazin für Geschichte Siebenbürgens* 1844, II. p. 72.

⁸⁸ Neculcea în *Lelopiseje*, II, p. 218.

⁸⁹ Două scrisori ale lui Casanova către împ. din 24 Ianuarie și 26 Februarie 1672. Hurm. *Frag.* III, p. 280, 282.

geroasă și mare; mulți din prostime, bărbați, femei și copii au perit de frig, fiind bejăniți. Iară Hâncul și Durac și capetele celorlalte au fugit cu toți în țara Căzăcească”⁹⁰.

Urmările acestor măceluri nu erau încă sterse la 6 Iunie 1672, când polonezul *Iazlovicz*, venind în Iași, scrie de acolo ambasadorului francez din Constantinople: „am ajuns aici cu mare greutate și de tot flămând, căci n’am întâlnit pe nimene în cale, ci numai multe corpuri moarte și oameni ciunțiți și aruncați pe drumuri”⁹¹. Tot acela scrie din Iași în Iulie că „răscoala lui Hâncu întâmplată de curând au pricinuit mare vuet și mare spaimă. El au prădat pe toți nobilii și pe toți locuitorii din districtele cele două ale Hotinului și Cernăuțului și au ucis o mulțime de lume”⁹².

Dela această răscoală a Hâncului au rămas zicătoare moldovenească „Vodă da și Hâncu ba!” ceea ce se vede chiar din spusele lui Neculcea că „numele Hânceștilor au rămas întru pomenirea oamenilor de atunci până astăzi”⁹³.

De abia se liniștise țara de răscoala Hânceștilor și războiul între Turci și Poloni se declară, iar sultanul însuși pornește asupra Cămăniței, trecând prin Moldova. Înainte de a pleca el ceruse dela Duca Vodă să-i trimită științi asupra acelei cetăți precum și planul ei, și Duca Vodă trimise pe *Grigore Cornescul* „ce eră foarte meșter de scrisori și de săpături de piatră și de alte lucruri, și au făcut chip cetăței Cămănița de ceară cu toate tocmelele ei din năuntru și din afară și o au trimis la împărăție de o au văzut”⁹⁴. Duca Vodă trebui să îngrijască de pregătirea podurilor peste toate râurile, de conace și de provizii: pâne, orz, lemne, țăruse de corturi, ialovițe, berbeci, unt, miere, pentru strângerea cărora se rânduișe boieri anumiți. Venind sultanul la Iași, domnuleși înaintea lui cu daruri frumoase, cai turcești cu podoabe scumpe și lighean cu ibric de argint. Se întinsese pe ulițe în calea sultanului bucăți de atlas pe care dînsul călca. La o a doua vizită a sultanului în capitala Moldovei, el se sui în Cetățue, privind acea întăritură din toate părțile. El puse pe un hooea să strige chemarea drept credincioșilor din clopotnița dela sf. Neculai, după care Moldovenii fură nevoiți să pecetluiască biserica mai mult timp, până să fie sfințită și curățită de această pângărire⁹⁵.

⁹⁰ Neculai Costin, în *Letopiseșe*, II, p. 8. Cf. Casanova c. împ. 5 Aprilie 1672, *Hurm. Frag.* III, p. 282.

⁹¹ *Hurm. Doc. supl.* I, p. 259.

⁹² *Ibidem*, p. 258.

⁹³ *Letopiseșele*, II, p. 218.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 219.

⁹⁵ *Ibidem* p. 220. Asupra ordinului de aprovizionare a armatei turcești, vezi și un raport a lui Gabriel Lenoris curier împărătesc către împ. 4 Mai 1672. *Hurm. Frag.* III, p. 282.

Cu toate că Moldova avuse în acel an, 1672, o recoltă diu cele mai îmbelșugate, Duca Vodă nu îngriji cum se cuvine de aprovizionarea oștirilor turcești, îndrăznind să se scuzeze, către Turci care doar treceau prin țară și vedeau mănoșia ei, cu lipsă în care ea s'ar afla. Sultanul furios pentru asemenea neadevăr patent, mai ales că Grigore Ghica din Muntenia trimisese 2000 de care de grâu ⁹⁶, mazilește pe Duca și-l pune în fiere, scăpând el de moarte numai prin bogate daruri făcute Turcilor între care padișahului o blană de vulpe de Mosc neagră prea bună și scumpă ⁹⁷. Astfel se sfârși a doua domnie a lui Gheorghe-Duca în Moldova.

Ștefan al XII-le Petriceicu, 1672 — 1674. — Turcii neavând acuma în decursul războiului polon timp a specula cu domnia Moldovei, având apoi neapărată nevoie de autoritatea unui domn, spre a scoate dela țară cele de trebuință oștirea lor ordonă boierilor să aleagă dintre ei pe cine vor crede de cuviință. Boierii se unesc și aleg pe Petriceicu chucerul. Neculai Costin spune că gândurile boierilor se oprise întâi asupra lui Ilie Sturza care însă repetă minunea cea făcută de Constantin Cantacuzino în Muntenia, anume de a refuza domnia, după care se sbuciumau atât de tare oamenii de atunci, dovadă că de când în când se ivia și în țările române câte un cap cu minte care avea înțelepciunea a răspinge ceeace alții vânau cu atâta înverșunare, domnia cea atât de primejdios atrăgătoare. Ilie Sturza fiind însă strâns cu mare stăruință de boieri a primi domnia, știu scăpa de atare nevoie, amenințându-i că dacă va lua domnia, pe toți boierii îi va pune sub sabie. Boierii temându-se de gândul lui Sturza, oferă domnia lui Petriceicu, care nu era doar se refuze și el acel dar neașteptat. Destul că se găsise unul ca să o facă; doi ar fi fost prea mult ⁹⁸.

Turcii luară Camenița, ce eră de tot rău apărată în ziua de 27 August 1672 ⁹⁹ și cerură îndată salahori din țările române pentru repararea întăriturilor, și așază în ea un pașă cu o garnizoană. Strălucita lor izbândă le reaminti iarăși gândul cel de atâtea ori apucat și apoi iar lepădat de ei, de a preface Moldova în pašalâc. Dorind însă să cunoască părerile Moldovenilor

⁹⁶ Kintsperg c. împăratul 20 Iulie 1672, Hurm. *Frag.* III, p. 283. Comp. Ath. Com. Ipsilanti (*l. c.* mai sus p. 12 nota 10 bis). p. 43 și câte-va știri din Iazlowietz în Podolia din 11 Fevr. 1672 care spun că Duca Vodă fu luat la Constantinople din cauză că făcu monedă falsă. Hurm. *Doc.*, XVI, p. 9.

⁹⁷ Raportul lui Giacomo Quirini c. dogele, 10 Sept. 1672 Hurm. *Doc.* V, 2, p. 136. Casanova către împ. 8 Sept. 1672. Hurm. *Frag.* III, p. 283. *Lelopisefele*, II, p. 220.

⁹⁸ *Lelopisefele*, II, p. 221—222.

⁹⁹ Un raport al lui de Beaumont din 7 Sept. 1672 vorbește de Camenița ca luată de Turci. Hurm. *Doc.*, XVI, p. 32. Data de 27 Aug. *Ibid.* p. 34.

asupra acestui scop al lor, cerură de la Petriceicu Vodă, ca să le trimită un boier în lagăr dintre cei mai de frunte ai țării. Petriceicu alege spre această misiune pe Miron Costin, „și mergând el la vizirul, pusu-l'au vizirul de au șazut inaintea lui, și i-au zis vizirului să-i spue drept, pare-le lor bine că au luat împărăția Camenița au ba, iar Miron au răspuns, că se teme a spune drept. Vizirul s'au zimbbit a râde și i-au zis să grăiască, să nu se teamă. Atunci Costin zise : Suntem noi Moldovenii bucuroși să se lățască împărăția în toate părțile cât de mult ; iar peste țara noastră nu ne pare bine să se lățască. Atunci vizirul iar au răs și i-au zis : drept ai grăit, și apoi l'au întrebat cum socotește, lăsa-va oaste turcească în Hotin cu Petriceicu Vodă, ca să fie de paza țării și a Cameniței” ? Miron însă încurajat prin nesupărarea vizirului pentru răspunsul său la prima lui întrebare, gândindu-se tot la țara lui, își luă inima a spune Turcilor : „că nu ar fi bine să lese oaste turcească, că ar fi vreme de iarnă, și nu o va putea birui cu fân și grăunțe și alte bucate, că este țara săracă și ar flămânzi oastea ; și a se rășchira prin sate iarăși nu ar fi bine, căci satele sunt rare și ar lovi podgheazuri din țara Leșască, azi într'un sat mâni în altul și până în primăvară ar peri oastea turcească toată, și adauge Miron Costin, iarăși gândindu-se la interesul țării sale, ar strica podgheazurile printre oastea turcească și țara Moldovei. Mai înțelept ar fi ca oastea împărătească să se tragă în jos ; numai să deo voie împărăția să scrie Moldovenii la Leși cu rugăminte și cu înbunături. Fiind tot de o lege, ar crede Leșii și ar lăsa de nu vor face stricăciune Moldovei și ar chivernisi și cetatea cu bucate până în primăvară”.

Pentru a prețui după adevărata sa valoare patrioticul răspuns al lui Costin, trebuie să ne gândim pe de o parte la fenomenala corupție de caracter în care înnota boierimea acestor timpuri, apoi la primejdia cea nesfârșită în care niște asemenea vorbe, dacă ar fi fost interpretate de Turci ca spuse în interesul leșesc, puteau să arunce pe acel ce le rostia. Totuși Miron Costin avu inima a le da ființă, căci știe el doară că rămânerea Turcilor în Camenița și în Hotin eră aproape tot atât ca și prefacerea Moldovei în pašalac turcesc, cu stângerea legei și a neamului moldovenesc.

Cronicarul Neculcea dela care am împrumutat această interesantă convorbire, ne spune că „unii din boieri după ce le au spus Miron sfatul, ziceau că-i mai bine să lese pe Turci să ierneze, că pot altfel să prăde țara Leșii. Iară Miron zicea că nu vor prăda-o ; iar de or și prăda nimica nu va fi, decât să le iee Ienicerii muierile și copiii și să rămână și așazători, să nu se mai ducă”¹⁰⁰.

¹⁰⁰ *Lelopisefele*, p. 221—222.

Turcii luară din convorbirea cu Miron Costin ce le trebuia lor, anume știință că ar fi primejdios, tocmai atunci în timpul unui războiu cu Polonia, a încerca prefacerea Moldovei în pașalâc, întru cât Moldovenii s'ar teme de un asemenea lucru și s'ar putea întâmpla o răscoală care să le compromită interesele¹⁰¹. De altfel în privința garnizoanei de lăsat în cetatea dobândită de ei la marginile Poloniei, este lesne de înțeles că nu urmară sfatul boierului moldovan¹⁰². Ei numiră pe Hussein-pașa de comandant în Camenița cu o garnizoană de 12.000 de oameni, și într'un lagăr întărit de lângă Hotin lăsară un puternic corp de armată de 80.000 de soldați. La 21 Octombrie Mohamed sultanul începe mișcarea lui de învârtajire, și patru săptămâni după aceea intră triumfător în Adrianopole, dând trei zile de pompoase serbări spre prăznuirea strălucitei izbâzi¹⁰³.

Aceste însă nu erau cum zice Neculcea decât „începătura durerei și stricărei țării noastre”¹⁰⁴. Domniile viitoare vor desăvârși-o.

Turcii credeau că au găsit în Petriceicu acel aluat mlădios de care aveau nevoie pentru a supune cu totul Moldova trebuințelor războiului. Și într'adevăr că el și trecea în ochii tuturor drept un om blând și slab¹⁰⁵. La început el se și arătă astfel precum îl judecau Turcii, punând toată îngrijirea la adunarea proviantului trebuitor urdiilor turcești și „domnind țara lui tot de călare” cum zice cronicarul, ca una ce eră mai toată bejănită. Pe de altă parte el înștiința pe Turci despre toate intrigile ce pe atunci turburau Polonia, și anume despre nemulțămirea dietei cu regele de atunci, Mihail Visnovieky și despre silințele lui Sobiesky de a-l răsturna, Turcii îl însărcinase să trimită iscoditori la Varșovia spre a vedea starea lucrurilor mai de aproape¹⁰⁶. În curând însă domnul schimbă gândurile

¹⁰¹ Un raport al lui Kintzberg către împ. datat din Iași unde rezidentul se duse pentru a mijloci pacea între Turci și Poloni, din 8 Noemvrie, 1672 în Hurm. *Frag.* III, p. 284, spune: „Von der Pashhalikisirung der Moldau kam es diesmal ab und zur *Verhüttung eines Aufstandes* stellte der Grossherr den moldauischen Landständen freie Wahl eines neuen Fürsten anheim, welche auf den schwächeren unter ihnen einen Boiaren Stephan Petriceiko insbesondere desswegen fiel weil derselbe im Laufe des diesjährigen Feldzuges dem Sultan treue Dienste widmete”.

¹⁰² Deși Neculcea spune din potrivă că: „au lăsat vizirul după sfatul lui Miron”, *Ibidem*.

¹⁰³ Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches*, V, p. 72. Mai multe scrisori din Polonia relative la treptata înaintare a armatelor turcești în Hurm. *Doc. Supl.* I, p. 259—263.

¹⁰⁴ *Letopiseșele*, II, p. 219.

¹⁰⁵ Așa îl caracterizază și Neculai Costin în *Letopiseșele*, II, p. 9, și rezidentul Klintzberg în raportul seu din Iași citat în nota 17

¹⁰⁶ Rapoartele lui Klintzberg către împ. din Ian. 1673 în Hurm. *Frag.* III, p. 287—288.

sale. Vedeau el bine că dacă Turcii vor urma înainte a ocupa Hotinul, având aici un pașă, atunci „în Moldova n'are ce mai domni domn”¹⁰⁷. Apoi ordinele de aprovizionări plouau pe fie ce zi. Se cerea între altele câtimea de 10.000 de chile de grâu din partea fie-cărei țări și întocmirea cea anevoiasă a podurilor peste Nistru¹⁰⁸.

Pe lângă aceste se mai jăluiesc Moldovenii prin o solie înadins trimisă la Poartă, că comandantul turcesc din Camenița, care trăgea el acuma tributul spre a întreține din el garnizoana din acel oraș, mai pusese mâna pe vama cea mai mănoasă a Moldovei, acea dela Hotin pe Nistru, și apoi năcăjia fără încetare pe locuitori cu nefirșite beilicuri și cărături de tot felul, încât îi silise să-și părăsească locuințele și să se răsipească în alte țări vecine. Față cu desgolirea țării de oameni, așa se plângeau boierii, ar fi peste puțină a se aduna dările trebuitoare pentru plata tributului¹⁰⁹. Cătră aceste încălcări se mai adauge în anul 1673 și o recoltă slabă care amenință țara cu foametea, grăul anului trecut fiind tot luat pentru aprovizionările Cameniței¹¹⁰.

Cătră toate aceste suferinți ale țării care trebuiau să facă tot mai nesuferită domnia Turcilor, se adause o ocară personală adusă de pașa comandant al armatei, domnului Moldovei, anume amenințarea cu bătaia în caz de a nu îndeplini din cuvânt în cuvânt niște ordine. Insulta împinge pe Petriceicu a face pasul hotărîtor și a trece la Poloni.

Domnii țărilor române, Grigore Ghica și Ștefan Petriceicu trimisese în solie la Viena pe *Petru Parcevic*, episcopul de Marcianopole ce fusese prin Moldova. Acesta merge în capitala Austriei în 26 August 1673, spunând împăratului că ambii voievozi ar fi hotărîți a trece la Poloni¹¹¹. Și într'adevăr ei trimit în taină la Leși și-i chiamă să vină asupra Hotinului, făgăduindu-le trecerea la ei în focul bătăliei. Polonii se grăbesc a da urmare chemării, și la începutul lui Noemvrie se pun în mișcare asupra cetății. O ceață groasă care întuneca aerul în ziua de 10 a acelei luni înlesnește trecerea Românilor în partea Leșilor, care de cătră Ștefan Petriceicu se făcu chiar pe față, iar din acea a lui Ghica mai pe ascuns, făcându-se a fi fost prins împreună cu cei 5000 de oameni pe care îi comanda¹¹². Efectul părăsirii lagărului turcesc de cătră Români este dezastros pen-

¹⁰⁷ Neculcea, în *Letopisește*, II, p. 223.

¹⁰⁸ Giacomo Querini cătră dogele 22 Iunie 1673. Hurm. *Doc.* V, 2, p. 139.

¹⁰⁹ Kintzperg cătră împ. 13 Aprilie 1673, Hurm. *Frag.* III, p. 289.

¹¹⁰ Ștefan Petriceicu cătră Poartă Hotin 28 Iunie 1673, *Ibidem*, p. 290.

¹¹¹ Raport din Viena din acea dată Hurm. *Doc.* V, 2, p. 140 Comp. *Analele* lui Vespasian Kochowski ap. Iorga *Studii și doc.* XXI, p. 181—184.

¹¹² Mai sus p. 200. N. Iorga în *Studii și doc.*, IX, p. 141 și urm. dă o foarte amărunită descriere a expedițiilor turcești contra Polonilor.

tru Turci. Ei pierd marea bătălie contra Leșilor sub zidurile Hotinului în 10 Noemvrie 1673.

Mari fură pierderile Turcilor: aproape de 20,000 de oameni acopereau câmpul războiului, sau periră înecați în apele Nistrului. Românii și cu Polonii se încarcară cu o pradă din cele mai bogate. Polonii ocupară îndată Hotinul, și după aceea întinzându-se în Moldova, puseră mâna pe Suceava și pe cetatea Neamțului, luând în stăpânire aproape toată partea de sus a acestei țării. Ei dau lui Petriceicu 10,000 de oameni, pentru a apăra Iașii de un atac al Turcilor. Comunicările cu Camenița fusese întrerupte, și o revoltă a Ienicerilor întâmplată în Constantinopol împedecând trimiterea unor ajutoare la timp, Turcii sunt nevoiți să se retragă peste Dunăre pierzând îmbelșugatele grânare ale Moldovei și Munteniei. Și cu toate aceste Polonii nu se folosiră cum trebuia de izbânda dobândită. Cauza eră că Sobiesky comandantul expediției se pusese cu Turcii în legătură spre a dobândi dela ei ajutor de bani spre a răsturna pe Visnovieky și a pune mâna pe tronul Poloniei. Dacă el nu ceru chiar dela Turci ajutor armat, aceasta o făcu numai fiind că și-ar fi pierdut toată vaza și popolaritatea lui în Polonia. Așa prin vinovata lui neîngrijire, el nu ia Camenița, ba chiar îngăduie pe Turci să aprovizioneze din nou garnizoana cetății, mai lasă să se încunjure și să se asedieze garnizoanele polone care cuprinsese Suceava și Neamțul, încât strălucitul rezultat al luptei dela Hotin este nimic în puține luni după dobândirea lui ¹¹³.

Boierii moldoveni pare că ar fi presimțit neputința Poloniei. Ei refuzase de a se haini alături cu Petriceicu, și cel dintâi care se opuse apucăturii domnului fu Miron Costin. El spuse lui Ștefan verde în față că: „ori să fie voia Măriei tale, ori să nu fie, noi nu vom lăsa casele să le iee Tatarii” ¹¹⁴ și închinandu-se la domn eși din casă urmat de marea mulțime a boierilor țării, care se temeau de răsbunarea turcească și de slabul sprijin al Polonilor. Când sultanul rânduie în domnie pe Dumitrașcu Cantacuzino, aproape toată boierimea trecu în partea lui. Hainirea lui Ștefan Petriceicu și a lui Grigore Ghica avu însă și altă urmare. Domnii români punându-se prin trădarea lor în o grea poziție față cu Turcii, fusese nevoiți a căuta sprijin contra păgânilor și la alți principii creștini, și cel întâi care se înfătoșă în ochii lor fu țarul Rușilor. Pela începutul anului 1674 ei trimit la Moscova pe iermonahul Teodor ca să se închine,

¹¹³ Vezi mai multe rapoarte ale lui Kintzberg cătră împ. dela începutul anului 1674 în Hurm. *Frag*, III, p. 301—308, mai ales unul din 26 Mai, (p. 308) în care spune: „Kurz, Sobieskys, Verrath an Polen und der kristenheit leidet keinen Zweifel mehr”.

¹¹⁴ Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 227.

rugându-se de Maiestatea sa imperială ca „să le dea ajutor spre a-i apăra și scăpa de suferințe”. Țarul Alexie văzând a lor închinare, ordonă trimiterea unor oști, pentru apărarea Moldovei și a Munteniei, și cere dela principii acestor țări ca să trimită spre mai bună asigurare pe cei mai credincioși din cler și boieri care să încheie convenția pe baza căreia trebuia să rămână în supunerea împăratului. Condiția pe care o pune Țarul primirii acestei închinări a *suveranilor* Moldovei și Munteniei, cum îi numește el de mai multe ori în acel proiect de tratat, eră ca ei „să nu să fi supus regelui Poloniei” pentru a îndepărta astfel pricina de neînțelegere cu acea țară vecină, făgăduindu-le că „după săvârșirea jurământului de supunere să-i apere cu oștirile sale de dușmanii sfinteii cruci și să le dea și ajutor bănesc”¹¹⁵.

Acest proiect de tratat este important, nu prin urmările sale imediate, care nu eșiră la nimic, din pricina mazilirei domnilor ce vroiau să-l încheie, dar prin aceea că deschide bateriile politiceii rusești asupra țărilor române. Incercarea fu pusă de mai multe ori în lucrare de Ruși, până ce la sfârșit prinzând și izbutind, avu urmări necalculabile.

Dumitrașcu Cantacuzino, 1674—1675. — Cămărașul Dimitrie Cantacuzino fiul lui Mihail și nepotul cel proteguit de Constantin postelnicul, și care prin o neagră nerecunoștință contribuise la nenorocirea proteguitorului său, după fuga lui Grigore Ghica în 1665, se duce în Constantinopole, unde se însoară și devine curând după aceea capuchihaiia lui Petriceicu al Moldovei în 1673, iar de aice este rânduit în domnia acestei țări¹¹⁶.

Sultanul văzând trădarea lui Petriceicu și trebuind să-l înlocuiască imediat, trimise în domnie pe Dumitrașcu Cantacuzino „ne fiind alții din Greci acolo lângă împărăție, și fiind în cunoștința Turcilor și știind că-i e casa în Țarigrad”¹¹⁷. Neculai Costin, observă ca un lucru cu totul afară din cale, nu numai că domnia nu costa pe cel miluit cu ea nici o cheltueală; dar încă Turcii îi dădură bani de drum. Turcii nu aveau acuma timpul de a specula; războiul polon, pierderea dela Hotin și hainirea lui Petriceicu Vodă îi spăriese peste măsură, și abaterea dela regula obicinuită este deci pe deplin explicată. Despre acest domn spune acelaș cronicar că eră „hireș din Grecii cei de frunte ai Țarigradului și eră destul de cumplit și vrăjmaș”. Trebuind să fie introdus în țară cu puterea, de oare ce Petriceicu

¹¹⁵ Proiect de tratat între Ștefan Petriceicu și Const. Șarban și țarul Alexei Mihailovici 10 Martie 1674 și Mitilineu, *Colecție de tratate*, București, 1874, p. 78

¹¹⁶ *Genealogia Cantacuzinilor*, original, p. 49.

¹¹⁷ Neculai Costin, în *Lelopiseșe*, II, p. 12. Comp. Raportul lui Kintsperg cătră împ. 3 Ian. 1674. Hurm. *Frag.* III, 299: „des seitherigen moldauschen agenten, Dimitraschko”.

tot ținea încă Iașii, el vine sprijinit pe o oaste de Tătari care bate pe Petriceicu la *Movila Răbăiei*, alungându-l din țară, în postul Crăciunului, iar Dumitrașcu Cantacuzino intră în Iași și apucă scaunul.

Noul domn însă se temea de Leși, și exprimându-și teama lui cătră vizirul, acesta porunci să erneze Tătarii în țară, prin care Turcii îndeplineau de odată două scopuri: mai întâi împedecau pe Leși a cuprinde iarăși Moldova, apoi slăbeau țara ca să nu se mai poată haini lesne. Boierii însă înspăimântați de iernatul oardelor tătărăști, propusese vizirului să-i facă zapis la mână că nu vor veni Leșii ca să strice țara, și domnia va trăi în pace la Iași. Se spune însă că Miron Costin, nu primi acest sfat, zicând „că s’au făcut multă vrajbă cu Leșii, și știind și pe Petriceicu Vodă că-i dus cu dânșii, nu se vor putea răbda să nu sloboadă podghiazuri să strice țara și pe urmă a cădea greu pe capetele lor; iar așa de vor ierna Tătarii în țară, mai bine va fi că vor apăra țara și de podghiazuri”. Ne mirăm de aceste păreri a le lui Miron Costin, căci mai întâi l’am văzut mai sus apărând Moldova înaintea lui Husain pașa, și punându-și capul în joc pentru a îndepărta din țară pericolul încuibărei Turcilor în ea, și acuma el să sfătuească a primi să ierneze în Moldova eumpliții Tătari! Apoi ori cât ar fi putut prăda Leșii într’o expediție a lor, nu se putea de loc asămene cu despoierea statornică a țării timp de o iarnă întregă de cătră nemiloasele oarde tătărăști. Să se fi temut oare Miron Costin de reîntoarcerea lui Petriceicu Vodă, pe care-l părăsise când îl văzuse trecând la Leși, sau această știre nu este decât o calomnie pusă în socoteala boierului moldovan, al cărei răsunset poate învolutar se făcu Neculcea, care raportează acest fapt, însă numai cât prin „se zice”¹¹⁸.

Domnul grec ce eră în fruntea țării, fără îndoială că eră să se îngrijască mai mult de interesul lui decât de acel al țării și el deci rosti cuvântul care trebuia să fie hotărâtor, și care aruncă asupra Moldovei una din cele mai cumplite nevoi din multele prin care trecuse nefericita țară. Tătarii fură opriți să petreacă iarna spre a sluji domnului de apărare.

„Deci intrat-au Tătarii în țară ca lupii într’o turmă de oi de s’au așăzat la iernatec prin satele din Prut și până în Nistru și mai sus până la apa Jijiei, nimărui ne fiindu-i milă de săraca țară, ca și când ar fi fost fără domn. Așa era jac înrânsa eum ar fi fost ei săracii pricina răutăței, cum ar fi sfătuit ei săracii ca să vie Leșii cu oaste la Hotin. Cum s’au îndurat a da țara în pradă fără de nici o nevoie, numai pentru frica cea blăstămată de o năvălire leșească! Tătarii sunt lupi apucători,

¹¹⁸ *Letopiseșele* II, p. 228—229. Cf. *Lettre écrites de Varsovie*. 15 Iunie 1674 în N. Iorga, *Acte și Frag.* I, p. 84.

pradă, robesc, bat și căznesc pe creștini, ne având nici o frică de mârzacia lor, și Tătarii nu mănâncă ce mănâncă gospodarii casei, ci tot carne de vacă și de oae, de nu poate să-i biruiască cu hrana pe dânșii și pre caii lor; că un sac de orz dau pe zi unui cal și cât nu poate să mănânce un cal într'o zi îl deșartă din traistă și-l strâng în deosebi; și dacă își sfârșea bietul om orzul din groapă, Tătarul făcea pe om de cumpăra orzul cel strâns de el. Mâncat-au tot și pâne și dobitoc și-au jăcuit tot până la un cap de ață; pre mulți au și robit furiș: femei fete, copii. Rămas-au bieții oameni numai cu sufletele, bătuți și zdruncinați, precum eră mai amar, cum nu se poate serie, nici a se povesti caznele și ucisurile lor. Viind primăvară s'au rădicat Tătarii din țară"¹¹⁹.

Urmările unei asemenea stări de lucruri fu o ciumă cumplită care aduse Moldova până la marginea prăpăstiei. Rezidentul german Khintzperg, care veni în Septemvrie 1674 încă odată prin țară, spune despre Moldova că: „mizeria acestei mari și frumoase regiuni este îngrozitoare, și că cea de pe urmă devastare a ei, mai întâi prin Poloni apoi prin Tătari, a fost atât de neomenoasă, încât aproape $\frac{2}{3}$ din poporația ei perise sau se împrăștiase"¹²⁰.

Tocmai pe atunci însă, puțin timp după suirea lui Ioan Sobiesky în tronul Poloniei, în Fevruarie 1676, se încheiește și pacea între Turci și Poloni la *Suravna* în 27 Octomvrie acelaș an, prin care Turcii păstrează Camenița în Podolia, iar Polonia este scutită de tributul de 220,000 de galbeni pe care-l plătea până atunci Porței.

Asupra țărilor române această împăcare între Turci și Poloni are de o cam dată de efect, că se reîncepe de îndată specularea domniilor lor, care încetase întru cât-va în timpul războiului. Turcii doritori, flămânzi de bani, se grăbesc a primi oferta unui Antonie Ruset, și mazilesc pe Cantacuzino pentru a da celuia domnia.

4. DELA ANTONIE RUSET LA CONSTANTIN CANTEMIR

Antonie Ruset, 1675 — 1678. — Deși un raport al lui Morosini către dogele spune despre Ruset, că ar fi fost un neguțitor din Țarigrad, cronicarii Moldovei Neculai Costin și Ioan Neculcea arată, că el eră boier încă de mai înainte, purtând numele de Kirița Draco Ruset, și că mersese la Constantinopole

¹¹⁹ Neculcea în *Lelopisele*, II, p. 229.

¹²⁰ Kintzperg către împ. Iași 29 Septemvrie 1674 Hurm, *Frag.*, III, p. 311—312. Cf. Kasimir Sira c. episc. de Marsilia 27 Ianuarie 1676 „la ruine que ces pays-là ont souffert. Sourtout le sieu (sic) fait un grand chastiment par la peste” N. Iorga, *Acte și frag.* I, p. 87.

împreună cu Alexandru Costin, la moartea lui Ștefăniță Vodă, spre a pune la cale domnia lui Dabija. Aceste știri contrazicătoare, date de două izvoare tot atât de vrednice de credință, s'ar putea împăca astfel, că Kirița Draco mergând în capitala împărăției cu prilejul arătat, se va fi apucat aice iar de afaceri neguțitorești, cu care probabil că eră deprins înainte de a se strămuta în Moldova așa că rezidentul german a putut să-l iee drept neguțitor, deși el era boier moldovan, și nu numai el, dar și fiul său Alexandru, sulger mare pe timpul lui Petriceicu. Kirița Draco capătă domnia pentru 60 pungi¹²¹. Dumitrașcu Cantacuzino este însă aruncat în închisoare, cerându-i-se pentru eliberare suma înșămnătoare de 150 de pungi. Iși adusese aminte Turcii că la numirea lui în domnie, nu numai că nu-i luase nimic, dar încă îi dăduse și bani de cheltuială¹²².

Gheorghe Duca fiind tot pe atunci rânduit în Muntenia, ambele țări române intrase în stăpânirea unor boieri ce nu erau decât niște Greci, veniți din răsărit în ele și care purtau încă pe deplin străina lor fire¹²³. Antonie Ruset, ajunge în Iași în luna lui Decemvrie 1675, în timp ce trătările de pace cu Polonia lăsau liniște Moldovei. El se apucă de câte-va lucrări de nevoie publică, precum reparaază biserica sf. Neculai de lângă curtea domnească care eră descoperită și clopotnița stricată, face o cișmea în zidul bisericei despre poarta cea mare a curței domnești, aducând apă pe oale de departe; zugrăvește apoi pridvorul și biserica pe din lăuutru, și aduce din țara Leșască mai multe odoare pentru acelaș lăcaș. Mai face și un zid în jurul sf. Neculai, precum și unul împrejurul mânăstirei sf. Sava, și spune cronicarul că „ar fi făcut el multe alte lucruri bune în țară, că eră un domn bun și milostiv și îndurător, numai țara n'au avut noroc să domnească mult”¹²⁴.

De abia se împăcase lucrurile cu Polonia și ele se strică cu Rușii. Relațiile între ei și Poarta otomană se răcise încă din 1667, când se încheiesc între Ruși și Poloni pacea dela Andrusson, de oare ce Turcii nu erau nici odată mulțămiți când vedeau că se împacă puterile nordului. De o cam dată raua plecare a Turcilor pentru Moscoviți se arată în nepoliticoasa lor purtare

¹²¹ *Letopiseșele*, II, p. 3, 15 și 232. Zuano Morosini c. dogele, 20 Noemvrie 1675, *Hurm Doc.*, V, 2, p. 148 : „Udiva intanto il vizir le propositione e le secrete offerte di Antonio Rosetti, Greco negoziante in questa citta, che aspirava al esser nello stesso principato investito e ridotto finalmente il prezzo di cosi nobile preda a 60 borse”.

¹²² Alt raport al lui Morosini, din Martie, 1676, *Ibidem*, p. 149.

¹²³ Așa îl califică și un raport al lui Olivier de Nointel, amb. în Const. c. Forbin Ianson amb. în Varsovia 1 Martie 1676. *Hurm. Doc.*, supl. I, p. 263 : „ce sont des Grecs eslevés par argent qui au bout d'une année ou peu plus tombent du trone dans une prison ou ils rendent gorge au dela de ce qu'ils ont volé”.

¹²⁴ Neculai Costin în *Letopiseșe*, II, p. 16. Comp. Neculcea, *Ibidem*, p. 232.

față cu ambasadorii țarului. Mai mulți din trimișii acestuia către sultanul în afacerile prădăciunilor tătărești sunt foarte rău tratați de Turci, mai ales că ei singuri având o purtare cam mândră în Constantinopole, împingeau pe Turci a-și descărca asupra trimișilor ura și dușmănia de care erau aprinși contra stăpânilor lor. Așa bună oară acel din 1668 refuză a face cunoscut de mai înainte vizirului cuprinsul cererilor sale, nu vra să întrebuițeze la audiență pe talmaciul recomandat lui, nu trimite darurile obicinuite în seraiu, nu salută pe ceilalți viziri afară de caimacanul, intră călare și înarmat în curtea palatului, și în sfârșit nu se închină destul de adânc înaintea sultanului. La această de pe urmă ofensă, Turcii nu se mai pot reține, și-l împing de cap la pământ pentru ca complimentul său să atingă adâncimea cuviincioasă. Indrăznind apoi ambasadorul a spune că prea puternicul său împărat și domn, țarul, trimite sultanului Mehmet prietineasca lui salutare, Turcul izbucnește într'o furie atât de cumplită pentru această de o potrivă punere a ghiaurului cu padișahul,, încât poruncește de îndată a scoate pe ambasador din sală și a i se administra un număr de toiege, ceace caimacanul nu lipsește a îndeplini cu cea de pe urmă asprime. Și apoi să ne mirăm dacă erau bătăuți capuchihaii Românilor! Ambasadorul bătut ne mai îndrăznind a apărea în persoană pentru a îndeplini solia lui, cere prin alte persoane ca sultanul să recunoască stăpânului său titlul de împărat al Moscovei. Bietul ambasador primește ca răspuns că atât el cât și stăpânul său ar fi niște „porci”, cuvântul cel mai greu de insultă la Turcii, care privesc acest animal ca tot ce poate fi mai necurat. Relațiile începute în acest mod, mergând tot înăsprindu-se, războiul eră gata ori când să izbucnească. În 1676, Dorașenko hatmanul Cazacilor, strâns rău de Poloni, și nefiind ajutat la timp de Poartă, se aruncă în brațele Rușilor și le trădă lor cetatea Cehrinul. Turcii scot la moment pe Gheorghe Chmelnisky din închisoarea celor 7 turnuri, unde se afla, îl numesc hatman al Cazacilor și trimițându-l în Ukraina declară tot odată Rusiei războiu în 1677¹²⁵. Antonie Ruset și Duca Vodă al Munteniei sunt îndatorați a merge cu oastea la asediul Cehrinului, pe care în acel an nu izbutesc Turcii a-l lua. Ei repetă expediția în anul următor 1678, când ajung să iee cetatea sub conducerea însuș a marelui vizir Cara-Mustafa.

Cu prilejul trecerei vizirului prin Moldova,¹²⁶ mai mulți

¹²⁵ Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches*, V, p. 82.

¹²⁶ Trecerea vizirului prin Moldova și prin Iași este descrisă cu deamănuntul în *Journal de son Excellence le Palastin de Kulm*. Lucru curios însă acest jurnal spune că la 1677 domnea în Moldova *Duca Vodă*! „Donka présentement Hospodar ou... de la Moldavie” când Neculae Costin pune începutul Domniei lui Duca Vodă în Decembrie (1678 (vezi mai jos, p. 332) N. Iorga, *Acte și Frg.* I, p. 90.

boieri amestecă domnia lui Antonie Vodă, scornind în potriiva lui deosebite pâri. Intre aceștia erau mai ales hatmanul Buhuș și Miron Costin logofătul. Aceste intrigi combinându-se cu acele din Muntenia, cu care Șarban Cantacuzino căuta să răstoarne pe Duca Vodă, aduc mazilirea lui Antonie Ruset, întru cât Turcii prețuiau prea mult pe Duca Vodă, pentru a-l îndepărta cu totul de țările române, și-l strămutară în Moldova, când numiră pe Șarban Cantacuzino domn în Muntenia. Cronicarul adaugă că mazilirea lui Antonie Vodă se făcu și din pricină că Turcii luase obiceiul de a face la trei ani mucaremea, adecă schimbare de domnie. Și cu toate aceste bietul Antonie Ruset cheltuisese la vizirul vre 100 de pungi de bani, și fusese chiar îmbrăcat cu caftan, iar boierii ce-l pârase „au început a-și prinde caii să fugă în cotro vor putea”. Antonie Vodă însă, deși se curățise de pâriile boierilor prin banii vărsați în mâinile vizirului, nu luase nici o măsură pentru a întâmpina și intrigile celelalte ce se urmăreau în Constantinopole, spre a se da domnia Munteniei lui Șarban Canracuzino, când atunci acea a Moldovei trebuia să vină lui Duca. Și așa tocmai în momentul când Antonie Vodă credea că au tocmit trebile, vine dela Constantinopole un agă cu ordinul de mazilire, și îl desbracă de caftanul pe care abia îl pusese în spetele sale, îi pune fiere în mâni și-l duce la Constantinopole, unde este aruncat în închisoare. Duca Vodă însă pârăște pe Antonie la sultanul că ar fi jăfuit țara, introducând el acest obicei de a se pâra pe domnii destituiți, și Antonie este supus la grele munci, bătându-i-se trestii pe sub unghii, spre a-l sili să arate comorile sale; și așa l'au făcut să dee cum spune Neculcea „o mie de pungi”, cifră de sigur exagerată¹²⁷.

În ori ce caz Antonie Vodă fu cu desăvârșire sărăcit de Turci, și plăti scump, prin nenorocirea întregii sale existenți și ruina familiei sale, cinstea cea efemeră de a fi trecut și el pe tronul Moldovei. Dar crede cineva că soarta acestui domn nenorocit învâță minte pe cei ce veniră după el? Ei tot urmară înainte a se întrece în goană după tronurile țărilor române, atât de dulce și de îmbătătoare este puterea de a domni!

Gheorghe Duca a treia oară, 1678 — 1684. — Acest domn urca pentru a patra oară treptele tronurilor române, după ce domnise mai înainte de două ori în Moldova și odată în Muntenia.

¹²⁷ *Letopisefe*, II, p. 234 Comp. Scrisoarea unui anonim, 10 Mai 1679. Hurm. *Frg.* III, p. 320. Ruset fiind în 10 Mai 1679 la Constantinopole, el trebuise să iasă din domnie ceva mai înainte. Scrisoarea reduce suma stoarsă de Turci dela Antonie Vodă la 300 de pungi.

Dacă Turcii îl rânduiră și de astă dată domn în Moldova, acesta o făcură în considerație că Duca Vodă se arătase totdeauna cu mare credință către împărăție, întru cât de câte ori fusese mazilit, primise atare pedeapsă cu supunere, și totdeauna se retrăsese în Turcia, pentru a aștepta dela buna vroință a stăpânilor săi reîntocmirea poziției lui, iar nici odată nu se hainise, căutându-și în alte țări adăpost și ajutor¹²⁸. Cum vine în Iași în ziua de sfântul Neculai, 6 Decemvrie 1678, el își plătește mucaremeaua din banii lui și face mare volnicie țaranilor, iertându-le birul peste iarnă. Pe lângă acest nume buu ce și-l făcea începutului domniei, el pusese să sfârșască de zugrăvit biserica sf. Neculai pe cât rămăsese neistovit dela Antonie Vodă, anume dela ferești în jos¹²⁹. Imprejurarea că Turcii după luarea Cehrinului intrase în tratări de pace cu Rușii, care și conduc la încheierea ei în anul 1681 la *Radzim*, lasă lui Duca Vodă răgazul trebuitor spre a se ocupa de atari lucrări de artă.

Dar nu eră aceasta firea adevărată a lui Duca Vodă, ci el vroise numai să înșăle și să îmblâzască norodul care se afla în mare parte băjănit pentru turburările de mai înainte. Cărând izbucnesc ca un vulcan mistuitor lacomele lui apucături, și pretextând greutățile ce le aveă cu mulțămirea Turcilor, care dela cucerirea Ucrainei își făceau necontentit drumul prin Moldova către acea parte, pune în lucrare asupra țarei un sistem de jaf și de despoiere care chiar în acele timpuri deprinse cu nedreptatea, întipări urme neșterse în amintirea oamenilor. Cronicarii descriu într'un glas desbrăcarea țarei de fostul băiet de prăvălie. El scoase pe țară dări până atunci neuzite și nepomenite, de față câte 6 până la 8 galbeni, impunându-le parte individual pe oamenii mai înstăriți, parte pe sate, care trebuiau să le răspundă după sistemul cislei. Și după ce au rînduit acele hârtii de câte 6 și 8 galbeni, au întreit și împătrit birul, încât acel ce trebuia să plătească 8 galbeni, i se vineă să plătească aproape 50, și dacă nu găsea cu ce plini dela unul lua altuia pentru acele și pre unde eră pustiu faceă pe zlotăși de plăteau din averile lor, ei punea pe boieri dăjdi și împrumuturi peste puterile lor, cât nu se mai puteau plăti, fiind mai ales pe atunci și vitele căzute în preț, nefiind vânzare în ele, vaca un galben și boul doi. Pline erau închisorile de boieri și grosurile de cei săraci, de-i bătea și căznia, cu capetele prin garduri și leșinați de foame și bărbați și femei, de muriau prin grosuri; și pe jupănesele sărace încă le lega la puști și le închidea la sei-

¹²⁸ Neculai Costin, în *Letopisește*, II, p. 21.

¹²⁹ Această împrejurare adevărată rezugrăvirea bisericii sf. Neculai pe din lăuntru în totalitatea ei de Antonie și Duca Vodă, pune în îndoială autenticitatea portretului lui Stefan cel Mare, descoperit de N. Ionescu, după scândurile cafasului la acea biserică. Vezi chestia portretului lui Stefan cel Mare în *Columna lui Traian*, articol de Hasdeu 1882, p. 115.

meni pentru bani, dintre care multe au murit de foame, altele de facere, că erau multe grele, de-și făceau copiii prin grosuri și tot nu le slobozia, până la multe le-au crescut copii până au început a grăi, unii a umbla în picioare. Duca Vodă au scornit pentru întâia oare mortasăpia în țară, adecă darea pe tăierea vitelor și introduse obiceiul cel nou de dădea și boierii cei mari goștina de oi. El eră și domn și vistiernic și neguțitor, și vameș iar doamna lui îl ajuta în despoierea țarei cărciumărind bucatele din casă, pânea și băutura, vânzând contribuțiile în natură pe care domnul le primea dela țară pentru nevoile curței. Mai făceau apoi și boi de negoț, hrănindu-i însă cu fânețele oamenilor”¹³⁰.

O asemenea purtare a domnului provocă în contra lui un complot care sfârși însă cu peirea celor ce-l urzise. Trei boieri anume Gheuca vistiernicul, Gheorghită Bogdan vel jîtnicer și Lupu ce fusese sulger al doile în domnia lui Dumitrașcu Cantacuzino, înțelegându-se însă și cu alții, făcură niște scrisori false cu iscălitura fostului domn Antonie, și le trimisesă la boierii din Lăpușna și din Orhei, spunându-le să se răsoale asupra lui Duca Vodă să-l prindă, știind că tot din aceste părți ale țarei se răsculase și Hânceștii în domnia a doua lui Duca. Unul însă din acești boieri, Lupu sulgerul, voind a-și face din acest complot un titlu cătră Duca Vodă, îi denunță faptul. Duca pune îndată mâna pe ceilalți doi conspiratori îi judecă la divan și le taie capetele lângă cișmeaua curței domnești. O mulțime din boierii ceilalți, care erau mai mult sau mai puțin compromiși în conspirație fug peste hotar, între alții Tudosie Dubău spătarul, Șavel Smuncilă medelnicerul cu fratele său Gheorghită postelnicul, Ilie Moțoc medelnicerul, Ilie Drăguțescu vel armaș, Neculai Murguleț al doile logofăt, Vărlam logofăt cu fratele său Sbierea, Gavril Neniul stolnicul și alții mulți¹³¹.

Duca Vodă avea nevoie de bani mai întâi fiind că măritase pe fata lui cu Ștefan Beizadea fiul Radului Vodă și făcuse cheltueli nebunești pentru a sărbători nunta. „Trimis’au în toată țara de au poftit pe toată boierimea și mazilimea dela mic până la mare și după ce s’au strâns cu toții la Iași, făcutu-le-au oboroc tuturor dela domnie de le da de toate ce le trebuia, de nu cheltuiau nimic nici un ban. Așisderea au adus 8 soli, doi din țara Muntenească și doi din țara Ungurească și doi din țara Leșească și doi din țara Căzăcească cea mare de peste Nipru, și au adus solii multe daruri și frumoase, și s’au veselit două săptămâni cu feluri de feluri de muzici și de jocuri și pehlivani și puști”¹³².

¹³⁰ Neculai Costin, *Letopisește*, II, p. 21 și 26 Ioan Neculcea, *Ibidem*, p. 238.

¹³¹ *Ibidem*, p. 26 și 239.

¹³² *Ibidem* p. 238.

Cu prilejul călătoriei făcute de Duca la Constantinopole spre a scoate învoirea pentru căsătoria fiicei sale, el dobândi o nouă dovadă de încrederea nemăsurată pe care Turcii o aveau în el, anume i se dădu pe lângă domnia Moldovei și cea a noiei agonisite a Porței, țara Căzăcească, Ucraina, luând el de atunci înaintea titlul de „domn al întregii Moldove și întregii Ukraine”. Duca Vodă mai capătă un tuiu, adecă o coadă de cal peste cele două ce le avea pentru Moldova, încât deveni astfel un soiu de pașă cu trei cozi, după vizir cea mai înaltă demnitate militară la Turci. Atât învoirea pentru căsătorie cât și încuviințarea domniei peste Ucraina, costară însă pe Duca bani nenumărați, ceea ce explică în destul jafurile sale neconținut reîmprospătate asupra Moldovei¹³³.

El merse în Ucraina, rândui acolo trebele Cazacilor și le puse ca locoțiitor al său pe un Grec căzăcit, Eni Gradinovicî, și făcu mai multe rânduri de curți, unul la Nemirova, altul la Tikanovka, în fața Sorocei. Ucraina fusese dată lui Duca Vodă fără tribut, cu însărcinarea numai de a îngriji de grabnica reîmpopulare a țării, care fusese aproape deplin pustiiată prin rășboiul cu Polonia și apoi prin acel cu Rușii.

De abia însă Duca Vodă luase în stăpânire noua lui țară și iată că-i vine ordin să plece la Viena împreună cu Șarban Cantacuzino, spre a ajuta Turcilor la încunjurarea acelei cetăți de marele vizir Cara-Mustafa în anul 1683.

Încă din anul 1682 primiseră domnii români ordinul de a sta gata cu trupele lor spre a merge la rășboiu¹³⁴. Un an după aceasta găsim că Turcii fac o mare rechiziție de cai în țările române¹³⁵. În April Duca Vodă esă din Iași lășând de caimacami pe Nicolai Racoviță biv vel logăfăt, pe Toader Palade vel spatar și pe Toader Iordache vel vistiernic. Tot pe atunci și hanul Tătarilor mergând asupra Vienei trece prin Moldova, întrând pela Cahul și lovind asupra Bârladului spre a trece apoi munții pe unde i-a veni mai bine. Sgărcitul Duca Vodă nevroidnd să-și

¹³³ *Vezi Letopiseșele* lui N. Costin, I. Neculcea și N. Mustea Comp. raportul rezidentului Kaunitz c. împăratul din 1681. Hurm. *Frag.* III, p. 325. Asupra cheltueleur făcute de Duca cu vizită lui la Constantinopole ne spune raportul lui Donado c. dogele din 16 Iulie 1681, Hurm. *Doc.*, V, 2, p. 160: „Duca ha terminato ne meno di 10 giorni questo suo affare con il mezzo di moltissimo oro, come vien detto, havendo palesemente dato al primo visir una bellissima fodra di zebolini, 4 cavalli tall'uno di m lle reali con prili migliori qui non facendone le sue provincie che di qualita inferiore, et donato anco da borse di Cehini, se bene pubblicamente si dice che siano corse molte et molte centinara di borse tra il grand Signor, il primo visir et ministri inferiori”. Anexarea Ucrainei adeverită și de scrisoarea lui Al. Balaban din Iași către un nobil polon, din 11 Aug. 1681, *Ibidem*, supl. II, 3, p. 137. Adaoge p. 138' 141. Comp. o scrisoare din Cracovia din 1 Ian. 1684 *Ibidem*, p. 144: „Ukrainam palatino Moldaviae commiserunt et quasi Moldaviae adiunxerant”.

¹³⁴ Kaunitz către împ. 26 Februarie 1682, Hurm. *Frg.* III, p. 326.

¹³⁵ Acelaș din 22 Februarie 1683, *Ibidem*, p. 327.

împrăştie averile acuma în momentul de criză, refuză să dea hanului poclonul obicinuit, şi Tătarii prădără ţara cu atâta mai rău, răpind dela oameni, vaci, boi, cai, iepe, şi rufe, tot ce au găsit; numai robi nu au făcut căci n'aveau cum să-i întrebuinteze, mergând ei singuri în expediţie.

Duca Vodă ajută şi el pe ascuns Nemţilor, care fiind ajutaţi de Poloni, el se temea că la caz de izbândă a Nemţilor, să nu fie răsturnat de Leşi din domnia Moldovei. Se vede însă că n'au lucrat cu destulă râvnă pentru cauza aliaţilor, întru cât cu tot ajutorul ce le dădu, este răsturnat de Poloni, pe când Şarban Cantacuzino din potrivă întră precum am văzut atât de adânc în bunele graţii ale Nemţilor.

Pierderea Turcilor la Viena fu fatală lui Duca. Cazacii îndată ce auziră de ea alungară pe Eni hatmanul şi puseră hatman dintre ei, închinându-se iarăşi la Leşi. Tot atunci şi Petriceicu, îndemnându-se cu Cazacii şi cu Leşii, pogori cătră Moldova unde Sorocenii, Orheenii şi Lăpuşnenii se alipiră pe lângă el spre a-l pune din nou în domnie. Toată averea mobilă a lui Duca fu prădată şi jăfuită încât nu se alese nimica din ea. Caimacamii din Iaşi care erau şi ei bucuroşi de asemenea răscoale, poartă veştile mult mai tare de cum erau în realitate şi fac pe doamna lui Duca să se ridice din capitală şi să plece în jos spre Focşani, de unde apoi trece la Brăila sub apărarea Turcilor.

Paşa din Bender caută să se împotrivescă mişcărei Moldovenilor şi a Cazacilor, însă este bătut lângă cetate.

În acest timp Duca Vodă, după ce împacă pe vizirul supărat pe toată lumea pentru neizbânda lui, care ştie că-i va costa capul, înaintează prin Ardeal asupra Moldovei. Oprindu-se un moment la Apafi craiul Ardealului, el află în mijlocul unui ospăţ rezmeriţa întâmplată în ţara lui. Crezând'o însă mai puţin însămnată de cum era în adevăr, nu ascultă de sfatul hatmanului Gavriiliţă care-i zicea să între în Moldova prin ţara Muntenească pe unde ar putea fi sprijinit de Tătari şi de Turcii din Brăila, în care cetate se afla şi doamna lui, ci porcede de a dreptul prin pasul Oituzului, eşind pe Trotuş, de unde apoi merge la Domneşti moşiea soacrei sale, doamna Dabijoaia.

În acest răstimp Tătarii întorcându-se de la Viena bătuţi, răsbună căderea lor prin cumplită prădare a Moldovei, băntuită pe de altă parte de oardele căzăceşti, venite în sprijinul lui Petriceicu şi de răscoala boierilor. Prăda fie-cine cât putea mai mult. Nu se mai vedea de duşmani nici în ceriu nici în pământ. Ţara întreagă ardea într'un foc dela un capăt la altu; dar cine se uita la dânsa? Era de hotărât chestia cea însămnată care din cei doi domni, Duca sau Petriceicu erau să păstreze tronul. Din această pricină, atât de indiferentă pentru binele omenirii, se ucideau oamenii cu miile, se părauiau şi se prădau averile, se făcea val vârtej în soarta nenorocitului popor. În timpul

acesta străinii, care se prăfăceau a sprijini competițiile rivale, se folosiau de urgia deslănțuită, căci averile prădate îmbogățeau pungile lor. Atâta e de adevărat că din împărăcherile lăuntrice numai străinii trag un folos. Ceea ce sporea grozăvia tulburărilor eră că ele se făceau pe timpul unei ierni cumplite, unde nici munții înghețați, nici codrii desfrunziți nu dădeau prilej de adăpostire, iar gerul cel cumplit și troienele de zăpadă adăugeau cătră morțile silnice, și acele reci și liniștite, dar nu mai puțin groaznice ale înghețarei.

Duca Vodă plăti în curând scump nebunia comisă de a veni fără oștire într'o țară, unde el eră atât de urât. Petriceicu când ședea la masă, chiar în ziua nașterii domnului, în 25 Decembrie 1683, îl prind și'l duc rob în țara Leșască, unde mai trăește un an și trei luni.

Petriceicu însă nici dânsul nu stătu mult timp în Iași, ci numai 15 zile, și se retrase la Suceava dinaintea furiei tătărești, unde mai stătu până în luna lui Martie 1684, când atunci trecu și el în Polonia, lăsând scaunul Moldovei celui al treile vânător care-i răpusese pe amândoi, Dumitrașcu Cantacuzino.

Duca Vodă după ce tocmește răscumpărarea lui dela craiul leșesc pentru 180 de pungi de bani, tocmai când aștepta să-i vină banii dela Constantinopole, unde apucase să se retragă soția lui, este lovit de un atac de damblă murind în sara de 31 Mart 1684.

Dumitrașcu Cantacuzino a doua oară, 1684—1685. — Când vine Cantacuzino domn în Moldova în luna lui Mart 1684¹³⁶, el găsește în țară o foamete cumplită, rezultatul firesc al bântuirilor suferite. Ajunsese într'adevăr pânea într'o scumpete neuzită până atunci, fiind merța de 16 oacă de grău 3 lei, iar sacul de săcară ca de 2 $\frac{1}{2}$ merțe 5—6 lei; vitele erau scumpe, miera de asemene, găinele mai că dispăruse, plătindu-se câte un leu pe una, iar oul un potronic adecă 6 bani, oca de unt un galben, oca de brânză câte 2 potronci sau 12 bani. Zăceau oamenii pe strade ca de ciumă, dându-și sufletul în chinurile foamei. Unii pentru a scăpa viața lor ucideau pe semenii lor și-i mâncau. Mulți din cei morți rămânând neîngropați, se învățase lupii a intra în orașe, spre a spârcui cadavrele împrăștiete, deprinzându-se apoi a apuca și oamenii vii, mai ales femeii și copii, de-i mâncau în mijlocul târgului. „Această urgie eră a lui Dumnezeu, adaoge cronicarul, pre acest pământ, pentru păcatele noastre”. Mulți din locuitorii țarei se duceau de bună voia lor robi la Tătari, pentru a scăpa de foamete. Alții își vindeau bă-

¹³⁶ N. Coștin, *Letopisește*, II, p. 38, spune că în Martie au eșit Petriceicu, iar la 1 Aprilie 1684 Dumitrașcu Cantacuzino este arătat ca domnind în Moldova. Capello c. dogele Hurm. *Doc.* V, 2, p. 167 Comp. *Ibidem*, XVI, p. 57.

ieții și fetele în robie pentru a căpăta ceva hrană, pe care Tătarii o aduceau în Iași spre a o vinde ¹³⁷.

Ce sunt, alături cu atari nenorociri reale, cele mai cumplite închipuiri ale poeților!

În loc de a ușura mizeria obștească, Cantacuzino speculează asupra nevoilor poporului, căutând în atare mod să facă avere. Pe lângă aceste el palmuia moravurile, trăind, deși bătrân, în desfrânări fățișe și neacoperite. Neculcea ne-au păstrat în această privință niște amărunchimi care caracterizază de minune atât coruperea domnului cât și mai ales slugărnicia boierilor ce încunjurară infamul său tron: „Doamna lui stătea în Țarigrad; iar aice își luase o fată a unei rachierite de pe Podul vechiu anume Arhipoiaia, pe care o chema Anița, și eră țiiitoarea lui Dumitrașcu Vodă, și o purta în vedere între toată boierimea și o ținea în brață de o săruta, și o purta cu sălbi de galbeni și cu haine de șahmarand și cu șlic de sobol și cu multe odoare împodobită, și eră tânără și frumoasă, dar plină de suliman ca o fată de rachierită. O trimitea în careta domnească cu seimeni și cu vornici și cu comiși ziua amează mare pe uliță la feredu și pe la mănăstiri și pe la vii în primblare; și făcea și pe boieri de-și trimiteau giupănesele cu dânsa, și după ce venia dela primblări, trimitea giupăneselor daruri, căci i-au făcut cinste de au mers cu dânsa la primblare” ¹³⁸.

Toate aceste însă nu ar fi supărat pe boieri, dacă Cantacuzino nu i-ar fi despoiat și pe ei, căci rușinea jupăneselor lor de a se preumbla cu țiiitoarea domnului eră rescumpărată prin darurile dobândite! Cantacuzino însă în nespusa lui lăcomie de bani desbrăca și pre boieri. Aceasta dânsii nu o putură suferi și punându-se în înțălegere cu Șarban Cantacuzino domnul Munteniei, vărul domnului Moldovei, dar dușmanul lui de moarte, de oare ce Dumitrașcu contribuise la uciderea lui Constantin postelnicul tatul lui Șarban ¹³⁹, pribegesc în Muntenia, spre a arăta Porței nemulțămirea lor cu domnia lui Dumitrașcu Vodă. Domnul muntean stăruiește mult la Soliman pașa, seraskerul, ca să mazilească pe Dumitrașcu și sprijină deci indirect candidatura lui Cantemir, care spre recunoștința, jură lui Șarban că din cuvântul lui nu va eși ¹⁴⁰.

¹³⁷ N. Costin, *Letopiseje*, II, p. 37—39 și I. Neculcea, *Ibidem*, p. 248. Un răsunet al acestei stări deperate în o scrisoare a lui Toader biv vel armaș vornic de Câmpulung către biroul de Bistrița 1685. *Doc. Bistriței* de N. Iorga, II, p. 52. „Țara noastră este plină de oști și de tâlhari cât nu rămâne sat sau târg sau mână-tire neajfuită”

¹³⁸ *Ibidem*, II, p. 249.

¹³⁹ Mai sus, p. 223.

¹⁴⁰ Neculcea în *Letopiseje*, II, p. 250. *Comp. Genealogia Cantacuzinilor*, original p. 54.

Cu prilejul mazilirei lui Dumitrașcu Cantacuzino, se face în Iași o mare răscoală contra Grecilor care se înmulțise fără încetare în timpurile de turburare și sub domnia mai multor Greci ce trecuse pe tronul Moldovei. Așa în domnia a doua a lui Gheorghe Duca am văzut răscoala pornită de Hâncești asupra Grecilor. În timpul celei de a treia domnie a lui Duca Vodă, întâlnim pe Grecii *Burnaz* parcalab de Galați, *Spandoni* cămărașul și un om de încredere al domnului, *Balaban*, care asistă la ultimele lui momente în Polonia; apoi pe *boierii Iordachi și Manolachi Cupariul Ruset*, fii Grecului Cupariul cel bătrân, care mai lăsase încă 3 odrasle în Constantinopole, pe *Lascarachi, Mihalachi și Scarlatachi*.

Răscoala contra lui Cantacuzino a fost făcută de boierii moldoveni carr izbutise să aleagă de domn pe unul dintre ei, Constantin Cantemir. „Armașul Flondor și cu frate-său Gheorghită Ciudin, cu Mitrea căpitanul, cu Mileștii și cu alții au burzului tot târgul și slujitorimea asupra Grecilor, tot cu pietre și cu bețe de eră curtea domnească plină de oameni. Iar Grecii tot în casă ședeau lângă Dumitrașcu Vodă și se ascundeau care pe unde putea, și mai vârtos căutau pe un Grec *Saraeni*, carele au fost bătut stupii lui Gavrilă vornicul și a fost dat știubeelor foc. Și purcegând din Iași *Saraeni* și alți Greci, tot dinaintea lui Husein bei mergeau, ca să nu-l poată lua Moldovenii, că se ajunsesse Dumitrașcu Vodă cu Husein bei de ținea cu dânsul. Dar norodul tot îl suduia și-l hăcăia și arunca de cu pietre și cu lemne după dânsul, și cu această cinste frumoasă au ieșit Dumitrașcu Vodă din Moldova. Așisderea la acea gâlceavă prins'au Flondor armașul pre un alt Grec, anume Mavrodin paharnicul și l'au bătut și l'au desbrăcat de l'au lăsat numai cu cămașa și l'au legat și l'au pus pe un cal îndărăpt cu fața spre coada calului și-i dedese coada în mâini de o ținea în loc de frâu și-l ducea prin mijlocul târgului. Asemenea s'au întâmplat și unui altui Grec, anume Palaluga (Paleologu), de l'au luat cu pielea gol din feredeu”¹⁴¹.

La atâta se mărginea însă răsbunarea Moldovenilor în contra Grecilor, la huiduirile și bătăile de joc, neurmăte însă de nici o măsură serioasă pentru a împedeca reînturnarea lor în țară. Cât își va fi răsbunat pe ticălosul norod Grecul batjocorit, paharnicul Mavrodin, când reveni în țară adus de domnul grec Constantin Duca, care-l pune vistiernic mare. Nu e vorbă Antioh Vodă Cantemir îl vâri în ocnă; dar el scăpă și, ca o pisică ce cade tot deauna în picioare, reveni iar la putere pe timpul lui Mihail Racoviță. Asemenea batjocuri aduse Grecilor arată

¹⁴¹ *Letopisețe*, II. p. 251—253. De la acest paharnic Mavrodin, se trage familia cu acelaș nume din Moldova; de la Cupărești sau Rusătești se coboară familia de astăzi Rosetti.

numai dovada neputinței, și nu slujiau la alt-ceva de cât a înverșuna și mai mult elementul lor cotropitor în contra Românilor.

Grecii pusese acuma stăpânire pe țările române. Se mai svârcoleau ele din când în când ca să dea un semn că tot mai trăesc; dar nervul împotivirii lor eră rupt; trebuia să plece capul fatalei necesități. De aceea cu drept cuvânt spune Neculcea amăritele cuvinte că atunci „când a vrea Dumnezeu să facă să nu fie rugină pe fier și Turci în Țarigrad și lupii să nu mai mănânce oi în lume, atunci poate nu vor fi nici Greci în Moldova și în țara Muntenească, nici vor fi boieri, nici or putea mânca aceste două țări. Focul îl stângi, apa o iezești și o abați pe altă parte, vântul când bate te dai în lături într'un adăpost și te odihnește, soarele intră în nouri, noaptea cu întunecimea ei trece și se face iar lumină, iar de Grec a scăpa nu este cu putință”¹⁴².

Dumitrașcu Cantacuzino, pârât de Constantin Cantemir în Țarigrad, este pus la închisoare și muncit foarte rău spre a da bani; rămâne însă cu zile, pe care le sfârșește în Constantinopole într'o mare mizerie.

Încă din Iulie 1684 Polonii care sub Sobieski despresuraseră Viena în anul precedent, cer și obțin supunerea Moldovei care este adusă la îndeplinire de către o deputăție de boieri ce vine la Zolkiew în Polonia pentru a cere dela regele polon să binevoiască a întări Moldovenilor oarecare privilegii¹⁴³.

5. CONSTANTIN CANTEMIR

Constantin Cantemir, 1685 — 1693. — Cantemireștii sunt de origine Tătari, după cum le arată chiar numele: *Han Temir*. Străbunul lor se așază pe timpul lui Ștefan cel Mare în Moldova și botezându-se primi numele de Teodor. El fu dăruit de Ștefan cu satul Siliștea din județul Fălciului, de unde se trage familiei numele de Silișteni¹⁴⁴.

Constantin Cantemir este îmbrăcat cu caftan în 15 Iunie în Constantinopole și ajunge în Iași în ziua de 5 Iulie 1685. El fusese clucer mare pe timpul lui Duca Vodă, și eră om bun și viteaz, nelacom de avere, neștiutor de carte, însă slujit și priceput în toate. Iată portretul ce-l face despre el cronicarul Neculcea: „Carte nu știa și numai iscălitura învățase a o face: practică bună aveă; la voroavă eră sănătos; mânca bine și bea bine. Semne multe aveă pe trup dela răsboae, în cap și la

¹⁴² *Letopiseșele*, II, p. 253.

¹⁴³ Actul de închinare din 25 Iulie 1684 în *Hurm.*, *Doc. supl.* II, 3, p. 151.

¹⁴⁴ *Genealogia Cantacuzineștilor* original p. 61 care dă astfel succesiunea antecesorilor lui Constantin: Teodor—Grigorie—Ioan—Vas'le Nistor și Radu tatul lui Constantin Cantemir.

mâni, de pe când fusese slujitor în țara Leșască. La stat nu eră mare, eră gras, hurduhos, rumen la față, buzat; barba îi eră albă ca zăpada; cu boierii trăia bine până la o vreme, pentru că era om de țară, și i știea pre toți anume pre carele cum eră, și nu eră mândru nici făcea cheltuiala țarei că eră un moșneag fără doamnă, și aveă doi feciori beizadele pe Antioh și pe Dumitrașcu, din care cel din urmă eră zălog la Poartă împreună cu alți feciori de boieri”¹⁴⁵.

Acest Moldovan cinstit și de treabă ie cum vine la tron câte-va măsuri de ușurare a poporului zdrobit de împilări prin domniile lui Duca și a lui Cantacuzino, anume scutește pe preuți de birul cu țara ce se făcea prin cislă și-i pune să plătească numai câte 2 galbeni pe an, și alți doi la înnoirea domniei, pentru care scădere este binecuvântat de patriarhul de Ierusalim Dosofteiu, ce se afla pe acea vreme în Moldova¹⁴⁶. Ar fi făcut poate Cantemir și alte bune orândueli, dacă vremile n’ar fi fost așa de turburate.

Chiar când vine el în domnie, găsește țara într’o stare aproape desperată. Leșii atacau neconținut Moldova și adunând oștiri chiar din această țară, Moldovenii însuși veniau să prăde pe compatrioții lor. Neorânduiala produsă prin turburările de mai înainte înmulțise tâlhăritul într’un grad neuzit. Hoții prădau și ucideau oamenii fără a se mai teme de nici o pedeapsă. Intre alte jertfe a le tâlharilor căzu și Ruxanda, fata nefericită a lui Vasile Lupu, văduva lui Timuș, care trăia în Neamț și fugise în cetate înaintea unor cete de tâlhari, care venise să o prade. Ei pătrunseră însă în adăpostul ei, o prinseră și o munciră cumplit pentru avuție, găsind la ea cum se spune vr’o 19,000 de galbeni: după aceea îi tăieră capul pe prag cu toporul.

Cantemir Vodă vroiă să pună un capăt acestei stări anarhice a țarei, și după feliul timpurilor de atunci, în loc de a îngriji de o poliție preventivă, se pune pe pedepse grozave în contra tâlharilor pe care-i prindea. Tot pe atunci întorcându-se și Miron Costin din Polonia, Cantemir îl îmbrățișază, boierește pe feciorii lui, dă pe fiica lui domnița Safta după unul din ei, Pătrașcu cămărașul, iar pe Miron Costin însuș îl face staroste de Putna, însărcinându-l cu deosebire cu stârpirea tâlhăritului care vrăfua mai ales în acel ținut. Domn și staroste se pun pe întrecutele la iscodit pedepse care de care mai înfricoșate pentru a înspăimânta pe tâlhari. Pe unii cu foc îi ardea, pre alții în patru bucăți de vii îi tăia, altora le tăia mâinile și picioarele și așa îi lăsa de se pedepsiau până ce muriau, iar Miron Costin lucra mai ales cu țapa, până ce făcea movili de morți expuse la privirile tuturor, spre a băga groaza în oamenii cei răi. Aceste

¹⁴⁵ *Leopiseștele*, II, p. 254.

¹⁴⁶ Neculai Costin, *Ibidem* II, p. 42.

cruzimi tot avură un efect, anume acela de a face pe o samă de tâlhari să se închine și să se facă slujitori buni care apoi ajutau ei la prinderea tovarășilor lor¹⁴⁷.

În curând însă Cantemir e silit să se lese de apucăturile lui reorganizatoare, fiind expus la loviturile noului război ce se încinge între Turci și Poloni. Anume Sobiesky după ce ajutase într'un chip atât de strălucit la despresurarea Vienei, urmează înainte după încheierea ligei sfinte, lupta lui în contra Turcilor, punându-și în minte să cuprindă Moldova, ceea ce prefăce iarăși nenorocita țară în câmp de bătăe între Leși, Cazaci și Tătari, reînnoind toate grozăviile timpurilor de abia încetate, pe un corp ce nici apucase să răsuflă de muncile trecute.

Chiar în anul cel întâi al domniei lui Cantemir, Leșii încurg în Moldova sub hatmanul Ioan Stanislau Iablonovsky, vroind să pună mâna pe niște provizii duse de Suleiman pașa seraskier și de Selim Gherei hanul Tătarilor către Cămenia. Se întâmplă o luptă în care Cantemir cu oastea lui de Moldoveni ajută la răpingerea năvălirii polone¹⁴⁸. În anul următor 1686, însuș craiul Polonilor Sobiesky pătrunde în Moldova venind asupra Iașilor unde intrând, după ce dă foc mănăstirii Trei Erarhi, nu prea înțelegem pentru ce, cere să i se dea hatșeriful de închinare a țării către Turci, și „aprinș de ura nespasă ce o avea asupra Turcilor a porocit să-l arză în mijlocul târgului, zicând cum că Moldova nu va avea mai mult trebuință de acel hatșerif bun de nimic, prin războaiele ce câștigase creștinii asupra Turcilor și cum Leșii erau prea de ajuns a o apăra de dânșii¹⁴⁹. Sobiesky adusesse cu el iarăși pe proteguitul Polonilor, Petriceicu Vodă; dar nu numai că acesta nu putu recăpăta pierdutul scaun, ci însuși Sobiesky fu nevoit să se retragă dinaintea nourului de Tătari care încinsese țara din toate părțile cu atât mai mult că un pojar cumplit nimici cele mai multe case și mănăstiri din Iași așa că el nu mai putea sluji de adăpost pentru armată¹⁵⁰. Pe când craiul eșia din Moldova împreună cu mitropolitul Dosofteiu, ducând cu el și moaștele sfântului Ioan Novi, Tătarii făceau pârjol în țară, dând foc la o mulțime de curți boierești șindilite¹⁵¹, cum le spune cronicarul, spre a le deosebi de casele țărănești, coperite cu stuț.

Când Șarban Vodă pusese prin stăruințele lui pe Cantemir domn în Moldova, acesta îi jurase ascultare la toate po-

¹⁴⁷ *Ibidem*, II, p. 41.

¹⁴⁸ Ath. Comnen Ipsilanti (în lucrarea cit. p. 12 nota 11 bis), p. 445. Fragment de instrucție din 1687. *Hurm. Doc. Sup. II*, 3, p. 171 Comp. *Bethune c. Croissy* 19 Aug. 1686 *Ibidem XVI*, p. 125.

¹⁴⁹ *Bethune c. Croissy* 27 Sept. 1686. *Hurm. Doc. XVI*, p. 134.

¹⁵⁰ Din izvoarele reposatului Neculai Costin ce au fost logoțat, în *Arhiva românească* a lui M. Cogălniceanu, II, p. 266.

¹⁵¹ Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 257.

vețele lui. Șarban Vodă îi ceruse mai înainte de toate ca el să nu fie protivnic creștinilor precum nu eră nici dânsul; al doile îi mai pretinsese încă, drept semn al credinței sale, să taie pe doi boieri greci, Iordache și Manolache Ruset din familia Căpăreștilor. Cu această familie trăia în mare dușmănie Șarban Cantacuzino încă de pe timpul lui Duca Vodă, și Iordache fusese silit să părăsească Muntenia la suirea lui Șarban în scaun ¹⁵².

Cum vine în Moldova, Constantin Cantemir cată să se țină de cuvânt și prinde pe Iordache Ruset postelnicul, îl munceste îi cetluște capul și-l despoaie de vr'o 30—40 pungi de bani, încât abia scapă acest boier cu viața în țara Ungurească. Șarban venind puțin timp după acea prin Iași, când merse în ajutor Turcilor contra Leșilor, este primit cu mare dragoste de Cantemir, care-l găzduște și-l ospătează strălucit în mănăstirea lui Aron Vodă.

Cantemir însă nu găsește de cuvîntă a se ține și de al doile punct al legăturii impuse lui de Șarban Cantacuzino, anume de a ține cu creștinii, dela triumfurile cărora Șarban se aștepta la mari lucruri, și mai ales la dobândirea coroanei împăraților din Constantinopole. În loc de a urma acestei făgăduinți, Cantemir se arăta dușman înverșunat al Leșilor și se sprijinia pe Turci, pentru a răspinge năvălirile lor. Cu toate că de pe acum începuse certe între Poloni și Nemți dela împărțirea moștenirii turcești, și mai ales dela viitoarea stăpânire asupra Moldovei și Valahiei, totuși aceste certe nu puteau interesa pe domnul muntean, de oare ce el se aștepta la tronul mult mai strălucit al împăraților bizantini. Apoi chiar aliații creștini, Polonii și Nemții deși se amenințau unii pe alții adese ori cu desființarea alianței lor și încheierea unei păci separate cu Turcii, nu îndrăneau să deie ființă gândului lor, care slăbindu-le puterile, ar fi împins izbânda iarăși sub steagurile necredincioșilor. Șarban Cantacuzino avea deci motiv să fie supărat pe Cantemir pentru împotrivirea sa atât de cerbicoasă la supunerea cătră Poloni care își avea însă explicarea ei firească în faptul că la curtea lui Sobiesky trăia Petriceicu Vodă, care aștepta să fie pus domn prin Leși în Moldova.

Șarban Vodă ceră însă să pună pe Cantemir cel puțin bine cu Nemții, și se începură tratări între principele Moldovei și generalul Haisler. Ambasadorul francez, al cărui rege (Ludovic al XIV-le) declarase tocmai pe atunci iarăși războiul Nemților, în Mart 1689, vedea lucrurile din Moldova sub o culoare mult mai neagră de cum erau într'adevăr. Așa secretarul lui de Castagnères mergând cătră Polonia și oprindu-se în Iași vr'o 12 zile, spre a aștepta pe solul polon, spune șefului său că ar fi aflat în acest răstimp o sumă de lucruri interesante, anume

¹⁵² Mai sus p. 213.

că gospodarul și cei mai de căpitanie din țară, afară de fostul cancelar (Miron Costin) și de câți-va din partida lui, lucrau pentru a primi la ei pe Nemți; că domnul întrase pentru aceasta în tratări cu Nemții, cărora le trimisese doi boieri ca soli, pe Pătrașcu și pe Buhuș, spre a le oferi provincia; dar că generalul le ceruse 50 de pungi, 100 de cai și 200 de boi ca tribut; că aceste condiții fiind răspinse de Moldoveni, boierii fusesse reținuți și puși sub pază. Mai adăuga secretarul în raportul său către ambasador, că după părerea lui „toată această provincie ar fi atât de sigură de slăbiciunea Turcilor, că nu ar mai sta la gânduri decât spre a ști în partea cui să se dec, în cea a Nemților sau în a Polonilor, și că s'ar hotări în favoarea acelor care ar putea să o pună mai curând la adăpost de cumplitele năvăliri ale Tătarilor. Mai observase el apoi că eră o mare legătură între principele Valahiei și acel al Moldovei, deși acesta ordona să se intrige contra celuilalt la Constantinopole spre a-l face suspect, pentru care în ziua chiar când secretarul ambasadorului francez sosise în Iași, gospodarul depeșase un curier în Valahia și 6 zile după aceea venia unul de acolo la el”¹⁵³.

Cine nu vede în aceste știri, ochii interesanți ai politicii franceze, și relațiile dobândite de secretarul lui de Castagnères dela partida polonă din Moldova, reprezentată prin Miron Costin, care aveă interes a compromite pe domn în ochii Francezilor, prin răspândirea unor știri de alianță cu Germania. Și într'adevăr cum s'ar fi putut ca generalul Haisler care aveă interesul cel mai mare de a atrage Moldova în luptă în contra Turcilor, să fi cerut dela principele ei un tribut înainte de izbândă; apoi nu numai atât, dar la refuzul solilor lui Cantemir de a consimți la o astfel de propunere, să-i trateze dușmănește, punându-i la închisoare? Mult mai naturală eră versiunea asupra acestei împrejurări pe care o dăduse ambasadorului francez în Constantinopole chiar capuchihaia lui Cantemir, că domnul său trimisese pe acei doi boieri în Transilvania spre a cerceta starea trebilor pe acolo și că generalul Haisler îi arestase ca pe niște spioni¹⁵⁴, ceea ce însă ne arată că politica lui Cantemir eră în realitate prietinoasă Turcilor (deci și Francezilor) și dușmană Nemților și Polonilor.

O relație analoagă celei a secretarului ambasadorului francez este dată de alt francez, Iezuitul *Philippe d'Avril*, care trecând din Franța către China, se oprește în Iași la curtea lui Cantemir Vodă. El spune că „Moldova s'ar afla în starea cea mai de plâns și că reducerea ei în această mizerie prin armatele Polonilor ar fi contribuit nu puțin a porni pe Moldo-

¹⁵³ De Castagnères către Ludovic al XIV-le 15 Iunie 1690. Hurm. Doc. Supl. I, p. 287.

¹⁵⁴ *Ibidem*.

veni contra lor, și mai ales pe marele număr de Greci care sunt boierii de căpitanie ai acestei mici curți. Ei ascultară cu plăcere propunerile care le veniră din partea împăratului german, jurând cătră trimisul împărătesc pe sfânta evanghelie secretul cel mai nepătruns. Se încheiese un tratat în 5 articole prin care se stipula că Moldova va fi de acum înainte sub protecția împăratului, căruia gospodarul se obliga a-i plăti pe an 50.000 de galbeni tribut; că împăratul se îndatoria a da domnului trupe îndestulătoare spre a alunga pe Poloni din Câmpulung, și că-i va trimite ajutor de câte ori se va afla în luptă cu Polonia¹⁵⁵. Din chiar reproducerea conținutului acestui pretins tratat se vede că întreaga știre a relațiilor lui Cantemir cu Nemții eră o iscoadă. În afară de chestia tributului pe care o videm reprodusă și de Avril și arată deci că și el își luase informațiile dela același izvor cași secretarul ambasadorului francez, mai găsim încă altă clauzulă și mai peste puțină de crezut, anume că Germania s'ar fi obligat cătră 1690, data călătoriei lui Avril în Moldova, a da lui Cantemir ajutor spre a scoate pe Leși din Câmpulung și a răspinge în ori ce timp incursiunile lor. Eră cu puțință oare ca împăratul Germaniei să dea în mâna lui Cantemir un asemenea act, cu tot jurământul de a ținea secretul, când prin destăinuirea lui s'ar fi rupt de îndată legătura cu Poloniei cea atât de trebuincioasă, pentru a scoate la un capăt fericit greul războiu ce'l purta cu Turcii, mai ales când și Francezii îl atacau pe de altă parte, și când împăratul își dădea toate silințele putincioase spre a mănținea pe regele Poloniei în alianța încheietă? Tocmai în 1690 se începuse iarăși tratările de pace cu Turcii, și imperialii erau mai ales interesați a mănținea alianța polonă, spre a putea apăsa mai tare asupra Turcilor și a-i sili să le primască condițiile, când atunci ei ar fi căpătat mâinile libere pentru a putea lupta cu Francezii. Și într'un moment atât de critic vroim ca Nemții să fi subsemnat un tratat cu Cantemir în care să-i promită ajutor contra Polonilor¹⁵⁶.

Este învderat că asemenea știri comunicate lui Avril, ca și acele date secretarului ambasadorului francez, nu erau decât niște umflări ale adevărului, datorite partidei polone din Moldova, care doria, cum am spus, să compromită pe Cantemir în ochii Porței spre a-l putea înlătura dela domnie, fie și prin mijlocirea Francezilor, care și ei acuma stăruiau din toate pu-

¹⁵⁵ *Voyage en divers etas d'Europe et d'Asie entrepris pour decouvrir un nouveau chemin à la Chine, contenant plusieurs remarques curieuses de physique, de geographie, d'hydrographie, et d'histoire.* Paris 1693, par Ph. Avril de la compagnie de Jesus (Bibl. Acad. Col. Sturza. No. 3857) p. 287 și urm. Reprodus și de Hasdeu în *Arh. ist.* I, 2, p. 15.

¹⁵⁶ Dintre multele acte relative la acest punct conținute în Vol. V al documentelor col. Hurm. cităm unul din 10 Iunie, și altul din 4 Iulie 1690, p. 330 și 336.

terile ca Polonia, încheind o pace separată cu Poarta, să lese pe Nemți singuri expuși la loviturile Turcilor și ale Francezilor.

Cantemir, care deși necărturar, se vede că învârtea destul de bine daraverile politice, combătea cu stăruință și izbândă silințele adversarilor săi, de a-l pune rău cu Francezii. El le făcea slujbe reale, mijlocind corespondența ambasadorului lor din Constantinopole cu acel din Polonia. Domnul de Castagnères scrie într'un rând regelui că curierul pe care l'a trimis domnilor de Béthune și de Teil trecuse Nistrul la 25 Fervuarie 1690, despre care lucru îl înștiințase tocmai capuchihaiia lui Cantemir; „deși au vrut, urmează ambasadorul, să mi'l facă suspect nu avem altă cale decât prin Moldova”¹⁵⁷. Această scrisoare confirmă intrigile puse pe lână ambasadorul francez pentru a-l strica cu Cantemir.

Totuși Cantemir nu vroia să se pună rău de tot nici cu Nemții. El cerca tocmai să împace apa și cu focul, pentru a nu fi ars de unul sau înecat de cealaltă. El stătea în bune înțelegeri cu generalul Veterani, pe care împăratul îl însărcinează tocmai „în vederea acestor bune relații cu domnul Moldovei”, a cerca să pună mâna pe vr'o scrisoare ce trecea prin Moldova a ambasadorilor francezi¹⁵⁸. Și cam tot pe atunci se jăluște domnul de Feriol de o întârziere ce ar fi suferit-o sosirea unor scrisori dela colegul său din Polonia, întârziere pe care o atribuie, înțelegerei descoperite de marele general polon între domnul Moldovei și generalul Veterani¹⁵⁹. Vom avea prilejul a caracteriza asemenea politică în doi peri purtată și de Cantemir, dar fu dusă la cea de urmă a sa perfecțiune prin Constantin Brancovanu.

În fruntea partidei polone în Moldova erau frații Costinești, despre care am văzut că secretarul ambasadorului francez spunea că numai ei s'ar opune politicei germane a domnului, și acelaș lucru este repetat și de Avril, ce arată în memoriile citate că „gospodarul obligase a jura păzirea tainei negocierilor cu Nemții pe ilustrul Miron mare cancelar al țării, ce împreună cu toată familia lui și marele general al Moldovei, rudenția sa Velicico hatmanul (fratele lui Miron), păreau foarte înclinați cătră interesele Poloniei; domnul nu putu să-l oblige a subsemna tratatul decât după ce l'au amenințat în mai multe rânduri că i va tăie capul lui și familiei lui, care este una din

¹⁵⁷ De Castagnères cătră regele 23 Martie 1690, în *Hurm. Doc.*, Suplement, I, p. 284.

¹⁵⁸ Scrisoarea împ. c. generalul Veterani 25 August 1692. *Hurm. Doc.*, V, p. 420 „ob nicht durch eure mit dem Fürsten der Moldau habende Verständiss etc”.

¹⁵⁹ Feriol cătră Croissy din 17 Fevruarie 1693, *Hurm. Frq.* III, p. 389, nota ? : „de l'intelligence secretes que le grand général a découvert entre le prince de Moldavie et Vétéran”.

cele mai însămnate ale acestei provincii”¹⁶⁰. Tot așa ne arată o gazetă germană a aceluși timp că frații Costinești ar fi fost uciși de Cantemir, din cauza prepusului ce ar fi apăsât asupra lor de o bună înțelegere cu Polonia¹⁶¹.

Din aceste toate împrejurări căpătăm însă convingerea că Costineștii intrigau contra lui Cantemir după instigațiile Polonilor, și mijlocul prin care ei credeau a ajunge mai ușor la răsturnarea lui eră de a l arăta Porții otomane că ar sprijini interesul german. De aceea și Costineștii, ca oameni ghibaci, căutau să convingă despre acest lucru tocmai pe Francezi, aliații firești ai Turcilor contra Nemților, și care aveau cel mai mare interes de a combate ori ce lățire a influenței germane.

Cătră asemenea împrejurare se adause însă curând și o alta care trebuia să mai ascută încă încordarea relațiilor între Cantemir și familia Costinilor.

Anume Cantemir văzându-se combătut de Șarban Cantacuzino, și după moartea lui, de Constantin Brancovanu, trebuia să-și caute un sprijn în contra unei atari puternici dușmăanii, mai ales într’un moment când propășirea armatelor imperiale contra Turcilor o făcea cu atâta mai primejdioasă. El nu-și putea găsi alt razim decât în Turcii, care-l apăraseră și până acuma prin Tătari de răsturnarea lui din partea Polonilor, și fiind că la Turci cel mai bun sprijin îl puteau da atot puternicii Greci, el fu nevoit a se pleca iarăși cătră acest element, pe care l’am văzut huiduit și batjocorit când cu intrarea lui în domnie. Cantemir se împacă deci cu Cupăreștii, chiamă pe Iordache Ruset din Transilvania îndărăt și-i înapoiește vistiernicia, despăgubindu-l pentru banii ce-i luase când îl pedepsise din îndemnul lui Șarban Vodă, parte prin restituirea lor, parte prin dăruirea moșiilor Șcheia și Drăgșanii. Pe fratele său Manolache îl pune staroste de Putna, îndepărtând pe Miron Costin din acea dregătorie, iar pe cei trei frați Cupărești din Constantinopole îi pune capuchihai. Lui Velicico de asemenea îi ie hătmănia pe care o dă ginerului său Bogdan, numind totuși pe Velicico mare vornic de țara de jos, întru cât, după cum se vede, nu îndrăznia a îndepărta pe puternicii Costinești cu totul din trebi.

¹⁶⁰ *Arch. ist. l. c.*

¹⁶¹ *Relations historico semăstralis vernalis* continuatio Iacobi Franci 1692 Frankfurt a. M. p. 90: „Aus der Moldau kam der Zeitbericht ein dass selbiger Hospodar einen Verdacht auf seine vornehmste Bediente geworfen, als ob sie mit der Cron Polen gute Verständniss hätten, wesshallben er seinen general Wellitzko wie auch den Herrn Mironosky, und mehr andern enthaupten lassen”. Citat de V. A. Ureche, în *Biografia lui Miron Costin*, opere complete, I, p. 339. Că Miron era în legătură cu Polonia se vede din o scrisoare a lui Sobieski către voevodul de Zolkiew în care S. raportează că *Miranasujo* îi raportează despre măsurile de întărire ale Sucevei, Neamțului, Bacăului și Iașului. Ioan III c. voevodul Rusiei 28 Martie 1687. *Hurm. Doc. supl. II, 3, p. 156. cf. p. 158, 177, 184.*

Cum vin Grecii la putere, se schimbă ocârmuirea domnului; din blândă și blajină devine aspră și asupritoare. „Cantemir începe a scoate multime de orânduiești pe țară și pe mazili dăjdi grele, și pe breslași greutăți de s'au stins de atunci, că erau breslași mulți în țară cu mii de stupi”¹⁶². Asupririle erau cu atâta mai lesne de pus în lucrare cu cât Cantemir, neștiind carte, nu putea controla socotelele.

Miron Costin și cu Velicico văzându-se căzuți în disgrație începură a face opoziție ocârmuirii domnului. Adese ori Miron Costin spunea la masă domnului: „mai des cu paharul, dar mai rar cu orânduiele, că birul țării este iertat de Poartă, și-i vra să-ți dai Măria ta samă odată și nu-i putea”. Velicico mai îndrăzneț califica de dobitoc, la prânzurile necărturarului Cantemir, pe omul ce nu știa carte. Toate aceste nu erau făcute spre a împăca cu Costineștii inima rănită a domnului. Însfârșit Miron Costin se mai compromite încă prin aceea că trimite la Țarigrad, spre a peți pentru fiul său Neculai pe o fată a răposatului Gheorghe Duca, familie dușmană lui Cantemir, și care pândește pentru fiul lui Gheorghe, Constantin Duca, domnia Moldovei.

Toate aceste împrejurări erau de ajuns pentru a aduce peirea Costineștilor, dacă nu puteau ei să răstoarne pe domn. Noi credem că fără nici o îndoială Costineștii, care se înaintase atât de mult în loviturile aduse lui Cantemir, trebuiau la urma urmei văzându-se amenințați, să încerce o răsturnare. De și nu se poate da crezare nămolului de fapte dușmănești în contra lui Constantin Cantemir, puse în socoteala lor de fiul său Dimitrie, totuși se poate primi știrea dată de Neculcea că Velicico ar fi provocat pe mai mulți boieri să pribegească în Muntenia, la Brancovanu, de unde luând de cheltuială să meargă la Poartă, spre a-l pârî pe Cantemir. Unul din conjuratori, Ilie Țifescu zis și Frige-vacă, ar fi pârît pe boieri la drum. Cantemir trimite de îndată pe slujitorii care prind pe Velicico și-l aduc la curte, unde domnul nu-și poate stăpâni mânia când apare înaintea lui, și-l lovește cu buzduganul. Neprietinii lui Velicico spuseră atunci domnului, că „de vreme ce te-ai grăbit de l'ai bătut nu-l lasa viu; păzește de l'omoaară, că de va scăpa viu, mâni poimâni el ne va omori pe toți”. Cantemir ascultă de acest sfat în ori ce caz practic, scoate noaptea pe Velicico din temniță și-i tăie capul dinaintea porții. Aceiași sfătuitori însă urmară mai departe cătră domnie. „Acum de vreme ce ai omorât pe Velicico, trimite de prinde și pe Miron logofătul de l'omoaară, ori vinovat ori nevinovat să nu scape, că apoi încă va fi mai rău de tine și de noi”. Și domnul care încăpuse pe clina răsbunării lor trebuia să o coboare până la capăt. Miron Costin tocmai în

¹⁶² Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 259.

acel timp se afla la Bărbești, la moșia lui, unde îngrijia ultimele datorii cătră soția lui care părăsise viața. Stătea lângă rămășițele femeii sale întinse în raclă pe masă după obiceiul țării. De odată se aude o veste cumplită, Velicico au fost omorît, iar el era chemat grabnic la curte. Știind ce poate să'l aștepte, el se rugă cel puțin să-l lese să-și înmormânteze femeea. Nici această din urmă datorie însă nu-i este învoit să o îndeplinească. El este dus la Roman, unde i se taie capul, și în loc să înmormânteze el pe femeea lui, este îngropat alături cu dânsa în acelaș mormânt (1691 în Decemvrie)¹⁶³. Astfel peri în floarea vrăstei și a puterii marele cronicar moldovan. Simpatia, care izvorăște fără voie cătră acel ce ne-au destăinuit o parte din durerile trecutului nostru, osândește pe Cantemir pentru cruda lui faptă, și ni-l arată în privazul istoriei ca pe un calău, iar jârfta lui ie dela sine figura unui martir. Totuși fiind date moravurile timpului, moartea lui Miron Costin nu este mai extraordinară decât aceea a sute de alți oameni, poate chiar mai puțin vinovați decât el, și care cu toții trebură să plece capul sub securea calăului. Erau cumplite vremuri pe atunci, în care o simplă bănuială, neîntărită prin nici o dovadă, putea, fără judecată, să arunce în mormânt chiar figurile cele mai împunătoare ale veacului lor.

Moartea fraților Costin fu urmată de o cumplită prigoană a întregii sale familii. Așa „pe Vasile vornicul feciorul lui Gavriliță și pe fratele său Solomon și pe fratele său Costache și pe Gheorghită Mitrea și pe Dediul spătarul Arbănașul și pe trustrei feciorii lui Miron logofătul, pre toți i-au prins și i-au închis pre unii în turn în curtea domnească, pre unii la Seimeni, pre alții prin beciuri, și pe Neculai feciorul lui Miron logofătul care merge să se însoare în Țarigrad l'au întors dela Bârlad și l'au închis și pe dânsul”. Purtarea aceasta a lui Cantemir era consecventă; el vroia să stârpească din Moldova partida aceea care împreună cu Brancovanu și cu Leșii doria răsturnarea lui. De aceea nu putem crede cele ce spune tot Neculcea despre Cantemir, că curând după uciderea lui Miron Costin, i-ar fi părut rău de ceea ce făcuse¹⁶⁴. Nu eră doar și fapta lui neprecugetată ca aceea alui Grigore Ghica din Muntenia, când ucisese pe postelnicul Cantacuzino, ci o hotărâre bine cumpănită care trebuia să-i apere tronul contra unei uneltiri de răsturnare.

¹⁶³ Vezi fixarea datei în V. A. Ureche. *Operile complete ale lui Miron Costin*, I, p. 339. Cauzele uciderii fraților Costini sunt expuse mai pe larg în studiul lui I. Tanoviceanu *Marele spătar Ilie.....* în *An. Acad. rom.* II, tom. XXXII, 1910, p. 826 (20) și urm. În miezul lor ele sunt acele reproduse în text. Alta versiune, dată de un raport german reprodus din Arhivul de Războiu din Viena de C. Giurescu în *Cohtribuiuni la Studiul cron. mold.* în *An. Acad. rom.* II, XXX., 1907, p. 300 (28) nota.

¹⁶⁴ *Letopiscetele*, II p. 266—267.

Rămășița partidei Costinilor care scăpase de moarte și închisoare fugi în țara Muntenască, de unde se duse la Adrianopole spre a pări pe Cantemir, în contra sfătuirilor lui Brancovanu, care le spuse că nu ar fi atunci timpul unei asemenea pări, întru cât vizirul ar fi bine cu Cupăreștii, pe sprijinul cărora se răzâma Cantemir. Boierii neascultători își încercară cu toate aceste norocul; dar eșiră prea rău la capăt, căci sultanul îi dete pe mâna lui Cantemir, care dacă s'au mulțămît numai a-i pune la închisoare și nu-i mai trimise pe ceea lume, avu pentru ei atare îndurare numai dintr'un ordin formal al Porței. El îi obligă însă să-i plătească cheltueli făcute la Poartă și scoase însămnate, sumi de bani dela dâșșii, nu numai prin închisoare, dar încă și prin bătăi și cazne.

Politica lui Cantemir, cea prietinească pentru Tököly protegitul ambasadorului francez, cu ajutorul căruia uneltea pentru răsturnarea lui Brancovanu și luarea scaunului Munteniei¹⁶⁵, apoi pentru Turci și Francezi, trebuia să-l pună tot mai rău cu urmașul lui Șarban Cantacuzino, Constantin Brancovanu. De aceea intrigile între acești doi nu mai încetau. Cantemir se încredea însă prea mult în puterile sale și socotea ca prea bine întemeietă influența lui la Turci, prin slujbele netăgăduite pe care el le adusese. Se apucă deci de uneltit în contra lui Brancovanu, cu ajutorul unuia Stoica paharnicul și a altor boieri munteni pribegiți în Ardeal încă dela venirea lui Șarban Cantacuzino în scaun. Cantemir chiamă pe acești pribegi în țară, le dă bani și îi trimite la Constantinopole, spre a pări pe Brancovanu. Încă tot nu învățase pe semne că la Constantinopole numai câtimea banilor varsași hotăria izbânzile și că Brancovanu cheltuisse *o mie de pungi*, pentru a răpune pe protivnicul său! De aceea Cantemir eră să o pață rău cu această a lui încredere, dacă miloasa natură nu s'ar fi îndurat de bătrânele lui zile și i le-ar fi râdicat pe neașteptatele¹⁶⁶.

Iordache Ruset Cupariul marele vistiernic și Bogdan hatmanul, ginerile lui Cantemir, vroiau să pună în scaun pe fiul răposatului, beizadea Dimitrie, care eră încă pe atunci un

¹⁶⁵ Un raport german numește într'un loc pe Cantemir „ein Busenfreund Tököly's". *Frg. Hurm.* III, p. 383 Comp. p. 373, și *Letopiseșele*, II, p. 268 : „să părăscă pre Munteni și să isprăvească domnia lui Cantemir în țara Muntenască”.

¹⁶⁶ Cantemir moare pe la Martie 1693, Neculai Costin în *Letopiseșe* II, p. 45. Un raport venețian din 1 Aprilie 1693, *Hurm. Doc.*, V, 2, p. 245, spune : „il principe di Moldavia Cantemir alli 26 Marzo mese passato e morto”. Vezi un altul din 11 Aprilie 1693. *Ibidem* : „Et il figlio di Duca Bei d'eta di 30 anni sa fatto principe di Moldavia in luogo del Cantemir”. Un raport francez din 28 Aprilie 1693, *Hurm. Doc. suppl.* I, p. 309, spune de asemenea : „La mort du Bey de Moldavie a interrompu pour quelque temps... Celui qui a été nommé à sa place partira dans 12 jours”. Neculcea greșeste deci când pune suirea lui Duca în 1691. *Letopiseșe*, II, p. 271. Neculai Mustea și Alexandru Amira; *Letopiseșe*, III, p. 28 și 97, pun data exactă, 7201—1693.

copilandru, și pe care tocmai de aceea își aruncau ei ochii spre a putea despoia țara tot atât de bine sub mintea crudă a lui Dimitrie, precum o despoiasc sub cea coaptă dar necărtură a lui Constantin. Ei tănuiesc deci moartea bătrânului până să pună la cale alegerea fiului, câștigă în partea lor prin grase făgădueli pe toți slujitorii, care încep îndată a sbiera cât le ținea plămâinii, că ei numai pe Dimitrie Cantemir îl vroesc de domn. Lumea cealaltă, intimidată prin manifestările slujitorilor, se unește și ea cu cererea lor, și înaintea acestei vroinți unanime a țării, fiul lui Cantemir este proclamat de domn. Eră pe atunci un agă turcesc în Iași venit pentru de a le paralelor (căci pentru ce alta ar fi venit prin Moldova), și el fu rugat să prezideze întronarea noului domn. Aga pune în spetele lui Dimitrie Cantemir un caftan, iar acesta se grăbește la rândul său a îmbrăca pe Turc în un contăș de soboli; apoi amândoi se așază pe tron, ca doi domni îngemănați ai bieteii Moldove, „și au început a slobozi puștele cele mari și a zicere surlele, trâmbițele și a bate dobele pe obiceiu tubulhanaua¹⁶⁷; și toți boierii și slujitorii, căpiteniile cine-și după rânduiala sa, au purces a săruta și poala Turcului și a lui Dumitrașcu beizadea”¹⁶⁸.

Iată unde ajunsese Moldova lui Ștefan cel Mare! Și atâta umilire eră privită ce ceva prea firesc. Până la așa grad poate să deprime carcaterele stăruitoare nenorocire. Dimitrie Cantemir după ce luă scepul în griji de a face tatălui său o strălucită înmormântare, la care luară parte între alte fațe însămnate și patru patriarhi greci ce se aflau pe atunci cu sfinte treburi în țara Moldovei. Erău aceștia patriarhul de Ierusalim, acelu de Antiohia, acelu de Alexandria și unul mazil de Țarigrad, care căutase adăpostire în această „sfântă și de D-zeu binecuvântată țară”. Se rugară toți acești patru patriarhi însoțiți de ciracii lor în limba grecească pentru mântuirea sufletului reposatului domn, și mai mult de un κρύσι ἐλέεισον fu repetat și de limbile românești ce asistau la sărbare, spre a se apropia măcar prin această slabă imitare de înaltele regiuni ale sfințeniei, unde pluteau în ochii mulțimei celei proaste și bigoate, cei patru ipocriți. Nu șitim zău care privești eră mai desgustătoare, acea a turcului sând alături în scaun cu domnul și ținându-și poala să i-o sărute slugarnicii boieri, sau acești apostoli ai lui Hristos care precupețeau prefăcuta lor sfințenie!

Dar puțin timp trebuia să țină visul de domnie al lui Dimitrie Cantemir. Brancoveanu nu înțelegea să lese sămînția șerpelui pe tronul Moldovei. El lucră prin alte nenumărate pungi de bani la Constantinopole și izbuti a face să se dee domnia Moldovei lui Constantin fiul lui Gheorghe Duca, pe care-

¹⁶⁷ Muzica Ienicerilor.

¹⁶⁸ Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 269.

logodise cu fiica lui Maria. Tot odată el puse mâna pe toți dușmanii săi; Stoica paharnicul fu adus în București unde punându-i la gât o lacată „mare cât un șlic” în purtă pe stradele capitalei și după această batjocură îl spânzură. Lascarache Ruset Cupariul capuchihăia lui Cantemir fu surgunit la Rodos; Iordache vistierul și cu Bogdan hatmanul trecură în Transilvania, iar Dimitrie Cantemir fu luat de Capigi bașa cel trimis spre a întrona pe Duca și dus la Constantinople, unde talentatul principe își petrecu anii de surgun nu în întriği sau trândăvii ca toți semenii săi, ci în studii adânci care făcură din el omul cel mai învățat al Europei orientale de atunci.

.

.

.

.

.

.

.....

.

.

.....

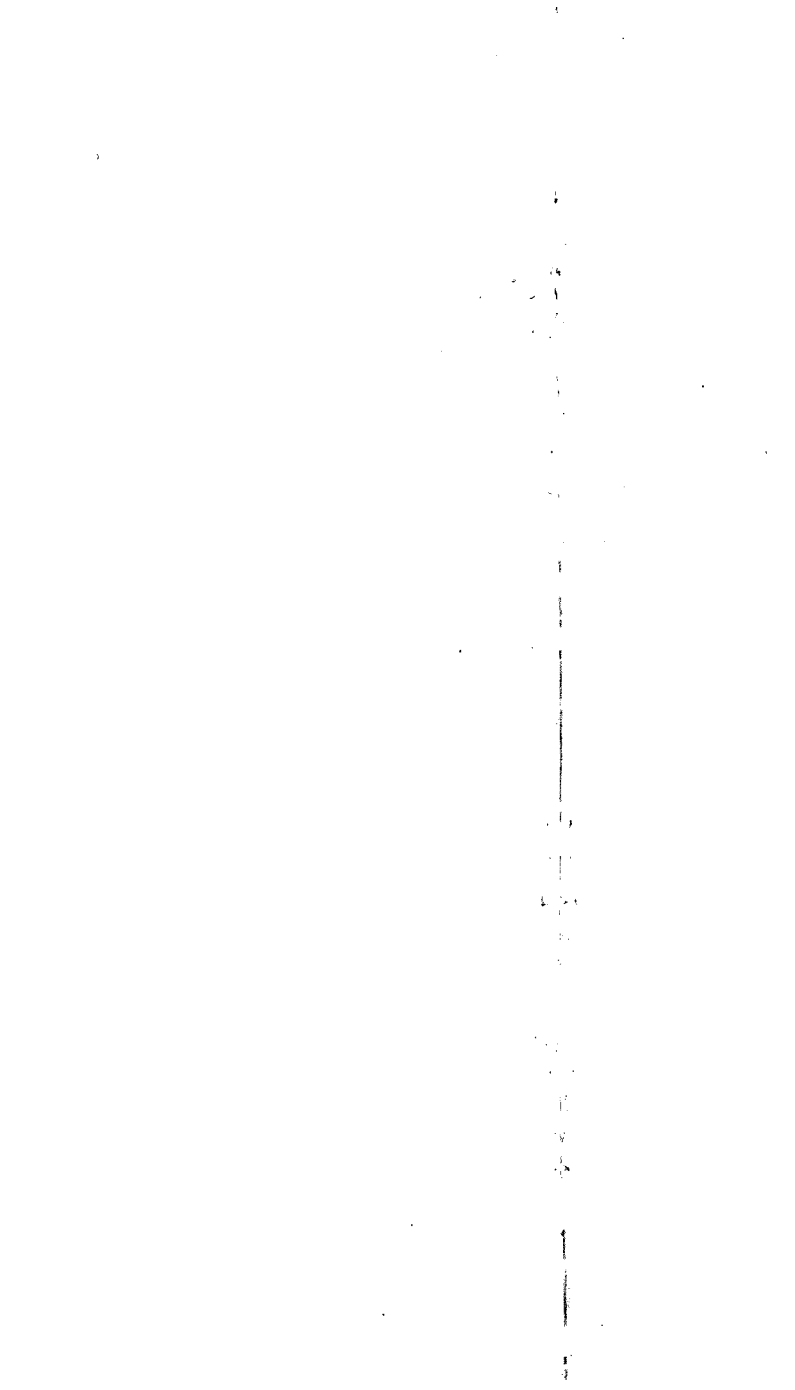
.

TABLA ILUSTRĂȚIILOR

	<u>Pagina</u>
1. Matei Basarab	10
2. Vasile Lupu	16
3. Tudosca, doamna lui Vasile Lupu	17
4. Maria, fica lui Vasile Lupu căsătorită cu Ianusz Radziwił magnat lituan	20
5. Ion Vodă, fiul lui Vasile Lupu	23
6. Titlul la Carte românească de învățătură (Cazania lui Varlaam) Iași, 1643	59
7. Titlul la Carte românească de învățătură (Cazania lui Varlaam) Iași, 1643	62
8. Stihuri în stema Domniei Moldovei (din Carte românească, Iași, 1643	64
9. Frontispiciu din Carte românească, Iași, 1643	66
10. Șapte taine, 1644	69
11. Titlul la Pogribania, 1650	73
12. Sf. Ioan Evanghelistul, din Evanghelie, București, 1682	77
13. Constantin Șarban	149
14. Mihnea al III-lea	161
15. Grigore Ghica	183
16. Gheorghe Ștefan	217
17. Istratie Dabija	237

TABLA DE MATERIE

	<u>Pagina</u>
Prefață	5
Cartea III. Istoria modernă. Influența grecească dela Matei Basarab și Vasile Lupu până la revoluția grecească, 1633—1689	7
Capul I. Matei Basarab și Vasile Lupu	9
<i>I. Istoria politică a țărilor române sub Matei Basarab și Vasile Lupu 1633—1654. . . . .</i>	<i>9</i>
1. Sporirea măi departe a înrăuririi grecești	9
Plecarea lui Matei Basarab înapoi către Greci	9
Plecarea lui Vasile Lupu către Greci	15
2. Luptele între Matei Basarab și Vasile Lupu (Intăiul rând 1637—1640) Int_iele rivalități.	26
Sprijinirea lui Vasile Lupu de Poartă	29
3. Perioada de liniște 1640—1652	33
Tratările lui Lupu pentru Azov	33
Politica polonă a lui Lupu	39
Prădăciunile Tătarilor în Moldova	44
4. Urmelme lupte între Vasile Lupu și Matei Basarab	47
Popricani și Finta	47
Pribegia lui Lupu	50
Vasile Lupu în Constantinopole	53
<i>II. Istoria Culturală a țărilor române sub Matei Basarab și Vasile Lupu</i>	<i>58</i>
1. Introducerea limbei române în biserică	58
Înrăurirea calvină	58
Vechimea tipografiei în țările române	67
Surparea slavonismului de grecism	71
Încercări de reînviere a slavonismului	75
<i>III. Așezămintele juridice . . . . .</i>	<i>81</i>
1. Obiceiul pământului, Fondul dreptului	81
Dreptul penal	83
Dreptul civil; proprietatea	87
Înrăurirea	90
Moștenirea	91
Vânzări și cumpărări	97
Străinii	98
Raporturi internaționale	101

2. Obiceiul pământului. Procedura . . . . .
- Citațiile și lucrul judecat . . . . .
- Executarea hotărârilor . . . . .
- Dovezile : a) Marturii . . . . .
- Dovezile : b) Jurătorii . . . . .
- Transformările românești ale jurătorilor . . . . .
- Amestecul jurătorilor cu marturii și cu judecătorii . . . . .
- Origina jurătorilor . . . . .
3. Bastele . . . . .
4. Legislația lui Matei Basarab și Vasile Lupu . . . . .
- Capul II. Istoria țărilor române dela Matei Basarab și Vasile Lupu până la Constantin Brâncoveanu . . . . .**
- I. *Muntenia dela moartea lui Matei Basarab până la Constantin Brâncoveanu 1654—1689 . . . . .*
1. Constantin Șărbău 1654—1658 . . . . .
- Alegerea lui C. Șărbău și înmormântarea lui Matei Basarab . . . . .
- Rășcoala seimenilor . . . . .
2. Mihnea al III-lea și Ghiculeștii . . . . .
- Mihnea al III-lea 1658—1659 . . . . .
- Gheorghe Ghica 1659—1660 . . . . .
- Cantacuziniștii . . . . .
- Cantacuziniștii în țările române . . . . .
- Constantin Cantacuzino Postelnicul . . . . .
- Grigore Ghica 1660—1664 . . . . .
3. Cantacuzinii și luptele contra Grecilor . . . . .
- Radu Leon 1664—1669 . . . . .
- Antonie din Popești 1669—1672 . . . . .
- Grigore Ghica a doua oară 1672—1674 . . . . .
4. Șărbău Cantacuzino . . . . .
- Impresurarea Vienei 1679—1688 . . . . .
- Plecarea lui Șărbău Cantacuzino către Nemți . . . . .
- Complicările lăuntrice . . . . .
- II. *Istoria Moldovei dela detronarea lui Vasile Lupu până la Constantin Duca 1653—1691 . . . . .*
1. Gheorghe Ștefan 1654—1658 . . . . .
- Ocuparea tronului . . . . .
- Expedițiile contra Poloniei . . . . .
- Pribegia lui Gheorghe Ștefan . . . . .
2. Dela Gheorghe Ghica la a doua domnie a lui Gheorghe Duca . . . . .
- Gheorghe Ghica 1658—1659 . . . . .
- Ștefan al XI 1659—1661 . . . . .
- Eustratiu Dabija 1661—1666 . . . . .
- Gheorghe Duca 1665—1667 . . . . .
- Hiași fiul lui Alexandru 1667—1669 . . . . .
3. Moldova în timpul războiului turco-polon . . . . .
- Gheorghe Duca a doua oară, 1669—1672 . . . . .

<u>Pagina</u>		<u>Pagina</u>
103	Ștefan al XII Petriceicu, 1672—1674	248
103	Dumitrașcu Cantacuzino, 1674—1675	252
108	4. Dela Antonie Ruset la Constantin Cantemir	254
109	Antonie Ruset, 1675—1678	254
114	Gheorghe Duca a treia oară, 1678—1684	257
120	Dumitrașcu Cantacuzino a doua oară 1684—1685	262
124	5. Constantin Cantemir	265
127	Constantin Cantemir 1685—1693	265
129	Tabla ilustrațiilor	279
137		
147		
147		
147		
152		
159		
159		
165		
168		
171		
179		
182		
187		
188		
195		
197		
204		
204		
208		
213		
216		
216		
216		
223		
226		
231		
231		
234		
237		
240		
242		
244		
244		